

Моніторинг судових процесів

Посібник для практиків

МОНІТОРИНГ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ

Посібник для практиків

УДК 343.138-047.36(100)(07)
ББК 67.9(0)411я7
М77

Моніторинг судових процесів
Посібник для практиків

ISBN 978-966-2310-40-5

Моніторинг судових процесів набув широкого визнання як потужний інструмент підтримки процесу реформування судової системи. Шляхом систематичного збору достовірної інформації щодо того, яким чином проводяться судові процеси, ці програми мають на меті надання державам допомоги у розвитку ефективних судових систем, що забезпечують винесення рішень у справах відповідно до принципу верховенства права та міжнародних стандартів справедливого судового розгляду.

Цей посібник розрахований на практиків, які працюють у сфері моніторингу судових процесів. У ньому зібрано досвід ОБСЄ, що може стати в нагоді професійним співтовариствам як в регіоні ОБСЄ, так і поза його межами. Будь-яка особа, яка має намір організувати та реалізувати програми з моніторингу судових процесів, або яка бажає дізнатися докладніше про цю діяльність, знайде у цьому виданні корисну інформацію, поради та приклади з попереднього досвіду.

Видання вперше опубліковано Бюро демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ під назвою "Trial Monitoring: A Reference Manual for Practitioners". Українська версія є неофіційним перекладом, що здійснено та опубліковано за сприяння Координатора проектів ОБСЄ в Україні та за фінансової підтримки Уряду Канади у рамках проекту «Гарантування дотримання прав людини при здійсненні правосуддя».

Координатор проектів ОБСЄ в Україні не несе відповідальності за зміст та погляди, висловлені у цій публікації.

Усі права захищені. Зміст цієї публікації дозволяється без обмежень використовувати та відтворювати для освітніх чи інших некомерційних цілей за умови, що будь-яке таке відтворення супроводжуватиметься посиланням на джерело.

Зміст

Перелік скорочень	8
Вступне слово	9
Передмова	11
Частина I МОНІТОРИНГ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД	15
РОЗДІЛ 1 Моніторинг судових процесів: цілі та основні принципи	16
1.1. Моніторинг судових процесів: багатогранний інструмент	16
1.1.1. Моніторинг судових процесів та моніторинг системи правосуддя.	17
1.1.2. Обмеження програм моніторингу судових процесів	18
1.2. Основні методичні принципи програм ОБСЄ з моніторингу судових процесів	18
1.2.1. Принцип невтручання в процес відправлення правосуддя	18
1.2.2. Принцип об'єктивності	20
1.2.3. Принцип згоди	20
1.3. Характеристика різних методик моніторингу судових процесів.	21
1.3.1. Характеристика методик моніторингу судових процесів за масштабом спостережень: види програм моніторингу	21
Системний моніторинг судових процесів	21
Тематичний моніторинг судових процесів	21
Спеціальний моніторинг судових процесів	22
1.3.2. Характеристика методології роботи: «цикл моніторингу судових процесів»	22
Частина II ФОРМУВАННЯ ПРОГРАМИ МОНІТОРИНГУ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ.	25
РОЗДІЛ 2 Проведення попередньої оцінки.	26
2.1. Оцінка ситуації в країні, потенціалу організації та забезпечення доступу	26
2.1.1. Ситуація в країні	26
2.1.2. Потенціал організації	27
2.1.3. Доступ: попередні міркування	28
2.2. Основні цілі та фокус програм моніторингу судових процесів.	28
2.3. Підготовка програмного документу	29
РОЗДІЛ 3 Вибір організаційної моделі	31
3.1. Штатна модель	31
3.2. Проектна модель	32
3.3. Національні організації або коаліції з моніторингу судових процесів	33
3.4. Комбіновані моделі моніторингу судових процесів: партнерство	34
3.5. Загальне порівняння штатної та проектною моделей	35
РОЗДІЛ 4 Доступ до судових розглядів та інші питання доступу.	38
4.1. Визначення нормативно-правової бази	38
4.2. Методи підвищення загального рівня доступу для програми	39
4.2.1. Меморандум про взаєморозуміння.	39
4.2.2. Контакти з головами судів, головними обвинувачами та головами колегій адвокатів	41
4.2.3. Зустрічі з окремими суддями, прокурорами та захисниками для інформування про програму моніторингу судових процесів або знайомства із спостерігачем.	41
4.2.4. Ідентифікація та інформаційні матеріали про програму моніторингу.	42
4.3. Доступ до зали судового засідання і на засідання в окремих справах	43
4.4. Доступ до документів.	43
4.5. Доступ до закритих засідань	44
4.6. Доступ до розслідування, досудового процесу і матеріалів.	46
РОЗДІЛ 5 Організація системи управління інформацією	47
5.1. Карти обліку судових справ	47

5.2. Вдосконалені системи управління інформацією	48
5.3. Системи обліку інших видів інформації	50
5.4. Захист конфіденційної та приватної інформації.	50

Частина III СИСТЕМНИЙ МОНІТОРИНГ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ 53

РОЗДІЛ 6 Основні цілі, очікувані результати і методи системного моніторингу судових процесів 54

РОЗДІЛ 7 Структура і персонал програми 56

7.1. Польова структура та організація програми моніторингу судових процесів	56
7.2. Структура управління та обов'язки	57
7.2.1. Обов'язки вищого керівництва та кадрове забезпечення	58
7.2.2. Обов'язки керівництва середньої ланки і кадрове забезпечення	59
7.3. Спостерігачі	60
7.3.1. Розмір груп спостерігачів.	60
7.3.2. Добір персоналу	61
7.3.3. Зобов'язання за контрактом	62
7.3.4. Національність спостерігачів	62

РОЗДІЛ 8 Поведінка й підвищення кваліфікації співробітників програми моніторингу судових процесів 64

8.1. Норми поведінки співробітників програми моніторингу судових процесів	64
8.1.1. Обов'язок невтручання	65
8.1.2. Обов'язок виявляти неупередженість	66
8.1.3. Обов'язок дотримання професіоналізму	67
8.1.4. Обов'язок дотримання конфіденційності	68
8.2. Інструкції з моніторингу	69
8.3. Довідкові матеріали з правових питань	70
8.3.1. Міркування щодо довідкових матеріалів з правових питань	70
8.3.2. Створення довідкового посібника з правових питань як засобу оперативної підтримки	71
8.3.3. Посібник як навчальний ресурс для розбудови місцевого потенціалу.	72
8.4. Навчальні заняття	72
8.4.1. Зміст навчання	72
8.4.2. Залучення зовнішніх викладачів та експертів.	73
8.4.3. Можливості навчання поза межами програми.	74
8.5. Інші заходи та механізми польової підтримки.	74
8.5.1. Регулярний зворотній зв'язок за спостереженнями і звітами	74
8.5.2. Регулярні збори групи.	74
8.5.3. Обмін звітами всередині програми.	75
8.5.4. Робота спостерігачів у парах.	75
8.5.5. Ротація спостерігачів	75
8.5.6. Механізми охорони здоров'я спостерігачів.	76
8.5.7. Заходи забезпечення безпеки спостерігачів за судовими процесами	76

РОЗДІЛ 9 Збір і підтвердження інформації в системному моніторингу судових процесів 78

9.1. Виявлення судових справ, що підлягають моніторингу згідно з пріоритетними напрямками програми	78
9.2. Спостереження за судовими процесами в залі суду	80
9.3. Опитування суб'єктів системи правосуддя і заінтересованих осіб	81
9.3.1. Опитування суддів, прокурорів та законних представників.	81
9.3.2. Опитування колегій адвокатів, «адвокатських клінік» або груп безкоштовної юридичної допомоги	83
9.3.3. Опитування обвинувачених, особливо тих, які перебувають під вартою	83
9.3.4. Опитування потерпілих, свідків та організацій, що надають допомогу вразливим особам	85

9.3.5. Опитування співробітників поліції	86
9.3.6. Опитування державних посадових осіб, членів рад суддів і прокурорів, ви- кладачів і співробітників дисциплінарних органів	86
9.3.7. Контакти з міжнародним співтовариством і НУО в країні перебування	87
9.3.8. Поводження з конфіденційною або приватною інформацією в контексті опи- тувань	87
9.4. Збір інформації за допомогою опитувальних листів або анкет.	87
9.5. Аналіз повідомлень у ЗМІ про судові процеси і інші справи	89
РОЗДІЛ 10 Аналіз даних моніторингу судових процесів	90
10.1. Виявлення проблем	90
10.2. Верифікація проблем	91
10.3. Виявлення основних причин і відповідних засобів вирішення проблем	92
10.4. Моніторинг подій після виявлення проблеми та включення її до звіту.	93
РОЗДІЛ 11 Системи внутрішньої звітності.	94
11.1. Характеристика звітів про судові справи	94
11.2. Основні компоненти звіту про судову справу	95
11.3. Вибір системи звітності про судові справи	96
11.3.1. Відкрита (описова) система звітності.	97
11.3.2. Закрита (анкетна) система звітності	98
11.3.3. Порівняння відкритих і закритих систем звітності	99
11.3.4. Комбіновані формати: системи відкритої впорядкованої звітності.	100
11.4. Стратегії організації, спрощення та систематизації звітності.	102
11.4.1. Інструкції як засіб забезпечення єдиної методики звітності.	102
11.4.2. Спрощення звітів про виявлені факти	104
Включення до звіту фактів, що демонструють застосування стандартів справедли- вого процесу чи інші питання	104
11.4.3. Моніторинг окремих судових засідань і складання звітів.	105
11.5. Вторинна внутрішня звітність	106
11.5.1. Внутрішня звітність аналітиків з правових питань.	106
11.5.2. Інша звітність спостерігачів	107
РОЗДІЛ 12 Методи адвокації.	108
12.1. Формування позитивного іміджу програми моніторингу судових процесів і встановлення ефективної співпраці з владою	108
12.2. Публічна звітність	111
12.2.1. Комплексні звіти, що стосуються діяльності системи правосуддя	112
12.2.2. Тематичні звіти, що стосуються функціонування окремих аспектів системи правосуддя	113
12.2.3. Звіти про окремі справи або про серії справ.	114
12.2.4. Інші види публічних звітів, що регулярно і часто видаються.	115
12.2.5. Структура публічних звітів про моніторинг судових процесів.	116
12.2.6. Своєчасна підготовка звітів: приклади позитивної практики	120
12.2.7. Посилення позитивного ставлення до публічного звіту та його наслідків.	122
12.3. Конфіденційна звітність та звітність з частковими обмеженнями	125
12.4. Підтримка інших заходів у сфері адвокації та нарощування потенціалу	127
12.4.1. Поширення висновків і поглядів програми в суспільстві.	127
12.4.2. Надання експертних консультацій та участь у робочих групах з реалізації реформ	127
12.4.3. Підтримка програм навчання персоналу в системі правосуддя	127
12.4.4. Підтримка розвитку та діяльності національних інститутів	128
РОЗДІЛ 13 Оцінка ефективності реалізації системного моніторингу судових про- цесів	129
13.1. Вибір моделі оцінки ефективності	129
13.2. Вибір показників ефективності програми.	130
13.3. Практичні міркування з приводу оцінки ефективності програм моніторингу.	131

РОЗДІЛ 14 Завершення і забезпечення наступництва програм системного моніторингу судових процесів	132
14.1. Заходи на підтримку продовження моніторингу.	132
14.1.1. Передача функцій НУО	133
14.1.2. Підтримка науково-правових видань та юридичної періодици	134
14.1.3. Зміцнення потенціалу журналістів	134
14.1.4. Підвищення потенціалу національних інститутів із захисту прав людини	134
14.2. Інші заходи на етапі завершення діяльності програми	135
14.2.1. Поводження з матеріалами та іншими документами змістовного характеру	135
14.2.2. Узагальнення інформації про корисний досвід і позитивну практику	135
ЧАСТИНА IV ТЕМАТИЧНИЙ МОНІТОРИНГ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ	137
РОЗДІЛ 15 Основні цілі, результати і методи тематичного моніторингу судових процесів	138
15.1. Цілі тематичного моніторингу судових процесів	139
15.2. Добір персоналу, підвищення кваліфікації та польова підтримка програм тематичного моніторингу.	139
15.3. Реалізація програм тематичного моніторингу	139
15.4. Результати тематичного моніторингу судових процесів	140
РОЗДІЛ 16 Основні теми програм моніторингу судових процесів	142
16.1. Моніторинг дотримання положень нових кодексів	142
16.2. Моніторинг розслідування та досудового процесу	143
16.3. Моніторинг справ про військові злочини	143
16.4. Моніторинг справ про торгівлю людьми та інших справ щодо організованої злочинності	144
16.5. Моніторинг справ за участю вразливих осіб	145
16.6. Моніторинг цивільних та адміністративних процесів	146
ЧАСТИНА V СПЕЦІАЛЬНИЙ МОНІТОРИНГ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ	149
РОЗДІЛ 17 Мандат, принципи і цілі спеціального моніторингу судових процесів	150
РОЗДІЛ 18 Перші кроки і початкові міркування при створенні програми спеціального моніторингу судових процесів	152
18.1. Виявлення ситуацій для спеціального моніторингу.	152
18.2. Оцінка оперативних можливостей	152
18.3. Забезпечення доступу.	153
18.4. Питання матеріально-технічного та адміністративного забезпечення	153
РОЗДІЛ 19 Оперативні аспекти спеціального моніторингу судових процесів	155
19.1. Організаційна структура проекту.	155
19.2. Питання кадрового забезпечення.	156
19.2.1. Громадянство і досвід	156
19.2.2. Питання масштабу проекту.	157
19.2.3. Питання укладення контрактів	157
19.2.4. Допоміжний персонал	157
19.3. Навчання та інструктаж	158
РОЗДІЛ 20 Проектний цикл спеціального моніторингу судових процесів	159
20.1. Методи збору інформації програмами спеціального моніторингу.	159
20.1.1. Виявлення справ для моніторингу та планування графіків спостережень.	159
20.1.2. Масштаб спеціального моніторингу	159
20.1.3. Ведення записів.	160
20.1.4. Доступ до матеріалів судових справ	160
20.1.5. Зустрічі та опитування.	161

20.2. Виявлення питань для аналізу і аналіз у рамках спеціального моніторингу	161
20.3. Адвокація та подальші заходи спеціального моніторингу	162
ДОДАТКИ	165
ДОДАТОК I КОДЕКС ПОВЕДІНКИ ТА ІНШІ ІНСТРУКЦІЇ ДЛЯ СПОСТЕРІГАЧІВ	166
А. Зразок кодексу поведінки	166
В. Орієнтовні керівні принципи роботи спостерігачів	168
ДОДАТОК II МОНІТОРИНГ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ – ПРОБЛЕМИ І ЗРАЗКИ	
ОПИТУВАЛЬНИКІВ	173
А. Питання, щодо яких зазвичай проводиться спостереження в процесі.	173
В. Можливі питання для відслідковування під час моніторингу судових процесів	175
С. Зразок анкети для закритої системи звітності	180
ДОДАТОК III ПРОВЕДЕННЯ ОПИТУВАННЯ – ПИТАННЯ І ЗРАЗКИ ФОРМ.	194
А. Можливі питання для опитувань, що проводяться з метою збору інформації	194
В. Зразок анкети для опитування адвокатів захисту	198
С. Зразок анкети для опитування співробітників поліції.	200
ДОДАТОК IV ЗВІТНІСТЬ – ЗРАЗКИ ФОРМ.	205
ДОДАТОК V АДМІНІСТРАТИВНІ ПИТАННЯ	209
А. Посадові вимоги до керівника групи спостерігачів	209
В. Посадові вимоги до спостерігача за судовим процесом	211
С. Пакет інформаційних матеріалів для групи спостерігачів (зміст).	213
ДОДАТОК VI ПРИКЛАДИ ТЕМАТИЧНИХ ЗВІТІВ ОБСЄ.	214
ДОДАТОК VII КОРОТКИЙ ОГЛЯД ПРОГРАМ МІСІЙ ОБСЄ ІЗ МОНІТОРИНГУ	
СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ	217
А. Проект з розвитку справедливого судового розгляду, присутність ОБСЄ в Албанії	217
В. Проект моніторингу судових процесів у Вірменії, БДІПА та бюро ОБСЄ в Єревані	218
С. Проект моніторингу судових процесів в Азербайджані, БДІПА та бюро ОБСЄ в Баку	219
D. Програма місії ОБСЄ в Боснії і Герцеговині з моніторингу судових процесів	220
Е. Програми моніторингу процесів у справах про військові злочини, бюро ОБСЄ в	
Загребі (Хорватія)	222
F. Секція з питань моніторингу систем правосуддя (СМСП), місія ОБСЄ в Косово	224
G. Проект з моніторингу судових процесів в Казахстані, БДІПА та центр ОБСЄ в	
Алмати	226
H. Проект моніторингу судових процесів в Киргизстані, БДІПА та центр ОБСЄ в	
Бішкеку	227
I. Моніторинг судових процесів, який проводять місія ОБСЄ в Скоп'є і коаліція «всі	
за справедливий суд», колишня Югославська Республіка Македонія	228
I) моніторинг судових процесів місією ОБСЄ в Скоп'є	228
II) коаліція «всі за справедливий суд», національна група спостерігачів у колишній	
Югославській Республіці Македонія	229
J. Програма моніторингу судових процесів у Молдові, місія ОБСЄ в Молдові	230
K. Моніторинг судових процесів у справах про військові злочини в національних	
судах, місія ОБСЄ в Сербії	232
L. Забезпечення права на справедливий судовий розгляд шляхом моніторингу судо-	
вих процесів в Таджикистані, центр ОБСЄ в Душанбе	233
M. Моніторинг судових процесів в Узбекистані, центр БДІПА в Ташкенті	234
Додаток VIII	235
Джерела матеріально-правових принципів щодо моніторингу судових процесів	235
Про ОБСЄ / БДІПА	236

Перелік скорочень

БДПЛА	Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини
БіГ	Боснія і Герцеговина
ЄВЛЕКС	Місія Європейського союзу з питань верховенства права в Косово
ЄКПА	Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
КООНПК	Конвенція ООН проти корупції
МпВ	Меморандум про взаєморозуміння
МПГПП	Міжнародний пакт про громадянські і політичні права
МТКЮ	Міжнародний кримінальний трибунал по колишній Югославії
НУО	неурядова організація
ОБСЄ	Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ООН	Організація Об'єднаних Націй
РЄ	Рада Європи
СМСП	Секція з питань моніторингу систем правосуддя, Місія ОБСЄ в Косово
УВКПЛА ООН	Управління верховного комісара ООН з прав людини
ЦЕМІ	Центр моніторингу (Чорногорія)

Вступне слово

Держави – учасниці Організації з безпеки і співробітництва в Європі домовилися про застосування такого заходу зміцнення довіри, як присутність на судових процесах у своїх державах спостерігачів від інших держав – учасниць ОБСЄ та неурядових організацій (НУО)¹. З того часу, як це зобов'язання почало виконуватися на практиці, місії ОБСЄ на місцях та Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ) набули значного досвіду спостереження за судовими процесами. Цей посібник поєднує знання та приклади позитивної практики, що були накопичені за довгі роки реалізації програм ОБСЄ з моніторингу судових процесів більш ніж у десяти країнах.

Як засвідчує практика, спостереження за судовими процесами – це ефективний інструмент сприяння проведенню судової реформи та підтримки національних та міжнародних гарантій права на справедливий суд. Незалежний моніторинг судових процесів може виявити як слабкі, так і сильні сторони системи правосуддя, а також дати можливість виробити рекомендації щодо вдосконалення практики правозастосування. Уряди багатьох держав-учасниць вітають і виконують такі рекомендації, що сприяє поліпшенню системи відправлення правосуддя та забезпеченню поваги до дотримання прав людини та принципу верховенства права.

Цей посібник розрахований насамперед на осіб, які безпосередньо беруть участь у моніторингу судових процесів. Разом з тим він буде цікавий усім, кому потрібна інформація щодо моніторингу судових процесів, а також може стати в нагоді особам, діяльність яких пов'язана з реформуванням системи правосуддя. У цьому посібнику увагу зосереджено на різних практичних методах моніторингу судових процесів, на відміну від видання БДІПЛ «Правовий огляд міжнародного застосування права на справедливий суд»², що доповнює цей посібник та аналізує матеріально-правові питання, пов'язані з правом на справедливий суд, які виникають під час моніторингу судових процесів,

Перше видання цього посібника було опубліковано БДІПЛ в 2008 році. Це переглянute і доповнене видання вже пропонує розширений набір методичних підходів, вироблених з урахуванням досвіду, набутого ОБСЄ. В ньому розглядаються різні види моніторингу судових процесів, у тому числі системний моніторинг, тематичний моніторинг та спеціальний моніторинг. В той час, як перше видання посібника присвячувалося, в основному, моніторингу кримінальних процесів, це видання розглядає також питання спостереження за цивільними та адміністративними процесами, а також широкий спектр тематичних сфер, охоплених програмами моніторингу судових процесів. Крім того, цей посібник стосується багатьох інших аспектів моніторингу судових процесів, у тому числі таких, як додаткові методи збору інформації, аналіз виявлених фактів, складання звітів та адвокація. Також цей посібник уперше приділяє увагу методам оцінки ефективності програм моніторингу судових процесів. Він містить докладні рекомендації для практиків з організації, реалізації та поступового завершення програм спо-

1 Документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЄ (1990 рік), пункт 12.

2 «Правовий огляд міжнародного застосування права на справедливий суд» (Warsaw: OSCE ODIHR, 2012). Перелік інших джерел матеріально-правових стандартів див. у додатку VIII.

стереження за судовими процесами, а також з розвитку партнерських відносин, що можуть забезпечити спадкоємність програм після припинення участі в них міжнародних суб'єктів.

Широті охоплених тем і якості матеріалу цей оновлений посібник великою мірою завдячує експертній раді, створеній у 2009 році. До ради входять представники дев'яти місій ОБСЄ³, які брали участь у моніторингу судових процесів⁴. Рада надала БДІПЛ значну допомогу в діяльності у сфері моніторингу судових процесів. Ми вдячні членам ради, без підтримки яких цей посібник навряд чи був би підготовлений.

БДІПЛ висловлює подяку Томасу Чейзмену (Thomas Chaseman), автору першого видання цього посібника⁵, а також Піпіні Катсаріс (Pipina Katsaris), основному автору цього переглянутого видання.

І нарешті, проте не в останню чергу, БДІПЛ щиро дякує державам – учасникам ОБСЄ за щедрі внески, завдяки яким стала можливою публікація цього видання.

*Посол Янез Ленарчич,
Директор БДІПЛ*

3 Присутність ОБСЄ в Албанії, Бюро ОБСЄ в Баку, Місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині, Місія ОБСЄ в Косово, Місія ОБСЄ в Чорногорії, Місія ОБСЄ в Сербії, Місія ОБСЄ в Скоп'є, Бюро ОБСЄ в Єревані і Бюро ОБСЄ в Загребі.

4 Присутність ОБСЄ в Албанії, Бюро ОБСЄ в Баку, Місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині, Місія ОБСЄ в Косово, Місія ОБСЄ в Чорногорії, Місія ОБСЄ в Сербії, Місія ОБСЄ в Скоп'є, Бюро ОБСЄ в Єревані і Бюро ОБСЄ в Загребі.

5 Моніторинг судових процесів. Довідковий посібник для практиків (Warsaw: OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights, 2008).

Передмова

Програми ОБСЄ з моніторингу судових процесів зарекомендували себе як важливий та багатоманітний інструмент підтримки судової реформи і надання державам-учасницям допомоги в розвитку функціональних систем правосуддя, що розглядають судові справи відповідно до принципу верховенства права та міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Моніторинг судових процесів підвищує прозорість правосуддя і, таким чином, сам по собі є засобом підтримки права на публічний судовий розгляд. Присутність спостерігачів може заохочувати суди до запровадження вдосконалених гарантій справедливого судового розгляду і формування довіри до судочинства. Моніторинг судових процесів, що здійснюється в рамках довгострокової програми, є унікальним інструментом діагностики функціонування основних складових елементів системи правосуддя. Подібно променю прожектора, він вихоплює з темряви напрями, які потребують реформування. Крім того, програми моніторингу судових процесів виявилися дієвим механізмом навчання та залучення місцевих юристів і організацій до процесу реформування систем правосуддя.

Документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЄ (Копенгаген, 1990 рік), параграф 12:

«Держави-учасниці, бажаючи забезпечити більшу відкритість у виконанні зобов'язань, взятих на себе в частині людського виміру НБСЄ у Віденському підсумковому документі, постановляють розуміти як захід зі зміцнення довіри присутність спостерігачів, які направляються державами-учасницями, та представників неурядових організацій та інших заінтересованих осіб на судових процесах, як це передбачається в національному законодавстві та міжнародному праві ... ».

➔ Мета, призначення та завдання посібника

Цей посібник покликаний стати інформаційним ресурсом для практиків, а також для представників міжнародних та національних організацій, яких цікавить розробка програм моніторингу судових процесів, з метою аналізу дотримання стандартів справедливого судового розгляду і надання підтримки реформам системи правосуддя. В ньому викладені принципи і запропоновані рекомендації щодо організації та реалізації програм моніторингу судових процесів. Враховуючи досвід, накопичений БДПЛ та дванадцятьма місяцями ОБСЄ, посібник містить перевірені на практиці методи і засоби підвищення можливостей і ефективності програм зі спостереження за судовими процесами. Крім того, цей посібник покликаний стимулювати визначення шляхів удосконалення заходів моніторингу судових процесів, що сприяють формуванню ефективних систем правосуддя, які діють за стандартами у сфері прав людини. Посібник побудований за так званим принципом «циклу моніторингу судових процесів», тобто містить характеристику кожного виду діяльності програми моніторингу, від її початкової стадії до завершення.

Цей посібник пропонує організаційні та практичні рекомендації з моніторингу судових про-

цесів. Він не містить міжнародних стандартів справедливого судового розгляду або методів оцінки конкретного судового процесу на предмет його відповідності таким стандартам. Матеріально-правові аспекти міжнародних стандартів справедливого судового розгляду, що підлягають аналізу під час спостереження за судовим процесом, викладені в додатковому виданні БДІПЛ «Правовий огляд міжнародного застосування права на справедливий суд»⁶.

Як правило, моніторинг судових процесів проводиться в одній з трьох наступних форм. Терміном «системний моніторинг судових процесів» позначаються довгострокові комплексні програми, спрямовані на оцінку різних компонентів системи правосуддя з метою сприяння її реформуванню. Розрізняють також тематичний моніторинг судових процесів, тобто поглиблене спостереження за однією або кількома темами – наприклад такими, як військові злочини, адміністративне або досудове провадження. Третій вид моніторингу, спостереження за слуханням окремих, зазвичай резонансних процесів або серій таких процесів, відомий як «спеціальний моніторинг». У цьому посібнику розглядаються всі три види моніторингу.

Основна увага більшості програм ОБСЄ з моніторингу судових процесів досі спрямовувалася на кримінальні провадження. Однак, у міру розгортання соціально-політичних процесів і реформ в регіоні ОБСЄ, все більша увага стала приділятися також цивільним та адміністративним провадженням – з урахуванням надзвичайно важливої ролі відповідних судових систем щодо надання засобів правового захисту в аспектах, що суттєво зачіпають права та юридичні інтереси окремих осіб. Запропоновані в цьому посібнику практичні поради та методи можуть бути застосовані у всіх видах моніторингу, в тому числі під час моніторингу адміністративних та цивільних проваджень.

Це видання було суттєво перероблене, проте воно зберігає первісну спрямованість оригінального посібника – спостереження за публічною стадією судового розгляду. Це відображає увагу, що її багато програм приділяють забезпеченню права на публічний суд, а також використання методик, що віддають перевагу безпосереднім спостереженням, а не іншим засобам збору інформації. Разом з тим, на відміну від попереднього, це видання враховує також і те, що багато програм моніторингу судових процесів розширюють обсяг спостереження і заходів адвокатури, виходячи за межі публічної стадії процесу. Тому цей посібник розглядає стратегії отримання доступу до документів суду та дозволу на проведення спостереження під час закритих засідань. Він також пропонує рекомендації щодо методів проведення опитувань і вжиття заходів адвокатури щодо суб'єктів, які перебувають поза залом судового засідання. Крім того, цей посібник визнає, що деякі програми моніторингу судових процесів не обмежуються стадією судового розгляду, проте виходять за її рамки і розглядають такі питання, як проведення слідчих дій, слухання з метою ухвалення рішення про взяття під варту, а також доступ осіб, які утримуються під вартою, до правосуддя. Часто для здійснення таких заходів необхідно укласти спеціальні угоди про надання доступу. Значною мірою таке розширення сфери уваги цього посібника підкреслює тісний взаємозв'язок між моніторингом судових процесів та моніторингом сектору правосуддя, що обговорюється в його розділі 1.

⇒ Зміст і структура посібника

Перероблений посібник включає п'ять частин і низку додатків. Частина I характеризує природу моніторингу судових процесів, його основоположні принципи, а також різні методи моніторингу. Частина II присвячена стадії планування моніторингу судових процесів. Вона описує дії, що їх слід вжити керівникам програми при формуванні нової програми або при поширенні дії програми на якийсь новий напрям. У ній також викладено міркування, з яких слід виходити при визначенні цілей програми, виборі найбільш раціонального складу групи спостерігачів, створенні умов для отримання доступу до інформації, а також при організації системи управління інформацією, що буде збиратися.

Частина III присвячена характеристиці системного моніторингу судових процесів. Це – найбільша за обсягом частина посібника, оскільки до неї увійшов опис багатьох аспектів комп-

6 «Правовий огляд міжнародного застосування права на справедливий суд» (Warsaw: OSCE ODIHR, 2012). Перелік інших джерел матеріально-правових стандартів див. у додатку VIII.

лексного моніторингу судових процесів з відповідними рекомендаціями. Спочатку характеризуються загальні ознаки системного моніторингу судових процесів, а потім пропонується більш докладне роз'яснення відповідних організаційних особливостей. Далі читач проходить різними етапами «циклу моніторингу» в рамках таких довгострокових програм – від методів і прийомів збору інформації та аналізу виявлених фактів до здійснення заходів адвокації. Також описуються методи оцінки ефективності реалізації програми та наводяться міркування щодо заходів із забезпечення наступництва програм та їхнього поступового згортання. Ця частина посібника висвітлює більшість аспектів методології моніторингу судових процесів, яка застосовується також у інших видах моніторингу, описаних в частинах IV і V.

Частина IV присвячена тематичному моніторингу судових процесів, а саме тим характеристикам, що відрізняють його від системного моніторингу. У ній йдеться про конкретні теми, що особливо уважно відслідковуються в регіоні ОБСЄ, зокрема справи про військові злочини, торгівлю людьми і про організовану злочинність, ведення слідчих дій, а також цивільні та адміністративні процеси. Нарешті, частина V розглядає особливі ознаки і чинники програм спеціального моніторингу, а також їхні відмінності від інших видів моніторингу.

У додатках наводиться інформація, що доповнює основний текст. Це – приклади, рекомендації та практичні інструменти для спостерігачів, наприклад зразки анкет. У додатку VII наводиться коротка інформація про 14 програм моніторингу судових процесів, що були реалізовані або реалізуються місіями ОБСЄ. Ця інформація не тільки наводиться як джерело «інституційної пам'яті», а й може бути використана при плануванні майбутніх проєктів.

ЧАСТИНА I

МОНІТОРИНГ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ:
ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД

РОЗДІЛ 1

Моніторинг судових процесів: цілі та основні принципи

1.1. Моніторинг судових процесів: багатогранний інструмент

Програми моніторингу судових процесів – це багатоманітний інструмент, що ним можуть скористатися державні органи, групи громадянського суспільства та міжнародні організації, які ставлять перед собою завдання зі зміцнення справедливості, підвищення ефективності та забезпечення прозорості судових систем. Для підвищення результативності застосування цього інструменту організаціям слід пам'ятати про існування різних видів моніторингу судових процесів і складати програми, що враховують потреби системи правосуддя в конкретній ситуації в тій чи іншій країні. Далі наводяться окремі ключові концепції моніторингу судових процесів.

➔ Реалізація права на публічний розгляд справи

На найбільш базовому рівні акт моніторингу судового розгляду становить собою реалізацію права на публічний розгляд і сприяє підвищенню прозорості судового процесу. В окремих випадках моніторинг судових процесів може сприяти підвищенню ефективності та справедливості відправлення правосуддя або ж привернути увагу до його серйозних недоліків. З часом програми моніторингу судових процесів підвищують обізнаність суддів та інших юристів щодо права на публічний розгляд, що відкриває дорогу до ширшого розуміння й визнання інших міжнародних стандартів у сфері прав людини і справедливого суду.

➔ Діагностичний інструмент на підтримку реформування системи правосуддя

Програму моніторингу судових процесів можна розглядати також як діагностичний інструмент, який дозволяє збирати об'єктивну інформацію про відправлення правосуддя в окремих справах і на її підставі робити і поширювати висновки щодо функціонування системи правосуддя в цілому. Програми моніторингу судових процесів виявляють об'єктивні факти і дозволяють доводити висновки до відома всіх заінтересованих осіб, у тому числі представників судової, виконавчої, законодавчої влади, а також громадянського суспільства та міжнародної спільноти. Рекомендації тієї чи іншої програми й відповідні вжиті заходи адвокатури можуть спрямовувати і стимулювати дії заінтересованих осіб на розвиток позитивних реформ. Програми моніторингу судових процесів можуть спонукати суб'єктів системи правосуддя до вдосконалення практики; органи виконавчої влади – до раціонального розподілу ресурсів, необхідних для подолання недоліків; парламенти – до прийняття нового або внесення змін до чинного законодавства з метою приведення судової практики у відповідність до стандартів прав людини; а громадянському суспільству вони можуть зазначити напрями для ефективного докладання своїх зусиль.

➔ Засіб розбудови потенціалу

Елементи адвокатури та розбудови потенціалу в рамках програм моніторингу судових процесів є потужним інструментом для навчання та підготовки місцевих юристів у галузі міжнародних стандартів та національного законодавства. Виявляючи недоліки в системі відправлен-

ня правосуддя з точки зору гарантій справедливого судового розгляду, моніторинг судових процесів сприяє підвищенню рівня знань суддів, прокурорів, адвокатів та інших суб'єктів про міжнародні гарантії дотримання процесуальних прав та їхнє застосування в національному судочинстві. Моніторинг може знайомити цих осіб з прикладами позитивної практики з їхньої власної або з інших систем правосуддя, врахування яких може сприяти у вирішенні проблемних питань. Водночас, залучаючи місцевих юристів як спостерігачів і аналітиків з правових питань, програми можуть дати заінтересованим особам можливість самим взяти участь у процесі судово-правової реформи. Встановлені у межах програм партнерські відносини, а також підтримка діяльності місцевих груп спостерігачів підвищують потенціал національних організацій щодо участі в моніторингу. Таким чином, програми можуть сприяти створенню місцевого потенціалу моніторингу, що продовжуватиме діяти й після завершення програми міжнародної організації. Крім того, згодом державні органи можуть брати учасників моніторингу на роботу і використовувати їх досвід і знання на користь системи правосуддя.

1.1.1. Моніторинг судових процесів та моніторинг системи правосуддя

Моніторинг судових процесів можна розглядати як у вузькому, так і в більш широкому сенсі. У вузькому сенсі моніторинг судових процесів обмежується спостереженням за публічним процесом у суді, а саме – за діями суддів, прокурорів, адвокатів і, можливо, інших посадових осіб судових органів, які фізично присутні на судових засіданнях. Часто при цьому спостерігачі можуть клопотати про доступ до публічних документів суду. Традиційно ця діяльність завершується поданням публічного або непублічного звіту. У деяких ситуаціях ця форма моніторингу може бути єдиним доступним засобом оцінки ступеня справедливості процесу, і незважаючи на її обмежені можливості, саме таким шляхом можна виявити безліч серйозних проблем. Разом з тим безпосереднє спостереження за процесом в суді дозволяє отримати лише часткове уявлення про роботу системи правосуддя. Для того, щоб зрозуміти глибинні причини будь-яких проблем, виявлених під час судових засідань, ще раз перевірити зібрану шляхом безпосередніх спостережень інформацію і запропонувати раціональні рішення, можуть знадобитися додаткові джерела інформації.

Для збору такої інформації необхідно розглядати і здійснювати моніторинг судових процесів у більш широкому сенсі – як моніторинг системи правосуддя чи правової системи⁷. Такий моніторинг повинен охоплювати спостереження не лише за судовими процесами, а й за іншими аспектами судочинства та іншими інститутами правової сфери. Зокрема, ними можуть бути: місця позбавлення волі; правоохоронні органи; органи судової адміністрації; навчальні заклади; процеси добору суддів і прокурорів або дисциплінарні провадження щодо них; колегиї адвокатів і порядок прийому до них, а також порядок навчання членів колегиї та застосування до них дисциплінарних заходів; процес підготовки законопроектів; ефективність громадянського суспільства в діяльності з підтримки відправлення правосуддя тощо⁸. Очевидно, що моніторинг системи правосуддя в усій її повноті – це величезне завдання, яке потребує використання різних ресурсів, експертного потенціалу, а також укладання спеціальних договорів про доступ до інформації.

Встановити межу між моніторингом судових процесів та моніторингом системи правосуддя не завжди просто⁹. Як правило, програми ОБСЄ з моніторингу судових процесів прагнуть балансувати між моніторингом судових процесів як таких і більш широким моніторингом системи правосуддя. Для цього вони охоплюють напрями, необхідні для досягнення поставлених цілей, уникаючи при цьому перевитрат свого потенціалу або втрати фокусу спостереження. У зв'язку з цим програми ОБСЄ з моніторингу судових процесів прагнуть отримати доступ до

7 Поняття «моніторинг системи правосуддя» та «моніторинг судових процесів» можна використовувати як синоніми (наприклад, перший термін застосовує Місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині (BiG) і Присутність ОБСЄ в Албанії, тоді як другий термін використовує Місія ОБСЄ в Косово).

8 Наприклад, Місія ОБСЄ в Скоп'є проводить моніторинг відкритих сесій Державної ради суддів в рамках того самого мандату, що передбачає спостереження за судовими процесами в рамках програми реалізації принципу незалежності судової системи.

9 Крім того, обидві концепції можна розглядати як елемент моніторингу дотримання прав людини, який охоплює широкий спектр додаткових напрямів, таких як спостереження на виборах, моніторинг демонстрацій і громадських зборів, моніторинг процедур, пов'язаних з наданням політичного притулку, моніторинг дотримання прав меншин і принципів гендерної рівності, а також будь-які інші ситуації, пов'язані з дотриманням стандартів у сфері прав людини.

тих додаткових джерел інформації та етапів процесу, які безпосередньо стосуються їхньої роботи¹⁰. Наразі більшість програм ОБСЄ в цій сфері розглядають моніторинг судових процесів як свою основну мету, однак для підкріплення своїх висновків вдаються і до ширшого моніторингу системи правосуддя. Крім того, багато програм розширили діапазон своєї діяльності і не обмежуються лише поданням звітів. Натомість вони надають допомогу державним органам та іншим заінтересованим особам у виконанні своїх рекомендацій через заходи адвокації та розбудови потенціалу¹¹.

1.1.2. Обмеження програм моніторингу судових процесів

Хоча моніторинг судових процесів може вирішувати широке коло завдань, він також має деякі обмеження. Моніторинг судових процесів не завжди є оптимальним заходом для підтримки реформи системи правосуддя. Наприклад, якщо в країні відсутня політична воля до проведення реформ, моніторинг судових процесів може виявити недоліки, проте не зможе досягти прогресу у заохоченні до негайної або системної реформи правосуддя. Крім того, в ситуації, коли держава є активним співучасником у порушенні стандартів справедливого судового розгляду, організаціям слід визначитися у питанні про те, чи готові вони до подання політичних звітів і здійснення заходів адвокації, необхідних для оприлюднення виявлених фактів. У випадках, коли моніторинг проводиться без вжиття таких подальших заходів, він ризикує легітимізувати недоліки процесу кримінального правосуддя. Таким чином, організаціям необхідно ретельно зважити сильні сторони моніторингу судових процесів та його обмеження, перш ніж вирішити, чи зможе (і якщо зможе, то яким чином) така програма сприяти реформуванню системи правосуддя та у кінцевому підсумку сприяти загальному поліпшенню ситуації з дотриманням прав людини і принципу верховенства права.

Інше обмеження моніторингу судових процесів виникає, коли програма виявляє проблеми в судочинстві, проте не має можливості перевірити достовірність цієї інформації або виявити глибинні причини таких проблем без застосування додаткових методів збору інформації. Наприклад, якщо обвинувачений заявляє про жорстоке поводження з ним з метою отримання від нього зізнання, спостерігачі можуть зафіксувати його скаргу і відзначити реакцію суду, але про решту вони можуть лише гадати. Або, якщо за підсумками судового процесу, який не викликав нарікань в аспекті справедливості процедури, по суті справи виноситься явно несправедливий вирок, спостерігачам, які здійснювали лише моніторинг процесуальних питань, доведеться зробити додаткові зусилля, щоб надати обґрунтовані коментарі щодо такого перебігу подій. Як показано нижче, допомогти в подоланні такого роду обмежень моніторингу судових процесів може моніторинг системи правосуддя.

1.2. Основні методичні принципи програм ОБСЄ з моніторингу судових процесів

Основою програм ОБСЄ з моніторингу судових процесів є низка методичних принципів, характеристика яких наводиться нижче.

1.2.1. Принцип невтручання в процес відправлення правосуддя

Принцип невтручання є наріжним каменем усіх реалізованих ОБСЄ програм моніторингу судових процесів. Його основою є необхідність виявляти повагу до незалежності судової влади. Незалежність означає, що «судова влада як інститут і окремі судді, які відправляють правосуддя у конкретних справах, повинні мати можливість виконувати свої професійні обов'язки,

10 На практиці це означає проведення низки заходів, що виходять за межі безпосереднього спостереження за відкритою стадією судового процесу. До таких заходів належать: а) отримання доступу до закритих засідань і до документів, які зазвичай не надаються громадськості (наприклад, до наказів про взяття під варту, до заяв обвинувачених і свідків); б) комунікація зі співробітниками системи правосуддя щодо проблем, з якими вони стикаються в роботі, або щодо їхніх поглядів на питання права взагалі; в) моніторинг засідань з питань взяття під варту і розслідування; г) опитування затриманих; д) опитування персоналу, пов'язаного з системою захисту і підтримки потерпілих і свідків; е) подання пропозицій про складання проектів законів; є) відслідковування загроз незалежності судової системи тощо.

11 Опис інших заходів адвокації див. у пункті 12.4 «Підтримка інших заходів у сфері адвокації та нарощування потенціалу».

не відчуваючи тиску з боку виконавчої та законодавчої гілок влади або будь-яких інших неналежних джерел»¹². Таким чином, принцип невторчання вимагає, щоб всі програми моніторингу судових процесів поважали незалежність судів і сприяли її зміцненню, як при розробці програм, так і при здійсненні діяльності спостерігачів. Однак на практиці застосування принципу невторчання під час усіх заходів моніторингу судових процесів не завжди є безпосереднім, і до нього існують різні підходи.

Деякі програми реалізують принцип невторчання буквально, уникаючи безпосереднього спілкування (особливо спостерігачів у суді) з окремими представниками суддівського корпусу, прокуратури або з адвокатами і утримуючись від з'ясування їхньої думки навіть із загальних питань, крім як на офіційних зустрічах, таких як семінари. Це робиться для того, щоб уникнути будь-якої можливості порушити – в реальності або уявно – виняткові повноваження суду щодо прийняття рішень. Підозра в спробах вплинути на суд може поставити під загрозу всю програму моніторингу судових процесів; крім того, існує небезпека, що влада може застосувати санкції щодо суддів, які спілкувалися із спостерігачами.

Більшість програм моніторингу судових процесів визначають невторчання як недопущення контактів або взаємодії з судом з приводу суті тієї чи іншої справи, а також заборону спроб чинити опосередкований вплив на результат розгляду судових справ через неформальні канали. Навіть у випадках, коли вторчання може призвести до об'єктивно більш справедливого результату розгляду справи, таке вторчання може скомпрометувати незалежність суду. З цієї причини всі програми ОБСЄ з моніторингу судових процесів забороняють таке вторчання.

Натомість більшість програм дозволяють (аналітикам з правових питань, керівникам або спостерігачам) вступати в контакт з адміністративних або із загальних правових питань. Такий підхід впливає з менш суворого тлумачення функцій моніторингу. Він виходить з того, що принцип незалежності суддів не може слугувати прикриттям для корупції або необ'єктивних дій, неправомірно обмежувати право суддів на свободу слова і вираження своєї думки у формі, що сумісна із виконанням ними своїх обов'язків, або захищати від критичного аналізу методів їх роботи та від спілкування з професіоналами взагалі. Якщо програма дотримується такого підходу, вона не встановлює жодних обмежень на спілкування з суддівським корпусом з питань, що не стосуються обов'язків суддів приймати рішення незалежно, неупереджено і відповідно до положень закону та наявних доказів¹³.

Крім того, принцип невторчання належить розглядати в аспекті конкретних завдань моніторингу. Власне кажучи, присутність спостерігача в судовому засіданні або публікація звіту може розглядатися як певна форма «вторчання». Разом з тим така присутність може мати позитивні наслідки з точки зору дотримання прав людини, оскільки вона може сприяти поліпшенню практики суду та обмеженню свавілля. Більш того, власне суть програми моніторингу судових процесів полягає не в зборі та накопиченні інформації про недоліки в практиці судів. Оприлюднення таких висновків не становить неналежного вторчання у застосування судами законів у конкретних судових справах, проте обумовлює надання інформації про роботу системи правосуддя. Таким чином, за своєю природою моніторинг судових процесів неминуче є «вторчанням» у сенсі здійснення позитивного впливу на систему в цілому, в тому числі на поведінку суддів взагалі.

Різне застосування принципу невторчання має місце також щодо контактів спостерігачів із прокурорами та адвокатами. Деякі програми слідуєть суворому тлумаченню цього принципу і забороняють спостерігачам зустрічатися з прокурорами та адвокатами, а інші розглядають такі зустрічі як один із звичайних прийомів збору інформації. Однак у всіх випадках спостерігачам слід уникати будь-яких дій, що можуть бути витлумачені як неналежне вторчання.

12 «Права людини при відправленні правосуддя: посібник з прав людини для суддів, прокурорів і адвокатів». – Управління Верховного комісара з прав людини. Серія документів з питань професійної підготовки. – 2003. – № 9. – С. 115.

13 Наприклад, співробітники програми моніторингу можуть просити суддів надати їм можливість ознайомитися з тією чи іншою судовою справою, що знаходиться у судді, якщо їм не вдається зробити це через адміністрацію суду, ставити питання про труднощі загального характеру, з якими судді стикаються в роботі, про проблеми, які, на їхню думку, мають місце в системі правосуддя, про їхні погляди на тенденції в галузі права, а також просити їх поділитися своєю думкою про загальні дані, відображені у звітах, до або після публікації звітів, або обговорювати з ними інші подібні проблеми адвокації.

1.2.2. Принцип об'єктивності

Відповідно до принципу об'єктивності програми моніторингу судових процесів повинні надавати точні звіти про судовий розгляд, неупереджено застосовуючи при цьому чітко визначені й затверджені стандарти. Цей принцип обумовлюється тим, що моніторинг судових процесів використовується як засіб діагностики й зобов'язаний надавати достовірну інформацію про роботу відповідної системи правосуддя. Крім того, зводячи до мінімуму можливість підозр щодо упередженості спостерігачів, програма забезпечує зміцнення довіри до її результатів, висновків і рекомендацій з боку максимально широкої групи заінтересованих осіб.

Отже, необхідно, щоб виявлені факти та звіти спиралися на національне законодавство та чітко сформульовані міжнародні стандарти, забезпечуючи ясність і об'єктивність підстав, на яких робляться висновки. Крім того, хоча моніторинг може іноді акцентувати увагу на якихось конкретних нормах або стандартах, ігноруючи інші, необхідно забезпечити, щоб при цьому не створювалося враження, ніби спостерігачі підтримують правоту однієї зі сторін справи. Натомість, навіть якщо дії того чи іншого учасника мають ознаки порушення процесуальних прав, об'єктивні спостерігачі зобов'язані також проаналізувати дії інших учасників на предмет порушень з їхнього боку. Наприклад, у випадку надмірного затягування судового процесу спостерігачеві, зокрема, необхідно звернути увагу на рівень професіоналізму суду в аспекті ведення процесу, на можливі адміністративні зволікання при отриманні висновків експертів, на слабку підготовку справи прокурором або на умисне затягування вирішення справи з боку захисту.

Принцип об'єктивності вимагає, щоб при проведенні системного або тематичного моніторингу програма дотримувалася збалансованого підходу до вибору судових справ та спостереження за їхнім розглядом в суді, а також до формулювання результатів, висновків і рекомендацій. Цей принцип не завжди може застосовуватись при спеціальному моніторингу, який може здійснюватися щодо якогось конкретного судового процесу або заздалегідь визначеної серії судових справ.

Додатковим істотним чинником, який може поставити під сумнів об'єктивність програми моніторингу судових процесів (або її сприйняття як такої зі сторони), є джерело фінансування цієї діяльності. Зовнішні донори можуть висувати свої власні умови в обмін на фінансування заходів програми. Через це керівникам програми слід брати до уваги політичні та юридичні умови і мандат, у рамках якого вони працюють, а також забезпечити вдумливий, стратегічно вивіреним і прозорим підхід до залучення фінансування. Навіть якщо кошти виділяються без будь-яких умов, власне вибір донора може завдати шкоди репутації програми. Особливо це стосується тематичного моніторингу¹⁴ та спеціального моніторингу¹⁵ судових процесів у справах з політичним підґрунтям.

1.2.3. Принцип згоди

Держави – учасниці ОБСЄ взяли на себе зобов'язання щодо дотримання низки норм і принципів при відправленні правосуддя. Одним із найважливіших принципів є зобов'язання забезпечити право на справедливий і публічний розгляд справи в розумні строки незалежним і безстороннім судом¹⁶. З метою втілення в життя цих та інших зобов'язань, пов'язаних із забезпеченням справедливого судового розгляду, держави-учасниці погодилися дозволяти здійснення спостереження за судовими процесами¹⁷.

Зобов'язання ОБСЄ підкріплюють інші міжнародні зобов'язання щодо забезпечення справедливого судового розгляду. До них належать Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (МПГПП) та Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ). В сукупності всі міжнародно-правові зобов'язання надають як правову, так і політичну підтримку програмам моніторингу судових процесів як інструменту сприяння розвитку судових сис-

14 Див. частину IV «Тематичний моніторинг судових процесів».

15 Див. частину V «Спеціальний моніторинг судових процесів».

16 Див., наприклад: Підсумковий документ Віденської зустрічі. – Відень, 1989 (пункт 13.9).

17 Документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЄ. – Копенгаген, 1990 (пункт 12).

тем відповідно до міжнародних стандартів і принципів правосуддя.

На оперативному рівні досягнення порозуміння з національними органами влади щодо мети моніторингу судових процесів гарантує доступ спостерігачів до судів¹⁸ і підвищує ефективність моніторингу. Такого розуміння можна досягти за допомогою укладення угод, вибудовування робочих відносин, обміну інформацією, роз'яснення цілей та методів програми, внесення конструктивних рекомендацій, а також надання посадовим особам практичної допомоги в їхній реалізації.

1.3. Характеристика різних методик моніторингу судових процесів

1.3.1. Характеристика методик моніторингу судових процесів за масштабом спостережень: види програм моніторингу

Цей посібник розглядає три методики моніторингу судових процесів відповідно до їхнього масштабу і цілей: системний, тематичний і спеціальний моніторинг судових процесів. Докладніша характеристика цілей, принципів роботи і кінцевих результатів кожного виду моніторингу наводиться, відповідно, в частині III, частині IV і частині V книги. Нижче наводиться загальна характеристика й здійснюється порівняння цих методів. Однак слід зазначити, що за необхідності вирішення проблем, що виникають, або для забезпечення належного спостереження за важливими процесами програми часто поєднують прийоми різних методик. Наприклад, програми системного моніторингу часто включають тематичні проекти, спрямовані на уразливі групи населення. Обрана в цьому посібнику класифікація видів моніторингу приймається для зручності користування і опису, отже, вона не має абсолютного характеру, а слугує для ілюстрації основних методологічних підходів, які зазвичай застосовуються під час моніторингу судових процесів.

Системний моніторинг судових процесів

Терміном «системний моніторинг судових процесів» позначаються програми, що реалізуються в рамках масштабного, добре забезпеченого ресурсами довгострокового проекту, на підставі загального мандату, з метою підтримки широких реформ системи правосуддя. Моніторинг судових процесів є основним джерелом інформації для таких програм. Однак вони застосовують також більш комплексні методи збору інформації для аналізу того, яким чином діяльність інших інститутів позначається на ефективності відправлення правосуддя. В принципі, системний моніторинг судових процесів може застосовуватися щодо будь-яких видів справ, хоча зазвичай певні види проваджень визнаються як пріоритетні. З часом основний напрям моніторингу може змінюватися – або як реакція на нові події, або в результаті змін у програмі. Наприклад, програма системного моніторингу може спочатку зосереджуватися на кримінальних процесах, а потім поширювати сферу своєї уваги й на цивільні справи. Довгостроковість і комплексний підхід системних програм дозволяє досягти глибокого розуміння сильних і слабких сторін тієї чи іншої системи правосуддя, домогтися довіри з боку заінтересованих осіб і здійснювати широкий спектр заходів адвокації.

Тематичний моніторинг судових процесів

Терміном «тематичний моніторинг судових процесів» позначаються проекти, у фокусі уваги яких знаходиться якась особлива категорія судових справ, стадія судового розгляду або окрема тема. Наприклад, такі програми створюються для відслідковування процесів у справах про

18 Див. також розділ 4 «Доступ до судових розглядів та інші питання доступу».

військові злочини¹⁹, організовану злочинність, про процеси, що зачіпають інтереси вразливих груп, або для відслідковування практики застосування нового законодавства. Приводом для проведення тематичного моніторингу може стати будь-яка особлива проблема, що викликає серйозне занепокоєння, чи інші особливі виклики, що постають перед відповідною системою правосуддя. Такий моніторинг може проводитися в рамках програми системного моніторингу або як окрема програма. У цьому посібнику термін «тематичний моніторинг судових процесів» застосовується насамперед для позначення програм, що досліджують якусь одну конкретну тему протягом тривалого часу, призначають співробітників і розробляють певну методологію своєї роботи – на відміну від програм системного моніторингу, які спрямовані на вивчення більш масштабних питань. Тематичний моніторинг дозволяє проводити більш поглиблене дослідження тієї чи іншої проблеми і вимагає від спостерігачів спеціалізації, що відповідає особливостям тих сфер права, про які йдеться у справі. При цьому часто виникає необхідність в отриманні доступу до додаткових даних або зацікавлених осіб. Оскільки число фахівців, які займаються відповідною темою в приймаючій країні, може бути обмежене (що спрощує їх пошук), це дає можливість вибудувати більш тісні і довірчі відносини із зацікавленими сторонами і тим самим підвищити ефективність і цілеспрямованість заходів адвокації. Враховуючи вузьку спрямованість тематичного моніторингу, його можливості з виявлення системних проблем правосуддя можуть бути скромнішими, ніж у програм системного моніторингу.

Спеціальний моніторинг судових процесів

З досвіду діяльності ОБСЄ, термін «спеціальний моніторинг судових процесів» головним чином стосується тих проектів, які реалізуються з метою безпосередньої реакції на певні події, що стали причиною кримінальних процесів, і розробляються спеціально для спостереження за ними. Такими подіями можуть бути спалахи насильства після виборів, політична нестабільність або судове переслідування активних правозахисників. Тривалість існування таких проектів вимірюється тривалістю відповідних судових процесів, а їхнім результатом зазвичай є надання звіту про спостереження і висновки. Згодом, поза рамками моніторингу, ОБСЄ або інші зацікавлені особи за їх підсумками можуть вживати заходи адвокації.

1.3.2. Характеристика методології роботи: «цикл моніторингу судових процесів»

У процесі реалізації всі програми ОБСЄ з моніторингу судових процесів користуються подібною методикою, що включає, в загальному, такі етапи: 1) збір інформації; 2) аналіз; 3) адвокація; 4) подальший аналіз виконання рекомендацій. Оскільки останній етап зазвичай також охоплює подальший збір інформації, який може вимагати проведення додаткового аналізу, вжиття заходів адвокації та подальших заходів, по суті цей процес нагадує цикл. Звідси і виникла назва «цикл моніторингу судових процесів», особливості якого докладніше описуються в наступних розділах книги.

Перший етап, а саме збір інформації, включає моніторинг судових процесів та інші методи збору інформації. Потім виявлені факти вивчаються і аналізуються в співставленні з національним і міжнародним правом, що дозволяє зробити деякі висновки. Після цього зазвичай складається звіт і приймається рішення про доцільні заходи адвокації, спрямовані на те, щоб влада врахувала запропоновані рекомендації і втілила їх у життя. Далі важливо провести ціловий моніторинг виконання рекомендацій.

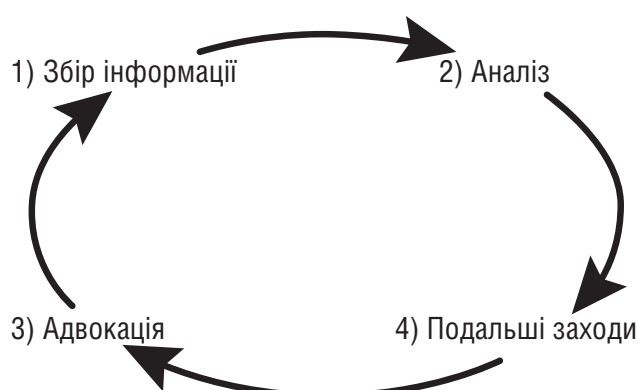
Незважаючи на зрозумілість цієї послідовності етапів, на практиці вони часто перетинаються. Так, для отримання дозволу на проведення моніторингу можуть бути знадобитися заходи адвокації, а для обґрунтування результатів аналізу вже добутої інформації може стати у нагоді пошук додаткової інформації.

19 У цьому посібнику термін «військові злочини» використовується як узагальнення та застосовується щодо грубих порушень Женевських конвенцій та інших порушень права про збройні конфлікти, злочинів проти людяності та геноциду.

Через безліч причин, пов'язаних з усіма етапами реалізації проекту, для будь-якої програми надзвичайно важливо мати точне уявлення про цикл моніторингу судових процесів і про всі різноманітні заходи, що здійснюються на кожній його стадії. В цілому це забезпечує подання інформації не спонтанно, а відповідно до стратегії проекту, що дає керівникам можливість формувати групи спостерігачів з належним досвідом і знаннями і визначати кількість персоналу, необхідного для кожного етапу циклу. Це також дозволяє групі спостерігачів ефективно розподіляти робоче навантаження згідно з рівнем повноважень і компетенції кожного учасника, а також з урахуванням часу, який об'єктивно необхідний для виконання кожного завдання. Крім того, це дає програмі змогу скласти для донорів або органів влади приймаючої держави належним чином обґрунтовані та реалістичні проектні пропозиції. Нарешті, це полегшує завдання оцінки успіхів відповідної групи, а також перспективного планування майбутніх заходів.

«Цикл моніторингу судових процесів»

ЧАСТИНА II

ФОРМУВАННЯ ПРОГРАМИ МОНІТОРИНГУ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ

РОЗДІЛ 2

Проведення попередньої оцінки

Організації часто починають планування програми моніторингу судових процесів з формування загальної концепції того, яким чином програма може сприяти процесу реформування системи правосуддя або прогресу в аспекті дотримання прав людини та принципу верховенства права. До цього часу вже виявлені конкретні проблеми у сфері здійснення правосуддя і зібрані деякі відомості про ситуацію у відповідній країні. Проте навіть і в цьому випадку організаторам обов'язково слід провести ретельну попередню оцінку і визначити завдання, що стоять перед програмою, а також прийняти рішення про найбільш доцільний фокус її уваги, масштаби і терміни реалізації.

У цьому розділі коротко характеризуються питання, на які слід звернути увагу під час попередньої оцінки, в тому числі наводиться аналіз різних умов у країні, а також дається оцінка потенціалу власне організації і ресурсів, що їх вона має в своєму розпорядженні для започаткування та реалізації успішної програми моніторингу. Розглядаються також оперативні питання, такі як забезпечення доступу, а також те, якою мірою вибір основних об'єктів спостереження впливає на масштаби і термін реалізації програми. Попередня оцінка повинна закласти інформаційну основу для вибору типу програми моніторингу та її організаційної структури, яка б найкращим чином відповідала цілям програми і очікуваним оперативним потребам²⁰. Попередня оцінка допомагає також у плануванні програми та в пошуку джерел зовнішнього фінансування²¹. Її можна використовувати і як відправну точку для майбутніх оцінок перебігу виконання та ефективності реалізації програми.

Оцінку слід проводити не тільки до початку здійснення програми моніторингу, а й також перед розширенням фокусу її уваги на інші напрями або перед зміною тематики чи пріоритетів програми.

2.1. Оцінка ситуації в країні, потенціалу організації та забезпечення доступу

Для того, щоб визначити цілі програми і фокус моніторингу, в рамках попередньої оцінки насамперед слід вивчити умови всередині країни, а також власний потенціал і ресурси організації, яка планує здійснювати моніторинг.

2.1.1. Ситуація в країні

Під час проведення попередньої оцінки надзвичайно важливо проаналізувати поточну ситуацію в країні в аспекті функціонування її системи правосуддя і ступеня дотримання гарантій справедливого судового розгляду. Для цього може виявитись необхідним проаналізувати ті елементи системи правосуддя, в яких раніше виявлялися недоліки, в тому числі всі питання, пов'язані з дотриманням стандартів справедливого судового розгляду, та інші аспекти практичної діяльності, від яких залежить ефективне і справедливе функціонування системи в цілому, або стосовно окремих видів судових справ. Необхідно, щоб оцінка супроводжувалася «кабінетним» дослідженням чинного законодавства і попередніх доповідей про стан системи правосуддя або судової системи, консультаціями з представниками судової влади і місцевих органів влади, а також міжнародних організацій, пов'язаних із забезпеченням дотримання принципу верховенства права, реформуванням поліції і правозахисною діяльністю. Скоріш

²⁰ Див. розділ 3 «Вибір організаційної моделі».

²¹ Про наслідки вибору донорів з точки зору дотримання принципу об'єктивності див. пункт 1.2.2.

за все така оцінка виявить широкий спектр проблемних питань, що можуть охоплюватися програмою моніторингу судових процесів. Проте під час своєї практичної реалізації програма не зобов'язана обмежуватися виключно питаннями, виявленими при проведенні попередньої оцінки. Слід заохочувати персонал програми до того, аби звертати увагу і на інші проблеми, які впродовж реалізації програми можуть з'явитися у сфері дії її мандату.

На практиці (принаймні, на перших етапах) увагу більшості програм моніторингу судових процесів зазвичай привертають системи кримінального правосуддя. Тим не менш під час попередньої оцінки слід також ретельно вивчати питання щодо можливості здійснення моніторингу цивільних та адміністративних проваджень, оскільки вони також можуть істотно впливати на права та законні інтереси громадян.

Одним з найважливіших питань, що їх належить оцінити, є рівень політичної волі або зацікавленості влади у проведенні реформ. У деяких державах повним ходом вже може відбуватися належним чином спланований процес реформ. В інших моніторинг судових процесів може виявитися лише першим кроком на шляху до виявлення конкретних проблем і надання переконливих доказів необхідності таких реформ. Зустрічі з посадовими особами системи правосуддя можуть допомогти виявити, які відомства зацікавлені в підтримці реформ, які реформи видаються їм бажаними, а також те, з чийого боку можна очікувати байдужості або неприйняття реформ. Реакція цих осіб слугуватиме вихідним показником того, яке місце відводитиметься моніторингу судових процесів у більш широкому процесі реформ, а також засвідчуватиме те, наскільки уряд та окремі посадові особи готові співпрацювати в здійсненні реформ (або чинити опір їм). Якщо з'ясується, що в країні відсутня політична воля до реалізації комплексних реформ у системі правосуддя, або що широкомасштабна програма моніторингу судових процесів у ній не схвалюється, то організація може спробувати домовитися про доступ до конкретних проектів – спеціальних або обмежених за обсягом – в надії поступово завоювати довіру. Якщо політична воля до проведення подібних заходів відсутня взагалі, то, можливо, подальшу взаємодію слід відкласти до кращих часів.

У ході попередньої оцінки слід також переконатися в наявності у місцевих чи міжнародних організацій інтересу (і відповідного потенціалу) до партнерства або співпраці в рамках програми моніторингу. У ході консультацій можна виявити організації, здатні здійснювати правовий аналіз або заходи адвокації, або надавати допомогу в розробці програми, навчанні та наборі співробітників тощо. Крім того, зустрічі з представниками місцевих та міжнародних організацій дають можливість з'ясувати, чи робилися раніше спроби моніторингу судових процесів, і чи мають місцеві групи достатній потенціал для проведення моніторингу самостійно²². Попередня оцінка дозволяє вивчити історію участі громадянського суспільства в обговоренні проблем правосуддя, а також визначити, чи існує потреба вживати відповідною програмою заходів із розбудови місцевого потенціалу. Крім того, консультації допоможуть спланувати програму так, аби уникнути дублювання вже діючих проектів та забезпечити координацію з ними.

2.1.2. Потенціал організації

Рішення про те, чи варто використовувати програму моніторингу судових процесів, а також те, за якою саме методикою це слід робити, залежить від мандату організації, її ресурсів і можливостей доступу до інформації. Врахування цих чинників допоможе організації визначитися з фокусом, масштабом, формою і терміном дії потенційної програми; крім того, це допоможе уникати планування заходів, здійснення яких є нереальним з практичної точки зору.

У деяких організацій фокус моніторингу може визначитися їхнім мандатом. Наприклад, для організації з широким мандатом може виявитися найдоцільнішою програма системного моніторингу судових процесів, або масштабний моніторинг всієї системи правосуддя, в той час як для організації з обмеженим мандатом може більше підійти тематичний або спеціальний моніторинг. У свою чергу цей вибір обумовлює вибір фокусу програми, кількості процесів, за якими здійснюється спостереження, кількості та географії відповідних судів, а також опти-

22 Див. пункт 3.3 «Національні організації або коаліції з моніторингу судових процесів».

мальної тривалості моніторингу²³. На підставі цих чинників робиться висновок про необхідну кількість спостерігачів і методику моніторингу, наприклад про те, чи слід проводити моніторинг усіх, або лише окремих судових засідань у справі.

Від кадрових і фінансових ресурсів конкретної програми буде також залежати її потенційний масштаб і тривалість, а також можливість вирішення заявлених завдань. При розробці програми слід ретельно враховувати наявність ресурсів. Якщо наявного фінансування недостатньо для забезпечення всіх потреб, необхідно визначити відповідні пріоритети. Від обсягу фінансування залежить, чи буде доцільною широкомасштабна програма на тривалий період часу або з великим числом географічно розпоросених спостерігачів, або в її рамках можна розгорнути лише невеликі групи спостерігачів у меншій кількості судів. Вибір методики програми також може залежати від наявності фінансових коштів і кадрів для забезпечення перекладу²⁴. До вищезгаданого слід додати, що можливості організації щодо ефективного проведення моніторингу можуть бути обмежені її попереднім досвідом. Наприклад, організації, які раніше займалися політичною адвокацією, при проведенні моніторингу судових процесів можуть зіткнутися з тим, що їх не будуть розглядати як джерело об'єктивної інформації з питань реформування системи правосуддя. Отже, державні чиновники і представники судових органів можуть з підозрою ставитися до їх висновків. Таку можливість необхідно враховувати, перш ніж розпочинати реалізацію тієї чи іншої програми.

2.1.3. Доступ: попередні міркування

Важливим моментом для вибору доцільного різновиду моніторингу є можливість доступу спостерігачів до приміщень судів і на судові засідання. Це – один із ключових чинників, що їх необхідно враховувати під час попередньої оцінки. Обмежений доступ до розкладу судових засідань не дозволяє програмі виявляти ті справи, що її цікавлять, а перешкоди фізичного доступу можуть не дозволити спостерігачам відвідувати засідання або спостерігати за судовим процесом у всій його повноті. Для оцінки можливості доступу необхідно провести аналіз національної нормативно-правової бази, що регламентує доступ громадян на судові засідання, а також практичних перешкод, які можуть завадити проведенню моніторингу, таких як негласна практика обмеження доступу громадян до зали судового засідання або неефективність системи обліку судових справ чи календарного планування, яка заважає виявленню тих справ, що цікавлять програму. В разі наявності проблем доступу програмі може бути необхідно приділити пріоритетну увагу питанню дотримання права на публічний розгляд, перш ніж розпочинати моніторинг дотримання інших стандартів²⁵.

2.2. Основні цілі та фокус програм моніторингу судових процесів

Одним із основних завдань попередньої оцінки є визначення цілей і фокусу програми моніторингу. Необхідно, щоб вони стосувалися конкретних проблем країни, забезпечуючи актуальність висновків і рекомендацій програми для місцевих суб'єктів.

У регіоні ОБСЄ програми системного і тематичного моніторингу судових процесів здійснюють комплексний аналіз функціонування системи правосуддя в цілому або окремих її компонентів з метою виявлення необхідних напрямів реформування. При цьому у фокусі уваги зазвичай знаходиться насамперед дотримання міжнародних стандартів справедливого судового розгляду та відповідних положень національного законодавства. Програми моніторингу судових процесів також використовуються для підвищення обізнаності суддівського корпусу щодо права на публічний розгляд справи та інших гарантій справедливого судочинства, а також для сприяння практичній реалізації права на публічний судовий розгляд²⁶.

23 Наприклад, під час оцінки слід визначити, скільки часу буде потрібно на проведення моніторингу такої кількості судових справ, якої буде достатньо для достовірних висновків. Програмам, які ставлять перед собою завдання з розбудови потенціалу, може знадобитися більш тривалий термін діяльності.

24 У разі використання міжнародного персоналу витрати на усний та письмовий переклад можуть бути дуже значні.

25 Див. також розділ 4 «Доступ до судових розглядів та інші питання доступу».

26 Огляд завершених програм ОБСЄ з характеристикою їх основних цілей див. у додатку VII.

У таблиці додатку II.A наводиться спектр основних проблем, які можуть стати предметом моніторингу на різних стадіях процесу. Під час попередньої оцінки слід враховувати, чи будуть ці або подібні питання об'єктом уваги в рамках запланованої програми моніторингу. Більш повний перелік питань, на які слід звертати увагу, наводиться в виданні БДІПА «Правовий огляд міжнародного застосування права на справедливий суд»²⁷, що доповнює цей посібник.

За наявності в приймаючій країні якихось особливих обставин може виявитися корисним застосування більш вузького фокусу програми: на будь-які конкретні правові питання або процедури, або навіть на окремі судові справи. Наприклад, програми ОБСЄ концентрують увагу на окремих питаннях або проблемах, пов'язаних із новими процесуальними кодексами та іншими реформами, з відправленням правосуддя в особливих категоріях кримінальних справ і справах про військові злочини, або з іншою практикою, пов'язаною із справедливістю та ефективністю системи.

Крім аналізу роботи системи правосуддя або конкретних, пов'язаних з нею питань, може виявитися важливим звернути увагу також на інші, проміжні цілі. Наприклад, одним із пріоритетних напрямів може стати розбудова потенціалу громадянського суспільства на участь у судовій реформі та надання підтримки системі правосуддя. У таких випадках програми можуть наймати і навчати національних спостерігачів, вступати в партнерські відносини з національними НУО або сприяти створенню національних груп або програм з моніторингу²⁸. Місії ОБСЄ підтримують таку взаємодію з місцевим громадянським суспільством з метою передачі йому знань і навичок та надання допомоги у розвитку місцевого потенціалу з моніторингу судових процесів у приймаючій країні²⁹.

2.3. Підготовка програмного документу

Завершивши попередню оцінку, організація матиме в своєму розпорядженні достатню інформацію для складання програмного документу. Він повинен визначати, як мінімум, такі параметри програми моніторингу судових процесів:

- цілі, завдання та фокус;
- методика, в тому числі масштаби, структуру, персонал тощо; та
- передбачуваний термін реалізації.

За можливості, у цьому документі слід також визначити бюджет програми.

Найважливішими компонентами програмного документу є обґрунтування потреби у проведенні програми і роз'яснення її цілей. У програмному документі слід зазначити, який саме тип програми обраний (системний, тематичний або спеціальний моніторинг), та з якої причини. Наявність чітко визначених цілей та завдань є надзвичайно важливим для забезпечення успіху програми та її підтримки з боку національних та міжнародних суб'єктів. Крім того, чітке розуміння поставлених завдань дає персоналу відчуття напрямку, а керівникам – показники, досягнення яких слід прагнути. Включення конкретних, реалістичних цільових показників дає керівникам можливість оцінити ступінь успішності виконання програми³⁰. У програмному документі слід також зазначити всі чинники ризику та можливі варіанти реагування на них.

До програмного документу потрібно включити характеристику запропонованої методики, а також обґрунтування масштабу, структури, кадрового складу та інших оперативних характеристик програми в аспекті цілей проекту. У програмному документі слід згадати всі очікувані схеми партнерських відносин або плановане залучення громадянського суспільства. Розділ

27 «Правовий огляд міжнародного застосування права на справедливий суд» (посилання 2). Інші джерела стандартів матеріального права див. у додатку VIII.

28 Див. пункт 3.3 «Національні організації або коаліції з моніторингу судових процесів», а також пункт 3.4 «Комбіновані моделі моніторингу судових процесів: партнерство».

29 Наприклад, розвиток потенціалу громадянського суспільства залишається незмінним компонентом проекту Місії ОБСЄ в Чорногорії з моніторингу судових процесів з моменту його заснування в рамках всіх етапів подальших заходів за проектом. Див. пункт 3.4 «Комбіновані моделі моніторингу судових процесів: партнерство».

30 Такі показники описуються в пункті 13.2.

З пропонує рекомендації з питань формування штату програми. У свою чергу розділ 5 надає рекомендації щодо створення спеціалізованої системи управління інформацією.

Терміни реалізації програми повинні передбачати: 1) підготовчу стадію з розробки матеріалів та інструкцій програми, добору спостерігачів та їхнього навчання³¹; 2) стадію реалізації, під час якої спостерігачам забезпечується доступ і здійснюється власне моніторинг; 3) дату публікації звіту і період проведення відповідних заходів адвокації.

Хоча підготовка детального бюджету програми в рамках попередньої оцінки або програмного документу може виявитися неможливою, необхідно принаймні оцінити приблизні витрати програми. Це особливо важливо, якщо програма фінансується донорами, або якщо її фінансування ще не забезпечене.

Насамкінець слід зазначити, що ґрунтовний програмний документ може слугувати довідником та інструкцією для внутрішнього розвитку програми, а також стати основою для складання інших інформаційних матеріалів. Програмний документ може також слугувати джерелом «інституційної пам'яті», яке може стати в нагоді під час розвитку програми й при розгляді питань зміни її цілей, фокусу, штату програми або методики моніторингу.

31 Великі програми можуть розглянути можливість проведення невеликого пробного моніторингу з метою виявлення та розв'язання проблем доступу, а також уточнення фокусу і цілей програми.

РОЗДІЛ 3

Вибір організаційної моделі

Основою наведеної в пункті 1.3.1 класифікації видів програм моніторингу судових процесів є відмінності в методиці моніторингу, що відображають масштаби, цілі, порядок реалізації та результати, тоді як надана в цьому розділі класифікація організаційних моделей відображає лише структуру команди, що здійснює моніторинг. Основу програми моніторингу судових процесів можуть становити низку організаційних моделей. Цей розділ пропонує порівняльну характеристику організаційних моделей, з урахуванням досвіду ОБСЄ.

Вибір організаційної моделі значною мірою залежить від ресурсів організації в конкретних обставинах, у тому числі кадрових та фінансових можливостей. Тим не менш слід враховувати те, яка модель найбільше відповідає цілям програми, а також запланованому масштабу й тривалості спостережень за судовими процесами. Належна організаційна модель обирається на основі результатів попередньої оцінки, яка охоплює аналіз ситуації в приймаючій країні та потенціал організації, та рівня доступу.

У практиці ОБСЄ найчастіше використовуються дві основні організаційні моделі моніторингу судових процесів: «штатна модель» й «проектна модель».

3.1. Штатна модель

Програму моніторингу судових процесів із використанням штатної моделі реалізує власне місія організації. Таким чином, спостерігачі та інші співробітники програми є частиною штату місії, наймаються на роботу відповідно до її вимог, знаходяться під контролем її керівництва і виконують інші обов'язки її персоналу. Іноді, залежно від статусу організації, на спостерігачів може поширюватися офіційний або квазідипломатичний статус. Програми моніторингу штатної моделі можуть мати можливість користуватися інфраструктурою організації, такою як польові офіси, транспорт, комп'ютери та інші ресурси. Крім того, штатні моделі залежать від циклу планування та бюджетного циклу своєї організації й тому можуть щорічно проходити перевірку діяльності.

Штатна модель використовується низкою місій ОБСЄ, головним чином – в Південно-Східній Європі. В цілому місії ОБСЄ займаються моніторингом судових процесів у рамках спеціальних мандатів, що надають правові підстави для проведення моніторингу судових процесів, надання підтримки реформуванню системи правосуддя та/або участі в заходах зі зміцнення довіри. Штатну модель використовують шість місій ОБСЄ в регіоні: Присутність ОБСЄ в Албанії, Місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині, Місія в Хорватії³², Місія в Косово, Місія в Сербії та Місія в Скоп'є. З урахуванням правового статусу та попереднього досвіду діяльності цих місій, спостерігачі користуються статусом співробітників міжнародної організації. Аналогічно, публікуючи звіти, пропонуючи рекомендації і беручи участь у заходах адвокації, програми штатної моделі користуються підтримкою мандату місії ОБСЄ та її особливої політичної ролі.

У рамках програм ОБСЄ, створених на основі штатної моделі, нагляд за проведенням моніторингу зазвичай здійснює міжнародний персонал, а групи спостерігачів мають міжнародний,

32 Свою першу місію в цій країні, Місію ОБСЄ в Хорватії, Організація відкрила в квітні 1996 року. Ця місія була припинена в кінці 2007 року і замінена Місією ОБСЄ в Загребі, яка розпочала роботу 1 січня 2008 року. В результаті прийняття 56 державами – учасницями ОБСЄ рішення про успішне виконання цієї місією свого мандату, вона була припинена 17 січня 2012 року.

національний або змішаний склад. Звіти таких програм складаються англійською мовою, а публічні звіти перекладаються місцевою мовою (мовами). Навчання та інші заходи польової підтримки зазвичай забезпечує власне місія за рахунок основних коштів річного бюджету.

Щодо своєї тривалості, програми ОБСЄ штатної моделі залежать від щорічного підтвердження мандату місії, внутрішніх рішень щодо реалізації програми, а також від наявності бюджетної підтримки конкретної програми з боку ОБСЄ. На практиці, незважаючи на деяку невідомість фінансування та можливого скорочення штату місії, програмам, організованим за штатною моделлю, вдається діяти протягом кількох років. Програми штатної моделі довели свою ефективність при проведенні довгострокового системного моніторингу судових процесів на підтримку довгострокових реформ системи правосуддя.³³

Місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині: підтримка системних заходів з реформування системи кримінального правосуддя

У перехідний період після завершення конфлікту система кримінального правосуддя Боснії і Герцеговини та її інститути зазнали обґрунтованого реформування. Найбільш істотною зміною став новий кримінально-процесуальний кодекс, що впровадив елементи змагальності в систему, основою якої раніше була модель континентального права. Ці зміни стали серйозним викликом для судової системи та системи кримінального правосуддя.

У 2004 році Місія ОБСЄ започаткувала програму моніторингу судових процесів на підтримку зазначених реформ. У рамках програми пройшли навчання 24 національні співробітники ОБСЄ, які повинні були здійснювати моніторинг виконання нового процесуального кодексу. Спостерігачі є співробітниками місії ОБСЄ, що розміщені в польових відділеннях місії й здійснюють системне спостереження у більш ніж 60 місцевих та апеляційних судах по всій країні. Хоча спочатку програма основну увагу концентрувала на дотриманні нового процесуального кодексу, її фокус поступово розширився до моніторингу дотримання законодавства про права людини взагалі. У 2005 році була створена додаткова секція, до завдань якої входило спостереження (з поданням звітності) за судовими справами, переданими для розгляду з Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії (МТКЮ) до суду Боснії і Герцеговини (справи за «Правилем 11-біс»), відповідно до угоди між ОБСЄ та Прокурором МТКЮ.

Протягом 2011 року програма опублікувала 14 основних звітів про роботу системи кримінального правосуддя з різних тем³³. Висновки з цих звітів стали джерелом інформації для суддів та інших суб'єктів системи правосуддя щодо реальної діяльності важливих складових системи правосуддя. Крім того, вони увійшли до змісту навчальних програм з кримінального права в центрах навчання суддів і прокурорів, використовувалися при навчанні адвокатів, а також стали каталізатором нових важливих реформ у системі кримінальної юстиції.

3.2. Проектна модель

У програмах ОБСЄ з моніторингу судових процесів, організованих за проектною моделлю, спостереження здійснюють юристи та координатори проекту, залучені за контрактами, під загальним керівництвом БДІПЛ або місії ОБСЄ. Отже, такі спостерігачі не є співробітниками ОБСЄ; це – позаштатні юристи (а іноді вони не є юристами), які пройшли підготовку для участі в програмі як підрядники. Зазвичай такі спостерігачі при виконанні своїх обов'язків зобов'язані дотримуватися відповідного кодексу поведінки³⁴. Місії ОБСЄ і БДІПЛ організовували програми з використанням проектною моделі у Вірменії, Білорусі, Казахстані, Киргизстані, Молдові та Таджикистані.

Так само, як і програми штатної моделі, програми проектною моделі можуть виконувати комплексний довгостроковий моніторинг судових процесів. Одна з основних особливостей проектною моделі полягає в тому, що вона, на відміну від штатної моделі, може активніше залучати до співпраці інших місцевих суб'єктів або організації і більшою мірою сприяти розбудові потенціалу місцевих юристів-практиків. У рамках такого партнерства використовується поділ або спільне виконання обов'язків з підготовки довідкових матеріалів, організації навчання або добору спостерігачів. Однак, на відміну від місцевих груп моніторингу (про які йдеться нижче), програми, що здійснюються ОБСЄ за проектною моделлю, офіційно діють у рамках мандату місії ОБСЄ або БДІПЛ.

33 Перелік основних публічних звітів Місії ОБСЄ в БіГ: <http://www.oscebih.org/Default.aspx?id=7&lang=EN>

34 Зразок кодексу поведінки спостерігачів за судовими процесами див. у додатку I.

Таким чином, проектна модель може стати в нагоді організаціям, у яких немає великої місії в приймаючій країні, або які мають на меті розбудову потенціалу місцевих юристів, зберігаючи при цьому контроль над програмою моніторингу. У зв'язку з тим, що проектні моделі акцентують на місцевій ініціативі, звітність про роботу таких програм ОБСЄ зазвичай складається місцевою мовою (мовами), а підсумкові звіти перекладаються англійською та/або російською мовами.

Проектна модель моніторингу судових процесів у Казахстані та Киргизстані: підвищення прозорості та аналіз дотримання міжнародних стандартів справедливого судового розгляду

Починаючи з 2004 року, БДІПЛ, у співпраці з центрами ОБСЄ в Алмати і Бішкеку, розпочало реалізацію довгострокових програм моніторингу судових процесів за проектною моделлю відповідно в Казахстані та Киргизстані. У кожній країні було залучено по 25 місцевих юристів, які пройшли навчання методам системного моніторингу кримінальних процесів. Спостерігачі, недавні випускники юридичних вищих навчальних закладів і молоді юристи-практики, були розподілені до заздалегідь вибраних судів, де здійснювали моніторинг судових процесів під керівництвом координатора проекту.

Основною метою обох програм було отримання достовірної інформації про практику кримінальної юстиції в рамках триваючих заходів щодо підвищення дотримання гарантій справедливого судового розгляду й з метою сприяння реформуванню судової системи. Серед інших важливих цілей цих програм були навчання і розбудова потенціалу місцевих юристів в аспекті здійснення моніторингу кримінальних процесів, подання звітів про свої спостереження та оприлюднення їх результатів. До позитивних досягнень цих програм можна віднести те, що вони домоглися поліпшення рівня доступу до кримінальних процесів, у тому числі більшої відкритості кримінальних судів, суддів і прокурорів щодо присутності спостерігачів, а відтак – до права на публічний розгляд справи.

3.3. Національні організації або коаліції з моніторингу судових процесів

Можливий також інший спосіб організації програми моніторингу судових процесів, коли міжнародна організація надає підтримку незалежній місцевій організації або коаліції, що здійснює моніторинг. На відміну від міжнародної програми моніторингу, місцева організація з моніторингу може діяти як НУО чи коаліція НУО, що створена в рамках національного законодавства і зазвичай повністю складається з громадян відповідної країни. При цьому слід вивчити відповідне місцеве законодавство на предмет необхідності реєстрації такої організації або дотримання інших вимог.

Національні організації спостерігачів зазвичай слідкують лише за дотриманням права на публічний розгляд відповідно до міжнародного права і національного законодавства. Тому в державах, де таке право не завжди дотримується, національні групи спостерігачів можуть стикатися з труднощами в аспекті доступу до інформації по судовій справі. Разом з тим, навіть там, де обмеження мають місце, національні групи спостерігачів можуть суттєво сприяти підвищенню прозорості судочинства, обстоюючи право на публічний суд і підвищуючи обізнаність щодо міжнародних стандартів справедливого судового розгляду.

Національні групи спостерігачів можуть обрати або штатну модель, або проектну модель, відповідно використовуючи власних співробітників-спостерігачів або винаймаючи спостерігачів за контрактом. Залучення широкої коаліції НУО має ту перевагу, що вона може забезпечити широке географічне охоплення спостережень. У цілому, національні організації представляють найвищий рівень місцевої ініціативи серед програм моніторингу судових процесів.

На шляху до цієї форми співпраці з національними організаціями можуть виникнути певні проблеми. Першорядного значення може набути виконання завдання із розбудови потенціалу для проведення моніторингу. Такий потенціал зазвичай розвивається поступово, у зв'язку з чим не виключено виникнення деяких труднощів. Вони можуть виникати як щодо моніторингу, так і щодо таких організаційних питань, як управління, фінансування і розвиток експертного потенціалу.

Крім того, оскільки національні організації прагнуть зберегти незалежність у своїх діях, їхні уявлення про методіку спостережень або підходи до неї можуть відрізнятися від того, що в

тих самих умовах стала б робити ОБСЄ. Наприклад, на відміну від програм ОБСЄ, національні НУО можуть звертати основну увагу на суть розглядуваних справ, або ж відкрито виступати з такою критикою, яка не може бути прийнятною для міжнародної організації.

Більш того, під час підтримки коаліції НУО можуть виникати проблеми в сфері прийняття рішень, особливо при зростанні числа організацій-учасниць, що робить управління більш громіздким. До того ж, навіть коли національні групи чи коаліції можуть здійснювати функції моніторингу самостійно, для продовження цієї діяльності вони можуть потребувати донорської підтримки. Відповідно, для забезпечення самостійної діяльності організації необхідна також розбудова потенціалу у сфері залучення фінансування.

Національна група спостерігачів: коаліція «Всі за справедливий суд»

У 2002 році за сприяння підрозділу з питань верховенства права у складі Контрольної місії ОБСЄ в Скоп'є щодо запобігання поширенню конфлікту стало формуватися об'єднання, яке згодом перетворилося на офіційну коаліцію 20 НПО під назвою «Всі за справедливий суд». 23 травня 2003 року ця коаліція була сформована відповідно до національного законодавства як організація із загальними зборами, правлінням і мережею з 80 спостерігачів по всій країні. У числі першочергових завдань коаліції було підвищення обізнаності населення щодо міжнародних стандартів справедливого судового розгляду і підвищення довіри населення до системи правосуддя. Ще одним завданням стало виявлення існуючих проблем у судовій системі як доказ необхідності правової та інституційної реформи в країні.

Свій перший звіт коаліція опублікувала в 2004 році й з тих пір отримувала заявки на проведення низки проектів з моніторингу не тільки від ОБСЄ, а й від інших міжнародних організацій, таких як Гельсінський комітет Швеції з прав людини та Фонд Сороса. Ці проекти моніторингу з поданням публічних звітів фокусувалися на окремих аспектах кримінального правосуддя, пов'язаних з розглядом справ про незаконну торгівлю, правопорушення у ході виборчих кампаній, корупцію та організовану злочинність.

Вже маючи власну повноцінну методику спостереження за судовими процесами і постійний штат старших співробітників, ця коаліція співпрацювала з місією ОБСЄ щодо зміцнення свого потенціалу в аспекті залучення фінансових коштів. Вона розвивала можливості із самостійної розробки проектів безпосередньо з донорами, вже без фінансової підтримки ОБСЄ.

3.4. Комбіновані моделі моніторингу судових процесів: партнерство

Термін «комбінована модель» у цьому виданні означає поєднання штатної та проектної моделей, що застосовуються ОБСЄ в партнерстві з національними організаціями. Таке партнерство становить собою ще один спосіб розбудови місцевого потенціалу, а також підвищення репутації та ефективності моніторингу судових процесів шляхом створення коаліції груп, що займаються моніторингом та адвокацією. З оперативної точки зору, партнерство також становить собою механізм розподілу організаційної відповідальності за управління програмою. ОБСЄ використовує комбіновані моделі за необхідності компенсувати брак персоналу: вона вступає в партнерські відносини з іншими організаціями, аби виконувати основні програмні функції, такі як розробка навчальних матеріалів та посібників, навчання персоналу і складання звітів.

При створенні партнерства слід обміркувати можливість формалізації відносин з партнерами шляхом укладення меморандуму про взаєморозуміння (МпВ), в якому перераховуються взаємні зобов'язання, а також цілі й очікувані результати програми. МпВ є базовим документом при реалізації програми, встановлює терміни виконання заходів та відповідальність за це. При виборі партнера для тієї чи іншої програми важливо узгодити мету, методику і термін реалізації програми. Важливим компонентом цього процесу є обговорення та укладання МпВ³⁵.

Ухвалення комбінованої моделі партнерства можна також розглядати як один з варіантів стратегії виходу з проекту міжнародної організації, що здійснює моніторинг судових процесів, – за наявності належних умов і при існуванні всередині країни власного потенціалу для проведення моніторингу. Така ситуація мала місце в Хорватії, коли в очікуванні закриття Бюро

35 Зразок МпВ можна отримати у Відділі БДІПЛ з питань демократизації.

ОБСЄ в Загребі, що здійснювало моніторинг процесів у справах про військові злочини протягом кількох років за штатною моделлю, Бюро надало підтримку трьом національним НУО («Центр за мир м. Осієк», «Документа» та «ГОЛіП»), які поступово взяли на себе здійснення моніторингу цих процесів, подання звітів і проведення відповідних заходів адвокації.

Партнерство для підтримки моніторингу судових процесів

Програма в Молдові. Під час організації програми моніторингу судових процесів у 2006 році Місія ОБСЄ в Молдові об'єднала зусилля з проведення моніторингу з двома основними партнерами, які зробили значний внесок в організацію програми. Спочатку програма вступила в партнерські відносини з «Ініціативою з верховенства права» Американської асоціації юристів – міжнародною НУО, яка протягом кількох років займалася питаннями реформування системи правосуддя та кримінального права в Молдові. Програма також налагодила партнерство з «Інститутом за реформу кримінального права» – однією з провідних НУО Молдови. В цілому такий розподіл відповідальності за виконання програми не тільки призвів до розширення участі в моніторингу громадянського суспільства, а й уможливив спільне керівництво програмою (під основною відповідальністю ОБСЄ), що значно знизило навантаження на персонал ОБСЄ.

Програма в Чорногорії. Іншим прикладом комбінованої моделі може слугувати партнерство між Місією ОБСЄ в Чорногорії і Центром моніторингу (ЦЕМІ) – спеціалізованою національною НУО – організоване на самому початку програми моніторингу судових процесів. У цьому випадку, здійснюючи підготовку персоналу програми, ЦЕМІ ініціював проведення моніторингу в тісній співпраці з Місією ОБСЄ. Спочатку, з метою зміцнення взаємодії партнерів, три, а пізніше – два спостерігачі з числа співробітників ОБСЄ працювали безпосередньо в офісі НУО. НУО прийняла рішення продовжувати моніторинг судових процесів, навіть після закінчення терміну договору з ОБСЄ.

3.5. Загальне порівняння штатної та проектної моделей

Обидві моделі забезпечують прийнятні можливості для організації довгострокової програми комплексного моніторингу в приймаючій країні. Однак, хоча основні результати обох моделей приблизно однакові, перш ніж зупинити свій вибір на одній з них, слід взяти до уваги низку оперативних питань, що виникають у зв'язку з відмінностями у їхніх функціональних можливостях. У наведеній нижче таблиці міститься порівняльний огляд деяких переваг і недоліків обох моделей.

363738

Порівняльний огляд досвіду програм ОБСЄ, організованих за штатною та проектною моделями	
Організаційне питання	Огляд досвіду ОБСЄ
Доступ до судів і до інформації в судових справах	<ul style="list-style-type: none"> Штатні моделі надають більше можливостей для подолання перешкод доступу, оскільки спостерігачі є співробітниками міжнародної організації Штатні моделі дозволяють безперешкодний обмін інформацією між колегами, оскільки співробітники пов'язані одними і тими самим зобов'язаннями щодо конфіденційності Проектні моделі можуть стикатися з більш знач – ними труднощами в аспекті отримання доступу, проте з часом вони можуть вирішити ці проблеми, використовуючи методи, що застосовуються як у тій, так і в іншій моделях³⁶ Проектні моделі, які будь-якою мірою залучають зовнішніх партнерів, можуть зіткнутися з проблемами в аспекті обміну приватною чи іншою конфіденційною інформацією
Зона покриття: географічне охоплення і кількість судових справ	<ul style="list-style-type: none"> Обидві моделі мають можливість залучати спостерігачів і керувати їхньою роботою в різних географічних точках для охоплення регіональних судів. Однак у проектних моделях в цьому аспекті можуть виникати труднощі, якщо вони працюють з НУО, діяльність яких обмежена якоюсь конкретною місцевістю або районом Обидві моделі надають організаційну платформу, що дає спостерігачам можливість відвідувати три-чотири засідання на тиждень і складати звіти про них, а також проводити спостереження за справами в міру необхідності³⁷
Адміністративні питання та питання матеріально-технічного забезпечення	<ul style="list-style-type: none"> Штатна модель дає програмі змогу використовувати адміністративну та іншу інфраструктуру місії, в тому числі приміщення, засоби транспорту і комп'ютери; вона дозволяє персоналу довше брати участь у програмі, а також може забезпечити спостерігачам деякі привілеї й статус, порівняний з дипломатичним Проектна модель, завдяки відсутності структур, наявних у місії, обтяжує програму додатковою відповідальністю за адміністративні питання, в числі яких – обов'язок наймати персонал і виплачувати винагороду за контрактами
Питання управління	<ul style="list-style-type: none"> Перевага штатної моделі полягає в тому, що для контролю над роботою спостерігачів вона користується вже існуючою структурою управління місії Ефективне управління роботою і підзвітність персоналу програми, створеної за проектною моделлю, забезпечуються за рахунок того, що до контракту включаються обов'язки дотримуватися кодексу поведінки, спеціальні інструкції та інші зобов'язання. У випадках, коли спостереження виконують національні організації, менш тісно пов'язані з ОБСЄ, система управління може відрізнятися. Крім того, в програмах, організованих за принципом партнерства, процес прийняття рішень може бути більш складним

36 Див. розділ 4 «Доступ до судових розглядів та інші питання доступу», а також розділ 9 «Збір і підтвердження інформації в системному моніторингу судових процесів».

37 Див. розділ 7 «Структура і персонал програми».

38 Там само.

<p>Мова і пов'язані з цим питання із залученням персоналу</p>	<ul style="list-style-type: none"> Програми штатної моделі в питаннях найму на роботу та подання звітності підпорядковуються вимогам організації, які зазвичай передбачають вільне володіння англійською або іншими офіційними мовами організації. Це може обмежити коло вибору кваліфікованих спостерігачів з числа національних кандидатів Програми проектної моделі зазвичай здійснюються місцевою мовою (мовами), оскільки вони користуються послугами місцевих юристів і покликають їх навчати. Для управління такою програмою організації потрібен юрист, який вільно володіє англійською та місцевою мовою (мовами), завдання якого полягає в наданні звітів та участі в інших функціях програми
<p>Партнерство з іншими організаціями</p>	<ul style="list-style-type: none"> Програми штатної моделі часто є самодостатніми. Разом з тим у них немає жодних перешкод на встановлення партнерських відносин; також існують приклади комбінованих моделей, що використовують партнерство (наприклад, у Хорватії) Програми проектної моделі зазвичай широко використовують партнерство з місцевими організаціями та експертами з таких оперативних питань, як набір і навчання персоналу, складання посібників і звітів
<p>Розбудова потенціалу та зв'язок з країною спостереження</p>	<ul style="list-style-type: none"> Деякі програми штатної моделі займаються підвищенням потенціалу місцевих НУО для участі їхніх членів в моніторингу або з перших днів роботи програми, або в рамках стратегії виходу з програми. Крім того, такі програми співпрацюють з місцевими юристами і проводять їхнє навчання (окремо або спільно з міжнародними юристами) з метою формування власних груп спостерігачів Багато співробітників програм штатної моделі з числа місцевих громадян отримують в ОБСЄ можливість професійного зростання і після припинення роботи в місії несуть отримані ними експертні знання в місцеві установи або в НУО Програми проектної моделі здійснюють добір і навчання місцевих юристів як спостерігачів, у тому числі юристів, пов'язаних з НУО, і таким чином, роблять свій внесок у розбудову місцевого потенціалу Програми проектної моделі сприяють прийняттю судами присутності в залі судового засідання громадян-спостерігачів, що зміцнює зв'язок програми з місцевою ініціативою юристів і активістів. Програми штатної моделі можуть домогтися подібного ефекту, приймаючи на роботу місцевих спостерігачів за судовими процесами
<p>Термін дії програми</p>	<ul style="list-style-type: none"> Практика засвідчує, що програми штатної моделі можуть діяти протягом тривалого часу, оскільки фінансування з боку місії зазвичай більш стабільне Програми проектної моделі мають фіксовані терміни дії у зв'язку з тим, що продовження програми залежить від подальшого фінансування. Деякі з таких проектів припиняються без відновлення, що не дозволяє проводити спостереження за виконанням рекомендацій
<p>Можливості для здійснення заходів адвокації</p>	<ul style="list-style-type: none"> Програми обох моделей мають можливість складати та оприлюднювати звіти про свої висновки і рекомендації. Однак міждержавні організації, такі як ОБСЄ, можуть іноді бути обмежені в аспекті припустимого рівня критичних висловлювань. Програми проектної моделі під керівництвом НУО мають більше свободи стосовно цього Програми штатної моделі користуються репутацією і статусом ОБСЄ, а також досвідом ОБСЄ з питань людського виміру, її великою мережею і можливостями здійснювати тематичний моніторинг судових процесів, окремо від основного системного моніторингу Програми проектної моделі можуть користуватися тими самими перевагами, особливо якщо місцева організація має визнаний статус, або якщо вона отримує відповідну підтримку від ОБСЄ. Масштаб заходів адвокації, здійснюваної за такими програмами, залежить від рівня впливовості і масштабів мережі НУО, які беруть у них участь

РОЗДІЛ 4

Доступ до судових розглядів та інші питання доступу

Один з ключових кроків будь-якої програми моніторингу судових процесів полягає в тому, щоб оцінити, наскільки їй вдасться забезпечити доступ до судових розглядів, матеріалів та іншої інформації про судові справи. Питання доступу можна поділити на два основних типи: пов'язані з виявленням справ і пов'язані зі спостереженням за конкретними судовими процесами. Основне завдання, яке слід вирішити в аспекті виявлення справ, полягає в забезпеченні системи регулярного доступу до інформації, що дає можливість якнайповніше виявляти справи або слухання, актуальні для моніторингу. Основна проблема моніторингу судових процесів полягає в тому, щоб домогтися відповідного цілям програми рівня доступу до матеріалів і засідань.

Забезпечення регулярного доступу дає співробітникам програми можливість виявляти справи і адаптувати методику спостережень, тим самим підвищуючи якість і послідовність результатів моніторингу. Простіше кажучи, чим вище рівень доступу, тим ґрунтовнішим і ефективнішим є моніторинг. Для забезпечення належного рівня доступу необхідно провести аналіз нормативно-правової бази на предмет положень, що регламентують доступ громадян на судові процеси, забезпечити підтримку моніторингу з боку посадових осіб усіх рівнів, а також визначити внутрішні процедури й стратегії для забезпечення максимального рівня доступу.

4.1. Визначення нормативно-правової бази

Перший крок на шляху до забезпечення допуску спостерігачів полягає у виявленні положень, що стосуються моніторингу судових процесів, у національному та міжнародному праві. Щодо міжнародного права, обґрунтування проведення моніторингу завжди може служити основоположне право на публічний судовий розгляд. Право на публічний суд закріплене у статті 14(1) МПГПП, а також у відповідних регіональних договорах, таких як стаття 6(1) ЄКПЛ. Таким чином, більшість держав мають міжнародно-правові зобов'язання дозволяти доступ до судових розглядів і спостереження за процесами.

У параграфі 12 Копенгагенського документу всі держави – учасниці ОБСЄ взяли на себе спеціальне зобов'язання дозволяти спостерігачам з інших держав – учасниць ОБСЄ, НУО та іншим заінтересованим особам здійснювати моніторинг судових процесів. У деяких місіях ОБСЄ на місцях, наприклад у Боснії і Герцеговині або Косово, моніторинг судових процесів офіційно закріплений у мандатах. Деякі місії також намагалися отримати доступ до закритих засідань, який зазвичай надається лише на підставі конкретних угод³⁹. Ряд місій ОБСЄ з моменту свого заснування отримали повноцінні мандати, що передбачають також безперешкодний доступ до судів і органів судової влади. Наприклад, програми моніторингу судових процесів, засновані Місією ОБСЄ в Боснії і Герцеговині та Місією ОБСЄ в Косово, повною мірою скористалися принципом безперешкодного доступу і спромоглися укласти з владою угоди про широкий доступ до судових розглядів, у тому числі до закритих для громадськості засідань⁴⁰. За таких

39 Див. також пункт 4.5 «Доступ до закритих засідань».

40 У випадку з Місією ОБСЄ в Косово це положення діяло впродовж усього періоду, коли ця територія перебувала під управлінням МООНК.

обставин до спостерігачів ставляться не як до представників громадськості, а як до професіоналів, які виконують конкретну роботу, що вимагає особливих прав доступу.

Крім міжнародних зобов'язань щодо забезпечення права на публічний суд, програмам моніторингу слід також вивчити все національне законодавство на предмет положень, що дозволяють такий доступ, а також положень, які розширюють або обмежують право відвідування відкритого засідання у кримінальній або цивільній справі, або тих, що регулюють доступ до обвинувальних актів, вироків та інших подібних судових документів. Якщо керівники програми також прагнуть отримати для своїх спостерігачів доступ до закритих засідань, вони можуть перевірити, чи не передбачає національний процесуальний кодекс можливості допуску окремих фахівців навіть на закриті засідання: наприклад, це можуть бути соціальні працівники в кримінальних процесах за участю неповнолітніх. Залежно від тлумачення кодексів та судової практики керівники програми можуть спробувати впровадити подібну практику і щодо спостерігачів.

Тим не менш визначення нормативної бази – це лише перший крок у рамках комплексного підходу до забезпечення доступу, необхідного для ефективного моніторингу судових процесів. Навіть якщо нормативно-правова база підтримує моніторинг, можуть існувати практичні перешкоди, що ускладнюють як спостереження, так і збір інформації. Наприклад, наявність мандату не гарантує допуску до інформації в умовах, коли відсутнє систематичне управління інформацією та її поширення, або якщо місцева влада перешкоджає отриманню доступу. Таким чином, міжнародне право, національне законодавство і мандат програми – це всього лише перші кроки на шляху до забезпечення належного рівня доступу.

4.2. Методи підвищення загального рівня доступу для програми

Програми ОБСЄ з моніторингу судових процесів застосовують різні методи підвищення рівня доступу до судових розглядів та інформації про них. Ці методи спрямовані на те, щоб залучити до цих зусиль і інформувати заінтересованих національних осіб усіх рівнів системи правосуддя – від представників установ до юристів, які беруть участь у конкретних судових справах, щодо яких ведеться моніторинг. Найбільш успішним способом підвищення рівня доступу виявилось досягнення консенсусу з місцевою владою щодо мети моніторингу судових процесів і його позитивного впливу на рівень дотримання принципу верховенства права і прав людини.

Реалізація зазначених нижче кроків вимагає ретельного планування і виконання. Нерозуміння або скептицизм з боку влади – звичайне явище, і його слід долати своєчасно; в іншому разі це може негативно вплинути на успішність моніторингу. Запропоновані заходи включають: проведення попередніх зустрічей з представниками судів, прокуратури та колегій адвокатів, розробку засобів ідентифікації персоналу програми і підготовку інформації про цю програму моніторингу, а також досягнення домовленостей про перебіг моніторингу.

До зустрічі з посадовими особами важливо ретельно готуватися заздалегідь, в аспекті як ефектної презентації, так і передбачення можливої реакції з їхнього боку. Важливо пам'ятати, що при роботі з перекладачем час на презентацію необхідних аргументів скорочується вдвічі. Перекладача корисно ввести в курс справи заздалегідь для того, щоб він (або вона) розумів основні концепції і термінологію.

4.2.1. Меморандум про взаєморозуміння

МпВ, або угода про доступ – це офіційна угода, яка визначає права та обов'язки у відносинах між організацією, що здійснює моніторинг, і відповідними національними відомствами, та-

кими як міністерство юстиції або Верховний Суд⁴¹. МпВ слід розглядати не як юридичну вимогу до проведення моніторингу судових процесів, а як спосіб забезпечення максимального рівня доступу, а також як можливість встановити відносини з місцевою владою і заручитися її підтримкою. В свою чергу МпВ підвищує ефективність заходів адвокації. Укладання МпВ можна домагатися на початку програми моніторингу або пізніше – якщо обсяг програми розширюється, і в зону її уваги потрапляє напрям, який вимагає додаткових прав доступу. Якщо розширений доступ забезпечується *де факто*, керівництву програми слід серйозно зважити всі «за» і «проти» формалізації цієї ситуації за допомогою МпВ. Такого самого ефекту, як і в разі укладення МпВ, можна домогтися шляхом «обміну листами» між посадовцями високого рівня. Наприклад, спеціальна програма зі спостереження за процесами в Мінську в кримінальних обвинуваченнях у зв'язку з подіями після виборів у Білорусі 19 грудня 2010 року, стала можливою завдяки обміну листами між Постійним представником Білорусі в ОБСЄ та Директором БДІПЛ. Цей обмін визначив умови моніторингу зазначених судових процесів.

Особисті зустрічі з приводу укладання МпВ дають можливість роз'яснити цілі та методи програми, а також встановити довірчі відносини і налагодити взаєморозуміння з посадовими особами на місцях. З цією метою зустрічі слід використовувати, щоб з'ясувати і надалі враховувати проблеми, що викликають занепокоєння посадових осіб системи правосуддя. Наприклад, керівники програми можуть розглянути питання про включення до переліку питань, що ними відслідковуються, всі теми, які працівники системи правосуддя вважають важливими для моніторингу – такі як проблеми забезпеченості ресурсами або проблеми особистої безпеки. Завдяки цьому процес укладення МпВ сприяє дотриманню принципу узгодження на оперативному рівні, і програму можна уявити не суто як вивчення дій посадових осіб системи правосуддя під мікроскопом, а і як можливість сприяння в подоланні проблем, визначених цими посадовцями. Такий підхід може поліпшити сприйняття програми.

Відповідно до дипломатичного протоколу переговори по МпВ повинен вести представник провідної моніторингової організації, ранг якого можна порівняти з рангом представника місцевої влади. За можливості, буде краще, якщо в переговорах братимуть участь керівники програми.

Залежно від обставин слід намагатися, щоб МпВ включав:

- визначення правових підстав проведення моніторингу, в тому числі посилання на мандат місії ОБСЄ, зобов'язання ОБСЄ і на право на публічний судовий розгляд, як воно сформульовано в міжнародному та/або національному праві;
- визначення конкретного масштабу і цілей моніторингу, в тому числі, можливо, із зазначенням судів і процесів, що будуть охоплені моніторингом;
- докладну характеристику права на доступ, у тому числі, якщо це можливо, доступ до закритих засідань, конкретних документів суду та інших матеріалів;
- інші обов'язки і питання, що викликають обґрунтоване занепокоєння сторін.

На додаток до двох останніх пунктів, деякі МпВ, укладені програмами ОБСЄ, за підсумками переговорів надають спостерігачам більш широкий доступ до процесів і документів, ніж його передбачено національним законодавством. Наприклад:

- право витребувати судові справи через Міністерство юстиції, якщо їх не вдалося отримати в суді (Бюро ОБСЄ в Загребі);
- обов'язок генерального прокурора повідомляти координатору програми моніторингу судових процесів про всі справи про насильство в сім'ї (Місія ОБСЄ в Молдові);
- право спостереження за слідчими діями і закритими засіданнями (Місія ОБСЄ в Косово).

Зі своєї сторони, у МпВ програми беруть на себе розумні зобов'язання, в тому числі:

- не втручатися в перебіг конкретних процесів;
- зберігати конфіденційність певної інформації, отриманої під час моніторингу;

41 Хоча МпВ може поширюватися на весь період дії програми, він може передбачати й інші умови. Наприклад, Місія ОБСЄ в Чорногорії переукладає МпВ для кожного нового етапу свого проекту. МпВ по Чорногорії підписують усі 17 судів, у яких проводиться моніторинг, а також Верховний Суд і Державна прокуратура. МпВ можуть також укладатися з іншими органами самоврядування: наприклад, у Молдові програма моніторингу підписала МпВ з Вищою радою магістратури.

- випустити і поширити публічний звіт про результати і висновки;
- надавати свої звіти національним органам влади до їхнього оприлюднення.

Навіть у разі небажання органу влади підписувати офіційний МпВ, часто від нього можна отримати неофіційний дозвіл. Принаймні, тоді відповідний орган влади буде заздалегідь мати уявлення про мету і методи моніторингу.

4.2.2. Контакти з головами судів, головними обвинувачами та головами колегій адвокатів

На практиці отримання доступу до реєстру судових справ, графіку проведення засідань і до інформації у справі значною мірою залежить від бажання і можливості місцевих судів і посадових осіб співпрацювати з програмою. Навіть якщо місцеві суди відкриті для спостерігачів, доступ до них часто буває обмежений у зв'язку з неефективною системою відслідковування судових справ або через інші недоліки в складанні графіків засідань чи системі сповіщення. Важливим засобом для того, щоб презентувати програму і спробувати врегулювати ці проблеми, є обмін листами з головами судів, головними обвинувачами та головами колегій адвокатів та проведення з ними подальших зустрічей.

Краще за все направити листи головам усіх судів, у яких заплановано проведення моніторингу. У листах слід роз'яснити підстави проведення моніторингу та його мету, а також вказати на існування МпВ, якщо він був укладений. Листи повинні містити ввічливе прохання до суду про надання підтримки спостерігачам, у тому числі про повідомлення всіх суддів про цю програму моніторингу. Нарешті, до листа слід включити прохання про зустріч із представниками суду для обговорення деталей програми, відповідей на запитання суддів, а також вирішення будь-яких інших питань чи проблем⁴².

Надалі можна призначати перші зустрічі з головами судів, головними обвинувачами та головами колегій адвокатів. З урахуванням статусу цих посадових осіб важливо, щоб у складі представників програми знаходилася людина, що відповідає їм за рангом. Такі зустрічі, а також листи можна використовувати для презентування програми, зокрема її мети, методики та очікуваного результату. На зустрічі можна також обговорити питання, пов'язані власне із проведенням моніторингу. На таких зустрічах слід намагатися встановити робочі відносини з керівниками місцевих органів влади і заручитися їхньою підтримкою щодо цілей програми, а також узгодити методи визначення судових справ та отримання документів. Такі зустрічі надають гарну можливість поставити головам судів, головним обвинувачам і головам колегій адвокатів питання щодо проблем, з якими вони стикаються при виконанні своїх обов'язків, а також щодо недоліків, які вони бачать у системі правосуддя взагалі. Керівники програми можуть висловити готовність безпосередньо отримувати повідомлення про всі можливі проблеми в майбутньому. Якщо до суду приписаний конкретний спостерігач, його слід представити на такій зустрічі. Якщо спостерігач ще не призначений, то після його призначення слід організувати ще одну ознайомчу зустріч. Нарешті, якщо керівник програми збирається просити про проведення ознайомчих зустрічей з окремими суддями і обвинувачами суду з метою інформування про програму, йому слід проінформувати про це голів судів, головних обвинувачів і голів колегій адвокатів.

4.2.3. Зустрічі з окремими суддями, прокурорами та захисниками для інформування про програму моніторингу судових процесів або знайомства із спостерігачем

Вважається позитивною практика, коли представники програми моніторингу, крім зустрічі з головами судів та іншими посадовцями високого рангу, пропонують провести зустріч із кожним суддею, на процесах якого буде вестися спостереження, з тим, щоб ознайомити його зі своєю діяльністю і представити команду спостерігачів.

Такі зустрічі можна проводити за тією самою схемою, що описана вище. Залежно від ситуації проводити такі зустрічі може керівник програми або самі спостерігачі. На зустрічах з посадовими особами системи правосуддя всіх рівнів спостерігачам слід демонструвати повагу

42 Зразок листа голові суду можна отримати в Департаменті БДІПЛ з питань демократизації.

до виконуваних цими особами функцій і висловлюватися стосовно підтримки необхідності подолання проблем, з якими можуть стикатися представники судової системи. Особливо важливо довести до їхнього відома, що спостерігачі щиро прагнуть проводити моніторинг судових процесів всебічно і об'єктивно. Посадові особи, за роботою яких проводиться спостереження, можуть зайняти оборонну, критичну або навіть агресивну позицію стосовно моніторингу, якщо вони вбачатимуть у ньому втручання в їхні справи, яке ставить під сумнів їхню компетентність і авторитет. На цьому тлі зустрічі з посадовими особами системи правосуддя надають організаторам програми унікальну можливість продемонструвати свої добрі наміри й професіоналізм, а також уникнути можливих непорозумінь.

Зустрічі з окремими суддями дозволяють їм дізнатися про присутність спостерігачів у залі судового засідання і отримати уявлення про їхні функції до початку моніторингу засідань. Як засвідчує досвід, завчасне проведення зустрічей з суддями полегшує не тільки доступ до засідань і матеріалів, а й розв'язання будь-яких інших можливих проблем. Крім того, встановлення відносин взаємної довіри між персоналом програми моніторингу та представниками системи правосуддя дає більше шансів на те, що рекомендації програми будуть виконуватися.

З відповідними корективами практика проведення таких ознайомчих зустрічей з окремими суддями може застосовуватися також до прокурорів і, за наявності такої можливості, до адвокатів захисту, які працюють у судах, де планується проводити моніторинг судових процесів. Зустрічі дозволяють сформуванню переконання в об'єктивному ставленні спостерігачів до всіх учасників судового процесу, можуть відкрити доступ до інформації, отримати яку в іншому випадку було б неможливо, а також підвищити ефективність заходів адвокації щодо поведінки цих учасників системи правосуддя.

4.2.4. Ідентифікація та інформаційні матеріали про програму моніторингу

У багатьох програмах значному підвищенню рівня доступу та співпраці сприяло надання ідентифікаційних та інформаційних матеріалів, таких як копія МпВ, листи про співпрацю, направлені місцевою владою до судів, або листи керівників програми з її описом, направлені головам судів чи іншим посадовим особам. Досвід також свідчить про те, що рівень доступу зазвичай постійно зростає під час продовження моніторингу, після того, як посадові особи системи правосуддя краще ознайомляться з функціями спостерігачів і звикнуть до них.

Загалом, програми моніторингу прагнуть зробити своїх спостерігачів такими, що їх легко упізнати, з цілого низки причин. Зокрема, це безпека спостерігачів, бажання забезпечити прозорість своєї діяльності, а також продемонструвати присутність програми на засіданнях з метою підвищення рівня співпраці з системою правосуддя. Це також стосується тих випадків, коли програма намагається отримати доступ до непублічних засідань.

Зокрема, для того, щоб забезпечити доступ на кожне окреме засідання під час виконання своїх обов'язків, спостерігачам слід бути готовими пред'являти всі офіційні документи, що стосуються програми. Крім того, деякі організації готують брошури для презентації програми суддям, посадовим особам судів та іншим представникам системи правосуддя. Для підвищення прозорості необхідно, щоб такі брошури містили інформацію щодо цілей та масштабів програми, а також матеріали, у яких наводиться інформація про партнерів, які беруть участь у виконанні програми, та імена окремих спостерігачів. Краще за все подавати таку інформацію задовго до початку засідань – наприклад, на попередніх зустрічах.

Полегшенню доступу до зали судового засідання сприяють також спеціально підготовлені розпізнавальні бейжі із зазначенням імені спостерігача і назви програми. Такі бейжі можуть особливо стати в нагоді тим спостерігачам, які не є співробітниками ОБСЄ, а також у випадках, коли фізичний доступ до приміщення суду або до зали судового засідання ускладнений. У випадку реалізації програм проектною моделі бейжі можуть надавати більшої впевненості спостерігачам, оскільки демонструють їхню приналежність до справи спостереження за судовими процесами. У залі судового засідання такі посвідчення попереджають всіх дійових осіб та учасників про присутність спостерігачів і вказують на них.

Деякі програми іноді проводили спостереження за відкритими судовими процесами, не попереджаючи про себе заздалегідь посадових осіб системи правосуддя, які беруть у них участь, і не позначаючи співробітників програми моніторингу. При цьому спостерігачі помічали, що посадові особи суду часто поводяться по-іншому, коли вони не знають, що знаходяться під спостереженням. Наприклад, спостерігачі висловлювали занепокоєння з приводу поведження суду зі сторонами процесу або з приводу відсутності доступу громадян на судовий розгляд. Незважаючи на те, що неоголошене спостереження за судовими засіданнями може дати більш «реалістичну» картину судочинства, програмам слід ретельно зважити, чи компенсує це втрату переваг від більш прозорого підходу.

4.3. Доступ до зали судового засідання і на засідання в окремих справах

Намагаючись отримати доступ на засідання, спостерігачі на практиці можуть зіткнутися з низкою ускладнень – від процедур забезпечення правопорядку в приміщенні суду до неофіційних перешкод. Наприклад, зважаючи на брак приміщень у будівлі суду, засідання можуть відбуватися в особистому кабінеті судді. Методи, за допомогою яких спостерігач намагається отримати доступ на засідання, – це не тільки питання логістики; їх слід розглядати в рамках більш широкої стратегії, спрямованої на розширення сфери застосування права на публічний судовий розгляд. З цієї причини, а також для полегшення доступу до зали судового засідання програмам слід дотримуватися деяких принципів і заходів позитивної практики.

- Спостерігачам слід прибути до суду до початку засідань, аби мати досить часу на те, щоб знайти потрібну залу судового засідання і увійти до неї.
- Спостерігачі повинні бути готові пред'явити документи і розпізнавальні матеріали програми, а також чітко пояснити всім посадовим особам суду і юристам правові підстави, цілі та завдання діяльності програми, особливо, якщо їм відмовляють у доступі.
- Якщо в доступі йому все одно відмовляють, спостерігачеві слід попросити про зустріч із суддею, щоб роз'яснити йому правові підстави, цілі та завдання діяльності програми. Якщо до зали засідання його так і не допускають, спостерігачеві слід попросити, щоб йому вказали конкретні правові підстави або причини, з яких обмежується право на публічний розгляд у справі.
- Спостерігачам слід доповідати керівництву про відмову в допуску на засідання та проаналізувати причини цієї заборони відповідно до затвердженого програмою порядку подання звітності.
- Спостерігачам за жодних умов не слід погрожувати посадовим особам суду; вони повинні весь час зберігати професіоналізм при виконанні своїх обов'язків. Деяких потенційних проблем можна уникнути, якщо спостерігачам вдається зустрітися з суддями чи посадовими особами суду до початку засідань і роз'яснити їм цілі та завдання програми, а також отримати у них попередню згоду на доступ до зали судового засідання (див. пункт 4.2).

4.4. Доступ до документів

Ще одним первинним джерелом інформації є матеріали судових справ, які часто містять важливу інформацію про стадії процесу, що передували засіданню, за яким ведеться спостереження. Хоча масштаби збору та аналізу таких документів залежать від масштабів і фокусу конкретної програми моніторингу, для спостерігачів, які шукають додаткову інформацію в тій чи іншій справі або прагнуть глибше вивчити питання, що виникають на попередніх стадіях судового процесу, забезпечення доступу до цих документів може бути дуже корисним. Наприклад, матеріали судових справ можуть дати інформацію щодо можливого порушення прав обвинуваченого на досудових стадіях процесу; про підстави його попереднього ув'язнення; про затримки у зборі доказів, які можуть бути пов'язані з порушенням права на проведення судового розгляду в розумний строк; про заяви обвинуваченого під час слідства і про те, чи робив він їх у присутності захисника і чи вимагав він присутності останнього; а також про інші процесуальні дії, які мали місце до судового засідання. У матеріалах судових справ можуть також міститися протоколи засідань, пред'явлені сторонами в суді доводи та письмові

заяви, вивчення яких дасть спостерігачеві повне уявлення про відповідну справу.

Можливість отримання доступу до документів залежить від національного законодавства та практики⁴³. У багатьох державах – учасницях ОБСЄ деякі судові документи є публічними завдяки наявності законів про доступ до публічної інформації. Однак в інших державах матеріали судових справ, обвинувальні акти і рішення суду не оприлюднюються, оскільки доступ до них мають лише сторони у справі⁴⁴. Для програм, що діють у цих країнах, вивчення таких документів може не бути об'єктом моніторингу. Керівники програми повинні розуміти, яким чином питання про наявність доступу до документів позначиться на масштабах і методах цієї програми моніторингу.

Серед заходів позитивної практики, що використовуються з метою отримання доступу до документів, необхідно відзначити такі:

- Наскільки це можливо, право на доступ до документів слід включити у МпВ, а також з'ясувати порядок його реалізації з головами судів на самому початку моніторингу. Потрібно також, за можливості, уточнити методи отримання документів із зазначенням осіб, відповідальних за їх надання.
- Для зручності, отримання документів слід систематизувати. Наприклад, спостерігачам можуть бути надані повноваження домовитися з помічником або секретарем судді про зустрічі для отримання доступу до документів, або право запитувати такі документи електронною поштою – на прохання або через певні проміжки часу.
- Якщо методика моніторингу передбачає вивчення судових документів, матеріали справи звичайно треба вивчати до початку засідання, аби спостерігач міг ознайомитися з відповідними аспектами справи. З матеріалами справи можна ознайомитися і після засідання, проте слід уникати багаторазового повторювання таких запитів.
- Якщо фотокопіювання судових документів не дозволяється або неможливе, існує інший варіант: документи можна вивчати в будівлі суду в зручний час і робити з них виписки.
- Вивчаючи матеріали судових справ, спостерігачам слід уникати змін розміщення документів у справі або змін порядку їхнього проходження. Можна домовитися про те, щоб доступ до документів дозволявся лише в присутності співробітника суду, щоб забезпечити повне збереження матеріалів справи.
- Оскільки матеріали справи можуть зберігатися в окремих суддів, спостерігачі можуть спочатку запросити ці документи в судовій канцелярії та/або в інших співробітників суду, які визначають їх місцезнаходження.
- Залежно від укладеної угоди про доступ, зазвичай бажано, аби дотримуючись принципу неупередженості, спостерігачі працювали з документами судді, а не прокурора.
- Спостерігачі можуть також домовитися про можливість доступу до матеріалів судових справ після того, як вони були передані на розгляд суду вищої інстанції.

4.5. Доступ до закритих засідань

Право на публічний розгляд – це один із засобів обмеження судового свавілля. Хоча воно розглядається, в основному, як право обвинуваченого, воно діє також на користь громадськості й суду, оскільки зміцнює довіру до судової системи. Разом з тим міжнародні стандарти передбачають можливість недопущення громадськості на судові засідання в особливих випадках⁴⁵.

43 У деяких випадках, наприклад у рамках програм ОБСЄ, здійснюваних Місією ОБСЄ в Косово та Місією в Боснії і Герцеговині, мандат місії передбачає «безперешкодний доступ» а отже, право на вивчення всіх документів. У випадку Місії ОБСЄ в Косово цей порядок діяв протягом усього періоду, коли ця територія перебувала під управлінням МООНК.

44 Слід зазначити, що право обвинуваченого отримувати доступ до документів або власне документи відрізняється від прав, наданих програмою моніторингу. Перше право передбачене міжнародними стандартами, пов'язаними з принципом процесуальної рівності сторін, а також з правом обвинуваченого на підготовку власного захисту, в той час як друге стосується, в ширшому сенсі, заінтересованості суспільства в прозорості судочинства.

45 Відповідно до статті 14(1) МПГПП недопущення преси та представників громадськості може бути виправдане «... в інтересах моралі, громадського порядку або національної безпеки в демократичному суспільстві, або коли цього вимагають інтереси приватного життя сторін, або ... за особливих обставин, коли публічність порушувала б інтереси правосуддя».

Можливість бути присутнім на закритих засіданнях може бути важливою для програм, що спостерігають за процесами, які стосуються неповнолітніх, уразливих осіб чи свідків, які підлягають охороні, або характеризуються іншими особливими обставинами. Крім того, спостерігачам важливо перевірити, чи не становить проведення закритого засідання або винесення рішення про закриття того чи іншого засідання порушення стандартів справедливого судового розгляду. Іноді мандат програми передбачає повноваження зі спостереження за закритими засіданнями⁴⁶. Однак більшості програм необхідно досягати домовленості з судом про отримання такого доступу або подавати відповідне прохання судді щодо кожної окремої справи. Як зазначалося вище, переговори про отримання доступу слід вести на основі положень національного законодавства про надання експертам доступу на закриті засідання⁴⁷. У будь-якому випадку право такого доступу слід включити в МпВ (див. вище).

Для отримання доступу на закриті засідання спостерігачі повинні бути готові пред'явити офіційні документи, в тому числі копію мандату ОБСЄ, МпВ та/або офіційні листи, що підтверджують їхні повноваження проводити моніторинг закритих засідань. Вони також повинні вміти роз'яснити політику конфіденційності програми і надати гарантію, що отримана інформація буде збережена в таємниці. Якщо, незважаючи на наявність відповідної угоди, доступ на закриті засідання не надається, їм слід доповісти керівництву про заборону відвідування засідання і проаналізувати причини такої заборони відповідно до затвердженого програмою порядку подання звітності. Після цього вони можуть спробувати отримати відредаговану чи іншу форму протоколу засідання, яку може надати суд.

Доступ на закриті засідання ставить перед програмою додаткові оперативні виклики, що їх необхідно вирішувати. Найсерйозніша проблема, що постає перед керівниками програми, полягає в тому, що їм потрібно впровадити систему, яка б забезпечувала захист конфіденційної інформації, отриманої на закритих засіданнях. У тексті контракту або кодексу поведінки спостерігачів можна передбачити пункт, за яким вони зобов'язані виконувати будь-який судовий наказ, що забороняє розголошення інформації, особливо пов'язаної з особистістю свідків, особливими доказами, а також іншою конфіденційною інформацією. Крім того, керівникам програми необхідно впровадити чіткий контроль за обміном інформацією, яка може вимагати використання особливих заходів для забезпечення конфіденційності даних, що містяться в звітах. Потрібно, аби методи подання звітності передбачали особливий порядок передачі та зберігання конфіденційної інформації. Крім того, професійні інтереси програми зазвичай не передбачають включення до звітів або обліку деякої конфіденційної інформації (наприклад, імен свідків, які перебувають під захистом). Якщо такі заходи контролю не передбачені, або якщо відбувається розголошення конфіденційної інформації, це може скомпрометувати як судовий процес, так і авторитет програми.

Ще одна проблема оперативного характеру при спостереженні за закритими засіданнями пов'язана з підвищеним ризиком в аспекті особистої безпеки, який може виникнути, якщо спостерігач стає носієм конфіденційної інформації – наприклад, інформації про особу свідків, що перебувають під захистом. У програмах ОБСЄ такі випадки зрідка виникали. Тим не менш, якщо йдеться про процеси, пов'язані з організованою злочинністю, військовими злочинами або резонансними кримінальними злочинами, керівникам програми, пам'ятаючи про свою відповідальність за особисту безпеку спостерігачів, слід ретельно зважити вигоди від спостереження за закритим розглядом і можливі проблеми, пов'язані з забезпеченням безпеки⁴⁸.

У загальних рисах, обов'язок дотримуватися конфіденційності передбачає захист інформації, яка викликає необхідність проведення закритих засідань, відповідно до міжнародного або національного права. Це не перешкоджає проведенню аналізу та розкриттю загальних проблем процесуального характеру. Наприклад, включення до звіту інформації про неодноразову відсутність законних представників неповнолітніх обвинувачених у кримінальній справі не

46 Наприклад, програми ОБСЄ, здійснювані Місією в Косово та Місією в Боснії і Герцеговині, передбачають «необмежений доступ». У випадку з Місією ОБСЄ в Косово цей порядок діяв протягом усього періоду, коли ця територія перебувала під управлінням МООНК.

47 Наприклад, у Хорватії спостерігачам дозволялося бути присутніми на закритих засіданнях, якщо вони були професійними юристами.

48 Див. пункт 8.5.7 «Заходи забезпечення безпеки спостерігачів за судовими процесами».

становить порушення конфіденційності, якщо в такому звіті не розкривається інформація, що може мати наслідком розголошення особистості цих неповнолітніх.

4.6. Доступ до розслідування, досудового процесу і матеріалів

Необхідність доступу до розслідування значною мірою залежить від того, чи є у відповідної програми підстави опікуватися дотриманням прав людини при проведенні слідчих дій, а доступ до нього залежить від наявності у програми відповідної угоди з владою. Відслідковування низки питань на досудових стадіях процесу може підвищити значущість результатів програми. У додатку II.В наводиться контрольний перелік деяких прав, які повинні бути дотримані на досудових стадіях процесу, в тому числі право підозрюваного бути поінформованим про обвинувачення, що йому висуваються, і про причини затримання зрозумілою для підозрюваного мовою. Моніторинг розслідування може також допомогти пролити світло на причини, з яких деякі справи зрідка доходять до судового розгляду, або чому інші справи, докази в яких вважаються недостатніми, тим не менш потрапляють до суду. Спостереження за досудовими стадіями висвітлюється також нижче в розділі про тематичний моніторинг⁴⁹.

Для отримання доступу до слідства програмі потрібно або мати міцний мандат, або спробувати переконати владу у вигодах такого моніторингу для системи правосуддя⁵⁰. До МпВ можна включити угоду з владою про такий вид моніторингу із визначенням зобов'язань кожної сторони. Переговори про доступ можуть пройти легше, якщо програма завоює довіру влади за рахунок неухильного дотримання положень суворої конфіденційності. В угоді слід зазначити рівень доступу, дозволений програмою, хоча з часом останній може бути розширений. Наприклад, до угоди можна включити такі види справ, як слухання про взяття під варту, або справи про торгівлю людьми, розслідування яких може дати істотну інформацію. Масштаби доступу можуть також пов'язуватися з певною стадією слідства, з якої допускаються спостерігачі, – наприклад лише після отримання підозрюваним повідомлення про підозру в учиненні злочину. Будь-яка угода має давати владі достатні гарантії нерозголошення конфіденційної інформації.

Керівникам програми також необхідно впровадити систему раннього виявлення справ, які підлягають спостереженню на стадії розслідування. В минулому деякі програми ОБСЄ уклали зі слідчими органами угоди щодо системи повідомлення про певні види справ. Інші вивчали щоденні поліцейські звіти про кримінальні злочини і затримання підозрюваних, на підставі яких спостерігачі зверталися із запитом про стан розслідування справ, які їх цікавлять.

Моніторинг розслідування та досудових стадій процесу може дати програмі більш повну картину функціонування системи правосуддя, особливо у справах делікатного характеру, оскільки саме в них на цих стадіях більш ймовірними є порушення прав людини. Якщо програмі не вдається отримати офіційного доступу до розслідувань, вона може спробувати отримати інформацію опосередковано: ставити питання сторонам відомих справ, або спробувати вже на етапі судового процесу отримати доступ до матеріалів справи, з яких можна дізнатися про відомості щодо процесуальних дій, що мали місце на попередніх стадіях.

49 Див. розділ 16 «Основні теми програм моніторингу судових процесів».

50 Див. також пункт 4.1 «Визначення нормативно-правової бази».

РОЗДІЛ 5

Організація системи управління інформацією

Інший важливий захід на етапі підготовки до розгортання моніторингу судових процесів пов'язаний із організацією збору та зберігання звітів, нотаток, документів та іншої відповідної звітної документації. Керівники повинні передбачити види і обсяги інформації, що надходитиме в результаті діяльності програми, і розробити систему, що забезпечує її раціональну організацію й обіг всередині програми, а також ефективну передачу інформації зовнішнім суб'єктам.

З урахуванням зазначеного, керівники повинні обрати адекватну систему управління інформацією, яка забезпечувала б збір, зберігання, систематизацію зібраної інформації й легкість її пошуку в системі. Зазвичай вибір типу системи управління інформацією визначається масштабом і ступенем складності програми моніторингу судових процесів. Обирати можна з цілої низки систем зберігання інформації – від простих карт обліку судових справ та більш складних систем сортування, що генерують статистичні дані й оснащені пошуком, – аж до найсучасніших систем управління інформацією з більш складними функціями.

Залежно від рівня складності ці системи можуть:

- збирати, зберігати і систематизувати інформацію;
- видавати загальний огляд справ, щодо яких ведеться моніторинг;
- видавати перелік наявних у архіві документів;
- спрощувати пошук і отримання раніше зібраної інформації й звітів;
- генерувати статистичні дані;
- сортувати кількісні та якісні види інформації;
- здійснювати тематичний пошук інформації і компіювати результати;
- пропонувати інструкції та тренувальні вправи для співробітників програми за методикою складання звітів і проведення аналізу першого рівня;
- забезпечувати систематичний аналіз і створення підкріплених фактами звітів;
- допомагати в оцінці динаміки реформування системи правосуддя та ефективності реалізації програм.

Чим більше розуміння і прозорливості виявить керівник програми на етапі планування, тим менше згодом буде випадків, коли інформація втрачається, або на її пошуки доводиться витрачати надмірний час і зусилля. Використання функціональної і заснованої на потребах системи управління інформацією має сприяти забезпеченню загальної якості та результативності програми.

Цей розділ присвячений прикладам позитивної практики і висновкам, зробленим за підсумками програм ОБСЄ з моніторингу судових процесів.

5.1. Карти обліку судових справ

Програмами з вузькою спрямованістю, що роблять висновки і готують рекомендації на основі обмеженого обсягу даних, може використовуватися проста система управління інформацією, що складається з реєстру судових справ і відповідної системи архівації даних в електронному

або паперовому форматі. Якщо масштаб моніторингу обмежений за кількістю і за видами справ, або дотримання прав відслідковується за вузьким колом питань, такій програмі для здійснення збору, відслідковування, компіляції та аналізу відповідної інформації цілком може підійти добре організована система реєстрації документів та зведена таблиця⁵¹.

5.2. Вдосконалені системи управління інформацією

Для широкомасштабних і складних програм більше підходить не проста карта обліку судових справ, а вдосконалена система управління інформацією⁵². Такі системи також забезпечують компіляцію, систематизацію та порівняльний аналіз безлічі різних питань, що дозволяє робити загальні висновки про питання і проблеми, що систематично виникають у значній кількості судових справ. У цьому аспекті складним програмам варто розглядати питання щодо впровадження вдосконаленої системи управління інформацією як більш зручного і економічно доцільного інструменту. Часто такі системи технічно реалізуються у вигляді електронних баз даних.

Удосконалена система управління інформацією здатна забезпечити зберігання та систематизацію даних про судові справи, а також компіляцію якісних і кількісних даних у будь-яких комбінаціях, на які вона запрограмована. Удосконалена система управління інформацією також забезпечує збереження інституційної пам'яті програми, в тому числі завдяки тому, що новий персонал може легко ознайомитися з результатами попередніх спостережень. Зберігання облікових документів минулих спостережень і доступ до них надзвичайно важливі для порівняння та оцінки динаміки змін.

Удосконалена система управління інформацією може допомогти забезпечити послідовність, точність і якість даних на всіх етапах моніторингу судових процесів. Вона може допомогти у виявленні та зборі відповідних даних. Особливо важливо, що така система дозволяє робити кількісний і якісний аналіз зібраної інформації. Для цього вдосконалена система управління інформацією повинна спочатку виділити низку категорій даних (метаданих), релевантних для кількісного аналізу судових справ⁵³. Обробивши цю інформацію, система видає узагальнені дані про кількість і види судових справ, за якими проводилося спостереження, про процесуальні стадії та місце проведення цих процесів, інформацію про обвинувачених та їхніх законних представників, основні дані про суддів і служби суду, а також інформацію про відповідне законодавство та інші істотні деталі таких судових справ.

Крім того, вдосконалена система управління інформацією може допомогти у відборі даних за якісними показниками. Для цього рекомендується, аби при класифікації або сортуванні питань по суті справ або процесуальних питань система користувалася стандартами справедливого судового розгляду. Такий підхід до роботи системи допомагає виявити системні виклики, а також окремі проблемні моменти. У свою чергу це допомагає програмі виявляти ці питання при зборі відповідних даних.

Наприклад, одним з питань, які зазвичай відслідковують програми моніторингу, є право на захисника. Широкомасштабна програма може відслідковувати понад 1000 засідань, у тому числі сотні справ, які перебувають на різних етапах розгляду, в яких відслідковується дотримання права на захисника. Одним з простих статистичних показників, який може мати значення при масштабному аналізі питання про дотримання права на захисника, є частота появи захисників у процесах, за якими здійснюється спостереження. У простій системі зберігання інформації таку інформацію можна отримати шляхом перегляду і ручного підрахунку звітів про судові справи. Удосконалена комп'ютерна система управління інформацією усуває необхідність такого підрахунку і може за кілька секунд отримати такі статистичні дані з тих самих звітів:

- кількість справ про тяжкі злочини, відповідальність за які передбачає тривалі терміни поз-

51 Наприклад, такою системою користувалися Місія ОБСЄ в Сербії і колишнє Бюро ОБСЄ в Загребі.

52 Такі вдосконалені системи управління інформацією у вигляді електронних баз даних впровадили у себе кілька місій ОБСЄ на місцях, у тому числі в Боснії і Герцеговині, Молдові та Чорногорії.

53 Наприклад, номер справи, імена сторін та ім'я судді.

- бавлення волі, в яких на судовому процесі був відсутній захисник;
- кількість справ, в яких малозабезпеченому обвинуваченому не був наданий захисник;
  - кількість справ, в яких обвинуваченого не поінформували про його право на захисника і не надали йому захисника; та/або
  - кількість справ, у яких були засуджені підсудні, які не мали захисників.

Крім генерування статистичних даних, така база даних може складати переліки питань, що відслідковуються, або звітів стосовно них, що охоплюють описові відомості або результати аналізу. Для кожного з наведених вище прикладів база даних може скласти «звіт з питань, що відслідковуються» на основі різних звітів про моніторинг судових процесів, разом із висновками спостерігачів про те, чи становила відсутність захисника порушення національного законодавства та/або міжнародних гарантій справедливого судового розгляду.

Звіт з питань, що відслідковуються, згенерований базою даних про випадки відсутності захисника в певний відрізок часу, може виглядати так:

Звіт з питань, що відслідковуються: відсутність захисника [1/1/08 – 5/5/08]			
Захисник	Дата засідання	Назва справи	Право мати захисника
НІ	1/3/08	Пусара	Обвинувачений повідомив суду, що хоче мати захисника, але не може собі його дозволити. Суддя на попередньому засіданні не відреагував і не вніс цю вимогу до протоколу. З урахуванням тяжкого ...
НІ	1/3/08	Родич	Суддя не повідомив обвинуваченому про його право на адвоката і застеріг обвинуваченого від згадки про своє фінансове становище під час засідання. Це становило порушення права ...
НІ	1/3/08	Паламета	У ході засідань обвинувачений виглядав емоційно засмученим, і було встановлено, що раніше у нього було виявлено психічне захворювання. Хоча здавалося, що в інтересах правосуддя ...
НІ	1/4/08	Сандо	Після того, як обвинуваченому повідомили про його права, він вказав, що не потребує адвоката і бажає представляти себе в суді сам. Оскільки це ...

Інша перевага електронних баз даних полягає в тому, що вони дозволяють співробітникам програми моніторингу, які знаходяться в різних місцях, вносити дані про свої спостереження, інформацію, результати аналізу і отримані відомості в одну централізовану систему. Внесення інформації до бази даних може бути доволі трудомістким, у зв'язку з чим керівникам програми і користувачам бази даних слід регулярно обговорювати можливі методи оптимізації внесення даних з метою забезпечення ефективного використання спостерігачами відведеного на подання звітності часу. Важливо також налагодити добрі відносини між інженерами – розробниками системи і персоналом програми. На всіх етапах розробки бази даних розробники повинні консультиватися зі співробітниками програми.

Незважаючи на переваги електронних баз даних, вони мають деякі обмеження. Помилки розробників можуть призвести до того, що база даних не зможе генерувати корисні дані. Крім того, вони можуть не враховувати більш складні проблеми, які виникли у процесі спостережень і не були передбачені від початку; тоді бази даних необхідно модифікувати або розширювати. До того ж, незважаючи на свої потужності з управління інформацією, бази даних можуть видавати достовірні дані лише у випадку, якщо аналітики з правових питань продовжують брати участь у всіх аспектах складання звітності. Аналітики з правових питань, як і раніше, повинні переглядати звіти про судові справи й аналізувати проблеми. Не можна забувати, що база даних – це всього лише засіб організації праці. Відповідальність за правильне введення інформації з відповідних питань все-таки покладається на спостерігача і на аналітика з правових питань, і саме аналітики повинні перевіряти якість інформації спостерігача на предмет

її точності та відповідності. Вони також повинні встановлювати правові та аналітичні рамки для синтезу інформації.

5.3. Системи обліку інших видів інформації

На додаток до інформації та даних, одержуваних на засіданнях і в судах, програми моніторингу судових процесів збирають і інші види інформації, які можуть і не стосуватися конкретних судових справ. До них належать:

- інформація, отримана з судових справ, не охоплених моніторингом. Така інформація може використовуватися для підкріплення виявлених фактів або як приклад позитивної практики;
- інформація про справи чи правові тенденції, одержувана під час опитувань і зустрічей з зацікавленими особами;
- інформація про заходи адвокатури, такі як зустрічі та «круглі столи», що проводилися з метою презентації висновків і рекомендацій за підсумками моніторингу;
- повідомлення в ЗМІ про цікаві питання і судові справи, щодо яких проводиться моніторинг⁵⁴;
- подальші заходи органів влади за рекомендаціями програми моніторингу⁵⁵.

Такі види інформації можна назвати «м'якими» даними⁵⁶. Програми фіксують «м'які» дані в електронних листах, в нотатках для дос'є і у внутрішніх звітах. Однак ця цінна інформація часто так розпорошується за різними документами, що в разі необхідності її буває важко знайти. Збереження такої інформації в програмі, для якої притаманною є часта зміна персоналу, є важливим завданням. А втрата цієї інформації може мати наслідком втрачені можливості в аспекті адвокатури або непотрібне дублювання роботи. Отже, керівникам програми варто на початковому етапі програми впроваджувати системи для запису та класифікації таких даних за категоріями. Можна вдатися до створення в комп'ютері папок за категоріями і опцій, які забезпечують пошук даних за ключовими словами. Інший можливий шлях – спроектувати електронну базу даних програми таким чином, щоб вона могла зберігати і «м'які» дані.

5.4. Захист конфіденційної та приватної інформації

Усі системи управління інформацією повинні передбачати спеціальні заходи для зберігання конфіденційної або приватної інформації та поводження з нею. Це може бути інформація, отримана на закритих засіданнях, досудових стадіях, під час особистих бесід або будь-яка інша інформація, отримана на умовах конфіденційності⁵⁷. Згідно з принципом конфіденційності⁵⁸ необхідно впровадити заходи контролю, які унеможливили б потрапляння конфіденційної інформації до рук тих, кому доступ до такої інформації не потрібен, а також гарантували б відсутність розголошення такої інформації в результаті помилки.

Усім програмам моніторингу необхідно приділяти особливу увагу тому, щоб захист конфіденційної та приватної інформації не призводив до порушення необхідного потоку інформації всередині програми. Існує безліч способів захисту такої інформації. Один з найпростіших – це маркування документів як «конфіденційні» або «приватні» для попередження користувачів про те, що деяка або вся інформація з такого документа не підлягає розголошенню. Якщо

54 Див. пункт 9.5 «Аналіз повідомлень у ЗМІ про судові процеси і інші справи».

55 Наприклад, Секція з питань моніторингу систем правосуддя (СМСП) Місії ОБСЄ в Косово спробувала записати інформацію про подальші заходи щодо виконання рекомендацій. Результатом стала публікація в березні 2006 року доповіді під назвою *Reforms and Residual Concerns (1999–2005)* [Реформи і невирішені проблеми], яка аналізувала ступінь вирішення владою проблем, зазначених у звітах СМСП, а також рівень виконання рекомендацій СМСП.

56 Тут розмовний термін «м'які» дані означає інформацію, отриману іншим, ніж на засіданнях, шляхом, тоді як інформація, що отримана на засіданнях і тому має більш офіційний характер, називається «твердими» даними.

57 Див. також пункт 4.5 «Доступ до закритих засідань» та пункт 4.6 «Доступ до розслідування, досудового процесу і матеріалів».

58 Див. пункт 8.1.4 «Обов'язок дотримання конфіденційності».

лише деяка інформація з відповідного документа є конфіденційною або приватною, то відповідні розділи можна виділити якимось чином. Співробітникам програми моніторингу судових процесів слід ретельно обмірковувати, яким чином можна організувати рух записів з конфіденційною інформацією, отриманою під час зустрічей, всередині організації, або як організувати введення такої інформації в електронну базу даних. Керівники програми можуть розробити протокол обміну інформацією⁵⁹ з чіткими роз'ясненнями, якою інформацією можна ділитися з іншими організаціями та за яких обставин.

Для захисту даних всередині системи управління інформацією можна також застосовувати технічні засоби. Такі засоби передбачають захист певних документів або файлів паролями або впровадження заходів контролю електронного доступу, що відкривають доступ до певних файлів лише певним співробітникам.

59 Див. пункт 12.3 «Конфіденційна звітність та звітність з частковими обмеженнями».

ЧАСТИНА III

СИСТЕМНИЙ МОНІТОРИНГ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ

РОЗДІЛ 6

Основні цілі, очікувані результати і методи системного моніторингу судових процесів

Термін «системний моніторинг судових процесів» визначає довгострокові програми, увага яких зосереджується не тільки на судовому процесі як на основному джерелі збору інформації, а й на функціонуванні інших компонентів системи правосуддя. Основне завдання таких програм полягає в тому, щоб сприяти більш широкому реформуванню системи правосуддя, а кінцева мета – підтримати формування незалежної, ефективної судової системи, що дотримується стандартів у сфері прав людини.

Зазвичай системні програми здійснюють збір інформації за методом «знизу догори», а рекомендації пропонуються на основі аналізу, виконаного за методом «зверху донизу». Тобто моніторинг судових процесів докладно виявляє проблеми судів та інших структур системи правосуддя, а потім намагається відслідкувати їхні основні причини на найвищому з доступних для нього рівнів системи. Наприклад, проводячи спостереження за надмірно затягнутим судовим процесом, програма може виявити такі недоліки, як неприйняття судових рішень на користь позивача у разі неявки відповідача в цивільному розгляді або брак судового персоналу. Пропонуючи свої рекомендації, системна програма адресує їх верхнім рівням системи: наприклад, спочатку пропонує внести зміни до законодавства, а потім звертає увагу на дії суб'єктів відправлення правосуддя, вказуючи на необхідність підвищення кваліфікації суддів.

Програми системного моніторингу найбільш ефективні там, де місцеві заінтересовані особи визнають необхідність проведення реформ і готові до них. Крім того, програми системного моніторингу судових процесів спрямовані на розбудову потенціалу суб'єктів системи правосуддя в аспекті вміння самостійно виявляти й усувати будь-які проблеми⁶⁰. Теоретично, формування такого потенціалу, крім реалізації реформ, може означати, що така програма системного моніторингу судових процесів виконала своє завдання.

Застосування інформації, зібраної під час системного моніторингу судових процесів, набуває різноманітних форм. Основним засобом привернення уваги влади до виявлених проблем є публікація звітів. Частиною таких звітів завжди є рекомендації, адресовані органам, які мають повноваження здійснювати відповідні зміни. Разом з тим, враховуючи експертний потенціал, розвиток якого можуть забезпечити такі програми, а також їхню постійну присутність на місцях й авторитет в місцевому співтоваристві, їм вдається прискорити процес реформування за рахунок додаткових заходів адвокатури. Крім того, така інформація використовується в коментарях до проектів законів, у заходах з розбудови потенціалу суб'єктів системи правосуддя, при підготовці рекомендацій з правозахисних аспектів інституційних реформ, у роз'яснювальній роботі з населенням з приводу справ про військові злочини тощо.

Програми системного моніторингу судових процесів зазвичай спираються на широкий мандат, який передбачає вільний доступ до інформації. Відповідно, в рамках довгострокового зо-

⁶⁰ Наприклад, якщо програма помічає, що захисник зазвичай не протестує проти рішень суду про закриття розгляду без зазначення підстав такого рішення, відповідно до рекомендацій програми захисники можуть переглянути цю практику і почати частіше оскаржувати такі рішення до цього самого або вищого суду, що сприятиме подоланню подібної практики, яка суперечить положенням про право на публічний судовий розгляд.

бов'язання ці програми охоплюють спостереженням таку кількість судів і напрямів, на яку їм вистачає ресурсів. Практично це – всі галузі права. З часом виявлені пріоритетні напрями спостережень можуть змінюватися.

Програми системного моніторингу судових процесів прагнуть розподілити свою увагу між моніторингом судових процесів і ширшим моніторингом системи правосуддя в цілому. Хоча у фокусі їхньої уваги перебувають судові процеси, програми також вивчають відносини між судами та інші аспекти відправлення правосуддя, такі як порядок добору суддів, їхнього кар'єрного росту, а також застосування до них дисциплінарних заходів. Програми обирають методику роботи, яку можна застосовувати до різних видів проваджень, за якими проводиться спостереження. Хоча такі програми можуть діяти автономно, їм слід мати на увазі, що в підтримці реформ системи правосуддя беруть участь і інші суб'єкти. Таким чином, щоб забезпечити максимальну віддачу від своєї діяльності і уникнути непотрібного дублювання, вони можуть вступати у партнерські відносини або співпрацювати з іншими організаціями.

Крім спостережень у суді, програми системного моніторингу також здійснюють аналіз зібраної інформації, виявляють приклади позитивної практики і проблеми, що залишаються невирішеними, а також проводять оцінку динаміки реформ. Вони розвивають (різною мірою) компетенцію своїх співробітників з тим, щоб вони могли виступати в ролі консультантів як усередині організації, так і поза неї – стосовно національних органів влади в рамках заходів адвокатури.

Хоча розділи цієї частини посібника присвячені, в основному, програмам системного моніторингу судових процесів, значна частина інформації, що наводиться в них, стосується також тематичних і спеціальних програм моніторингу, яким присвячені частина IV і частина V.

РОЗДІЛ 7

Структура і персонал програми

Діяльність програм моніторингу судових процесів вимагає, щоб їхній кадровий склад і структура забезпечували роботу складної системи зі збору інформації, складання звітності та здійснення адвокації. На оперативному рівні моніторинг судових процесів вимагає наявності спеціальних знань, точної звітності з правових питань та координування діяльності спостерігачів на іноді великих географічних територіях. На рівні управління програми зазвичай вимагають активного включення своїх висновків до процесу реформ, забезпечення ефективного управління інформацією та її поширення в широкому середовищі різних заінтересованих осіб. Незалежно від обраної організаційної моделі⁶¹, внутрішня структура програми повинна забезпечити, аби вона відповідала основним оперативним вимогам. Наприклад, програма, що володіє потужними ресурсами в аспекті збору інформації, але мізерними можливостями з її обробки, не зможе домогтися своєчасного і плідного застосування своїх результатів у справі сприяння процесу реформ.

Цей розділ містить опис структури і функцій основних компонентів програми моніторингу судових процесів. Питання кадрового забезпечення розглядаються з позицій необхідності задоволення основних оперативних вимог. Попередній досвід засвідчує, що ключем до задоволення організаційних вимог є добре продуманий розподіл обов'язків серед співробітників програми.

7.1. Польова структура та організація програми моніторингу судових процесів

Три основні етапи циклу моніторингу судових процесів⁶² – збір інформації, аналіз та адвокація – відображають три основні види обов'язків, що покладаються на фахівців програми моніторингу, а саме: спостереження, аналіз та адвокація. Структура програми зазвичай містить три рівні: рівень спостереження, рівень аналізу (який також можна розглядати як рівень управління середньої ланки) і рівень управління старшої ланки, який, крім керівництва роботою групи, зазвичай відповідає також за здійснення адвокації.

Ефективність програми моніторингу залежить від технічного персоналу. Наприклад, без перекладачів неможливо організувати спілкування між співробітниками та місцевими заінтересованими особами, а також переклад матеріалів. Референти з правових питань та інші помічники можуть виконувати різні дослідницькі, секретарські та адміністративні обов'язки. Може виникнути необхідність тимчасово залучити до роботи розробників баз даних для надання допомоги в розробці та впровадженні електронної бази даних (див. розділ 5)⁶³. Враховуючи істотну роль технічного персоналу в забезпеченні моніторингу, організаторам та керівникам програми слід передбачити достатній бюджет на ці посади і підібрати на них людей з достатніми навичками роботи у вибагливому правовому середовищі програми моніторингу судових процесів. У цьому посібнику не міститься докладного аналізу обов'язків технічного персоналу. Тим не менш керівникам слід провести попередню оцінку і планування операцій, що вимагають участі технічного персоналу, а також відповідної кваліфікації кожної його категорії.

61 Див. розділ 3 «Вибір організаційної моделі».

62 Див. пункт 1.3.2 «Характеристика методології роботи: «цикл моніторингу судових процесів».

63 Наприклад, Місія ОБСЄ в БіГ винайняла на повну ставку розробника бази даних, завданням якого є створення і підтримка роботи електронної бази даних.

Наведена нижче таблиця включає загальний огляд основних видів діяльності в рамках програми і зразок розподілу обов'язків щодо моніторингу і керівництва програмою.

Загальний розподіл обов'язків у рамках програми моніторингу	
Обов'язки спостерігачів	Обов'язки керівників середньої та старшої ланки
<ul style="list-style-type: none"> виявлення, відбір та відслідковування судових справ, у тому числі регулярний перегляд судових реєстрів та інших джерел інформації про справи спостереження за судовими справами, у тому числі присутність на засіданнях, вивчення документів і збір іншої інформації подання внутрішньої звітності, у тому числі регулярне складання звітів про судові справи та інших звітів включення до звітів аналізу першого рівня висновків, зроблених на основі спостереження здійснення заходів адвокатури на польовому рівні ознайомлення з довідковими матеріалами програми, звітами для внутрішнього користування і опублікованими звітами, а також з наявними правовими документами відвідування планових навчальних занять та участь в інших заходах, пов'язаних з навчанням і підвищенням кваліфікації 	<ul style="list-style-type: none"> управління і керівництво роботою програми визначення стратегії моніторингу нагляд за діяльністю і методологією моніторингу, управління ними та підтримка спостерігачів (наприклад, участь у виявленні судових справ, які підлягають спостереженню, забезпечення доступу до них спостерігачів) перевірка, об'єднання та узагальнення звітів про судові справи підготовка публічних звітів та інших інформаційних матеріалів, призначених для поширення відслідковування змін у законодавстві та практиці, звітів інших організацій і доведення їх до відома співробітників виконання представницьких функцій і здійснення адвокатури спілкування з пресою виконання адміністративних та інших обов'язків, пов'язаних з керівництвом програмою, в тому числі управління персоналом забезпечення польової підтримки спостерігачам

Ця таблиця передбачає поділ праці, що забезпечує відділення функцій спостереження від функцій керівництва. Деякі програми системного моніторингу вважають, що такий поділ обов'язків слугує дотриманню принципу невторчання, оскільки спостерігачі займаються, в основному, збором інформації, а керівники здійснюють заходи адвокатури, адресовані заінтересованим суб'єктам⁶⁴.

7.2. Структура управління та обов'язки

Для того, аби забезпеченню всіх функцій управління приділялася належна увага, може виявитися необхідним здійснити розподіл праці між керівниками вищої й середньої ланки. Таким чином потрібно, щоб у програмі був загальний координатор або керівник, до функцій якого належить здійснення загального керівництва, оперативного та стратегічного планування та заходів адвокатури серед суб'єктів вищого рівня, а також достатнє число аналітиків з правових питань, до обов'язків яких належить здійснення правового аналізу, готування звітності, консультування та адвокатура на нижчому рівні.

На практиці цей поділ обов'язків може бути не настільки жорстким, що залежить від самої програми. Це особливо стосується обов'язків з керівництва оперативними питаннями та забезпечення польової підтримки, що можуть розподілятися іншим чином, залежно від місцевих умов. Деякий взаємний перерозподіл обов'язків може бути бажаним для забезпечення наступництва в період зміни кадрового складу. Однак поєднання обов'язків ніколи не повинне порушувати основний поділ функцій з керівництва програмою і спостереженнями в залі судового засідання. Крім того, чіткий поділ праці дозволяє виділити рівень, що відповідає за аналіз діяльності та інформації, а також структуру, яка приймає остаточні рішення та несе основну відповідальність за роботу програми.

64 Див. пункт 1.2.1 «Принцип невторчання в процес відправлення правосуддя».

7.2.1. Обов'язки вищого керівництва та кадрове забезпечення

Незалежно від фактичного найменування своєї посади, керівник програми є вищою посадовою особою, яка відповідає за роботу програми. Його обов'язки можна поділити на три основні категорії: управління і визначення напрямів діяльності програми; адміністративне керівництво програмою; заходи адвокації, в тому числі здійснення представницьких функцій. У таблиці внизу наводиться перелік найбільш характерних видів діяльності вищого керівництва програм зі спостереження за судовими процесами.

Обов'язки вищого керівництва

- реалізація програми, в тому числі визначення політики щодо її фокусу і методології, розробка стратегії програми, визначення масштабів заходів адвокації, оцінка ефективності реалізації програми
- контроль за вирішенням оперативних питань, у тому числі вибір і виявлення судових справ, забезпечення доступу і затвердження змісту публічних звітів
- надання регулярної підтримки спостерігачам, у тому числі періодичне навчання і забезпечення навчальними матеріалами, вирішення питань безпеки та психологічної підтримки
- адміністративне управління, у тому числі управління бюджетом і нагляд за кадровими питаннями, в тому числі добір співробітників і оцінка їх кваліфікації
- виконання представницьких функцій, здійснення заходів адвокації та лобювання на вищому рівні, в тому числі з національними та міжнародними партнерами, заінтересованими особами та ЗМІ

Керівник програми моніторингу підзвітний іншій посадовій особі, яка зазвичай не входить в основну структуру програми, і знаходиться під її наглядом. Наприклад, це може бути директор департаменту з прав людини або керівник місії. У більшості випадків стратегічне планування операцій зі спостереження, проекти, звіти та заходи адвокації на вищому рівні затверджує такий куратор керівника програми. Незважаючи на їхню важливість, функції вищого керівного персоналу за межами програми моніторингу в цьому посібнику не розглядаються, якщо тільки вони не стосуються оперативних питань.

Винаймаючи на роботу керівника програми, його керівництву слід переконатися в наявності у нього міцних знань у сфері прав людини і правосуддя, документально підтвердженого досвіду роботи на керівних посадах, відмінних навичок спілкування, а також уміння виконувати представницькі функції. Досвід роботи як адвоката або іншого працівника системи правосуддя необхідний для розуміння проблем, що постають перед національною системою правосуддя, а досвід участі в моніторингу судових процесів свідчить, що цей керівник програми на власному досвіді знайомий з особливостями та належною практикою забезпечення ефективної роботи програми. В ідеалі керівники програм системного моніторингу повинні бути готовими присвятити роботі на цій посаді тривалий період часу. Хоча це бажано для всіх членів групи, для старших керівників це є важливим удвічі, оскільки результати моніторингу судових процесів можуть проявлятися не скоро. У зв'язку з тим, що до обов'язків керівника належить аналіз як ефективності заходів програми, так і її результатів (з тим, щоб у разі необхідності організувати перерозподіл ресурсів), тривале перебування керівника на посаді може забезпечити реалізацію стратегії моніторингу відповідно до плану. Крім того, наявність у керівника інституційної пам'яті також матиме позитивний вплив на роботу програми⁶⁵.

Що стосується програм ОБСЄ та БДІПА, організованих за проектною моделлю, то їхнім координатором найкраще призначати співробітника ОБСЄ, навіть тоді, коли і спостерігачі, і аналітики з правових питань набираються за контрактом. Координатор з таким статусом має більше можливостей в аспекті здійснення заходів адвокації.

Рішення про вибір керівника програми з числа національних або міжнародних фахівців залежить від низки чинників, у числі яких – місцеві умови, наявність кваліфікованих місцевих кандидатів на такі посади, а також очікуване сприйняття місцевою владою роботи з національним або з міжнародним менеджером. Якщо керівником є міжнародний співробітник, в рекомендаціях за результатами програми йому слід уникати «транспозиції» будь-яких аспек-

65 Приблизне коло обов'язків керівника групи спостерігачів наводиться в додатку V.A.

тів іноземної системи правосуддя, які не можуть бути легко адаптовані в системі приймаючої країни. Навпаки: навіть якщо іноземні підходи видаються більш привабливими, їм не можна забувати, що їхнє завдання – адаптувати свої пропозиції і стратегії до внутрішніх умов відповідної країни. Національним керівникам, у свою чергу, вивчення зарубіжних систем правосуддя може підказати плідні ідеї при підготовці рекомендацій програми.

Обміну досвідом та ідеями може сприяти й встановлення тісних контактів на рівні керівників з іншими програмами моніторингу судових процесів, особливо в сусідніх країнах. Такий двосторонній або багатосторонній обмін інформацією може сприяти проведенню моніторингу транскордонних правових питань, які виникають у процесі співпраці. Хоча керівники програми не відповідають за щоденний моніторинг, іноді їм корисно бути присутніми при розгляді справ у місцевому суді. Таким чином, крім особистого ознайомлення з тим, як функціонує система правосуддя на практиці, вони можуть краще зрозуміти роботу спостерігачів і проблеми, з якими ті можуть стикатися.

7.2.2. Обов'язки керівництва середньої ланки і кадрове забезпечення

Програми системного моніторингу судових процесів зазвичай вимагають, щоб зв'язок між спостерігачами, які вводять у програму необроблену інформацію, і керівником, на якого покладається спільна відповідальність за роботу програми, забезпечували керівники середньої ланки. Цю функцію зазвичай виконують аналітики або консультанти з правових питань. У програмах ОБСЄ терміни «аналітик з правових питань» або «консультант з правових питань» позначають співробітників з подібними або аналогічними обов'язками, до яких належить і керівництво роботою спостерігачів⁶⁶. У цьому посібнику термін «аналітик з правових питань» позначає і аналітиків, і консультантів з правових питань. Основні обов'язки аналітиків з правових питань охоплюють: аналіз звітів про судові справи; складання звітів про роботу судової системи; керівництво щоденною діяльністю спостерігачів та її координація; надання консультацій керівникам; а також здійснення заходів адвокації.

Обов'язки керівників середньої ланки

- регулярний аналіз звітів про судові справи і доведення до відома спостерігачів істотних зауважень з приводу спостереження за судовими процесами і звітів про них
- координація роботи спостерігачів на оперативному рівні, консультування та інструктування спостерігачів
- синтез та узагальнення звітів про судові справи, у тому числі ведення статистики
- проведення правових досліджень з питань національного та міжнародного права
- підготовка внутрішніх вторинних звітів
- підготовка проектів публічних та інших зовнішніх звітів
- інформування та консультування керівництва про стан системи правосуддя, оперативні аспекти програми і з важливих питань права
- виконання представницьких функцій в інтересах програми та здійснення адвокації на оперативному рівні – за погодженням з керівництвом

Розподіл праці між керівником програми та аналітиками з правових питань забезпечує можливість виконання всіх функцій програми і, за необхідності, полегшує поєднання інших обов'язків. Одного аналітика буває достатньо лише для дуже маленьких за масштабом програм. Якщо з цього приводу виникають сумніви, слід пам'ятати, що наявність двох рівнів керівництва диктується необхідністю наступництва в програмах моніторингу судових процесів. Необхідну кількість аналітиків в штаті слід визначати з урахуванням таких чинників: масштаб програми і кількість спостерігачів; частота і складність надання внутрішньої і зовнішньої звітності; а також інші обов'язки, покладені на аналітиків з правових питань, у тому числі участь у адвокації, в заходах з розбудови потенціалу

⁶⁶ Якщо посада керівника середньої ланки називається «аналітик з правових питань», це може означати, що такий фахівець в основному займається правовим аналізом звітів спостерігачів, використовує передану ними інформацію для складання звітів для поширення за межами програми, а також перевіряє тексти законопроектів. Наприклад, у Місії ОБСЄ в Косово керівники програми моніторингу середньої ланки називаються «аналітики з правових питань». Термін «консультант з правових питань» може означати, що, крім аналітичної роботи, такий фахівець також консультує керівників середньої ланки з питань функціонування відповідної системи правосуддя та з питань адвокації. У Місії ОБСЄ в БіГ працюють «консультанти з правових питань» як на польовому рівні, так і на рівні управління програмою.

або в наданні польової підтримки. У середньому програмам, що планують регулярно надавати публічні звіти або здійснювати заходи адвокації, можна порадити передбачити, як мінімум, одного аналітика з правових питань на кожні п'ять-шість постійних спостерігачів⁶⁷.

У міру того, як програми розширюють свою діяльність, а робота зі складання звітності, здійснення адвокації та виконання інших вимог стає складнішою, навантаження на такі організаційні функції, як управління інформацією, починає зростати. Великі програми можуть постати перед необхідністю передачі аналітикам з правових питань додаткових наглядових функцій. Такі функції можуть передбачати нагляд за питаннями про доступ до суду, підготовку навчальних модулів, стратегічних документів, а також взаємодію з місцевими посадовцями. В свою чергу окремі аналітики можуть ділити (або поєднувати) свої обов'язки за темами, проблемами, регіонами, за наборами навичок або залежно від потреб програми⁶⁸.

Під час добору аналітиків з правових питань основну увагу слід звертати на навички кандидатів із правового обґрунтування позицій і письмового мовлення. Крім особистої співбесіди з кандидатом, можна передбачити і проходження письмового тесту на навички з відповідних тем. Перевага віддається кандидатам, які мають досвід юридичної практики, оскільки аналітики повинні не тільки інструктувати спостерігачів з правових питань, а й систематизувати й аналізувати великі обсяги інформації та формулювати правові висновки і висновки програми. В ідеалі потрібно, щоб кандидати були знайомі як з національною системою правосуддя, так і з міжнародними правовими стандартами. Вони повинні добре володіти комунікативними навичками: це спрощує спілкування з іншими членами групи і допомагає бути переконливими в бесідах із заінтересованими особами. Важливо, щоб вони мали здатність «бачити і дерева, і ліс», оскільки їм потрібно не тільки пам'ятати подробиці, а й вміти передавати ситуацію в більш узагальненому вигляді як у звітах, так і в своїх консультаціях керівникам програми. Якщо немає кандидата, який міг би один виконувати всі ці функції, слід пошукати аналітиків, які володіють взаємодоповнюючими навичками.

Як пропонувалося вище в рекомендаціях для старших керівників, аналітикам з правових питань також слід приділити час безпосередньому спостереженню за судовими процесами з тим, щоб вони могли на власному досвіді ознайомитися з роботою спостерігачів і з функціонуванням відповідної системи правосуддя.

7.3. Спостерігачі

7.3.1. Розмір груп спостерігачів

Основні обов'язки спостерігачів перераховані в таблиці в пункті 7.1. Кількість спостерігачів, необхідних для тієї чи іншої програми, залежить від низки чинників⁶⁹, і насамперед від масш-

67 Це співвідношення засноване на досвіді місії ОБСЄ, що здійснюють постійні спостереження за судовими процесами, з розрахунку, що кожен аналітик/консультант буде переглядати 15–24 звітів про судові справи на тиждень і додатково готувати змістовні зауваження та коментарі до них, регулярно брати участь у підготовці внутрішніх звітів, а також готувати проекти зовнішніх піврічних звітів. Наприклад, Місія ОБСЄ в Косово постійно підтримує найнижче кількісне співвідношення між спостерігачами та аналітиками (приблизно три до одного). В результаті їхня Секція з питань моніторингу систем правосуддя (СМСП) відрізняється найбільшою частотою та різноманітністю публічних звітів, що видаються. Якщо програма не планує часто публікувати свої звіти або планує їх публікацію лише по завершенні тривалого періоду спостережень, то така велика кількість аналітиків на одного спостерігача може і не бути потрібною.

68 Наприклад, в Місії ОБСЄ в Боснії і Герцеговині польові операції розбиті по чотирьох регіонах, і використовується велика кількість спостерігачів (понад 20), що пояснюється тим, що там існують два рівні внутрішньої звітності: у кожному з чотирьох регіонів працюють по шість спостерігачів, які подають звіти аналітикові з правових питань свого регіону, який, у свою чергу, доповідає аналітикам головного офісу. Сфери відповідальності аналітиків з правових питань головного офісу розбиті на тематичні портфелі. Вони консультуються з польовим персоналом, у тому числі для обговорення тенденцій, розробки заходів і аналізу поточної роботи програми, через тематичні робочі групи.

69 Програми ОБСЄ використовують найрізноманітніші за розміром групи спостерігачів. Наприклад, у Місії в Боснії і Герцеговині працювали від 22 до 25 спостерігачів на повну ставку, в Місії в Косово – шість, у Місії в Хорватії 20 співробітників Відділу верховенства права здійснювали спостереження за процесами у справах про військові злочини в рамках більш широкого кола обов'язків; в Місії в Скоп'є працювало приблизно п'ять спостерігачів. Програми проектної моделі також дуже різняться за кількістю спостерігачів – від 8 спостерігачів в Таджикистані до 262 спостерігачів в Молдові.

табу і цілей програми. Наприклад, спостереження може охоплювати всі суди приймаючої країни або лише деякі – на вибір. Розмір групи спостерігачів у програмі системного моніторингу повинен бути достатнім, щоб охопити репрезентативну добірку судових справ і значну кількість судів. Важливу роль при визначенні кадрових потреб програми відіграє також кількість спостережуваних справ. Можна вважати, що спостерігач, який працює на повну ставку, повинен відвідати і скласти звіти, в середньому, за трьома–чотирма засіданнями на тиждень. Цей обсяг роботи залежить, зокрема, від таких чинників: методологія моніторингу (наприклад, спостереження за засіданнями або спостереження за засіданнями в поєднанні з вивченням матеріалів справи і, можливо, з проведенням опитувань); складність вимог, що висувуються до звітності (наприклад, просте викладення фактів або також проведення їх аналізу першого рівня); виконання інших обов'язків, таких як подання регулярних звітів.

На практиці на розмір групи спостерігачів впливають також можливості бюджету і наявність кваліфікованих кандидатів, а також рішення про залучення міжнародних або національних спостерігачів або партнерство з іншою організацією при проведенні моніторингу⁷⁰.

Останній чинник полягає в організації діяльності спостерігачів у засіданнях: індивідуально або парами⁷¹. Ряд місій ОБСЄ на місцях, у тому числі місії в Казахстані, Киргизстані, Молдові та Таджикистані, віддають перевагу парам спостерігачів, які формують команду і спільно складають внутрішні звіти. Переваги роботи парами найбільш очевидні на початкових етапах роботи програми або у випадках, коли існує опір присутності спостерігачів в суді.

7.3.2. Добір персоналу

Під час добору персоналу керівникові слід оцінити не тільки кваліфікацію та освіту кандидата в галузі юриспруденції та прав людини, а й його комунікативні навички та здатність засвоїти обов'язкові для спостерігача принципи невтручання, неупередженості, конфіденційності та професіоналізму.

Як свідчить досвід, як спостерігачів краще добирати осіб із повною юридичною освітою. Такі спостерігачі знайомі з судовими розглядами та з проблемами, з якими стикаються суб'єкти системи правосуддя в своїй роботі. Юридична освіта дає спостерігачам необхідні знання для складання звітності з правових питань, а також може підвищити впевненість з боку місцевих судів щодо якості спостережень. Разом з тим спостерігачеві не обов'язково мати значний досвід роботи як юриста. Досвід місії ОБСЄ в Боснії і Герцеговині, Казахстані, Молдові засвідчує, що молоді випускники юридичних вузів добре впоралися зі спостереженнями за виконанням вимог нових реформ і легко засвоювали нові ідеї, у тому числі щодо дотримання норм справедливого судового розгляду. Деякі програми стикаються із проблемами при наборі студентів юридичних вузів, враховуючи ставлення співробітників судів до студентів, брак часу у студентів у зв'язку з необхідністю виконувати навчальне навантаження і нестійкість інтересу до роботи. Хоча особи без юридичної освіти також успішно проходили навчання як спостерігачі, зазвичай такі випадки є винятками⁷².

Керівникам програми слід переконатися, що в кандидатів немає конфлікту інтересів, який міг би скомпрометувати їхню роботу як спостерігачів – наприклад, робота в суді, в якому відповідна особа має проводити спостереження. Необхідно також переконатися, що у них раніше не було жодних стосунків з юристами, які беруть участь у процесі, або з персоналом суду. Хоча певне знайомство зі співробітниками суду або юристами, які беруть участь у процесі, може бути корисним, спостерігачеві не слід налагоджувати з ними жодних особистих стосунків, що могли б поставити під сумнів їхню неупередженість. Якщо мають місце неприпустимо близькі стосунки, такого спостерігача можна направити до іншого суду або доручити йому виконання інших обов'язків. Якщо кандидат-юрист був раніше пов'язаний з НУО, яка бере участь у здійсненні заходів адвокації, слід під час співбесіди з'ясувати характер такої адвокації та вирішити, чи буде ця людина сприйматися як достатньо неупереджений або об'єктивний спостерігач. Також деякі суди можуть ставити під сумнів неупередженість кандидатів, які беруть активну участь у політичній діяльності.

70 Див. пункт 3.4 «Комбіновані моделі моніторингу судових процесів: партнерство».

71 Див. пункт 8.5.4 «Робота спостерігачів у парах».

72 Приблизне коло обов'язків спостерігача за судовими процесами наводиться додатку V.B.

7.3.3. Зобов'язання за контрактом

До контрактів з прийому на роботу до програм ОБСЄ, організованих за штатною моделлю, слід включати вимоги, що висуваються до посади, а також умову щодо дотримання правил поведінки персоналу та Кодексу поведінки ОБСЄ.

Контракт програм проектної моделі, де зайняті особи, які не є співробітниками ОБСЄ, повинен включати, як мінімум: найменування проекту і термін дії контракту; терміни і умови виплат винагороди; обов'язок спостерігача виконувати всі вимоги та інструкції програми, у тому числі кодекс поведінки; а також статус спостерігачів як незалежних підрядників, а не співробітників організації. До тексту контракту не обов'язково вносити всю документацію програми, таку як інструкції та посібники. Замість цього в ньому можна зазначити, що такий спостерігач отримає копії всіх відповідних матеріалів та інструкцій і зобов'язується виконувати всі обов'язки та зобов'язання.

7.3.4. Національність спостерігачів

Спочатку ОБСЄ здійснювала спостереження за судовими процесами, в основному, силами міжнародних спостерігачів. Натомість сьогодні національні спостерігачі проводять переважну більшість системних і тематичних спостережень ОБСЄ за судовими процесами⁷³. Як засвідчує досвід, відмінних результатів у якості спостерігачів (або аналітиків з правових питань) можуть домогтися як міжнародні, так і національні фахівці. Використання національних спостерігачів означає також розбудову місцевого потенціалу. Як правило, вартість залучення національного персоналу нижче; до того ж, місцеві спостерігачі вимагають меншої матеріально-технічної підтримки – наприклад, вони не потребують перекладачів.

Тим не менш, навіть з урахуванням цих міркувань, керівникам програм необхідно в кожному конкретному випадку зважити всі «за» і «проти» щодо використання міжнародних або національних спостерігачів. Як засвідчує досвід, міжнародних спостерігачів краще використовувати в таких трьох ситуаціях:

- Якщо моніторинг судових процесів здійснюється як захід зміцнення довіри (наприклад, в умовах міжетнічної напруженості після нещодавнього конфлікту або в інших випадках розколу в суспільстві), національні спостерігачі можуть сприйматися як упереджені. У подібній обстановці той факт, що спостерігач представляє міжнародне співтовариство, може істотно сприяти створенню враження про його неупередженість.
- Якщо йдеться про моніторинг судових процесів, у яких дуже ймовірними є загрози особистій безпеці учасників, міжнародний спостерігач менш вразливий з точки зору можливих загроз чи іншого тиску. Зокрема, у справах про військові злочини, про організовану злочинність, про корупцію та в інших резонансних судових процесах може мати місце надзвичайно потужний тиск як на юристів, які що беруть участь у розгляді, так і на спостерігачів. Присутність на засіданнях, особливо обізнаність щодо закритих засідань або знання іншої конфіденційної інформації, може зробити національних спостерігачів об'єктами зовнішнього тиску. У такій обстановці міжнародні спостерігачі, які діють від імені міжнародної організації, можуть більш вільно подавати звіти, вступати в контакт з учасниками процесу і навіть критикувати їх, не перебуваючи під тиском настільки реальної загрози своїй особистій безпеці або безпеці своїх сімей.
- У ситуаціях, коли тема моніторингу вимагає більш глибоких правових знань міжнародних норм або методів спостереження, міжнародні спостерігачі з відповідним досвідом можуть успішно дати старт програмі моніторингу, а потім передати її в руки національних спостерігачів. У ряді місій ОБСЄ міжнародні спостерігачі працювали і працюють пліч-о-пліч з національними спостерігачами – наприклад, у програмах Бюро ОБСЄ в Загребі, Місії ОБСЄ в Косово, в проєкті за «Правилом 11-біс» Місії ОБСЄ в Боснії і Герцеговині. Такі змішані групи сприяють розбудові місцевого потенціалу, а завдяки об'єднанню зусиль вони дають позитивні результати.

73 У додатку VII див. інформацію про програми моніторингу, що їх проводили місії ОБСЄ.

Огляд досвіду роботи ОБСЄ з національними та міжнародними спостерігачами		
Чинник	Національний спостерігач	Міжнародний спостерігач
Досвід моніторингу та знання відповідного законодавства	<ul style="list-style-type: none"> менше вірогідності знайти кандидатів з досвідом і навичками спостерігача необхідність навчання в аспекті методики і вимог програми більше ймовірності знайомства з національним законодавством і юридичною практикою; може бути необхідне додаткове навчання в галузі міжнародних стандартів з прав людини 	<ul style="list-style-type: none"> ймовірно, має досвід участі у моніторингу, але потребуватиме навчання в аспекті методики і вимог програми більше ймовірності знання міжнародних стандартів з прав людини, в тому числі принципів справедливого судового розгляду, і юридичної практики своєї країни; повинен буде вивчати місцеве законодавство
Мова	<ul style="list-style-type: none"> можливість спостереження і аналізу документів без перекладача 	<ul style="list-style-type: none"> повинен знати місцеву мову або мати перекладача
Витрати	<ul style="list-style-type: none"> витрати менші, тому що має своє житло і отримує зарплату за місцевими ставками 	<ul style="list-style-type: none"> витрати більші на зарплату і підтримку
Зовнішнє враження неупередженості	<ul style="list-style-type: none"> менше вірогідності, що будуть довіряти його неупередженості, особливо якщо спостереження ведеться в постконфліктних ситуаціях у справах про військові злочини, міжетнічне насильство або в інших справах, пов'язаних з розколом у суспільстві 	<ul style="list-style-type: none"> більше вірогідності, що будуть довіряти його неупередженості з точки зору цілей програми; разом з тим можуть виникнути підозри в упередженості залежно від національної приналежності й від інших чинників
Сприйнятливості до тиску	<ul style="list-style-type: none"> більше вірогідності, що обмеження доступу або інші форми тиску можуть перешкодити йому надавати критичні звіти 	<ul style="list-style-type: none"> менше вірогідності, що на нього вплинуть проблеми доступу за умови, що у нього відсутні постійні зв'язки з місцевими суб'єктами
Нарощування потенціалу/тривалий період роботи на цій посаді	<ul style="list-style-type: none"> є ймовірність, що залишиться жити в цій країні і буде користуватися набутими знаннями і навичками більше вірогідності, що він братиме участь у моніторингу протягом тривалого часу та/або в рамках подальших проектів 	<ul style="list-style-type: none"> менше вірогідності, що він продовжить працювати в країні після закінчення проекту; з іншого боку, ймовірно, що він продовжить працювати спостерігачем, консультантом або інструктором в інших місцях

РОЗДІЛ 8

Поведінка й підвищення кваліфікації співробітників програми моніторингу судових процесів

Моніторинг судових процесів вимагає високого рівня координації та послідовності у методології, хоча наглядом і складанням звітів спостерігачі займаються, в основному, індивідуально або парами. Підтримання цілісності й послідовності програми вимагає застосування основних засобів оперативного управління, в тому числі при дотриманні процедур і при наданні достатньої підтримки.

8.1. Норми поведінки співробітників програми моніторингу судових процесів

Прийняття кодексу поведінки – це одна з гарантій успішного виконання програми моніторингу, зокрема підтримки репутації її діяльності та її фахівців в очах зовнішніх суб'єктів та громадськості. Потрібно, аби кодекс поведінки сприяв втіленню принципів програми в методах роботи її співробітників, встановлюючи загальні норми професійної поведінки. Як один із внутрішніх механізмів, кодекс поведінки допомагає забезпечувати, щоб всі спостерігачі дотримувалися загальних стандартів. Таким чином, кодекс поведінки формує базу для встановлення підзвітності спостерігачів. На відміну від посібника або інструкцій для спостерігачів, які присвячені, здебільшого, питанням моніторингу судових процесів і складання звітів, діапазон кодексу поведінки набагато ширше і стосується всієї діяльності учасників програми⁷⁴.

Розробляючи кодекс поведінки спеціально для моніторингу судових процесів, керівники програми можуть скористатися нещодавнім досвідом розробки зразкової збірки етичних зобов'язань професіоналів у галузі прав людини⁷⁵. Керівникам слід ознайомити своїх співробітників з такими етичними принципами і обговорити їх застосування до ситуацій, пов'язаних із моніторингом судових процесів. Ці всеосяжні принципи можуть зіграти важливу роль у разі виникнення надзвичайних або складних ситуацій, у яких спостерігачі можуть опинитися перед нелегким вибором. Наприклад, відповідно до зазначених етичних принципів «основний обов'язок професіоналів у галузі прав людини – це захист прав людини, окремих осіб, спільнот і народів, яким вони служать; при виникненні в їх професійній діяльності будь-якої дилеми або сумнівів, вони повинні насамперед виходити з цього зобов'язання»⁷⁶. Наприклад, Місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині в 2007 році провела збори співробітників свого відділу з прав людини, на яких обговорювалася можливість застосування цих принципів до роботи відділу.

Кодекси або принципи поведінки слід оформляти в письмовому вигляді й включати до тексту посібника програми для всіх її співробітників. Якщо спостерігачі наймаються за контрактом і

74 Див. Зразок кодексу поведінки в додатку I.A.

75 Див.: Guiding Principles of Human Rights Field Officers Working in Conflict and Post-conflict Environments [Керівні принципи співробітників з питань дотримання прав людини, які працюють у місцях у конфліктних та постконфліктних ситуаціях]. Вони були вперше офіційно представлені у 2008 році в Палаці націй у Женеві Постійним представником Ірландії в Організації Об'єднаних Націй за участю дипломатичних співробітників, НУО та представників великих міжурядових організацій, що відряджають співробітників з прав людини до місій.

76 Див.: Перший принцип Statement of Ethical Commitments of Human Rights Professionals [Декларації етичних зобов'язань професіоналів у галузі прав людини].

не зобов'язані підкорятися штатним правилам співробітника ОБСЄ, кодекс поведінки можна включити як додаток до їхніх контрактів, акцентуючи на професійних обов'язках спостерігачів⁷⁷. Оскільки програми можуть використовувати різні принципи у своїй роботі, єдиного кодексу поведінки спостерігача ОБСЄ за судовими процесами не існує. Разом з тим в ОБСЄ розроблені кодекси поведінки, мета яких – сприяти дотриманню чотирьох основних робочих принципів, що розглядаються нижче.

8.1.1. Обов'язок невтручання

Невтручання в процес відправлення правосуддя – це всеосяжний принцип, який відповідає основоположній вимозі концепції верховенства права – незалежності судової влади. Програми моніторингу ОБСЄ дотримуються принципу невтручання, який можна звести до нижченаведених правил роботи спостерігачів.

- За жодних обставин спостерігачі не мають права переривати судовий розгляд або розмовляти під час засідання з юристами або з учасниками процесу.
- За жодних обставин спостерігачі не мають права втручатися в судовий процес або намагатися вплинути на його результат.
- За жодних обставин спостерігачі не мають права давати юристам, які беруть участь у справі, інструкції або поради про те, варто чи не варто їм робити ті чи інші правові дії.
- Коли спостерігачам ставлять питання про судовий процес або запрошують їх взяти участь у ньому, спостерігачі зобов'язані відмовитися від коментарів і роз'яснити, що їхня роль зводиться до спостереження, і що спостереження здійснюється відповідно до принципу невтручання, а також роз'яснити мету моніторингу.
- При першій зустрічі з юристами, які ведуть справу, або з її учасниками, які не обізнані про функції спостерігача, спостерігачам слід роз'яснити, в чому полягає їхня роль, а також розповісти про принцип невтручання, відповідно до якого здійснюється моніторинг.

Коли аналітики з правових питань або керівники програми беруть участь у моніторингу судових процесів, на них поширюються ті самі зобов'язання. Таким чином, у програмах ОБСЄ діє домовленість про те, що співробітники, які здійснюють спостереження, не втручаються в перебіг поточного судового процесу, особливо під час власне судового розгляду, і прагнуть не створювати враження про це.

Разом з тим програми моніторингу судових процесів можуть по-різному ставитися до виконання цього зобов'язання, особливо в тому, що стосується спілкування спостерігачів з судьями, а також питання про те, чи можуть спостерігачі здійснювати заходи адвокації щодо суб'єктів системи правосуддя.

Деякі програми повністю забороняють спостерігачам спілкуватися з судьями, зберігаючи це право та право на здійснення інших заходів адвокації лише за керівниками програми, які також повинні обмежити таке спілкування лише зустрічами під час «круглих столів» та інших подібних заходів. Однак більшість програм дозволяють спостерігачам знайомитися з судьями, ставити їм питання про проблеми адміністративного характеру або цікавитися думкою суб'єктів системи правосуддя щодо загальних правових питань, не пов'язаних з конкретною судовою справою. Окремі програми дозволяють спостерігачам обговорювати з судьями, прокурорами та захисниками конкретні справи, але лише в загальних рисах, утримуючись від будь-якої критики або висловлювань на користь певного способу дій⁷⁸. У деяких ситуаціях спостерігачам також дозволяється вказувати на явні технічні проблеми або прорахунки з боку службовців суду.

Деякі програми передбачають винятки, у яких можлива відмова від принципу невтручання в судовий процес у випадках, якщо спостерігачі під час виконання своїх обов'язків виявляються

⁷⁷ Як це було зроблено в Молдові та Чорногорії.

⁷⁸ Наприклад, спостерігачеві дозволяється поставити прокурору або захиснику запитання про те, чи планують вони подавати апеляцію в тій чи іншій справі. Або, якщо в такій справі мало місце відступлення від норм закону, спостерігачеві дозволяється попросити відповідну заінтересовану особу викласти своє розуміння відповідного юридичного тексту або будь-яких застосованих міжнародних норм і стандартів. Інші приклади такого «методу питань», що практикується деякими програмами в рамках ініціативного або ретельного моніторингу, наводяться в пункті 9.3.1.

свідками кричущого порушення прав людини, або коли до їхнього відома доводиться достовірна інформація про такі порушення. У подібних обставинах спостерігачі повинні негайно повідомити своїх безпосередніх керівників, які приймають рішення про найбільш доцільну реакцію. Незавжди уявити цілу низку виняткових обставин, у яких спостерігачі можуть зіткнутися з конфліктом обов'язків, – наприклад, коли вони стають свідками жорстокого поводження з підозрюваним. В аспекті прав людини, в таких випадках необхідно вжити заходів для припинення цього порушення, навіть якщо такі дії суперечать обов'язку невторчання. Таким чином, керівникам слід підготувати спостерігачів до дуже малоімовірних, але вельми важко вирішуваних ситуацій, коли їм потрібно керуватися своїм розсудом. З цією метою керівники можуть включати у посібник для спостерігачів як етичні принципи моніторингу судових процесів, так і характеристику інших інтересів, що їх необхідно дотримуватися під час спостережень, – наприклад, забезпечення особистої безпеки себе і своїх колег, підтримання позитивної репутації організації та імператив захисту прав людини. Для цього можна навести приклади різних гіпотетичних ситуацій з роз'ясненнями, як саме спостерігачам слід діяти в них.

Нарешті, багато програм вважають, що принцип невторчання не стосується їхньої взаємодії з несудовими особами, такими, як поліцейські або співробітники закладів тимчасового утримання. Наприклад, спостерігачі заохочуються до того, аби в бесіді з начальником закладу тимчасового утримання прямо зазначити про необхідність передбачити місця для окремого утримання неповнолітніх осіб, як це передбачено міжнародними стандартами прав людини.

8.1.2. Обов'язок виявляти неупередженість

З обов'язком невторчання тісно пов'язаний обов'язок співробітників програм моніторингу виконувати свої функції об'єктивно й неупереджено, а також не допускати виникнення навіть видимості того, що вони можуть чинити іншим чином. Неупередженість при виконанні своїх обов'язків вимагає, щоб спостерігачі проводили спостереження і аналізували дії всіх відповідних суб'єктів на рівних підставах, не демонструючи особистої прихильності до будь-якої зі сторін або певного результату справи. Аналогічним чином, аналітики з правових питань та керівники програми повинні неупереджено виконувати свої обов'язки, забезпечуючи, щоб усі проблеми виявлялися, включалися до звіту і в подальші заходи адвокації, незалежно від того, хто може стати їх причиною. Це допомагає забезпечити точність фактів, що виявляються програмою, та її висновків. Подібні прояви неупередженості допомагають переконати зовнішнього спостерігача в тому, що така програма моніторингу об'єктивно ставиться до кожного судового процесу, а її критика не спрямована винятково проти будь-якої однієї категорії дійових осіб.

Принцип неупередженості вимагає, щоб за наявності фізичної можливості спостерігачі розміщувалися в залі судового засідання окремо від сторін обвинувачення та захисту, аби уникнути підозр в упередженості.

Якщо програма моніторингу дозволяє спостерігачам спілкуватися з юристами, то принцип неупередженості вимагає, щоб у разі контакту з однією стороною такий самий контакт відбувся і з іншою стороною процесу. Це дозволить уникнути створення враження про те, що спостерігач, користуючись одним джерелом інформації, підтримує лише одну сторону. Разом з тим при спілкуванні з обома сторонами спостерігачі не повинні ділитися з ними інформацією щодо судового розгляду, оскільки це вважатиметься вторчанням у судовий процес.

Об'єктивність при зборі інформації та складанні звітності набуває особливого значення, коли йдеться про такі сфери законодавства, де громадська думка чи обставини в цілому видаються більш сприятливими для однієї зі сторін. Це може мати місце у справах про торгівлю людьми і тероризм або у справах, пов'язаних з правозахисниками чи журналістами, де часто переважає обвинувальний ухил. Аналогічним чином, у справах про військові злочини або у справах з політичним підтекстом може мати місце упереджене ставлення до однієї зі сторін.

Вимога про неупередженість поширюється і на спосіб складання звітів. Якщо до звіту потрапляють винятково негативні моменти і недоліки, то посадові особи системи правосуддя

можуть запідозрити програму в прагненні насамперед критикувати, а не наводити загальну збалансовану картину проблем і досягнень. У таких ситуаціях програма може зробити крок назустріч владі, приділяючи у звіті симетричну увагу позитивним і негативним прикладам судової практики. Інші програми виходять з того, що власне дух правозахисної діяльності вимагає від них надавати повну картину проблеми й стимулювати її усунення, а не хвалити систему правосуддя за те, що вона просто виконує свою роботу. Можливий ще один, проміжний підхід: звертати увагу на всі виявлені проблеми, але одночасно відзначати особливо вдалі приклади судової практики в надії заохотити владу до більш широкого використання останніх. У звітах можна також виокремлювати приклади виконання рекомендацій програми. Вибір на користь будь-якого з цих підходів має робити власне програма.

8.1.3. Обов'язок дотримання професіоналізму

Враховуючи офіційний характер системи правосуддя і значення судового процесу, при виконанні своїх обов'язків спостерігачі повинні незмінно дотримуватися високих стандартів професіоналізму. Оскільки спостерігачі – найбільш видимі представники програми, їхні дії безпосередньо визначають образ програми в очах суб'єктів системи правосуддя і суспільства. Власне програма також повинна висувати до спостерігачів високі вимоги щодо знання місцевої системи правосуддя і застосовного національного та міжнародного права.

Потрібно прийняти кодекс поведінки спостерігачів в суді⁷⁹. Кодекси або принципи поведінки ОБСЄ передбачають три категорії вимог до спостерігачів: до зовнішнього вигляду, до поведінки і до ставлення до роботи:⁸⁰

Приклади правил, що стосуються обов'язків професіоналізму

- Спостерігачі повинні з'являтися до суду вчасно
- Спостерігачі повинні одягатися належним чином
- На вимогу програми спостерігачі повинні носити розпізнавальний бейдж спостерігача
- Спостерігачі повинні поводитися з гідністю
- Спостерігачі повинні з гідністю і повагою спілкуватися з усіма посадовими особами судів і учасниками процесу
- Спостерігачі повинні виявляти старанність і готуватися до засідань, присвячувати судовому розгляду всю увагу і вести докладні записи того, що відбувається, навіть якщо здійснюється технічний запис цього засідання
- Спостерігачі повинні знати всі керівні вказівки та інструкції програми і серйозно ставитися до обов'язку безперервно підвищувати свою кваліфікацію⁸¹

Крім усіх спеціальних кодексів поведінки, при здійсненні моніторингу судових процесів спостерігачам слід дотримуватися і загального Кодексу поведінки співробітника ОБСЄ, який починається зі слів: «Посадові особи ОБСЄ зобов'язані гідно представляти ОБСЄ та демонструвати бездоганну приватну і професійну поведінку в усіх обставинах, як при виконанні службового обов'язку, так і в позаробочий час»⁸¹. Таким чином, і в робочий, і в позаробочий час співробітники програми моніторингу не повинні допускати дій, що мають кримінальний, неетичний або інший характер і можуть викликати критику як щодо них самих, так і стосовно організації. У числі прикладів неналежної поведінки можна назвати відвідування заборонених місць або паралельне виконання робіт, що суперечать принципам ОБСЄ.

При виконанні своїх обов'язків учасники програми не повинні користуватися неналежною мовою, допускати неналежну міміку або жести або без належної поваги поводити себе стосовно інших людей. Їм не слід користуватися мобільними телефонами в залі судового засідання й слід завжди вимикати звук мобільного телефону при знаходженні на судових розглядах або зустрічах. Вони зобов'язані ввічливо спілкуватися з усіма, незалежно від посади або звання особи, і формулювати свої прохання чітко і з належною повагою. Забезпечення належної по-

79 Зразок кодексу поведінки див. у додатку I.A.

80 Зокрема, ці принципи викладені у Кодексі поведінки спостерігачів за судовими процесами Місії ОБСЄ в Чорногорії (Code of Conduct of Trial Monitors of the OSCE Mission to Montenegro).

81 Див. статтю 1 OSCE Code of Conduct [Кодекс поведінки співробітників ОБСЄ].

ведінки відіграє надзвичайно важливу роль, особливо в ситуаціях, коли спостерігачеві відмовляють у доступі, або коли він стикається з агресивною поведінкою чи зверхнім ставленням з боку будь-якої особи. За таких обставин співробітники програми моніторингу повинні виявляти спокій, терпіння, не відволікатися від основної теми і не дозволяти втягувати себе в суперечку. Керівникам слід забезпечити спостерігачів докладними інструкціями про поведінку в складних ситуаціях, про те, наскільки можна виявляти наполегливість, звертаючись з проханням або беручи участь у суперечці, коли можна вступати в дискусії і яким чином можна вийти з напруженої ситуації. Інструкції повинні роз'яснювати, яким чином реагувати в ситуаціях, коли корисність програми або її висновки ставляться під сумнів на громадських форумах, де спостерігачам може бути необхідно захищати або роз'яснювати позицію програми.

Обов'язок професіоналізму також передбачає, що, крім виконання службових обов'язків на якнайвищому рівні, спостерігачі повинні активно прагнути до підвищення юридичних знань та навичок у сфері моніторингу судових процесів, адвокації, а також знань мови. Цим можна займатися самостійно або на офіційних навчальних курсах.

8.1.4. Обов'язок дотримання конфіденційності⁸²

Обов'язок дотримання конфіденційності захищає доброчесність програми, забезпечуючи здійснення базових заходів контролю за інформацією, яка надається спостерігачами, і маючи на меті досягнення двох украй важливих цілей. Насамперед – запобігти розголошенню інформації, отриманої програмою за рахунок доступу до закритих відомостей (імена охоронюваних свідків, конфіденційна інформація, отримана під час закритого засідання, або думки обвинувачення чи захисту, повідомлені спостерігачам у приватному порядку). Цю інформацію персонал програми завжди повинен зберігати в таємниці⁸³.

Крім того, навіть коли спостерігач збирає відкриту інформацію, обов'язок дотримання конфіденційності запобігає її випадковому розкриттю до того, як така інформація пройшла належну перевірку та аналіз. Тим самим захищаються інші стратегічні та оперативні інтереси програми, такі як забезпечення точності і послідовності відомостей, що надаються. Наприклад, без дозволу керівництва спостерігачі не повинні ділитися зі сторонніми особами вмістом внутрішніх звітів програми, навіть за відкритими судовими справами. За жодних обставин спостерігачі не повинні висловлювати свою думку представникам ЗМІ або стороннім особам про отримані відомості або про висновки щодо щойно відвіданого засідання. Таке дотримання конфіденційності захищає цілісність програми, оскільки забезпечує єдність висловлюваних думок і дозволяє досягти оптимального результату роботи за рахунок того, що її інформація оприлюднюється в організованій і стратегічно вивірній формі. Зобов'язання дотримуватися конфіденційності поширюється також на керівників старшої й середньої ланки – відповідно до затвердженої програмою політики обміну інформацією^{8485 86}.

Приклади з кодексу поведінки спостерігачів щодо дотримання конфіденційності

- «Спостерігачі проекту не уповноважені давати коментарі посадовим особам судів, сторонам судового процесу чи якійсь іншій третій особі з приводу своїх спостережень або отриманих відомостей щодо процесу чи суті справи або системи кримінального правосуддя в цілому»⁸⁵
- «Спостерігачам забороняється робити будь-які заяви чи повідомляти будь-яку інформацію в ЗМІ щодо конкретних судових справ, ... [і] якщо у них запитують таку інформацію, їм слід направити представника ЗМІ до координатора проекту, який перенаправить його далі до представника Коаліції по зв'язках з громадськістю»⁸⁶

82 Див. також пункт 5.4 «Захист конфіденційної та приватної інформації».

83 Цей аспект зобов'язання про конфіденційність відображений у правилах Секції з питань моніторингу систем правосуддя (СМСП) Місії ОБСЄ в Косово, викладених у меморандумі програми: «СМСП суворо дотримується зобов'язання дотримання конфіденційності. СМСП має доступ до конфіденційної та приватної інформації. Найсуворіше дотримання конфіденційності спостерігачами СМСП – необхідна умова отримання СМСП доступу до судових дос'є і судових розглядів».

84 Проблеми використання інформації та необхідність розробки програмами заходів контролю за використанням і поширенням інформації обговорюються в пунктах 12.3 і 12.4.1.

85 Див. «Конфіденційність» у «Керівних принципах для спостерігачів за судовими процесами», Програма зі спостереження за судовими процесами, Місія ОБСЄ в Молдові.

86 Див. «Конфіденційність даних» у Кодексі поведінки коаліції «Всі за справедливий суд» (колишня Югославська Республіка Македонія).

Обов'язок дотримуватися конфіденційності не забороняє спостерігачам повідомляти загальну інформацію про програму. Вони завжди повинні бути готові роз'яснити заінтересованим особам або представникам ЗМІ мету і методику програми моніторингу судових процесів, у тому числі її принципи і кодекс поведінки.

8.2. Інструкції з моніторингу

Завдання інструкцій з моніторингу – озброїти спостерігачів та інший персонал настановами щодо виконання ними своїх основних службових обов'язків. Інструкції сприяють дотриманню загальних стандартів, підвищуючи ступінь послідовності в реалізації методики моніторингу, а також забезпечують підзвітність персоналу. Інструкції з моніторингу можна поділити за напрямками діяльності програми. Краще за все оформити такі інструкції письмово, наприклад у вигляді керівних принципів або внутрішнього меморандуму⁸⁷. Багато зі згаданих напрямів докладно висвітлюються в цьому посібнику. Ось основні напрями, за якими слід скласти подібні керівні принципи або інструкції:

- *Методика виявлення судових справ та критерії їхнього відбору.* Ці інструкції визначають осіб, відповідальних за виявлення судових справ, та критерії їхнього відбору із загального масиву справ, у тому числі вибір пріоритетних справ за видами злочинів, за положеннями Кримінального кодексу, за віком злочинця/жертви або виходячи з інших критеріїв⁸⁸.
- *Методика моніторингу судових справ.* Ці інструкції стосуються заходів забезпечення доступу до засідань⁸⁹, керівних принципів моніторингу⁹⁰, а також заходів доступу до документації, закритих засідань і опитувань⁹¹.
- *Методика подання звітності.* Ці інструкції роз'яснюють основну мету і зміст звітності, а також правила заповнення бланків звітів⁹².
- *Методика здійснення адвокації.* Ці інструкції викладають цілі та методи заходів адвокації, а також рамки участі в адвокації співробітників різного рангу⁹³.
- *Інші інструкції, правила та обов'язки.* Ці інструкції можуть містити правила щодо обміну інформацією⁹⁴, питань безпеки⁹⁵ або щодо інших обов'язків.

Для забезпечення підзвітності спостерігачів деякі програми передбачають додаткові умови, в тому числі мінімальні обов'язки. Мінімальні обов'язки особливо корисні в програмах проєктної моделі, де спостереження в основному виконують не штатні співробітники, а підрядники. Нижче наводиться зразок мінімальних обов'язків спостерігача програми моніторингу в Молдові.

87 Див. з цього приводу додаток І.В «Приблизні керівні принципи роботи спостерігачів», в якому містяться інструкції для спостерігачів та їхні обов'язки, підготовлений для Програми моніторингу судових процесів Місії ОБСЄ в Молдові.

88 Докладніше про виявлення судових справ див. пункт 9.1.

89 Див. пункт 4.3 «Доступ до зали судового засідання і на засідання в окремих справах» і пункт 4.6 «Доступ до розслідування, досудового процесу і матеріалів».

90 Див. пункт 9.2 «Спостереження за судовими процесами в залі суду».

91 Див. пункт 4.5 «Доступ до закритих засідань», пункт 4.4 «Доступ до документів» та пункт 9.3 «Опитування суб'єктів системи правосуддя і зацікавлених осіб».

92 Див. розділ 11 «Системи внутрішньої звітності».

93 Див. пункт 12.4 «Підтримка інших заходів у сфері адвокації та нарощування потенціалу».

94 Див. пункт 12.3 «Конфіденційна звітність та звітність з частковими обмеженнями».

95 Див. пункти 8.5.6 і 8.5.7.

Приклад інструкції з мінімальних обов'язків спостерігача⁹⁶**«Обов'язки спостерігача:**

Спостерігачі здійснюють спостереження не менш, ніж на двох засіданнях на тиждень ... . Спостерігачі повинні виконувати свої обов'язки в парах. Кожен спостерігач веде власні записи, проте потім вони разом готують і передають національному координатору єдиний звіт. Без попереднього узгодження звіту, підготовлені лише одним спостерігачем, не приймаються ... . Звіт подається ... у формі належним чином заповненого контрольного переліку питань ... . Заповнений контрольний перелік здається протягом двох днів після спостереження за відповідним засіданням.

Крім звіту у формі контрольного переліку, спостерігачі також повинні готувати і щомісяця подавати описові звіти. Такий звіт кожен спостерігач подає особисто. Він містить короткий опис найбільш поширених порушень процесуального характеру, помічених спостерігачем за минулий місяць, а також будь-яку іншу інформацію за темою, яка не була повною мірою відображена в наданому у вигляді звіту контрольному переліку».

8.3. Довідкові матеріали з правових питань⁹⁶

Потенціал персоналу програми з проведення спостережень і аналізу їх результатів значною мірою підкріплюють довідкові матеріали з юриспруденції, у тому числі кодекси, закони, підзаконні акти, коментарі та статті з проблем права. Окремим спостерігачам може бути важко отримати такі матеріали, тому отриманням та наданням спостерігачам усіх можливих довідкових матеріалів з правових питань повинна опікуватися програма. Слід також з'ясувати можливість розробки власного довідника з правових питань.

8.3.1. Міркування щодо довідкових матеріалів з правових питань

У довідкові матеріали з правових питань для спостерігачів слід включити:

- копії міжнародних і регіональних норм справедливого судового розгляду і судових рішень, у тому числі вторинні довідкові матеріали, такі як коментарі та добірки юридичних документів. На особливу увагу заслуговує видання БДПЛ «Правовий огляд міжнародного застосування права на справедливий суд»⁹⁷, що доповнює цей посібник;⁹⁸
- копії національних процесуальних і кримінальних кодексів, що застосовуються до спостережуваних справ; цивільного процесуального кодексу і кодексу адміністративного судочинства (якщо спостереження проводяться у таких справах), а також національні коментарі до кодексів, якщо такі існують;
- важливі прецеденти національної практики судів вищих інстанцій;
- копії адміністративних законів, пов'язаних з моніторингом судових процесів, у тому числі законів, що регулюють оприлюднення графіків розгляду справ, правила роботи судів і кодекси професійної поведінки юристів;
- інформація (наприклад, брошури або структурна схема) щодо національної системи правосуддя, у тому числі організаційної та юрисдикційної структури судів, прокуратур та інших органів, таких як колегії адвокатів;
- інші матеріали, статті та звіти з відповідних питань права або юридичної практики, опубліковані міжнародними та національними організаціями. Сюди відноситься передплата на місцеві юридичні періодичні видання та отримання відповідних звітів та документів від інших програм ОБСЄ з моніторингу судових процесів;
- перелік веб-сайтів з довідковими юридичними матеріалами «м'якого» і «твердого» права, у тому числі рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) та Комітету ООН з прав людини.

Оскільки місцеві юристи знайомі з багатьма з цих матеріалів, їх надання персоналу програми створює спільні точки дотику з місцевими фахівцями системи правосуддя. Відтак, програма зможе користуватися стандартами, відомими одержувачам її звітів. Крім того, доступ до

96 Див. додаток I.B «Керівні принципи роботи спостерігачів».

97 «Правовий огляд міжнародного застосування права на справедливий суд», посилання 2. Перелік інших джерел матеріально-правових норм див. у додатку VIII.

98 Існують багато інших подібних документів, окремі з яких наводяться в додатку VIII.

таких документів дає персоналу програми можливість виявляти всі суперечності між положеннями національного законодавства і обов'язковими міжнародними нормами, що можуть пояснювати порушення, що виявляються. Також персонал програми зможе використовувати якісний правовий аналіз, що виконується місцевими юристами-практиками, який може підкріплювати висновки програми і робити їх прийнятними для більш широкого кола суб'єктів.

Звіти та документи програм ОБСЄ зі спостереження за судовими процесами в інших країнах опубліковані в мережі Інтернет. Крім того, на веб-порталі БДІПЛ Legislationline.org встановлений доступ до законодавства інших країн, що його можна використовувати для проведення аналізу і порівнянь.

Співробітникам слід ділитися зі своїми колегами усіма виявленими цікавими статтями та матеріалами з права. Деякі програми призначають осіб, відповідальних за інформаційну підтримку, завдання яких полягає в тому, аби готувати короткі реферати цікавих статей або змісту юридичної періодики на теми, що стосуються роботи програми. Вдалою видається практика, коли програма має власний центральний архів, у якому можна зберігати всі необхідні для аналізу матеріали, причому, за можливістю, з опцією пошуку за ключовими словами⁹⁹.

У випадках, коли до законів часто вносяться зміни, керівникам програми слід подумати про призначення відповідального працівника, який відслідковуватиме такі зміни і забезпечуватиме персонал програми моніторингу чинними версіями правових актів. Задля уникнення розбіжностей бажано, щоб такий фахівець регулярно звіряв з відповідальними представниками системи правосуддя відповідність використовуваних програмою юридичних документів офіційно чинної версії.

У зв'язку з тим, що копіювання таких матеріалів часто вимагає надмірних витрат, керівникам програми варто розглянути можливість зберігання довідкових юридичних матеріалів у будь-якому центральному сховищі або в мережі Інтернет. Потрібно, щоб усі спостерігачі та співробітники були поінформовані про наявність таких матеріалів і про те, як можна отримати до них простий і швидкий доступ. Керівникам необхідно продумати фінансові та технічні можливості забезпечення всім співробітникам програми безкоштовного доступу в Інтернет, а також, якщо у них відсутні необхідні навички, навчити їх пошуку правової інформації в Інтернеті.

8.3.2. Створення довідкового посібника з правових питань як засобу оперативної підтримки

За наявності достатніх ресурсів програма може розглянути питання про розробку довідкового посібника з правових питань. У такі посібники програми ОБСЄ включають міжнародні та національні гарантії справедливого судового розгляду, разом із національними правовими положеннями та судовими справами, з метою виявлення того, яким чином ці гарантії застосовуються на місцях.

Про розробку такого посібника слід подбати з таких причин:

- Дослідження, необхідні для створення посібника, часто виявляють прогалини в національному законодавстві, а також випадки, в яких воно суперечить міжнародним стандартам.
- Структуру довідкового посібника можна організувати таким чином, щоб вона відповідала структурі внутрішніх звітів програми і була для спостерігачів інструкцією з оформлення звітів про спостереження¹⁰⁰.
- Розробка такого посібника дає програмам перевагу у вигляді постійного ресурсу для орієнтування та навчання нових співробітників.
- Розробка посібника дозволяє проводити консультації з місцевими юристами та іншими організаціями і отримувати від них інформацію, що розширює місцеві контакти програми й забезпечує її новими знаннями про національну систему правосуддя.

Розробка довідкового посібника з правових питань не повинна забирати занадто багато часу.

⁹⁹ Це можна врахувати при створенні баз даних. Див. пункт 5.2.

¹⁰⁰ Див. пункт 11.4.1 «Інструкції як засіб забезпечення єдиної методики звітності».

Якщо є можливість зібрати і впорядкувати відповідні закони, вторинні джерела та інші легкодоступні матеріали, такий посібник можна створити відносно швидко. При комплексному підході до прецедентів, що можуть бути застосовані, в тому числі у разі здійснення оригінального дослідження відповідних міжнародних і національних судових рішень, цей процес може зайняти кілька місяців. Якщо приймається рішення про застосування довідкового посібника з правових питань, його створення має стати одним з перших заходів з організації програми. В міру необхідності такі посібники слід переглядати та оновлювати.

Приклад: Посібник програми Місії ОБСЄ в Боснії і Герцеговині з моніторингу судових процесів (оновлене видання)

Посібник програми Місії ОБСЄ в Боснії і Герцеговині з моніторингу судових процесів (оновлене видання) був затверджений у вересні 2006 року. На його 85 сторінках викладено стратегічні рамки діяльності програми, її принципи та роль суб'єктів системи правосуддя. Він докладно описує методи спостережень і приклади позитивної практики, а також вводить нову форму звітності в електронній базі даних. Основним його нововведенням стало роз'яснення більше десятка міжнародних стандартів прав людини, що застосовуються до кримінального провадження, зроблене на підставі авторитетних міжнародних документів (ЄКПЛ, МПГПП, «м'яке» право), прецедентів міжнародних судів і органів, а також аналітичних праць, виконаних окремими дослідниками та міжнародними організаціями. Він містить характеристику основних проблем, що зустрічаються на практиці, описує положення національних законів за кожною нормою і пропонує контрольні питання для спостерігачів, які допомагають виявити порушення законодавства та/або норм. Посібник включає також особливі міркування з приводу справ про військові злочини, торгівлі людьми, а також з питань захисту свідків.

8.3.3. Посібник як навчальний ресурс для розбудови місцевого потенціалу

Довідковий посібник з правових питань є корисним ресурсом не тільки для власне програми: його можна надати іншим місцевим установам як засіб навчання місцевої юридичної спільноти. У випадках недостатності правових ресурсів і навчальних матеріалів це може зіграти позитивну роль, і посібник допомагатиме у справі підвищення обізнаності щодо гарантій справедливого судового розгляду та інших правових питань серед зацікавлених юристів і груп громадянського суспільства, які в іншому разі не отримали б доступу до такої інформації.

Приклад: Посібник з моніторингу судових процесів Програми моніторингу судових процесів Місії ОБСЄ в Молдові

Затверджений у 2006 році, молдавський посібник з моніторингу судових процесів містить комплексний огляд міжнародних стандартів справедливого судового розгляду, акцентуючи особливу увагу на рішення ЄСПЛ, що стосуються Молдови, і відповідні національні прецеденти й положення кримінального процесуального права. Крім того, до посібника увійшли матеріально-правові положення кримінального кодексу, що стосуються основних видів спостережуваних судових справ, а також інші довідкові матеріали щодо права на публічне слухання і питань моніторингу взагалі. Це видання створювалося не тільки як довідковий посібник для спостерігачів, що допомагає у здійсненні щоденних спостережень і аналізу на предмет дотримання гарантій справедливого судового розгляду, а й як освітній ресурс для місцевої юридичної спільноти.

8.4. Навчальні заняття

У цілому, комплексне навчання персоналу слід проводити на початковому етапі програми з тим, щоб забезпечити отримання персоналом необхідних знань місцевого законодавства, опанування методології моніторингу та складання звітності, а також заходів адвокації. Згодом, навчання слід проводити на регулярній основі, особливо для нових співробітників або після кожної зміни у змісті та методиці моніторингу. Нижче пропонуються рекомендації з організації навчання спостерігачів з урахуванням досвіду програм ОБСЄ.

8.4.1. Зміст навчання

Як мінімум, початкове навчання має охоплювати такі теми:

- *Матеріальне право.* Навчання слід присвятити конкретним нормам, законам і питанням

матеріального права, спостерігати й аналізувати дотримання якого належить спостерігачам. Міжнародні стандарти слід розбирати не абстрактно, а з прив'язкою до національного законодавства, процедур і практики, що має забезпечити розуміння місцевих особливостей, належне застосування й аналіз. Потрібно рекомендувати, щоб викладачі й слухачі на заняттях обговорювали неочевидні порушення норм, а також інші «сірі зони», тобто проблемні ситуації, на які поширюються спірні чи неясні положення закону, й для підкріплення аргументації за якими доводиться звертатися до якихось інших норм.

- *Методика спостережень і обов'язки спостерігачів.* Необхідно чітко роз'яснити методику спостережень, у тому числі методику виявлення і відбору судових справ, отримання доступу, кодекс поведінки спостерігача, вимоги до звітності та дотримання інструкцій. Потрібно, щоб викладачі вміли передбачити можливі проблеми і підкріпити їхній аналіз прикладами.
- *Навички моніторингу та інші навички збору інформації.* Навчання має сформувати у слухачів необхідні для моніторингу навички, в тому числі навички спостереження, аналізу документів, спілкування з посадовими та іншими дійовими особами, а також навички складання звітів. Відмінним засобом розвитку навичок спостереження і опитування може стати організація імітаційних судових процесів та співбесід з посадовими особами, а також обвинуваченими і вразливими особами. Вправи зі складання звітів про такі імітаційні процеси можуть сприяти формуванню у спостерігачів навичок щодо заповнення бланків звітності. Якщо це відповідає основній спрямованості програми, можна підготувати матеріали із судових справ, на прикладі яких показати методи використання таких матеріалів на додаток до спостережень за засіданнями з конкретних питань. Відпрацювання навичок слід проводити в активній формі за безпосередньої участі співробітників у вправах, організованих таким чином, щоб їхні підсумки можна було згодом обговорювати на заняттях.
- *Навички адвокації.* Під час навчання слід роз'яснювати можливості та обмеження адвокації, а також сформувати у співробітників усіх рівнів уміння проводити таку роботу із дотриманням належних вимог залежно від займаної посади. Навчання керівної ланки програми має включати формування навичок складання звітності відповідно до вимог, що до неї ставляться, поліпшення навичок спілкування з посадовими особами, ведення переговорів із заінтересованими особами та вміння їх переконувати, а також навичок з підготовки прес-релізів і спілкування з пресою.

8.4.2. Залучення зовнішніх викладачів та експертів

Координатор або керівник програми повинен разом з аналітиками з правових питань визначити зміст усіх навчальних занять з урахуванням потреб відповідної програми. Внутрішнє навчання, тобто за навчальним планом, розробленим співробітниками програми, може виявитися дешевшим і простішим в аспекті організації, ніж навчання за участю зовнішніх викладачів. Однак для занять з таких тем, як матеріальне право й методологія та навички моніторингу, іноді краще запрошувати викладачів ззовні.

Запрошення міжнародних експертів є особливо виправданим у разі навчання в галузі міжнародних гарантій справедливого судового розгляду і навичок моніторингу, таких як спостереження за засіданнями в суді, складання юридичних текстів чи ведення переговорів. Із розвитком програми зовнішніх викладачів можна залучати лише у разі необхідності зміцнення слабких або недосліджених напрямів програми. Методику і програми навчання у тісній співпраці з викладачами повинні визначати співробітники, відповідальні за інформаційне забезпечення. Суттєву підтримку організації такого навчання і свій експертний потенціал можуть також запропонувати інститути ОБСЄ, в тому числі БДІПА та його партнери.

Відмінними викладачами або лекторами можуть стати місцеві фахівці, у тому числі судді, прокурори, викладачі права та адвокати, оскільки вони володіють значними знаннями щодо національного законодавства та правової практики. Їхнє залучення як викладачів також дає можливість встановити зв'язки з місцевим юридичним співтовариством і зміцнити підтримку програми та співробітництво з нею на місцевому рівні. Наприклад, коли програма моні-

торингу системи правосуддя в Косово¹⁰¹ поширила свою діяльність на цивільні справи, вона залучила місцевих суддів і адвокатів як викладачів з питань законодавства і проблем у галузі цивільного права.

8.4.3. Можливості навчання поза межами програми

Міжнародні та національні організації, що опікуються реформуванням системи правосуддя в приймаючій країні, можуть проводити конференції, семінари або навчальні курси з питань, пов'язаних із діяльністю програм моніторингу. Керівникам програм слід використовувати такі можливості і відряджати своїх спостерігачів та інших співробітників на ці заходи. Це не тільки сприяє безперервному навчанню співробітників; конференції та інші форуми можуть надавати можливість для більш широкого поширення результатів моніторингу, а також взаємодії з місцевими юристами. З урахуванням часу та фінансових ресурсів, необхідних для підготовки навчальних курсів, більшість програм можуть проводити власні навчальні курси не частіше одного – двох разів на рік.

У міжнародному масштабі ОБСЄ та інші організації на регулярній основі проводять безліч навчальних курсів з конкретної тематики, яка може відповідати діяльності тієї чи іншої програми. Якщо дозволяє бюджет, керівники можуть рекомендувати своїм співробітникам взяти участь у таких курсах. Як альтернативу можна запропонувати низку курсів заочного навчання через Інтернет, які можуть сприяти розвитку тих чи інших навичок і зацікавити керівників програм та спостерігачів¹⁰². Особливо корисною така форма навчання може виявитися для місцевих співробітників місій ОБСЄ або партнерських НУО; вона може допомогти програмі у виконанні завдання з розбудови місцевого потенціалу.

8.5. Інші заходи та механізми польової підтримки

Програми моніторингу вимагають високого ступеню координації та безперервної підтримки спостерігачів, які можуть працювати поодинокі у віддалених одна від одної географічних точках. Механізми, що описуються в цьому пункті, покликані забезпечувати регулярну координацію, послідовність дій і високу якість моніторингу. Ці методи також допомагають підтримувати серед співробітників позитивний настрій, командний дух і відчуття причетності до спільної справи.

8.5.1. Регулярний зворотній зв'язок за спостереженнями і звітами

Як показує досвід, регулярні та періодичні відгуки аналітиків з правових питань за звітами спостерігачів про судові процеси підвищують якість звітності та темпи професійного зростання спостерігачів. Такі відгуки надзвичайно важливі на початковому етапі програми або в період зміни її спрямованості, коли ймовірність помилок в аналізі та методиці особливо велика. Важливо, аби відгуки містили як позитивні, так і критичні моменти, і щоб вони звертали увагу як на приклади вдалої практики, так і на проблеми. Крім того, вимога надавати регулярні відгуки заохочує аналітиків з правових питань ретельно вивчати й аналізувати звіти про судові процеси. Обговорення звітів спонукає аналітика шукати пояснення незрозумілим моментам. Такий процес консультацій часто виявляє додаткові питання, які могли і не увійти до первісного звіту.

8.5.2. Регулярні збори групи

Великомасштабні програми мають в своєму розпорядженні ще один інструмент координації, а саме – щомісячні загальні збори всіх спостерігачів або спостерігачів з якогось одного регіону. Такі збори є ефективними, якщо відбуваються регулярно за графіком, під головуванням аналітика з правових питань чи іншого керівника середньої ланки. Такі заходи надають усій групі можливість

101 Держави – учасниці ОБСЄ не досягли консенсусу щодо статусу Косово, а ОБСЄ не може мати власної позиції з цього питання. Всі посилання на інститути або керівників Косово стосуються тимчасових інститутів самоврядування.

102 Наприклад, Інтернет-курси Асоціації з освіти в галузі прав людини (HREA).

зустрітися в неформальній і конструктивній обстановці та є одним із засобів управління роботою програми. На них можна обмінюватися інформацією, ставити питання і консультуватися на предмет подальших планів, а також виявляти і обговорювати ті чи інші правові питання або прогалини в методиці¹⁰³. Якщо це доцільно, такі збори можна проводити не тільки постійно в головному офісі, а й по черзі в польових офісах. У разі нестачі бюджетних коштів або часу керівники можуть обміркувати можливість використання інших засобів зв'язку – наприклад таких, як телефонні конференції або відеоконференції за допомогою програми «Скайп».

Ефективним методом забезпечення координації на середньому рівні управління також є збори аналітиків з правових питань в головному та регіональних офісах програми, а зустрічі аналітиків з вищим керівництвом сприяють загальній координації роботи програми і дозволяють їм бути в курсі всіх подій. Багато керівників програм проводять щоденні ранкові збори, забезпечуючи синхронність щоденних заходів, тоді як в інших програмах вважається достатнім проведення таких зборів один раз на тиждень або на місяць. Крім регулярних зборів, можуть скликатися також спеціальні збори з якоїсь конкретної проблеми.

8.5.3. Обмін звітами всередині програми

Так само, як і інші види польових заходів, що включають збір інформації, програми моніторингу судових процесів мають ієрархічну структуру, призначену для передачі інформації в центральний офіс. Через це програмам необхідно прагнути компенсувати природний напірок інформаційного потоку «знизу догори». Зокрема, це можна робити шляхом обміну звітами між спостерігачами. Обмін звітами – це один з методів підвищення якості спостережень і навичок складання звітів шляхом ознайомлення спостерігачів з роботою колег. Обмін звітами та взаємну перевірку звітів спостерігачами практикує ряд програм ОБСЄ.

Наприклад, програма моніторингу судових процесів Місії ОБСЄ в Боснії і Герцеговині заохочує неофіційний взаємний обмін звітами між своїми спостерігачами електронною поштою. Крім того, звіти знаходяться в комп'ютерній базі даних у відкритому доступі для всіх спостерігачів, за винятком конфіденційної інформації, що є захищеною. Незалежно від методу обміну звітами, цей процес дає спостерігачам можливість порівнювати свою роботу зі спостереження і складання звітів з роботою інших колег. Завдяки цьому вони дізнаються про виявлені колегами проблеми і можуть підвищити якість власних звітів. Таким чином, обмін звітами може стати недорогим та ефективним способом підвищення якості та послідовності складання звітів.

8.5.4. Робота спостерігачів у парах

Призначення спостерігачів працювати в парах – це ефективний спосіб підтримати недосвідчених спостерігачів (з числа як міжнародного персоналу, так і членів НУО) в програмах, організованих за проектною моделлю. Робота парами забезпечує додаткову підтримку в умовах зовнішнього тиску, особливо коли має місце інституційний опір спостереженням на початкових етапах програми. Крім того, робота в парах дає спостерігачам можливість розподіляти обов'язки, у тому числі з ведення спостережень і підготовки звіту. На перших етапах спільне виконання обов'язків може також сприяти підвищенню якості спостережень і більш ретельному аналізу проблем. До того ж, може бути корисно включати до однієї пари спостерігачів різної статі або з різним досвідом, що дозволяє підійти до виконання одного і того самого завдання з різних боків. У міру набуття спостерігачами необхідного досвіду і навичок переваги парної роботи можуть нівелюватися їхніми недоліками, такими як дублювання роботи замість розширення кола спостережуваних справ. З цієї точки зору, тривалість роботи спостерігачів у парі може становити від кількох днів до кількох місяців.

8.5.5. Ротація спостерігачів

103 Наприклад, СМСП в Косово регулярно планує щомісячні збори всіх співробітників програми моніторингу. На них обговорюються питання права, змінюється фокус спостережень, а також, за необхідності, проводяться навчальні заходи. На таких зібраннях можна обмінятися досвідом або обговорити зміни в системі права в національному чи місцевому масштабі. Такі зібрання також дозволяють забезпечити сталість застосовуваної практики.

У багатьох великомасштабних програмах спостерігачі призначаються до певного суду або регіону. Знайомство спостерігача з якимось одним судом має багато переваг. Він краще з'ясовує місцеві судові процедури і встановлює тісніші робочі відносини з посадовими особами суду, що розширює коло його доступу і допомагає здійсненню заходів адвокації. Однак, особливо в сільських районах або невеликих судах, це може призводити до того, що спостерігач буде відслідковувати обмежений спектр справ або роботу обмеженого числа суддів. З часом це призводить до того, що він виявляється незнайомим з іншими видами справ або питаннями, або що між спостерігачем і місцевими юристами встановилися занадто тісні відносини. З метою розширення діапазону спостережень і, відповідно, збереження незалежності спостерігача і забезпечення його професійного зростання керівники можуть визначити можливість ротації спостерігачів по різних регіонах і судах. Крім того, керівник може вимагати, щоб спостерігач відвідував не один і той самий суд, а проводив спостереження у всіх судах свого району.

8.5.6. Механізми охорони здоров'я спостерігачів

Часто спостерігачам за судовими процесами доводиться вислуховувати розповіді про події, що травмують психіку, переглядати пред'явлені як докази матеріали, які зображують сцени злочинів, або проводити спостереження на судових засіданнях, де в напруженій атмосфері суду знаходяться небезпечні особи. Такий досвід може призвести до виникнення у спостерігачів вторинної психологічної травми. Основні види справ, за якими проводять спостереження програми моніторингу, пов'язані з військовими злочинами, випадками домашнього насильства, торгівлі людьми, зґвалтуваннями та іншими насильницькими злочинами, які можуть викликати у спостерігача стрес. Іноді спостерігачі можуть не відчувати симптомів вторинної психологічної травми або заперечувати їх. Керівникам програм слід попереджати співробітників про такий стрес і організувати механізми направлення співробітників, які потребують цього, до фахівців, які можуть надати психологічну підтримку та консультації.

Деякі програми ОБСЄ більш ретельно вивчили це питання. Наприклад, програма в Боснії і Герцеговині організувала для своїх співробітників семінари, які проводили місцеві і міжнародні психологи. Виявилось, що стрес може діставати вияв у спостерігачів по-різному. Багатьом з них вдається самостійно виробити прийоми боротьби зі стресом, тоді як іншим потрібне спілкування з колегами, безпосередніми керівниками або психологами. Аналітики з правових питань здійснили після цих семінарів подальші заходи щодо виявлення способів надання підтримки таким людям, у тому числі організували спеціальні збори, на яких спостерігачі можуть вислуховувати один одного. Ряд організацій, пов'язаних із захистом прав людини і наданням гуманітарної допомоги, такі як Міжнародний комітет Червоного Хреста або МТКЮ, мають штат спеціальних співробітників, які допомагають персоналу долати наслідки стресових ситуацій.

8.5.7. Заходи забезпечення безпеки спостерігачів за судовими процесами

Особиста безпека спостерігачів – це серйозна проблема для багатьох програм, особливо тих, що працюють в обстановці нещодавно завершеного конфлікту або в умовах політичної нестабільності в країні. Обираючи між безпекою спостерігачів і збором інформації, програми, природно, ставлять на перше місце безпеку. Спостерігачам слід пам'ятати не тільки про особисту безпеку, а й про безпеку технічного персоналу, такого, як перекладачі. Як засвідчує досвід, національні спостерігачі знають про ризики, пов'язані з наглядом за делікатними справами, такими, як процеси в справах організованих злочинних угруповань; зазвичай вони почувають себе впевнено і охоче беруть участь у моніторингу, особливо якщо знають, що за ними стоїть організація, яка довіряє їхнім оцінкам і, за необхідності, готова їх захистити. В цілому, досі програмам ОБСЄ зрідка доводилося використовувати свої механізми захисту.

Програмами ОБСЄ розроблено низку заходів для мінімізації ризику. Так, кандидатів у спостерігачі попереджають, що їм, можливо, доведеться вести спостереження і складати звіти в делікатних процесах. Тим самим їх заздалегідь повідомляють про можливий ризик та принагідно перевіряють їхнє ставлення до таких обставин. Багато програм, у тому числі ті, що реалізуються Місією ОБСЄ в Молдові та Місією ОБСЄ в Косово, видають спостерігачам посвідчення

особи як засіб підвищення їхньої безпеки. Ще один важливий захід полягає в тому, що програма заздалегідь попереджає владу і сторони процесу про те, що спостерігачі дотримуються принципу невтручання. Це знижує ризик можливих непорозумінь чи очікувань щодо того, що спостерігачі можуть вплинути на результат судового розгляду. Якщо все ж таки у спостерігачів виникають будь-які побоювання щодо своєї безпеки, у правилах програми слід передбачати, що вони в таких випадках повинні припинити реалізацію відповідного заходу і негайно повідомити про це своїх безпосередніх керівників. Після цього керівники можуть вжити належних заходів: призначити на справу іншого спостерігача, призначити спостерігачеві в пару аналітика з правових питань або вжити інших заходів безпеки відповідно до встановленого ступеня загрози. Як приклад, нижче наводиться уривок з правил програми в Молдові.¹⁰⁴

Приклад інструкцій, що стосуються безпеки спостерігачів

«Важливо, щоб спостерігачі не вдавалися до таких дій, які могли б якимось чином поставити під загрозу їхню особисту безпеку. У зв'язку з цим спостерігачам слід:

- Припинити спостереження та негайно залишити суд, якщо вони в якийсь момент або з якоїсь причини відчують небезпеку, або у разі погроз на їхню адресу, і повідомити про це Національного координатора ...
- Негайно повідомляти Національного координатора про всі інциденти, пов'язані із загрозою безпеці, навіть якщо вони здаються незначними»⁹

104 Див. розділ «Особиста безпека спостерігача» у додатку I.B «Приблизні керівні принципи роботи спостерігачів», що їх підготовлено для Програми зі спостереження за судовими процесами Місії ОБСЄ в Молдові.

РОЗДІЛ 9

Збір і підтвердження інформації в системному моніторингу судових процесів

Хоча програми моніторингу судових процесів в основному здійснюють збір інформації шляхом спостережень у суді, вони можуть користуватися також іншими джерелами, такими як документи та опитування. В цьому розділі висвітлюються методи виявлення судових справ, що підлягають моніторингу, наводяться приклади позитивної практики з ведення спостережень і записів засідань, а також викладаються практичні міркування, якими слід керуватися співробітникам програм, при проведенні опитування з метою збору інформації¹⁰⁵. У зв'язку з тим, що прямі опитування можливі не завжди, цей розділ також наводить вдалі приклади використання анкет для отримання необхідної інформації. В розділі також йдеться про необхідність бути в курсі висвітлення судових процесів у ЗМІ, а також інших питань, що стосуються програми. Наприкінці розділу наводяться низка міркувань щодо поводження з приватною чи конфіденційною інформацією, яка збирається співробітниками програми.

9.1. Виявлення судових справ, що підлягають моніторингу згідно з пріоритетними напрямками програми

Виявлення та відбір судових справ для моніторингу залежить від фокусу і цілей програми. Хоча програми системного моніторингу мають загальний, широкий мандат, вони можуть концентрувати основну увагу на певних видах справ – наприклад, на кримінальних процесах¹⁰⁶. У зв'язку з цим керівникам програми потрібно насамперед підготувати для аналітиків з правових питань та спостерігачів загальні інструкції про види справ і судів, що підлягають моніторингу. В рамках таких загальних категорій потрібно прийняти загальний план і запровадити конкретні критерії відбору судових справ. План повинен враховувати необхідність охоплення достатньої репрезентативної вибірки судових справ, на базі якої програма могла б робити добре обгрунтовані висновки. Зазвичай для цього необхідно, щоб вибірка судових справ забезпечувала спостереження за роботою різних судів, різних суддів, за розглядом справ про різні види злочинів, цивільних та адміністративних позовів у різних географічних регіонах.

При вивченні матеріалів судових справ з метою виявлення пріоритетних справ слід враховувати цілу низку моментів, таких як кваліфікація злочину, вік злочинця або жертви, їхня етнічна приналежність (якщо злочин має міжетнічний характер) тощо. Разом з тим для виявлення інших пріоритетних ознак, таких як дієздатність сторін або мотив злочину (вчиненого на ґрунті ненависті), може знадобитися ознайомлення з суттю справи.

Якщо основна відповідальність за виявлення і відбір справ покладається на спостерігачів, програма повинна забезпечити рекомендації або інструкції щодо цього. Важливо, щоб керівники середньої ланки регулярно перевіряли процес відбору справ; це дозволить забезпечити достатню репрезентативність загальної вибірки з точки зору цілей програми. Іноді суди намагаються налаштувати

¹⁰⁵ Збір інформації залежить від наявності доступу до судів, до документів і до окремих осіб; докладніше ці питання обговорюються в розділі 4.

¹⁰⁶ Див. пункт 1.3 «Характеристика різних методик моніторингу судових процесів».

спостерігачів на справи, які розглядають зразкові судді, а спостерігачі можуть природно віддавати перевагу суддям, які більш справно вивішують графіки судових засідань або з розумінням ставляться до ідеї моніторингу. Керівники повинні забезпечити, щоб у цілому вибір судових справ відповідав методиці програми і сприяв виявленню та аналізу всіх системних проблем.

Після прийняття рішення про загальні параметри вибору судових справ для моніторингу важливо затвердити інструкції для спостерігачів із виявлення конкретних судових справ і розглядів, які підлягають спостереженню. З цією метою слід ознайомитися з адміністративним регламентом суду: можливо, він зобов'язує посадових осіб судів надавати інформацію про засідання. У багатьох судових системах адміністративний регламент або правила суду передбачають обов'язкове оприлюднення графіків засідання судових справ. Однак окремі судді можуть самі контролювати свій графік розгляду справ, і суд може чинити опір запровадженню загального графіку засідань. Ставлячи перед головою суду або керівником апарату суду питання щодо дотримання правил у зв'язку з проведенням моніторингу, програма може надати зовнішню підтримку керівництву суду в його прагненні домогтися об'єднання та більшої відкритості графіку засідань. Це може сприяти не тільки поліпшенню ситуації з виявленням судових справ, а й наблизити практику суду до дотримання права на публічний судовий розгляд¹⁰⁷.

Навіть якщо жодних перешкод доступу до суду не існує, виявлення конкретних справ на основі прийнятих для цієї програми критеріїв відбору може бути ускладнене внаслідок окремих причин – наприклад, таких як відсутність системи центрального обліку руху справ після передачі справи якомусь судді, відсутність оголошень про дату засідань або застосування застарілої системи обліку руху справ. Також засідання з питання про взяття під варту можуть проводитися без завчасного повідомлення або переноситися без попередження. Крім того, правова система приймаючої країни може допускати наявність у судах різних систем обліку руху справ, що потребує, відповідно, застосування різних методів роботи.

З урахуванням значних відмінностей у системі організації роботи різних судів, керівники програми і спостерігачі можуть бути змушені передбачати різні методи виявлення окремих справ і отримання інформації про дати та час проведення засідань. Такі методи можна застосовувати на центральному, регіональному або місцевому рівнях залежно від організації програми та реакції місцевої влади та інших дійових осіб. За наявності відповідної можливості, такі методи слід офіційно закріпити письмово. Разом з тим вони можуть і залишатися неформальними, якщо співробітники та посадові особи судів підуть назустріч і забезпечать регулярне інформування про графік слухання справ у цьому суді.

Прохання до співробітників судів про підготовку переліків окремих судових справ, про відправлення факсом графіків засідань або про виконання інших особливих умов можуть виходити за рамки вимог закону або професійних обов'язків таких посадових осіб, обтяжуючи тим самим співробітників судів додатковим навантаженням. Тому спостерігачам важливо виявляти гнучкість і максимально йти назустріч побажанням співробітників судів.

Таким чином, для забезпечення виявлення конкретних судових справ, які підлягають спостереженню, співробітникам програми моніторингу слід:

- попросити голів судів про призначення спеціального співробітника суду, який надавав би спостерігачеві інформацію про внесені до реєстру справи, а також інформацію про призначені засідання;
- попросити призначити день і час, коли спостерігач на регулярній основі міг би спільно з секретарем прокуратури та/або суду переглядати список призначених до слухання справ;
- якщо суд знаходиться далеко, спробувати домовитися з секретарем суду, прокуратурою або з іншими офіційними особами про надсилання повідомлення про судові справи. Цей захід, що практикується програмами ОБСЄ, включає співпрацю з посадовими особами, які погоджуються відправляти факсом списки нових справ і графіки засідань;
- звертатися до альтернативних джерел інформації. До них належать звіти поліції, регуляр-

¹⁰⁷ Наприклад, СМСП в Косово неодноразово повідомляла в своїх звітах про нерегулярне оприлюднення графіків судових розглядів. Як наслідок – компетентні органи видали додаткові адміністративні розпорядження, що забезпечили повніше дотримання права на публічне слухання.

ний перегляд газет та інших засобів масової інформації, угоди про обмін інформацією з іншими міжнародними організаціями або НУО, скарги співробітникам програми з боку заінтересованих осіб або обговорення з юристами та громадськістю.

9.2. Спостереження за судовими процесами в залі суду

Щодо спостережень у залі судового засідання, спостерігачам можна порекомендувати ознайомитися з низкою прикладів позитивної практики, а також розповісти про підходи, яких краще уникати. Для початку, спостерігачі повинні розміститися в залі судового засідання таким чином, щоб ясно чути всі виступи і добре бачити суддів і обидві сторони процесу. Принцип нейтралітету забороняє спостерігачеві сидіти поруч з якоюсь стороною або з групою підтримки обвинуваченого чи жертви¹⁰⁸. Якщо це з якоїсь причини неможливо, то спостерігачеві слід спробувати час від часу пересідати на різні місця під час судового засідання, щоб його не запідозрили в симпатії до однієї зі сторін. Деякі програми рекомендують спостерігачам змішуватися з публікою і візуально не виділятися з маси присутніх. Інші програми воліють, щоб їхні спостерігачі були добре помітні в залі.

Якщо спостерігач користується послугами перекладача, який перекладає йому пошепки, то, задля уникнення непорозумінь, співробітників суду слід попередити про це заздалегідь.

Спостерігачі повинні бути присутніми на засіданнях від початку до кінця, навіть у тому разі, якщо жодних проблем виявлено не було, оскільки передчасний їх від'їзд не дозволить спостерігачеві сформулювати обґрунтовану думку про засідання в цілому, може бути розцінений як неповага до суду або порушити перебіг судового розгляду.

Інструкції зазвичай вимагають, щоб спостерігачі докладно записували все, що відбувається на засіданні. Часто навіть стенографічний запис того, що відбувається, дає спостерігачеві власний виклад усіх заяв у суді й при складанні звіту позбавляє необхідності звертатися до протоколу засідання, який може виявитися важкодоступним або неточним. Ведення докладних записів також сприяє концентрації уваги спостерігача. Водночас деякі програми не заперечують, якщо спостерігачі ведуть лише стислий виклад усіх виступів, рекомендуючи їм замість цього звертати увагу на інші компоненти процесу, такі як поведінка його учасників. Такий підхід може бути особливо виправданим у ситуаціях, коли протоколи засідань ведуться точно й отримати до них доступ не складно. За загальним правилом, спостерігачам слід завжди намагатися отримати протокол судового засідання, оскільки це полегшує перехресну перевірку власних записів або дозволяє виявити якісь серйозні неточності в офіційному протоколі. Якщо в залі судового засідання дозволяється звукозапис, керівникам програми варто розглянути можливість використання обладнання, яке дозволяє вести цифровий пошук або транскрибування. Якщо власне суд веде звукозапис засідань, слід спробувати досягти домовленості про отримання копій записів на регулярній основі.

Керівникам слід надавати спостерігачам чіткі інструкції про те, на що потрібно звертати увагу під час засідань. Це завдання не з простих, якщо взяти до уваги величезний обсяг потенційних проблем, що їх повинна враховувати програма системного моніторингу. Деякі програми застосовують анкети, які заповнюються спостерігачами на кожному засіданні¹⁰⁹. Однак більшість програм використовують анкети лише на першому етапі – як допомогу спостерігачам, одночасно вимагаючи, щоб вони звертали увагу на будь-які деталі розгляду, які можуть свідчити про порушення прав людини. Добре знання міжнародних стандартів та національного права¹¹⁰, а також належні довідкові матеріали, такі як посібники¹¹¹, повинні допомогти спостерігачам доходити обґрунтованих висновків щодо наявності або відсутності порушень.

Корисною видається практика, коли спостерігачі відслідковують поведінку всіх учасників процесу,

108 Ця проблема може трансформуватися в практичну площину, якщо спостерігач веде записи на ноутбучі, а розетки в залі судового засідання є лише коло сторони обвинувачення або захисту. У таких випадках потрібно заздалегідь підготувати запасні акумулятори або подовжувач, який дозволить спостерігачеві сидіти на місцях для громадськості.

109 Див. пункт 11.3 і примірну анкету в додатку П.С.

110 Див. пункт 8.4.

111 Див. пункт 8.3.2.

в тому числі юристів, сторін, підсудних, жертв, свідків, адміністративного персоналу судів, перекладачів тощо. При цьому слід не тільки слухати виступи, а й звертати увагу на тон голосу, жести, загальну поведінку і взаємодію з іншими людьми (наприклад, запізнення на засідання, засинання під час засідання, неформальне і дружнє спілкування з однією зі сторін).

Додаток II.B містить перелік питань, які можуть допомогти у виявленні проблем, пов'язаних із порушенням прав людини. Докладні переліки перевірочних питань щодо дотримання окремих гарантій справедливого процесу можна знайти у виданні БДІПЛ «Правовий огляд міжнародного застосування права на справедливий суд»¹¹².

9.3. Опитування суб'єктів системи правосуддя і заінтересованих осіб

Зустрічі з особами, які прямо або опосередковано залучаються до роботи системи правосуддя, здатні дати різноманітну інформацію, за допомогою якої можна доповнити або перевірити висновки, зроблені під час спостережень за засіданнями або аналізу документації. Опитування можуть стосуватися таких аспектів функціонування системи, які складно виявити лише шляхом спостереження за судовими процесами. Нижче наводиться характеристика різних компонентів, які програмам слід мати на увазі при формуванні своєї робочої методики опитувань. Запропоновані нижче практичні рекомендації щодо проведення опитувань доповнюються в додатку III. Він містить перелік різних питань, що їх співробітники програми моніторингу можуть використовувати під час інтерв'ю, а також дві зразкових анкети для опитувань. Їх можна застосовувати в існуючому або в доопрацьованому вигляді. Крім того, пункт 12.1 показує, наскільки важливо попередньо виявити всіх заінтересованих осіб, у тому числі в системі правосуддя, щоб потім схилити їх на свою сторону.

Деякі програми виходять з суворого і абсолютного розуміння принципу невтручання¹¹³, і для них проведення описаних у цьому пункті опитувань неможливе. Альтернативою може стати звернення керівників програми з питаннями до голів судів або обговорення відповідних тем на семінарах, куди запрошуюються судді для обміну думками із нагальних проблем.

Зазвичай співробітники, які проводять опитування, зобов'язані підготувати відповідні записи для досьє або включити отриману під час інтерв'ю інформацію до внутрішнього звіту. Керівникам можна також рекомендувати, щоб вони розробили систему, яка б належним чином упорядковувала такі записи¹¹⁴. Керівникам програм і працівникам, які проводять опитування, необхідно обміркувати методи захисту конфіденційної або приватної інформації, отриманої під час інтерв'ю. Не можна допустити, щоб конфіденційна або приватна інформація потрапляла до рук когось, крім тих, кому вона призначена, навіть всередині організації. Цього вимагають не лише зобов'язання про конфіденційність і положення про конфіденційність, включені до кодексу поведінки, а й норми звичайного професіоналізму.

Необхідно, аби співробітники, які проводять опитування, розуміли, якою інформацією вони можуть поділитися із тими, в кого беруть інтерв'ю. У розмові спостерігачі можуть використовувати більш загальні або більш конкретні приклади, проте за жодних обставин вони не повинні посилатися на конфіденційні дані: по-перше, це – непрофесійно, а по-друге, може тягти кримінальну або адміністративну відповідальність. Керівникам слід заздалегідь попередити спостерігачів і аналітиків з правових питань про те, якими даними вони можуть чи не можуть ділитися зі своїми співрозмовниками. У тому випадку, коли у спостерігача виникають сумніви, йому краще утриматися від передачі відповідної інформації.

9.3.1. Опитування суддів, прокурорів та законних представників

Опитування посадових осіб суду¹¹⁵ та законних представників обвинувачених або сторін – це важливий засіб для розуміння сильних і слабких сторін системи відправлення правосуддя.

112 «Правовий огляд міжнародного застосування права на справедливий суд», посилання 2. Перелік інших джерел матеріально-правових норм див. у додатку VIII.

113 Див. пункт 8.1.1.

114 Див. пункт 5.3 «Системи обліку інших видів інформації».

115 А саме голів судів, окремих суддів або окремих прокурорів та їхніх керівників.

Думки цих людей можуть пролити світло на проблеми, з якими їм доводиться стикатися, і які може бути важко виявити будь-яким іншим шляхом, особливо коли потрібно з'ясувати глибинні причини недоліків, помічених у ході спостереження за судовими процесами. Адвокати також можуть охарактеризувати системні порушення, пов'язані з дотриманням прав обвинувачених або сторін у цивільних та адміністративних процесах, особливо якщо у програмі немає доступу власне до цих сторін. Нижче наводяться практичні підказки з організації та проведення опитувань на допомогу співробітникам програм моніторингу. Важливо, щоб ці співробітники докладали зусиль для того, аби налагодити контакт з усіма сторонами того чи іншого процесу: це не тільки сприяє отриманню всебічного уявлення про відповідну справу, а й дозволяє уникнути підозр у порушенні принципу безсторонності¹¹⁶.

→ *Що слід мати на увазі, готуючись до опитування представників системи правосуддя*

Деякі судові системи не допускають можливості безпосереднього спілкування між суддями і спостерігачами. Замість цього спостерігачам можуть запропонувати обмін будь-якою інформацією через голів судів або інформаційно-координаційні структури. Програмам моніторингу слід враховувати такі побажання, проте їм слід також залишатися відкритими до можливості зустрічі, яку може запропонувати той чи інший суддя. У будь-якому випадку співробітникам програми слід повідомляти всім особам, відповідальним за інформаційну підтримку, про своє бажання взяти інтерв'ю у практикуючих суддів і ввічливо просити про сприяння в організації таких зустрічей. Доступ до суддів можна полегшити, якщо керівники програми чи спостерігачі проведуть зустрічі з головами судів на початковому етапі програми, і особливо, якщо вони попередять суддів і голів судів про те, що як один з методів збору інформації програма використовує опитування, а також нагадають про дотримання принципу невтручання в кожному окремому випадку.

Співробітникам програми моніторингу слід подавати прохання про такі зустрічі задовго до дати запропонованої зустрічі, бути гнучкими в аспекті готовності враховувати робочий графік судді та бути готовими попередньо коротко описати мету зустрічі. Повідомляючи особу, з якою проводитиметься інтерв'ю, про тему зустрічі і про очікувану її тривалість, співробітник програми дає йому (їй) час зібратися з думками і обдумати відповідну інформацію (що може підвищити ефективність зустрічі), а опис мети зустрічі може допомогти зняти у судді можливе скептичне ставлення до неї. Інтерв'юєру слід уникати прохань про кілька зустрічей на різні теми з одним і тим самим посадовцем суду; замість цього, за можливості, слід спробувати охопити різні теми під час однієї зустрічі¹¹⁷.

Інтерв'ю з прокурором може вимагати дотримання протоколу, відповідно до якого спочатку потрібно звернутися до його керівника – як і у випадку опитування суддів, коли протокол може вимагати спочатку повідомити про таку зустріч голову суду. Наведені вище практичні поради щодо організації зустрічей з суддями можуть застосовуватися й до організації зустрічей з працівниками прокуратури.

Організація інтерв'ю з захисниками і адвокатами, що представляють клієнтів у цивільних справах, зазвичай не вимагає дотримання будь-якого особливого протоколу. Наведені вище практичні поради підходять і для організації зустрічей з цими фахівцями. Керівники програм можуть обміркувати можливість встановлення критеріїв відбору адвокатів для опитування: за методом випадкового вибору, за їхньою спеціалізацією, за досвідом роботи, а також відповідно до їх участі в тій чи іншій справі.

→ *Практичні моменти підготовки до опитування працівників системи правосуддя*

Для забезпечення максимальної віддачі до кожного інтерв'ю слід ретельно готуватися. Крім вивчення всієї попередньої інформації з проблеми або судової справи, співробітникам програми слід продумати формулювання кожного питання. Керівники повинні сприяти розвитку навичок інтерв'ювання у співробітників, які проводять такі зустрічі. Для цього можна розробити інструкції

¹¹⁶ Див. пункт 8.1.2 «Обов'язок виявляти неупередженість».

¹¹⁷ При розрахунку часу, необхідного для проведення опитування, слід враховувати чинник перекладу.

з проведення опитувань і відпрацьовувати необхідні навички під час інсценувань або демонстрацій.

Відповідно до принципу невторчання¹¹⁸ інтерв'юерам слід уникати надання працівникам системи правосуддя або сторонам процесу рекомендацій чи порад щодо того, як їм слід поводитися в тій чи іншій справі, за якою проводиться спостереження. Питання слід формулювати так, щоб вони були нейтральними і не містили в собі елементу оцінювання. Деякі програми розробили інструкції, що роз'яснюють співвідношення між адвокацією і дотриманням принципу невторчання. Такі інструкції могли б також підказати, в яких випадках слід застосовувати відкриті або закриті питання¹¹⁹, а також чи можна (і яким чином) порушувати в інтерв'ю питання про конкретні справи як для ілюстрації якоїсь загальної тенденції, так і в межах основної теми бесіди. Потрібно, щоб інтерв'юери не забували запитати у своїх співрозмовників, чи можна використовувати їхні висловлювання у звітах або при здійсненні заходів адвокації.

Нарешті, судді, прокурори та захисники часто можуть висловити цікаві пропозиції щодо методів вирішення проблем системи правосуддя, які можна потім використовувати в рамках заходів адвокації, не згадуючи їх авторів – якщо вони не виявлять такого бажання.

9.3.2. Опитування колегій адвокатів, «адвокатських клінік» або груп безкоштовної юридичної допомоги

Під час інтерв'ю та повсякденного спілкування колегії адвокатів можуть надати спостерігачам інформацію, яка значною мірою дозволить зрозуміти ті виклики, з якими захисники і адвокати зазвичай стикаються в своїй роботі. Ці організації можуть самі виступати захисниками реформування системи правосуддя, і в цій ролі вони можуть ставати цінним джерелом інформації про загальні проблеми системи правосуддя, а також практичних пропозицій щодо її реформування. Крім того, зустрічі з колегами адвокатів можуть розширити коло контактів програми, тим самим значною мірою сприяючи успіху заходів адвокації.

«Адвокатські клініки» та інші групи безкоштовної юридичної допомоги часто можуть надати унікальне розуміння деяких аспектів системи правосуддя і проблем, з якими стикаються малозабезпечені або іншим чином вразливі обвинувачені. Таким чином, налагодження контактів з цими групами може стати надзвичайно корисним для персоналу програми моніторингу судових процесів.

У адвокатів можуть бути досить неформальні відносини з адвокатським об'єднанням, що обумовлює необхідність консультування не тільки з колегами адвокатів, а й з окремими адвокатами, оскільки це допоможе отримати більш повну картину проблем, які постають перед ними. При підготовці до зустрічей з адвокатськими об'єднаннями та іншими групами також можна скористатися практичними порадами, запропонованими вище щодо інтерв'ю з суддями, прокурорами та захисниками.

9.3.3. Опитування обвинувачених, особливо тих, які перебувають під вартою

Ще одним засобом збору інформації про проблеми дотримання прав людини в конкретній системі правосуддя можуть стати зустрічі з підозрюваними або обвинуваченими. Нижче відзначаються проблеми, що їх слід враховувати програмам, якщо вони приймуть рішення проводити опитування обвинувачених або домагатися зустрічі з особами, позбавленими волі. Окремі з цих пропозицій можуть застосовуватися і до опитування сторін цивільного чи адміністративного процесів.

→ *Практичні проблеми, які слід враховувати при опитуванні обвинувачених*

Багато програм моніторингу ОБСЄ виключають зі своїх планів спілкування з обвинуваченими, вважаючи, що про проблеми останніх можна отримати достатньо інформації від їхніх захисників. Такий підхід дозволяє не піддавати спостерігачів ризику спілкування з потенційно

¹¹⁸ Див. пункти 1.3.1 і 8.1.1.

¹¹⁹ Див. пункт 9.4 «Збір інформації за допомогою опитувальних листів або анкет».

небезпечними особами та не створювати у підозрюваних невинувачених надію на те, що їхні інтереси в цій справі представлятиме ОБСЄ. Деякі програми обирають такий підхід за необхідності – через обмежений доступ до обвинувачених.

Разом з тим інші програми проводять регулярні зустрічі з обвинуваченими, виходячи з того, що таким чином можна зібрати інформацію, здобути яку в інший спосіб вельми проблематично. І це, безперечно, правда – особливо, якщо йдеться про питання ефективності юридичного представництва. Крім того, особи, що знаходяться під вартою, більш уразливі, ніж ті, хто перебуває на волі, оскільки обмеження на свободу пересування позбавляє їх можливості повідомити зовнішньому світу про виявлені проблеми, з якими вони стикаються у відносинах із захистом, з доступом до правосуддя або про проблеми зі здоров'ям. Програми, які активно спілкуються з обвинуваченими, які перебувають під вартою, можуть розраховувати на те, що їм вдасться більше дізнатися у цих осіб про проблеми з дотриманням прав людини, особливо якщо у них немає законного представника.

Ряд організацій з мандатом у галузі прав людини розробили проекти зі спостереження за умовами утримання в місцях позбавлення волі та за поведінкою з ув'язненими¹²⁰. ОБСЄ бере участь у цих заходах, використовуючи для цього співробітників свого відділу з прав людини, а також у рамках партнерських відносин з НУО. Разом з тим програми ОБСЄ з моніторингу судових процесів, що передбачають спілкування із затриманими чи засудженими, зазвичай фокусують увагу на питаннях, пов'язаних із «доступом до правосуддя». Така спеціалізація дозволяє уникати дублювання заходів, що їх здійснюють групи з моніторингу умов утримання в місцях позбавлення волі. Крім того, вона допомагає уникнути «перенавантаження» з точки зору нестачі експертного потенціалу, оскільки більшість спостерігачів за судовими процесами не є фахівцями з психології, гігієни чи інших галузей, без яких ретельний аналіз умов утримання в місцях позбавлення волі неможливий. Те, що ці програми зосереджують увагу на проблемі доступу обвинувачених до правосуддя, означає, що їхні співробітники збирають інформацію, що безпосередньо стосується питання справедливості кримінального процесу, права на свободу і пов'язаних з ним засобів правового захисту, а також ефективності юридичного представництва.

Крім контрольного переліку питань з інтерв'ювання обвинувачених, інструкції повинні включати методичну частину, яка забезпечує, щоб інтерв'юер міг належним чином роз'яснити обвинуваченому сферу діяльності й межі повноважень із моніторингу¹²¹. Особливо важливо довести до відома в'язнів принципи роботи програми і пояснити, що спостерігачі не є ані адвокатами, ані посередниками, і що ув'язненим не слід очікувати ані повторного візиту спостерігача, ані будь-якої звістки від нього. Такі роз'яснення допомагають уникнути з'явлення в ув'язнених жодних помилкових припущень і безпідставних надій. Це – важливий момент, оскільки з усіх людей, залучених й сферу дії системи правосуддя, обвинувачені, особливо ті з них, які перебувають під вартою, як правило, найбільше прагнуть домогтися якогось втручання у свою справу.

➔ *Доступ до осіб, які знаходяться під вартою*

Для того, щоб отримати доступ до осіб, які знаходяться під вартою, керівникам програми може бути необхідно на початку роботи програми вступити в контакт з начальниками слідчих ізоляторів і тюрем, роз'яснити цілі програми та налагодити співпрацю¹²². Можна з'ясувати також і можливість укладення угоди про доступ, хоча багато програм ОБСЄ вільно отримують такий доступ без спеціальних угод. Проекти, які відслідковують умови утримання ув'язнених, можуть практикувати «раптові» відвідування, але для програм моніторингу судових справ у цьому немає необхідності. Інтерв'ю із затриманими можна планувати і повідомляти про них керівництву СІЗО заздалегідь. У цьому випадку програма може отримати підтвердження щодо згоди затриманого і можливості доступу до нього, а співробітники слідчого ізолятора

120 Наприклад, Міжнародний комітет Червоного Хреста, представники з прав людини, місцеві та міжнародні НУО розробили методики, спрямовані на реєстрацію, запобігання і вирішення таких проблем, як тортури або жорстоке поводження, нелюдські умови в місцях позбавлення волі та ув'язнення без зв'язку із зовнішнім світом.

121 Орієнтовні питання для інтерв'ю наводяться в додатку III.

122 Див. пункт 4.2.2 щодо презентації програми головам судів.

встигнуть вжити належних заходів безпеки¹²³. Перед опитуванням ув'язнених спостерігачеві, можливо, слід переговорити з начальником ізолятора і з'ясувати його (її) думку про проблеми, що стосуються ув'язнених, – наприклад, про питання безпеки.

У більшості випадків спостерігачі програм ОБСЄ домовляються про проведення опитувань тих ув'язнених, за чиїми процесами вони спостерігають. Іноді вони розмовляють також з іншими в'язнями, які самі домагаються таких зустрічей, щоб розповісти про проблеми, охоплені мандатом програми¹²⁴. Однак на практиці інтерв'ю з ув'язненими зазвичай забирають багато часу, і після них до спостерігачів можуть неодноразово звертатися люди, які невірно зрозуміли мандат програми і сподіваються на втручання ОБСЄ. Програми можуть вжити заходів для запобігання таких ситуацій: наприклад, таким ув'язненим можна запропонувати направити до програми лист із зазначенням причини, з якої він домагається зустрічі.

Інтерв'ю слід проводити з кожним опитуваним окремо, в надійно захищеному приміщенні слідчого ізолятора – зазвичай у тому, що використовується для зустрічей з адвокатами або родичами. Спостерігачам слід наполягати на тому, щоб такі зустрічі проходили не під контролем і без свідків. Однак для забезпечення власної безпеки їм слід попросити, щоб у безпосередній близькості за дверима, проте поза зоною чутності, знаходилися співробітники охорони, а власне спостерігачам слід сидіти ближче до виходу. Якщо ув'язнений знаходиться на інтерв'ю без наручників, він може сприймати це як знак поваги і з більшою довірою ставитися до спостерігача; такого самого ефекту спостерігач може домогтися, якщо буде ретельно записувати все, що йому говорять.

Керівникам програми також потрібно вирішити, чи варто їм (і яким чином) включати до звіту отриману при опитуванні ув'язнених інформацію або ділитися нею. Іноді обвинувачені погоджуються ділитися зі спостерігачами інформацією лише на умовах конфіденційності. Іноді вони повідомляють таку інформацію, яку слід негайно передати компетентним органам для вжиття термінових заходів. Щодо цього рекомендується, щоб спостерігачі повідомляли особам, з якими проводиться інтерв'ю, про те, яким чином вони застосовують принцип конфіденційності. Крім того, іноді спостерігачі можуть пропонувати керівництву слідчих ізоляторів свої рекомендації, за умови, що їхня програма застосовує принцип невтручання лише стосовно осіб, які безпосередньо беруть участь у розглядах. Варто також враховувати, що особам, які поскаржилися на керівництво слідчого ізолятора, можуть загрозувати репресії.

Особливу заклопотаність програм ОБСЄ викликає проблема голодування. Мали місце випадки, коли підозрювані або засуджені оголошували голодування, домагаючись виконання своїх вимог, у тому числі вимог про проведення зустрічі з представниками правозахисних організацій. Програмам моніторингу слід ретельно зважити, чи будуть вони (і яким чином) реагувати на таку ситуацію, враховуючи складні гуманітарні, політичні та професійні аспекти цієї проблеми. Крім того, спостерігачам буде цікаво перевірити, яким чином суди реєструють інформацію про такий протест.

9.3.4. Опитування потерпілих, свідків та організацій, що надають допомогу вразливим особам

Багато програм ОБСЄ з моніторингу судових процесів не виключають можливості зустрічей з потерпілими або свідками, особливо якщо ті самі звертаються до організації зі своїми проблемами. Крім того, співробітники програм часто вступають в контакт з організаціями, що надають допомогу свідкам і вразливим особам.

На зустрічах з потерпілими (особливо – від украї жорстоких злочинів) спостерігачам слід звертати особливу увагу на їхній психологічний стан з урахуванням гендерних відмінностей. При опитуванні потерпілих від насильства на гендерному ґрунті програма може організувати так, щоб співбесіду проводив спостерігач тієї самої статі, оскільки в цьому випадку жертві

123 Для уникнення накладок спостерігачі можуть домовлятися зі владою про те, щоб інтерв'ю планувалися не на ті дні, коли до ув'язнених допускаються відвідувачі.

124 Інтерв'ю з ініціативи ув'язнених можуть дати важливу інформацію. Наприклад, інтерв'ю однієї програми ОБСЄ з підозрюваним, чия справа до того моменту не спостерігалася, засвідчило, що його вже судив і виправдав за той самий злочин інший суд. Судова влада не врахувала цього факту на порушення принципу non bis in idem, що забороняє подвійну відповідальність за один і той самий злочин.

легше розповідати про те, що з нею сталося. Бажано, щоб такі зустрічі відбувалися в приміщеннях організації, крім випадків, коли опитуваному явно буде зручніше зустрітися в іншому місці. Так само, як і на зустрічах з обвинуваченими, потрібно, щоб спостерігачі роз'яснили умови свого мандату і межі повноважень, щоб у співрозмовника не виникли необґрунтовані надії щодо можливостей програми. Разом з тим спостерігачі можуть повідомити співрозмовникам про існування структур, куди можна звернутися за допомогою.

Якщо йдеться про вразливих осіб, для того, щоб уникнути ризику завдання їм повторної травми, програми зазвичай звертаються до опосередкованих джерел інформації, таких як опитування адвокатів або організацій психологів, які надають допомогу жертвам. Важливу роль у наданні психологічної та матеріальної допомоги вразливим особам, які опинилися в сфері уваги системи правосуддя як свідки, обвинувачені чи потерпілі, можуть також відігравати державні установи соціальної допомоги, НУО та спеціалізовані відділення канцелярій судів. Отже, вони можуть надати загальний огляд ситуації, спираючись на приклади з власної практики, і стати цінним джерелом інформації, яка може доповнювати інформацію, отриману під час опитування вразливих осіб, або навіть замінювати її.

9.3.5. Опитування співробітників поліції

Безпосередні зустрічі зі слідчими та іншими співробітниками поліції, у тому числі з тими, хто відповідає за охорону свідків, можуть допомогти спостерігачам краще розібратися в тих аспектах судового процесу, в яких бере участь поліція. У додатку III.C наводиться зразок анкети для опитування співробітників поліції. Крім того, деякі місії ОБСЄ мають спеціальні відділи або підрозділи з розбудови потенціалу поліції. Їхній досвід може виявитися джерелом корисної інформації для програм моніторингу судових процесів.

При організації опитувань співробітників поліції необхідно дотримуватися протоколу. Якщо принцип невтручання програми не поширюється на офіційних осіб, які не є безпосередніми учасниками судового розгляду, то вона може пропонувати поліції свої рекомендації.

9.3.6. Опитування державних посадових осіб, членів рад суддів і прокурорів, викладачів і співробітників дисциплінарних органів

Програми моніторингу займаються збором інформації про деякі аспекти функціонування системи правосуддя шляхом опитування посадових осіб відповідних міністерств, зокрема міністерства юстиції (або міністерства закордонних справ, якщо йдеться про міжнародні зобов'язання). Крім того, у багатьох країнах обов'язки з добору та прийому на роботу суддів і прокурорів, застосування дисциплінарних заходів або з організації навчання в центрах підготовки суддів і прокурорів покладаються на спеціалізовані ради, незалежні від виконавчої влади. Інформація, отримана від таких органів, може підсилити результати роботи програми. Краще, якщо опитування таких посадових осіб проводять керівники програми, у тому числі аналітики з правових питань, оскільки збір інформації з подібних джерел часто поєднується із заходами адвокації та з обговоренням можливостей подолання виявлених недоліків.

Системи правосуддя в країнах перехідного періоду, в яких діють програми моніторингу судових процесів, часто потребують більш чіткого розмежування відповідальності між міністерством юстиції та міністерством, яке здійснює нагляд за роботою судової системи. У всіх рекомендаціях таким органам необхідно чітко вказувати, хто має відповідати за виконання такої рекомендації. З'ясувавши коло їх повноважень заздалегідь за допомогою опитування, а також оцінивши думки заінтересованих осіб щодо можливих шляхів вирішення проблем, програма зможе підготувати цілеспрямовані й реалістичні рекомендації та одночасно знайти в їх особі партнерів з проведення адвокації та здійснення інших подальших заходів.

Крім того, налагодження співпраці з державними органами та органами, які здійснюють нагляд за діяльністю судової системи, може полегшити отримання статистичних даних, що збираються цими суб'єктами щодо діяльності різних компонентів системи правосуддя. Ці дані можуть стосуватися кадрового складу судів і прокуратур, навантаження кожного суду в аспек-

ті кількості й видів розглянутих справ, ефективності розгляду справ з точки зору дотримання певних критеріїв, кількості справ, що розглядаються в рамках особливих процедур, таких як угода про визнання вини, тощо. Такі дані, поєднуючись з іншого статистикою, зібраною програмою моніторингу, можуть стати в нагоді для підкріплення висновків програми або в ситуаціях, коли розглядається доцільність перефокусування програми на інший напрям діяльності.

9.3.7. Контакти з міжнародним співтовариством і НУО в країні перебування

Налагодження тісних зв'язків з представниками міжнародного співтовариства в приймаючій країні, тобто з посольствами, донорськими організаціями, представництвами Європейського Союзу (ЄС) або Ради Європи (РЕ) та іншими міжурядовими організаціями або НУО, які відслідковують стан справ у системі правосуддя, має важливе значення не тільки з точки зору координації проектів, а й щодо спрощення обміну інформацією. Регулярні зустрічі з організаціями, які пильно вивчають функціонування тієї чи іншої системи правосуддя, розширюють можливості програми моніторингу і часто допомагають визначити вірний напрям реформ. Суб'єкти міжнародного співтовариства нерідко є донорами проектів та можуть здійснювати політичну підтримку реформ. Отже, вони безпосередньо зацікавлені в отриманні інформації про систему правосуддя. У цьому вони покладаються на висновки програм моніторингу судових процесів, однак і самі користуються додатковими джерелами інформації, які можуть зацікавити програму моніторингу.

Контакти між місією і такими партнерами зазвичай встановлюються на більш високому рівні. Однак важливо також підтримувати зв'язок і на робочому рівні, враховуючи, що в більшості посольств призначаються контактні особи з питань системи правосуддя.

9.3.8. Поводження з конфіденційною або приватною інформацією в контексті опитувань

У процесі збору інформації спостерігачі неминуче зіткнуться з конфіденційною або приватною інформацією. Необхідно, щоб керівники програм забезпечили спостерігачів чіткими, вичерпними інструкціями та практичними порадами про правила поведінки з такою інформацією¹²⁵. Слід пам'ятати, що хоча положення про дотримання конфіденційності можуть поширюватися на всіх співробітників організації, справжній професіонал зобов'язаний, навіть всередині організації, довіряти конфіденційну або приватну інформацію лише тим, кому належить її знати. Якщо якийсь документ або замітки, що включаються інтерв'юерами у досье програми, містять службову інформацію, вони повинні чітко на це вказати, попереджаючи всіх інших співробітників про те, що ця інформація вимагає особливо обережного поведіння.

Крім того, інтерв'юерам необхідно виробити навички щодо того, аби розуміти, які види інформації вони можуть повідомляти тим, у кого беруть інтерв'ю. Співробітники програми можуть віддавати перевагу наведенню більш загальних або більш конкретних прикладів під час таких зустрічей, але вони повинні уникати посилань на конфіденційні дані, особливо у зв'язку з тим, що це може тягти кримінальну або адміністративну відповідальність. Тим не менш, залежно від обставин, деяку чутливу інформацію на зустрічах розкривати можна. Але в цих випадках краще за все, щоб спостерігачі або аналітики заздалегідь проконсультувалися зі своїми керівниками про те, якими даними вони можуть поділитися зі своїми респондентами в усній бесіді. Якщо при цьому виникають які-небудь сумніви, то краще перестраховатися.

9.4. Збір інформації за допомогою опитувальних листів або анкет

Деякі програми моніторингу користуються анкетами для отримання від заінтересованих осіб інформації з певних питань¹²⁶. Опитувальники можна використовувати як доповнення до інтерв'ю і до інших методів збору інформації. У деяких обставинах заповнення суб'єктами системи правосуддя анкет може стати гарною альтернативою особистому опитуванню, особливо

¹²⁵ Про поведінку з конфіденційною інформацією див. також пункт 5.4 та пункт 8.1.4.

¹²⁶ Прикладом комплексного звіту на основі інформації, отриманої, в основному, за рахунок анкет, може слугувати Analysis of the Criminal Justice System of Albania [Аналіз системи кримінального правосуддя в Албанії] (2006), підготовлений Присутністю ОБСЄ в Албанії.

коли безпосередній доступ до таких суб'єктів неможливий, або коли програма хоче отримати інформацію з багатьох питань від різних осіб у відносно короткий проміжок часу. Іноді респонденти відчувають себе більш упевнено, повідомляючи інформацію і викладаючи свою думку або критичні висловлювання у письмовій формі, особливо якщо опитування проводиться анонімно. Анкети порівняно з інтерв'ю мають як переваги, так і недоліки.

➤ **Потенційні переваги анкет**

- Їх можна заповнити відносно швидко і просто.
- До них можна одночасно включити безліч тем, що при усному опитуванні може зайняти багато часу.
- Їх можна роздати особам, зустрінися з якими може бути непросто: наприклад суддям, які працюють у віддаленому суді або які розглядають справи, щодо яких нечасто проводиться спостереження.
- Порівняти та обробити відповіді на анкету набагато простіше, ніж інформацію, отриману під час бесіди.

➤ **Потенційні недоліки анкет**

- Для розробки анкети, яка б забезпечувала належні відповіді на питання, потрібен час і добрі навички.
- На відміну від інтерв'ю, анкета не дозволяє встановити довірчі відносини між спостерігачем і респондентом.
- Фіксований вибір відповідей може не дати респонденту можливості висловити всі свої думки.
- Частка отриманих відповідей може бути невисока.
- Багато респондентів воліють суто поставити відмітку, а не давати розгорнуту відповідь, навіть якщо в анкеті передбачено місце для коментарів. Відтак, позиція респондента може виявитися суперечливою.

➤ **Як готувати і формулювати питання анкети (з вдалого досвіду анкетування)¹²⁷**

- Чітко сформулюйте для себе мету анкети, зокрема те, яку інформацію ви очікуєте зібрати.
- Для отримання більш точних результатів складіть добре обґрунтований перелік респондентів з тим розрахунком, щоб охопити весь діапазон наявних точок зору.
- Складіть чіткі, краще письмові, інструкції для респондентів, в яких вкажіть: мету і значення анкети, конфіденційний характер і анонімність анкети, спосіб заповнення анкети, запропонуйте дату і метод її повернення. На той випадок, якщо респондентам потрібні роз'яснення, необхідно вказати також контактні дані особи, відповідальної за інформаційну підтримку.
- Спробуйте зробити анкету якомога коротшою.
- Забезпечте, щоб анкета містила як закриті, так і відкриті запитання.
- Чітко формулюйте запитання¹²⁸, уникайте запитань, які наводять на відповідь, при цьому запитання повинні звучати нейтрально; залишайте достатньо місця для відповідей.
- Рекомендується спочатку ставити найважливіші запитання, переходячи від фактичних питань до абстрактних, і від закритих запитань до відкритих.
- Попередньо протестуйте анкету – або всередині організації, у формі інтерв'ю, або навіть шляхом пробного опитування – наприклад, кількох респондентів або співробітників будь-якого суду.

Деякі програми моніторингу судових процесів (наприклад, програми Місії ОБСЄ в Скоп'є) проводили опитування суддів на предмет з'ясування ступеня їхньої незалежності, а також опитування громадської думки, спрямовані на те, щоб допомогти суддям зрозуміти проблеми осіб, які опинилися в суді в будь-якому статусі, або думку громадськості про систему правосуддя. Для проведення таких опитувань зазвичай залучалися фахівці або спеціалізовані ком-

127 Існують окремі публікації з рекомендаціями щодо складання анкет, у тому числі рекомендації Університету м. Лафборо в Сполученому Королівстві (Loughborough University, UK).

128 Якщо питання планується перекладати на іншу мову (тобто з англійської на місцеву), упорядникам анкети слід переко-
натися, що її формулювання зрозуміло звучать місцевою мовою.

панії¹²⁹. Якщо опитування проводять запрошені фахівці, програмам необхідно взяти безпосередню участь у формулюванні питань. Потрібно, щоб співробітники програми обговорили з зовнішнім підрядником заплановану методику опитування та погодили її, що особливо важливо з точки зору забезпечення максимальної користі від анкетування¹³⁰.

9.5. Аналіз повідомлень у ЗМІ про судові процеси і інші справи

Повідомлення в ЗМІ можуть бути джерелом інформації про розглянуті справи, кримінальні злочини, про обвинувачення в корупції, думки експертів з приводу подій у судовій системі і про безліч інших проблем або подій. Спостерігачі відслідковують повідомлення в ЗМІ з метою виявлення судових справ, що підлягають моніторингу, підтвердження власних висновків, з'ясування глибинних причин проблем, виявлення загроз незалежності суддів або заяв, які порушують принцип презумпції невинуватості, а також виявлення поглядів суспільства на діяльність системи правосуддя.

У багатьох місії ОБСЄ на місцях є співробітники у зв'язках з пресою та громадськістю, які відслідковують повідомлення в ЗМІ і поширюють отриману інформацію серед співробітників. Таку функцію можна також покласти і на допоміжний персонал групи моніторингу, оскільки міжнародний персонал може не володіти місцевими мовами. Співробітники з інформаційної підтримки програм ОБСЄ, відповідальні за аналіз повідомлень ЗМІ, звертають увагу колег на цікаві події і, на запит, роблять переклад окремих статей.

Незважаючи на те, що більшість програм користуються повідомленнями ЗМІ, у них часто не налагоджена система архівації таких матеріалів, яка забезпечувала б простоту їх пошуку. В результаті згодом може бути вельми складно відшукати цікаву статтю або роздруковку аудіо-або телепередачі. Тому керівникам програм слід з'ясувати можливість впровадження системи обліку та архівування статей з друкованих ЗМІ, з Інтернету, а також матеріалів телебачення і радіо, яка забезпечувала б їх успішний пошук, навіть через значний проміжок часу¹³¹.

129 Наприклад, Місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині найняла місцеву компанію для проведення опитування на предмет з'ясування громадської думки про процеси, що відбуваються в місцевих судах у справах про військові злочини.

130 Наприклад, у 2008 році Присутність ОБСЄ в Албанії провела статистичний аналіз думок тих, хто відвідує суди, про ситуацію з доступом до суду, про те, як вони оцінюють систему правосуддя в цілому, а також про те, наскільки їх задовольняє робота суддів та працівників судів. Програма дійшла висновку, що це дослідження не дало відповідей, які можна було б з особливою користю включати до комплексного звіту про роботу судової системи. Однак повторне здійснення такого дослідження могло б продемонструвати, чи відбулися за відповідний період часу зміни, і могло б стати, зокрема, ще одним корисним інструментом для оцінки ефективності реформ.

131 Див. також пункт 5.3 «Системи обліку інших видів інформації».

РОЗДІЛ 10

Аналіз даних моніторингу судових процесів

У цьому розділі описуються різні етапи аналізу даних, отриманих під час спостережень, з метою складання звітів або здійснення заходів адвокації. Зокрема, вони охоплюють виявлення та підтвердження існування проблем, з'ясування їхніх основоположних причин, пошук можливих рішень і відслідковування розвитку подій після повідомлення про існування проблеми. Термін «спостерігач» тут застосовуватиметься нами також до аналітиків з правових питань, за винятком випадків, коли між ними проводиться чітке розмежування.

10.1. Виявлення проблем

Одне з основних завдань спостерігача полягає в тому, щоб виявити існування проблем у системі правосуддя, а також, якщо проблеми є, – з'ясувати, в чому вони полягають. Для цього необхідно вміти ідентифікувати практику, що не сумісна з нормами прав людини, що у свою чергу вимагає наявності міцних знань у сфері законодавства і побудови юридичних обґрунтувань. Під час спостереження за судовим процесом спостерігач повинен визначити, чи мали місце якісь порушення процесуальних прав чи інших положень національного або міжнародного права.

Часто в тих програмах, де використовуються послуги спостерігачів, які мають менше досвіду, провідну роль у виявленні відповідних правових проблем під час аналізу їх звітів відіграють аналітики з правових питань. Інші програми більше покладаються на своїх спостерігачів в аспекті виявлення проблемних моментів. У разі недостатньої підготовки спостерігачів за такого підходу програма ризикує не помітити порушень гарантій справедливого судового розгляду¹³². Хоча навряд чи слід очікувати, щоб спостерігачі наперед знали всі закони, що стосуються справи, за якою вони спостерігають; вони повинні бути достатньою мірою підготовлені і вміти виявляти потенційні порушення. Вони також повинні вміти відшукати відповідні положення закону, які можуть підтвердити або спростувати підозри, що виникають, а також прагнути постійного розширення своїх знань із законодавства, юриспруденції та юридичної практики.

Іноді виявлені під час спостереження проблеми очевидні й зрозумілі, як у випадку, коли дії якогось суб'єкта явно порушують ту чи іншу правову норму. Наприклад, проголошення вироку не у відкритому судовому засіданні суперечить нормам справедливого судового розгляду та підлягає включенню до звіту. Однак часто трапляються випадки, коли дуже важко вирішити, чи є відповідна дія або упущення ознакою існування проблеми. Спостерігачам важливо бути завжди напоготові й досліджувати всі сумнівні випадки до кінця. За наявності сумнівів потрібно зібрати додаткову інформацію, щоб підтвердити або спростувати підозри, що виникають.

Добра обізнаність з місцевою юридичною практикою в галузі прав людини та з прецедентним правом міжнародних органів дозволяє спостерігачам обґрунтованіше судити про види дій, що можуть становити порушення. Проте трапляється, що прецеденти не дають чіткої відповіді з

132 Див. пункт 8.4 «Навчальні заняття».

того чи іншого питання¹³³. Крім того, в перехідних системах правосуддя судова влада може зіткнутися з проблемами, які не мають прецеденту, прямо не регулюються законом і ще ніколи не ставали об'єктом ретельного аналізу і обговорення¹³⁴. Для того, щоб встановити, чи становить собою практика в таких справах можливе порушення, спостерігачі можуть звертатися до «м'якого права» або до думок науковців. У випадках правового вакууму дії тих чи інших суб'єктів можна також інтерпретувати, виходячи з норм прав людини, або скористатися для цього прикладами позитивної практики з інших країн. Можна також витлумачити сумнів на користь судової влади і дійти висновку, що та чи інша підозріла практика не становить порушення норм справедливого судового розгляду. Багато програм вимагають, щоб спостерігачі повідомляли своїх керівників про будь-які сумнівні випадки, в яких вони підозрюють можливе порушення. Тоді аналітики з правових питань можуть провести необхідні дослідження і визначити наявність або відсутність порушень у судовій практиці, що привернула увагу спостерігача¹³⁵.

Нарешті, слід наголосити, що факт кваліфікації тієї чи іншої процесуальної дії як відступу від норм прав людини не обов'язково означає, що весь судовий процес не відповідає принципам справедливого судового розгляду, або що апеляційний суд, який розглядає питання про дотримання прав людини в цій справі, винесе рішення про наявність якого-небудь порушення. Висновки спостерігачів можна порівняти з критичними зауваженнями правознавців у працях з аналізу судових рішень та судової практики. Апеляційний суд може, беручи до уваги інші чинники і з урахуванням конкретних обставин і доводів сторін у справі, не знайти порушень гарантій справедливого судочинства в ситуації, що викликала занепокоєння у спостерігачів. Це не обов'язково означає, що дані та висновки програми є нікчемними або помилковими.

10.2. Верифікація проблем

Подаючи звіти або займаючи позиції, що не повністю відповідають фактам або тлумаченню закону, програма моніторингу судових процесів може підірвати довіру до себе, а також свою репутацію в частині неупередженості та професіоналізму. Отже, з метою забезпечення достовірності виявлених фактів і висновків програмам слід використовувати цілу низку методів, а також здійснювати перехресну перевірку виявлених фактів та правомірності застосування юридичних норм.

Спостерігачі та аналітики з правових питань повинні забезпечити точність фактів, що включаються до внутрішніх звітів. Для цього виявлені під час судових засідань порушення зазвичай проходять перевірку на достовірність (індивідуально і спільно групами спостерігачів і аналітиків) на основі не менш ніж двох джерел з метою виявлення упущень, а також підтвердження точності дат, заяв, дій та юридичних посилань. Наприклад, при виявленні будь-якої проблеми співробітники програми моніторингу можуть порівняти записи, зроблені спостерігачем на засіданнях, з офіційним протоколом суду або звукозаписом розглядів, перевірити переклад документів, отримати відповідні письмові докази однієї із сторін або рішення суду, опитати відповідних дійових осіб, які можуть підтвердити такий висновок або пролити світло на виявлену проблему, або вжити інших заходів для верифікації інформації. Якщо будь-яке положення права застосовується або тлумачиться в суді сумнівним чином, співробітникам програми

133 Таке може статися, наприклад, коли подібні справи ще не розглядалися, або коли в аналогічних справах різні суди виносили протилежні за змістом рішення.

134 Прикладом можуть слугувати дві перші справи, висунувши звинувачення у яких МТКЮ передав їх судам Боснії і Герцеговини. Судді в Боснії вирішили залишити обох обвинувачених під вартою до суду в Сараєво доти, доки висунути їм у МТКЮ звинувачення, не передбачені на той момент місцевим законодавством, не будуть ним передбачені. Приймаючи це рішення, судді виходили з примату рішення МТКЮ про утримання під вартою над рішеннями місцевих судів. Заперечення програми моніторингу ОБСЄ полягали в тому, що цими рішеннями судді фактично відмовилися від власних повноважень щодо розгляду по суті питання про продовження утримання під вартою. Таким чином, питання продовження утримання під вартою не розглядалося відповідним судом у сенсі статті 5(3) ЄКПЛ. На підставі цього висновку ОБСЄ національний суд змінив свій підхід у подальших справах, що їх йому передавав МТКЮ.

135 Наприклад, спостерігачі при Місії в Боснії і Герцеговині, заповнюючи Щоденний звіт про слухання в електронній базі даних, повинні ставити відмітку навпроти будь-якої практики, в якій вони підозрюють наявність порушення, проте не впевнені у своїх висновках. Потім це питання докладніше вивчають аналітики з правових питань, які, враховуючи наявні факти і застосовне законодавство, приймають обґрунтованіше рішення про наявність або відсутність порушення.

моніторингу слід отримати оригінал відповідного правового документу і перевірити, чи становить він собою оновлену і діючу версію. Крім того, слід перевірити, чи не зустрічаються версії закону, що суперечать одна одній, або різні його тлумачення у рішеннях судів і коментарях.

Незважаючи на те, що звіти про спостереження не повинні посилатися на всі використовувані джерела, програмам слід вести облік своїх джерел і бути готовими підтверджувати свої дані в разі, якщо їх коли-небудь поставлять під сумнів. Якщо джерела надають суперечливу інформацію щодо того, чи мало місце порушення національних та/або міжнародних стандартів, програмам необхідно оцінити ступінь достовірності кожного джерела і, можливо, пошукати додаткові джерела інформації.

Крім того, принцип безсторонності¹³⁶ вимагає, щоб спостерігачі враховували всі точки зору і намагалися максимально точно встановити, якою мірою різні обставини або суб'єкти могли зробити свій внесок у певне порушення. Наприклад, якщо судові рішення постійно виносяться без належного правового обґрунтування, то серед причин цього співробітникам програми слід розглядати не тільки дії суддів, а й такі питання, як чіткість вимог законодавства щодо обґрунтування рішень, що виносяться; період часу, який відводиться суддям на прийняття рішення; те, чи ставлять сторони питання про необґрунтованість рішень як підставу для подання апеляції; те, чи скасовують апеляційні та верховні суди рішення, винесені без відповідного обґрунтування, і чи можна вважати рішення судів вищої інстанції відповідними прикладами для судів нижчого рівня. За такого підходу порушення аналізуються з різних точок зору, а програми моніторингу таким чином захищають себе від підозр у заангажованості.

Для того, щоб встановити, чи є та чи інша сумнівна практика одиничним випадком, або вона відображає системну проблему, програмі слід мати у своєму розпорядженні належні дані для порівняння, такі як кількість подібних випадків та/або їхній географічний розподіл. Якщо у звітах йдеться про окремі порушення або про проблеми, що виникають зрідка, це необхідно відзначати.

Крім верифікації фактів, програмам моніторингу також необхідно переконатися в тому, що вимоги закону чи правова практика, на основі яких будується їхній аналіз, стосуються справи, мають законну силу і є достовірними та переконливими. Якщо існують різні тлумачення тієї чи іншої правової норми, й виконаний програмою аналіз базується не на найбільш популярному тлумаченні, свої висновки слід підкріплювати переконливим роз'ясненням вибору на користь іншої думки. На практиці значна частина обов'язків аналітика з правових питань полягає в забезпеченні використання належних правових джерел.

10.3. Виявлення основних причин і відповідних засобів вирішення проблем

Особливо у випадках, коли моніторинг судових процесів спрямований на підтримку реформи системи правосуддя, програмі недостатньо суто вказувати на виявлені симптоми; слід також спробувати виявити причини порушення норм справедливого судового розгляду. Завдяки цьому програма зможе підготувати обґрунтовані рекомендації про заходи із подолання проблем.

Оскільки саме спостерігачі зазвичай безпосередньо стикаються з тією чи іншою проблемою, вони отримують перше уявлення про її можливі причини. Тому слід заохочувати їх до того, щоб вони включали до внутрішніх звітів і власну думку щодо причин порушення. Наприклад, вони можуть дійти думки, що це порушення пов'язане із тим, що суд керувався положеннями невдало сформульованого закону, або з суперечливою судовою практикою, незнанням законодавства, відсутністю достатніх ресурсів чи з якимось іншим чинником. Така інформація може стати відправною точкою для подальших досліджень аналітиків з правових питань.

У аналітиків з правових питань найбільше шансів зрозуміти можливі основні причини тих чи інших видів порушень, оскільки вони аналізують велику кількість судових справ і обізнані з

136 Див. пункт 8.1.2 «Обов'язок виявляти неупередженість».

політичними подіями, недоліками в інституційній системі та проблемами в сфері розбудови потенціалу. Тому, разом з керівниками програм, вони можуть формулювати рекомендації щодо можливих способів вирішення проблем, виявлених програмою.

10.4. Моніторинг подій після виявлення проблеми та включення її до звіту

Оскільки програми моніторингу вивчають функціонування систем правосуддя, вони повинні перевіряти, чи здатна система самостійно виявляти й викорінювати порушення прав людини. Наприклад, якщо суд першої інстанції допускає непублічне виголошення вироку, а захист не включає це порушення в апеляційну скаргу, це може вказувати на низьку ефективність інституту захисників. Натомість якщо захист згадує в апеляції про це порушення, а суд другої інстанції відхиляє цей аргумент без жодних пояснень, це – ще одна ознака системного недоліку.

Після того, як програма моніторингу виявила проблему і повідомила про неї органи влади, її завданням стає перевірка того, чи визнають органи влади та суб'єкти системи правосуддя існування проблеми, а також чи запровадять вони належні зміни або реформи. Якщо проблема зберігається, програмі моніторингу або органам влади необхідно відповідним чином змінити свої підходи. Відслідковування подій після того, як проблеми були доведені до відома влади й опубліковані разом із запропонованими рішеннями, дає програмі змогу оцінити рівень співпраці влади та її волю щодо підтримки реформ¹³⁷.

Крім того, спостереження за виконанням рекомендацій – це один із засобів оцінки досягнень програми. Якщо рекомендації виконуються не так, як передбачалося, або якщо зворотній зв'язок вказує на недоліки в процесі аналізу, програмі варто переглянути свої підходи на предмет можливого внесення відповідних змін¹³⁸.

137 Вдалим прикладом того, яким чином програма може організувати відслідковування дій влади щодо виконання рекомендацій і стимулювати відповідних суб'єктів до вжиття додаткових заходів щодо усунення недоліків, може слугувати звіт СМСП в Косово за 2006 рік під назвою *Reforms and Residual Concerns (1999–2005)* [Реформи і проблеми, що залишаються (1999–2005)].

138 Див. розділ 13 «Оцінка ефективності реалізації системного моніторингу судових процесів».

РОЗДІЛ 11

Системи внутрішньої звітності

Внутрішня звітність – це спосіб подання спостерігачами інформації та результатів аналізу своїм керівникам, головним чином у формі звітів про судові справи, підготовлених за результатами спостережень за окремими засіданнями або процесами. Ефективна система звітності про судові процеси повинна регулювати зміст і структуру звітів про судові справи з тим, щоб звіти послідовно відображали інформацію і результати аналізу, отримані відповідно до цілей програми. Цей розділ покликаний допомогти керівникам програм у створенні ефективної системи звітності про спостереження за судовими справами відповідно до потреб конкретної програми. Він охоплює характеристику звітів про судові справи, основні компоненти звіту, види систем звітності про судові справи, методи спрощення та систематизації звітності про судові справи, а також види внутрішньої звітності, інші, ніж звіти про судові справи.

11.1. Характеристика звітів про судові справи

Оскільки звіти про судові справи є основним джерелом інформації для програм моніторингу судових процесів, вони повинні містити точну фактичну інформацію та якісний правовий аналіз. Усі програми – як великі, так і невеликі – стикаються з проблемою складання та синтезу звітів, підготовлених людьми з різними правовими навичками, з різним досвідом та різними поглядами. Великомасштабні програми, які прагнуть зробити системні висновки про функціонування системи правосуддя, можуть складати звіти на матеріалі сотень різних справ з різними процесуальними історіями, що охоплюватимуть широке коло питань і відобразатимуть їхню еволюцію. З цієї точки зору, для управління внутрішньою звітністю програмам слід розробити стандартну форму звітів. Під час розробки форми звітів керівникам слід орієнтуватися на три основних елементи: точність, послідовність і стандартизацію.

⇒ Точність

Від точності інформації, що включається до публічних звітів, може залежати авторитет всієї програми. Точність публічних звітів, у свою чергу, вимагає, щоб матеріали, які становлять їхню основу, тобто звіти в судових справах, були точними, чітко сформульованими і спиралися на спостереження, зроблені під час судового процесу, на витяги з документів суду або на інші надійні джерела. Точність правового аналізу вимагає, аби висновки звітів були чітко сформульованими і підтверджувалися посиланнями на відповідні правові норми, судову практику чи інші джерела. Якщо спостерігач користується інформацією з вторинних джерел, таких як інтерв'ю, це має відобразитися у внутрішньому звіті, щоб при включенні такої інформації до публічного звіту або при використанні її в інших зовнішніх заходах аналітики поводитися із нею з відповідною обережністю¹³⁹.

⇒ Послідовність

Послідовність досягається в тому випадку, якщо спостерігачі складають звіт за одним і тим самим переліком питань (тематичний аналіз) і при аналізі користуються однією і тією самою правовою базою. Щоб забезпечити послідовність у тематичному аналізі, необхідно чітко визначити коло питань, що відслідковуються, які повинні цілеспрямовано відобразитися у звітах. Послідовність схеми аналізу досягається за рахунок того, що спостерігачі знають і застосовують одні й ті самі

139 Див. також пункт 10.2 «Верифікація проблем».

правові стандарти. Можна використовувати також додаткові питання або правові норми, якщо вони стосуються особливої проблеми, що постає в тій чи іншій справі, оскільки це дозволить збагатити результати аналізу, який виконується програмою. Разом з тим спостерігачі не повинні ігнорувати в своєму звіті жодного із запропонованих питань або застосовувати для аналізу іншу правову основу, ніж та, що обрана керівниками програми.

➔ Стандартизація

Звіти в судових справах повинні використовувати єдиний формат, що забезпечує, аби спостерігачі не пропустили жодних важливих питань. Стандартна форма звіту також дозволяє виділяти певні види інформації з різних справ, що максимально полегшує роботу аналітикам, коли ті здійснюють порівняння і готують звіти з будь-яких конкретних проблем. Групуючи надану в звітах в окремих справах інформацію з якихось конкретних питань, аналітики отримують можливість робити змістовніші висновки про будь-які системи або судові процедури. Це особливо важливо для програм, які ставлять перед собою завдання з отримання системних даних на базі спостереження за великою кількістю судових процесів. У наступних пунктах наводяться приклади різних стандартних форм звітів, що використовуються програмами ОБСЄ з моніторингу судових процесів.

11.2. Основні компоненти звіту про судову справу

Форма звіту спостерігача про судову справу містить три компоненти: інформацію про справу, виклад фактів, правовий аналіз та висновки.

➔ Інформація про судову справу

Інформація про судову справу – це один з основних компонентів будь-якого звіту про спостереження за судовим процесом¹⁴⁰. Зазвичай ця інформація розміщується на початку внутрішнього звіту і дозволяє ідентифікувати основні властивості розгляду. Так само, як і у випадку з іншими компонентами звіту, програмі слід обмежити обсяг інформації про судову справу необхідним мінімумом (залежно від спрямованості програми), щоб уникнути непотрібного ускладнення звітності. Основна інформація у справі, така як обвинувачення, постанова про взяття під варту і основні правові положення, що застосовуються до такої справи, вводить читача в суть і особливості справи і слугує відправною точкою для аналізу. Інформація про справу – це об'єктивні дані, які зазвичай одержуються з матеріалів справи. Якщо у програми немає доступу до матеріалів судової справи, вона може отримати інформацію про справу в процесі судових розглядів або шляхом проведення опитувань.

➔ Виклад фактів

Викладом фактів називається надання інформації про процесуальні дії, що здійснюються під час розгляду, за яким проводиться спостереження, а також пред'явлені докази, що стосуються обставин злочину, в учиненні якого обвинувачується особа. Зокрема, це докази, які підтримують або доводи обвинувачення, або доводи захисту. До цієї частини звіту можуть належати:

- публічне зачитування офіційного обвинувачення;
- роз'яснення обвинуваченому його прав;
- клопотання сторін, кінцеві виступи та клопотання про апеляцію;
- переказ або короткий виклад заяв свідків;
- надані в суді свідчення;

140 Найчастіше до складу основної інформації про кримінальну справу належить: найменування суду; номер судової справи; імена обвинувачених; імена юристів, які беруть у ній участь, у тому числі судді, прокурора й адвоката захисту; ім'я потерпілого; інші особливі характеристики зазначених осіб, такі як національна, етнічна та релігійна приналежність (якщо вони фіксуються і мають якесь значення через особливі властивості справи); відповідні дати, в тому числі дати затримання, взяття під варту, висування офіційного обвинувачення, й вид слухання, за яким проводилося спостереження; кримінальне обвинувачення і відповідні статті закону; короткий виклад обвинувачення; інша основна інформація в справі і слуханнях, яка має значення для моніторингу, – така як дати й характеристика різних клопотань, наказів або постанов.

- зміст документів – наприклад, звітів поліції або будь-яких заяв у складі скарги;
- інші докази, пред'явлені у справі на користь обвинувачення або захисту, або які стосуються основних злочинів, обвинувачень або захисту;
- постанови, винесені суддею.

У цивільних або адміністративних справах до викладу фактів належить посилання на основні елементи спору, що розглядається, а також, де це можливо, інші елементи, описані вище.

Важливість викладу фактів і значення, яке йому надається, може значною мірою відрізнитися залежно від мети та спрямування уваги програми моніторингу. У зв'язку з тим, що виклад доказів у звіті, в тому числі виклад свідчень, займає багато часу, програма повинна ретельно зважити, чи потрібно в звітності звертати особливу увагу на наведені в суді докази, або слід надавати їх зведений опис, або можна взагалі не використовувати ці дані. Докладніше проблема викладу фактів висвітлюється в пункті 11.4.2, де розглядається питання про спрощення цього компоненту.

➤ Правовий аналіз та висновки

Правовий аналіз та висновки становлять основу більшості звітів про судові справи, оскільки є висновками спостерігачів із конкретних питань, обраних як об'єкт моніторингу. Інформація, що включається до звіту, залежить від фокусу і цілей програми. Програми ОБСЄ з моніторингу судових процесів у звітах відображають такі питання:¹⁴¹

- дотримання стандартів справедливого судового розгляду, в тому числі права на свободу, та питання, пов'язані з взяттям під варту;
- незалежність і неупередженість суду;
- дотримання національного законодавства і здійснення реформ;
- функціонування судової системи, в тому числі стосовно затримок розгляду;
- питання, пов'язані із забезпеченням матеріальної бази та ресурсів;
- практика призначення покарань;
- професіоналізм юристів, які беруть участь у процесі;
- питання, пов'язані з роботою супутніх установ системи правосуддя, таких як служби ювенальної юстиції, охорони психічного здоров'я та виправні установи;
- процедури видачі ордерів і діяльність судової поліції; а також
- питання, пов'язані з відправленням правосуддя щодо певних злочинів, таких як військові злочини, торгівля людьми, корупція і пов'язані з ними порушення прав людини.

Навіть у програм з подібною спрямованістю спосіб надання аналізу в звітах про судові справи може відрізнитися. Наприклад, залежно від методики звітності ці спостереження можуть мати характер висновків («обвинуваченому не роз'яснили належним чином його права на юридичну допомогу») або більш описовий характер, включаючи опис настанов судді і відповідей обвинуваченого, а також аналітичну частину з висновками про те, чи відповідали такі настанови відповідним положенням національного законодавства та/або міжнародних стандартів. У результаті спосіб надання правового аналізу та висновків може бути різним, залежно від обраної такою програмою системи складання звітів про судові справи.

11.3. Вибір системи звітності про судові справи

Існує два основних типи стандартних систем звітування про судові справи, що їх можна охарактеризувати як «відкрити» (описову) і «закрити» (анкетну). Ці назви відображають відмінності в методиці викладу і аналізу правової інформації. Програми ОБСЄ, які здійснюють моніторинг аналогічних питань, використовували як один, так і інший тип системи звітності. Таким чином, вибір системи звітності не пов'язаний безпосередньо зі спрямованістю або тематикою моніторингу, а залежить від більш загальних питань обраної методики. Характеристика і порівняння цих двох основних систем наводяться далі. Можливе також використання «комбінованої системи», що характеризується нижче і поєднує елементи обох основних систем.

141 Див. також таблицю в додатку II.C, додаток IV і пункт 11.3 «Вибір системи звітності про судові справи».

11.3.1. Відкрита (описова) система звітності

Система звітності вважається відкритою, якщо формат звіту про судову справу не обмежується докладною структурою і пропонує спостерігачеві описовий підхід до подання фактів та їхнього аналізу. Відкрита система дає спостерігачеві більше свободи дій при складанні звіту і проведенні аналізу питань в міру їхнього виникнення. Відкрита система вимагає, щоб спостерігач умів розпізнавати проблемні питання при їхньому прояві. Виявивши проблему під час спостереження за справою, спостерігач готує звіт, у якому докладно її описує, переказує (можливо) історію цього судового процесу, розглядає застосування національного законодавства і робить висновок щодо дотримання стандартів справедливого судового розгляду. Таким чином, відкрита система сприяє поглибленому аналізу конкретних проблем або питань у міру їхньої появи. Водночас, працюючи за відкритою системою, спостерігач навряд чи буде систематично фіксувати або аналізувати питання або практику, які не викликають жодних нарікань. Тим не менш програма може видавати інструкції, що вимагають включення до звіту прикладів позитивної практики у разі, якщо такі будуть помічені.

Нижче наводиться приклад відкритої схеми звіту: меморандум спостерігача Секції з питань моніторингу систем правосуддя (СМСП) при Місії ОБСЄ в Косово.

Група моніторингу системи правосуддя Меморандум спостерігача	
Кому: Керівнику СМСП Копії: Аналітикам з правових питань СМСП Від кого: Дата: Стосовно: <i>Назва справи</i>	
I. Інформація про справу <ul style="list-style-type: none"> • Обвинувачений (обвинувачені), дата народження, етнічна група (групи) • Суд • Обвинувач • Захисник • Потерпілий (потерпілі), дата народження, етнічна група (групи), представник • Суддя досудового провадження • Суддя, головуєчий на слуханні про підтвердження обвинувачення • Склад першого або повторного суду • Обвинувачення • Дати взяття під варту і звільнення з-під варту • Вирок 	
II. Стадії процесу <i>Якщо справа згадується в щоденному звіті, ви повинні систематично копіювати і переносити її в цю форму з тим, щоб вся інформація з цієї справи зберігалася в одному документі.</i> <ol style="list-style-type: none"> 1. Затримання в поліції 2. Утримання під вартою 3. Слідство до висування обвинувачення 4. Обвинувачення <ul style="list-style-type: none"> – Короткий виклад обвинувачення – Дата пред'явлення обвинувачення 5. Слухання з підтвердження обвинувачення 6. Слухання по суті 7. Вирок <ul style="list-style-type: none"> – Дата оголошення вироку – Дата оформлення письмового вироку Оскарження/верховний суд 8. Повторне слухання 9. Під час відбування покарання 	
III. Проблеми/зауваження <i>(Використовується, якщо інформація не стосується жодної з вищезазначених стадій).</i>	

У відкритих системах спостерігачам зазвичай надаються переліки контрольних питань, що підлягають спостереженню і аналізу¹⁴². До таких переліків зазвичай входять питання, що стосуються застосування конкретних законів або гарантій справедливого процесу, розбиті для простоти користування за стадіями судового розгляду. Такі питання не вимагають прямих відповідей: вони слугують для довідки і нагадують спостерігачам, на які питання або проблеми слід звертати увагу під час спостережень за засіданнями або вивчення матеріалів справи. У наведеному вище прикладі результати правового аналізу, виконані спостерігачем, слід вносити до відповідної частини розділу II або розділу III. Для того, аби додані записи в меморандумі спостерігача було легше відрізнити від попередніх, спостерігачі можуть їх виділяти.

11.3.2. Закрита (анкетна) система звітності

При використанні закритих, або анкетних систем звітності спостерігачам необхідно відповісти на кілька конкретних стандартних питань у справі, за якою вони ведуть спостереження¹⁴³. Ця система вважається закритою в тому сенсі, що її форма звіту докладно структурована і не надає спостерігачеві великої свободи дій в частині вибору питань, що відслідковуються в кожному процесі. Анкета значно полегшує узагальнення і кількісний аналіз даних.

Приклад: Частина анкети, використаної програмою БДІПЛ з моніторингу судових процесів у Казахстані, присвячена питанням дотримання презумпції невинуватості і права не свідчити проти себе або визнати себе винним:

«...»

24. Чи перебував обвинувачений в наручниках під час слухання?
25. Чи перебував обвинувачений за ґратами (металева клітка в залі суду, в якій часто розміщують обвинувачених під час судових слухань)?
26. Де перебував судовий пристав під час слухання?
27. Чи було обвинуваченому роз'яснено право не давати свідчення проти себе? Чи скористався обвинувачений цим правом?
28. Чи було роз'яснено обвинуваченому, що він не зобов'язаний підтверджувати зізнання, яке він зробив під час досудового провадження?
29. Чи здійснював обвинувач або інші учасники процесу тиск на обвинуваченого під час його допиту?
30. Чи здійснював суддя тиск на обвинуваченого з метою примусити його визнати себе винним? Якщо так, то в чому це виявилось? ...»

Як показує наведений вище уривок з анкети, закриті системи звітності застосовують докладні питання для фіксації результатів спостережень за конкретними обставинами або практикою. Узагальнення такої інформації може надавати не тільки статистичний огляд конкретної практики дотримання національного процесуального кодексу, а й також використовуватися як об'єктивний показник дотримання більш широких стандартів, що є об'єктом спостереження. Анкета дозволяє систематично документувати велику кількість даних, які потім легко звести докупи і провести порівняння¹⁴⁴.

Закриту систему особливо зручно використовувати в тому випадку, коли програма спрямована на вивчення якихось конкретних питань, які потребують систематичного обліку або кількісного аналізу. Потрібно зазначити, що деякі анкети не вимагають від спостерігача робити будь-які загальні правові висновки. Наприклад, у наведеному вище прикладі немає питання «Чи мало місце порушення принципу презумпції невинуватості?». Замість цього анкети часто спрямовані на отримання конкретних об'єктивних показників, які можуть пролити світло на приклади практики дотримання національного процесуального кодексу та міжнародних стандартів. Разом з тим інші анкети можуть вимагати від спостерігачів також проведення правового аналізу.

142 Зразкові питання і проблеми, які можна включати до переліків контрольних питань у відкритих системах, див. у додатку II.A. і додатку II.B.

143 Приклад анкети, яка використовується в закритій системі звітності, див. у додатку II.C.

144 Див. також пункт 11.4.3 «Моніторинг окремих судових засідань і складання звітів».

Анкети зазвичай охоплюють широкий діапазон питань і можуть вимагати відповіді на 100 і більше питань у кожній справі. В результаті, навіть якщо такі анкети передбачають якусь оцінку, у спостерігачів виявляється менше можливостей для поглибленого аналізу порівняно з відкритими системами звітності.

Можливо також, що незважаючи на безліч питань, включених до анкети, під час судового розгляду буде виявлена сумнівна практика, яка не була передбачена анкетною, а отже, випала з поля зору програми. Вона може стосуватися абсолютно іншого питання або питання, що тісно пов'язане з питаннями анкети, проте не увійшло до неї. Наприклад, анкета може запитувати, чи ставив суддя потерпілому питання про намір подавати майновий позов, але не питати, чи розуміла потерпіла сторона значення цього права¹⁴⁵. Анкета, яка не передбачає можливих проблем такого практичного плану, може дати результати, які не повною мірою відображають справжній стан справ, якщо тільки спостерігачі не будуть попереджені про це заздалегідь, та їм не буде надано в анкеті відповідного місця для коментарів. Зазвичай закриті системи вимагають, щоб спостерігачі звертали увагу на всі деталі розгляду, що можуть свідчити про порушення прав людини, навіть якщо відповідні питання в анкеті відсутні. Разом з тим існує ризик того, що закриті системи можуть звести увагу спостерігачів щодо елементів, не охоплених анкетною, які вони проігнорують або не помітять. Саме з цієї причини, хоча закриті системи можуть використовуватися спостерігачами, які мають незначний досвід, вони не настільки ефективні в аспекті можливості розвитку аналітичних навичок досвідчених спостерігачів порівняно з відкритими системами. Рекомендації щодо складання переліку питань пропонуються в пункті 9.4 «Збір інформації за допомогою опитувальних листів або анкет».

11.3.3. Порівняння відкритих і закритих систем звітності

У кожній системі є свої переваги та обмеження, що роблять її більш або менш ефективною залежно від мети і спрямованості програми. Порівняння обох систем наводиться в таблиці нижче.

Порівняння відкритих і закритих систем звітності		
Параметр	Відкритий (описовий) звіт	Закритий (анкетний) звіт
Глибина аналізу окремих справ	<ul style="list-style-type: none"> Ця система дозволяє проводити поглиблене вивчення і докладний аналіз окремих питань в окремих справах, в тому числі виявлення і докладний аналіз проблем Ця система може забезпечити більш докладне відображення в публічному звіті фактів серйозних порушень права на справедливий суд і прав людини в окремих справах 	<ul style="list-style-type: none"> Анкета може бути організована таким чином, щоб за її допомогою можна було отримати і проаналізувати конкретну інформацію про дотримання національного законодавства і гарантій справедливого процесу Ця система передбачає менш поглиблений описовий аналіз окремих судових справ Ця система дає менше можливостей для вивчення складніших проблем або виявлення «сірих зон», порушення в яких не настільки очевидні
Можливість кількісного аналізу проблем у масштабах всієї системи правосуддя	<ul style="list-style-type: none"> За цієї системи може бути важче проводити узагальнення та кількісний аналіз численних і різнопланових питань Більш структуровані і цілеспрямовані анкети для відкритих систем дають більше можливостей для кількісного аналізу природи або масштабів виявлених проблем 	<ul style="list-style-type: none"> Структура таких анкет дозволяє легко групувати дані про практику, що суперечить національному законодавству і гарантіям справедливого процесу Цей формат дозволяє проводити кількісний або анкетний аналіз питань у всьому масиві справ, щодо яких здійснюється спостереження. Кількісний аналіз може стати міцною основою для висновків на користь проведення системних реформ

¹⁴⁵ Спостерігачі повідомляють про випадки, коли юридична мова судового розгляду була незрозумілою непрофесіоналам, а отже, не мала потрібного ефекту.

Наслідки обмежень у доступі	<ul style="list-style-type: none"> Обмеження у доступі до судових розглядів, документів і матеріалів справ можуть скоротити можливості і обсяг інформації, необхідні для поглибленого аналізу складніших питань, притаманних для відкритих систем 	<ul style="list-style-type: none"> Формат анкети дозволяє групувати інформацію з безлічі справ і робити висновки з якихось конкретних питань, що полегшує їхній облік, навіть за відсутності доступу до повних матеріалів окремих справ
Кількість звітів	<ul style="list-style-type: none"> В міру збільшення кількості звітів висновки стають більш чіткими, однак управління всім масивом інформації ускладнюється, в результаті чого деяка інформація із справ може залишитися не витребуваною 	<ul style="list-style-type: none"> В міру збільшення кількості звітів управління інформацією не ускладнюється у зв'язку з тим, що ступінь достовірності висновків зростає разом з обсягом даних, що піддаються кількісному вимірюванню
Короткостроковий моніторинг/моніторинг кількох справ	<ul style="list-style-type: none"> Докладний аналіз окремих справ з виділенням проблем може створити серйозну основу для складання звіту з питань, що виявляються, навіть на базі моніторингу невеликої кількості справ 	<ul style="list-style-type: none"> Для того, щоб отримати достовірні дані на основі кількісного аналізу, необхідні триваліші спостереження за достатньою кількістю справ
Досвід спостерігачів	<ul style="list-style-type: none"> Для роботи за цією системою потрібні спостерігачі з досвідом роботи та навичками аналізу, які вміють помічати проблеми, самостійно застосовувати стандарти і формулювати висновки 	<ul style="list-style-type: none"> Анкети докладніше структуровані, що робить їх придатними для не дуже досвідчених спостерігачів або тих з них, хто не має ґрунтовної юридичної підготовки
Переваги та недоліки	<ul style="list-style-type: none"> Ця система відмінно підходить для програм, що бажують глибше розібратися в процесах в окремих справах, виявити більш складні проблеми або звернути увагу на вузьке коло питань з високим ступенем їх аналізу Основна увага приділяється якісним результатам, у зв'язку з чим кількісний аналіз (у тому числі статистика) іноді може не вписуватися в цей формат звітності Є ризик, що спостерігачі, налаштовані лише на виявлення порушень, будуть приділяти їм надмірну увагу і не помічати прикладів позитивної практики Спостерігачі більш вільні у виборі фокусу уваги при складанні звітів Ця система сприяє розвитку у спостерігачів навичок аналізу та складання описових звітів, сприяючи їх професійному зростанню У рамках цієї системи аналітики з правових питань отримують результати первинного аналізу, які можна включати до звітів дослівно, або на підставі яких можна легко скласти тексти для зовнішніх звітів 	<ul style="list-style-type: none"> Анкета більш підходить для отримання даних про функціонування тієї чи іншої системи, придатних для кількісного аналізу, в тому числі як щодо проблем, так і щодо прикладів позитивної практики Цей підхід дозволяє за період спостережень збирати дані щодо як широкого спектру питань, так і окремих тем Аналіз проблем може бути менш глибоким і охоплювати менше нюансів порівняно з відкритими описовими звітами При використанні цієї системи важко оцінити якість зібраних даних При використанні цієї системи важче готувати поглиблені й повні публічні звіти про окремі справи Ця система не сприяє розвитку аналітичних навичок у спостерігачів при складанні звітів При використанні цієї системи обов'язок із «конвертації» «сирої» інформації в описовий аналіз покладається на аналітиків з правових питань

11.3.4. Комбіновані формати: системи відкритої впорядкованої звітності

Деякі програми моніторингу практикують «комбіновані» системи, що включають елементи відкритої і закритої систем звітності, які іноді називають системами «відкритої впорядкованої звітності». Така система є відкритою в тому сенсі, що вона передбачає описовий аналіз питань, який робиться на розсуд спостерігача, проте схема звіту при цьому докладніше впорядкована і спрямована на вирішення низки конкретних питань, що забезпечує більш послідовне охоплення питань і полегшує групування виявлених даних. Такий формат може підійти програмі, що прагне зберегти можливість поглибленого аналізу судових справ під час моніторингу великої кількості процесів, для того, аби зробити системні висновки на основі кількісного аналізу.

Нижче наводиться приклад відритої впорядкованої схеми, яка застосовується Місією ОБСЄ в Боснії і Герцеговині. До розділу III цієї схеми включені окремі питання, відповідь на які вимагає застосування описового аналізу.

Приклад відкритого впорядкованого звіту	
I. ІНФОРМАЦІЯ ПРО СПРАВУ	
Дата слухання:	
Характер слухання:	
Ім'я (імена) обвинуваченого (обвинувачених):	
Назва справи:	
Номер судової справи:	
Номер обвинувального висновку:	
Обвинувачення:	
Дата підтвердження обвинувального висновку:	
Заява про визнання вини:	
Дата заяви про визнання вини:	
Дата взяття під варту за рішенням суду:	
Дата і вид першого попереднього клопотання:	
Вік/етнічна приналежність/стать/громадянство обвинуваченого:	
Вік/етнічна приналежність/стать/громадянство потерпілого:	
Суд:	
Суддя (судді):	
Обвинувач:	
Адвокат захисту (за договором/призначенням):	
Дата наступного слухання:	
Вирок і призначене покарання:	
II. ІНФОРМАЦІЯ ПРО РОЗГЛЯДИ / СЛУХАННЯ	
Короткий виклад	
III. АНАЛІЗ ДОТРИМАННЯ НОРМ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ	
1. Утримання під вартою	
2. Незалежність і неупередженість суду та дотримання презумпції невинуватості	
3. Інформування про права	
4. Право на публічне слухання	
5. Право на безкоштовну допомогу перекладача	
6. Право на ефективну правову допомогу	
7. Надання достатнього часу і засобів для підготовки захисту	
8. Право на допит свідків особисто і законним представником	
9. Обґрунтована тривалість розгляду	
10. Вирок: відкрите і своєчасне оприлюднення, обґрунтування, призначення покарання	
11. Право на подачу апеляції	
12. Питання, що стосуються свідків	
13. Психічна недієздатність	
14. Принцип рівності сторін	
15. Інші питання	
16. Практика, що стосується такої справи	

Ця схема передбачає, що спостерігачі будуть відслідковувати 14 тематичних питань, що стосуються дотримання прав людини, на які спрямована увага програми, а також включає два пункти (15 і 16), в яких спостерігачі можуть повідомити про виявлені проблеми в сфері дотримання прав людини, що не увійшли в докладний перелік. Для заохочення ініціативи спостерігачів та сприяння розвитку їхніх навичок спостереження до схеми можна запровадити пункт, у якому вони зможуть ставити додаткові питання на власний розсуд.

11.4. Стратегії організації, спрощення та систематизації звітності

Наступні пункти присвячені стратегіям, які дозволяють зробити складання звітності більш ефективним і менш копітким.

11.4.1. Інструкції як засіб забезпечення єдиної методики звітності

Інструкції щодо заповнення звітів про спостереження за судовими справами – це важливий засіб забезпечення послідовності звітів, який розширює можливості програми з управління та узагальнення інформації. За відсутності чіткого посібника зі складання звіту спостерігачі можуть звертати увагу на розрізнені питання або описувати на його сторінках малозначущі факти й питання, серед яких буде важко відшукати аналіз актуальних проблем. Інструкції можуть містити:

- роз'яснення або короткий огляд питання (питань), що підлягають включенню до звіту;
- послідовність аналізу: наприклад, спочатку виклад фактів, а потім – правових норм;
- міжнародні стандарти та положення національного законодавства, якими слід керуватися при аналізі;
- перелік контрольних питань, що сприяють аналізу відповідної проблеми.

Незважаючи на те, що інструкції зі складання звіту нагадують перелік контрольних питань у тому сенсі, що вони звертають увагу спостерігача на питання, що їх належить відслідковувати, і допомагають їх виявляти¹⁴⁶, інструкції відрізняються тим, що вони безпосередньо прив'язані до конкретної форми або формату звітності. Це допомагає забезпечити послідовність не тільки в тематичному висвітленні, а й у методиці складання звіту – тобто в тому, яким чином питання включаються у звіт і аналізуються. Інструкції однаково важливі як для закритих, так і для відкритих систем звітності.

Якщо програма моніторингу розробляє посібник для своїх співробітників, він повинен описувати формат складання звіту та інструкції щодо його застосування. Наприклад, так діяла Місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині, видаючи переглянуту редакцію свого Посібника з моніторингу судових процесів у 2006 році.

Наведений нижче приклад показує, яким чином інструкції щодо складання звіту можна включати безпосередньо до бланку звіту.¹⁴⁷

Приклад інструкції щодо складання звіту в бланку звітності¹⁴⁷

I. ІНФОРМАЦІЯ ПРО СПРАВУ

Цей розділ знайомить читача з особливостями справи і становить собою схему, яка слугує основою для аналізу цього слухання в інших частинах звіту. Важливо, щоб вся інформація заповнювалася в кожному новому звіті. Примітка: Не залишайте незаповнених рядків. Якщо інформація для відповідного рядка відсутня, впишіть «Ні» або використовуйте аббревіатуру «н/в», даючи читачеві зрозуміти, що цей рядок не заповнений навмисно.

Дата проведення слухання: (дата спостереження за слуханням, якому присвячений такий звіт).

Вид слухання: (заява про визнання вини, розгляд справи по суті, слухання про призначення покарання тощо).

¹⁴⁶ Див. пункт 11.3.1 «Відкрита (описова) система звітності».

¹⁴⁷ Для простоти використання основний бланк звіту друкується чорним шрифтом, а інструкції – синім. Через брак місця ми не можемо відтворити тут весь бланк разом з інструкціями.

IV. АНАЛІЗ ДОТРИМАННЯ СТАНДАРТІВ ПРАВ ЛЮДИНИ

Загальні інструкції

Це – найважливіша частина звіту. Від наданого в ній аналізу залежить успіх усієї програми. Насамперед аналіз повинен оцінити ступінь відповідності національного законодавства і практики міжнародно-визнаним стандартам справедливого судового розгляду. Аналіз повинен мати критичну спрямованість і виявляти моменти, пов'язані з порушенням норм у сфері справедливого судового розгляду та прав людини.

Цей розділ розбитий на підрозділи, що дозволяє проводити аналіз судового засідання за загальними «темами», що відіграє важливу роль при оцінці дотримання стандартів справедливого судового розгляду. За темою кожного підрозділу нижче наводяться роз'яснення та відповідні питання для аналізу. Спостерігачам необхідно уважно оцінити, до якої категорії належить кожне аналізоване питання, і слідувати відповідним вказівкам. У разі сумнівів необхідно звернутися за допомогою до аналітика з правових питань. Усі важливі результати аналізу слід включати до цього розділу; в іншому разі вони можуть бути втрачені.

Під кожним підзаголовком:

а) Почніть з формулювання проблеми;

Сформулюйте проблему і двома-трьома реченнями опишіть її наслідки.

б) Наведіть короткий зміст відповідного закону, що застосовується і про порушення якого йдеться:

- Зазначте положення національного закону;
- Зазначте положення міжнародного законодавства про права людини, особливо якщо воно передбачає більш високий ступінь захисту. (Примітка. Крім безпосередньо застосованих конвенцій, може виявитися актуальним і прецедентне право міжнародних органів. Аналогічним чином, крім «твердого права», можуть застосовуватися й інші міжнародні документи, такі як збірки принципів).

в) Зіставте факти з цим законом: опишіть подробиці проблеми:

- Вкажіть факти;
- Проведіть аналіз дотримання положень закону;
- Вкажіть проблеми, потенційні або фактичні порушення міжнародного стандарту справедливого суду. Якщо ви не впевнені в наявності будь-якої проблеми, все одно включіть цю інформацію до звіту; в іншому разі вона може бути втрачена.

г) Рекомендації

- Рекомендації повинні бути спрямовані на вирішення виявленого питання/проблеми. Рекомендації повинні:
- бути конкретними
- бути адресованими одному або кільком суб'єктам.

...

ii) Інструкції до підрозділів 1–14

...

5. Право на безкоштовну допомогу перекладача

Стаття 6(3) ЄКПЛ: «... на безоплатну допомогу перекладача, якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не говорить цією мовою».

Якщо обвинувачений ледь говорить, розуміє або читає мовою, що використовується в суді, то реалізація права такого обвинуваченого на усний та письмовий переклад є особливо важливою для дотримання гарантій справедливого судового розгляду. Слід зазначити, що якщо обвинувачений достатньою мірою володіє мовою, використовуюваною в суді, проте воліє говорити якоюсь іншою мовою, влада не зобов'язана надавати йому безкоштовного перекладача. Послуги перекладача надаються безкоштовно, незалежно від результату судового процесу. Європейський суд визнав порушення права на безкоштовну допомогу перекладача в справі, де влада зажадала відшкодування оплати послуг перекладача, коли обвинувачений був засуджений [посилання: Справа «Ледіке, Белкацет, Коц проти Німеччини» (*Luedicke, Belkacet, Koc v. Germany*), рішення ЄКПЛ від 28 листопада 1978 року, пункти 47–50].

Важливо відзначити, що всі терміни починають обчислюватися з моменту, коли документ чи інструкція були вручені обвинуваченому зрозумілою йому мовою, а не з моменту, коли йому (їй) був вручений документ незрозумілою йому (їй) мовою [посилання: Там само, пункт 42].

Національні правові норми можна знайти в таких документах:

5(1) ВіН / 5(1) RS / 5(1) FBiH: Право на безкоштовну допомогу перекладача, якщо він (вона) не говорить мовою правоохоронних органів або не розуміє її;

185(5) ВіН / 96(5) RS / 99(5) FBiH: Право на безкоштовний усний та письмовий переклад.

11.4.2. Спрощення звітів про виявлені факти

Якщо програма моніторингу судових процесів аналізує дотримання національного законодавства і міжнародних стандартів справедливого процесу, та їй необхідно встановити, чи мали місце якісь конкретні процесуальні порушення, то подробиці окремих судових процесів для неї можуть бути зайвими. У таких випадках включення до звіту докладної інформації про свідчення, документи та інші докази, пред'явлені суду, надмірно ускладнює звіт або робить його занадто громіздким, а також необґрунтовано відволікає увагу від процесуальних питань на користь питань по суті справи. Через це керівникам програми слід розробити дієві системи звітності, які б обмежували обсяг включення до звітів доказів до того рівня, який суворо необхідний для цілей програми. Це правило стосується навіть тих програм, напрям моніторингу яких передбачає приділення особливої уваги включенню до звітів доказів і фактів¹⁴⁸. Таким чином, і тим, і іншим можуть знадобитися запропоновані нижче стратегії, які дозволяють обмежити обсяг включення до звітів фактів і зробити цей процес більш цілеспрямованим.

Включення до звіту фактів, що демонструють застосування стандартів справедливого процесу чи інші питання

Включення до звіту фактів і доказів часто дає можливість проілюструвати ситуацію із застосуванням національного законодавства або стандартів справедливого процесу. Зокрема, повноцінний аналіз дотримання права на допит свідків, на пред'явлення доказів, а також на ефективне законне представництво може бути ускладнений без звернення до фактів справи. Наприклад:

- Якщо обвинувальний вирок заснований на доказах, здобутих незаконним шляхом, на примусі до визнання вини або на свідченнях обвинуваченого, якому не роз'яснили його прав, обговорення змісту і значущості доказів може проілюструвати характер такого порушення;
- Якщо мета моніторингу – документально довести необхідність (або ефективність) заходів захисту свідків – наприклад, коли вони відмовляються від попередніх свідчень, цій меті може послужити порівняння початкових інкримінуючих заяв зі свідченнями в суді.

Спостерігачам слід роз'яснити, що коли вони вирішують питання про те, чи включати до звіту факти або докази в справі для ілюстрації ситуації з дотриманням стандартів справедливого процесу чи інших положень, вони повинні керуватися не тим, як вони стосуються суті справи, а тим, яким саме чином поведження з доказами в такій справі демонструє дотримання чи недотримання певних норм чи стандартів. Часто йдеться про те, що, наприклад, такі докази слід було пред'явити, або, у разі пред'явлення, їм слід було заявити відвід або виключити зі справи. Факти, викладені з такою метою, слід включати до звіту як матеріал для правового аналізу, наголошуючи при цьому на тому, яким чином вони пов'язані із застосуванням конкретних правових положень або стандартів, а не на тому, яким чином вони пов'язані із суттю справи.

➔ Аналіз неупередженості та справедливості з використанням статистичних і порівняльних підходів

Якщо моніторинг спрямований на оцінку ступеню незалежності та неупередженості суддів, то для аналізу тверджень, доказів і суті обвинувальних висновків, судових вироків та їхнього скасування судом вищої інстанції, а також складання звітів про них може виявитися корисним застосування порівняльного підходу. Такий підхід може дати об'єктивні докази систематичних проявів упередженості з боку прокуратури або суду. При використанні порівняльного підходу звітування про відповідні твердження і вирoki зазвичай не вимагатиме аналізу суті окремих рішень¹⁴⁹. Замість цього висновки будуються на ширшому порівнянні поведження з

148 Наприклад, деякі програми тематичного моніторингу звертають увагу не тільки на процесуальні питання, а й на суть справ, що підлягають спостереженню (пункт 15.3). Вони докладно спостерігають і включають до своїх звітів факти, свідчення та інші докази. Прикладом може слугувати моніторинг справ про військові злочини, здійснюваний Місією ОБСЄ в Сербії.

149 Разом з тим деякі звіти Місії ОБСЄ в Хорватії про моніторинг судових процесів стосувалися суті відповідних рішень як прикладів крайньої упередженості судів при встановленні та оцінці фактів.

аналогічними твердженнями і фактами, що мали місце в різних судових справах¹⁵⁰. У таблиці нижче наводиться приклад з Хорватії.¹⁵¹

Програма моніторингу судових процесів Місії ОБСЄ в Хорватії: аналіз тверджень і вироків для оцінки ступеню неупередженості юристів, які беруть у них участь

Основним напрямом моніторингу судових процесів, що проводився Місією ОБСЄ в Хорватії, була оцінка ступеню професіоналізму та неупередженості судів щодо національного та етнічного походження обвинувачених у справах про військові злочини¹. Висновки про застосування подвійних стандартів залежно від етнічного походження обвинувачених у рамках кримінального переслідування, аналізу та складання звітів ґрунтувалися на вивченні тверджень, доказів і фактичних даних з різних боків, при цьому не обов'язково з урахуванням оцінки суті відповідних справ. Наприклад, основою висновків програми стали:

- аналіз того, чи є твердження, що містяться в обвинувальному висновку, достатніми з правової точки зору для обґрунтування обвинувачення
- демонстрація упередженості суду при призначенні покарань (наводилися приклади, коли аналогічні факти враховувалися як пом'якшувальні або ж як обтяжуючі обставини залежно від етнічної приналежності обвинувачених) та/або
- документування високої частки справ, у яких Верховний суд Хорватії скасовував рішення судів першої інстанції у справах про військові злочини у зв'язку з помилками, допущеними цими судами при встановленні фактів. Програма також наводила такі рішення як приклади прояву крайнього ступеню упередженості судів при встановленні фактів

11.4.3. Моніторинг окремих судових засідань і складання звітів

Моніторинг окремих судових засідань і складання звітів про них – це методика, спрямована не стільки на відслідковування якоїсь справи від початку і до кінця, скільки на моніторинг окремих засідань у безлічі різних судових процесів. За ретельного відбору об'єктів спостереження, тобто процедур та судової практики, моніторинг окремих засідань дозволяє проаналізувати систематичну практику суду та її відповідність стандартам справедливого процесу. Він дозволяє отримати дані про функціонування тієї чи іншої системи правосуддя без моніторингу окремих справ від стадії попереднього слідства до подачі апеляції протягом кількох місяців, якщо не років.

Методика моніторингу окремих засідань може бути особливо вдалою, якщо його мета – підтримка реформи системи правосуддя шляхом аналізу практики застосування конкретних процедур. Вона також підходить у ситуаціях, коли обмеження на доступ до справи або брак часу не дозволяють відслідковувати судові справи в повному обсязі. Моніторинг окремих засідань не дозволяє проводити такий поглиблений аналіз судових справ, щоб по закінченні судового процесу можна було робити висновки про ступінь дотримання в них гарантій справедливого процесу, так само як ця методика не підходить і для більшості програм спеціального моніторингу¹⁵².

На практиці для успішного моніторингу окремих судових засідань необхідно заздалегідь визначити, які саме процедури і питання будуть систематично відслідковуватися на цих засіданнях. Моніторинг окремих засідань був основою системи звітності, що застосовувалася програмою БДПЛ в Казахстані¹⁵³. Цей моніторинг конкретних процедур і практики суду спрямовувався на виявлення кількісних даних практики, що не відповідає міжнародним стандартам справедливого процесу. В казахстанській програмі застосовувалася закрита система звітності, проте моніторинг окремих судових засідань підходить також і для відкритих систем.

Серед питань, які, виходячи з досвіду минулих програм, успішно піддаються відслідковуванню в рамках моніторингу окремих засідань, ставляться зокрема такі:

- наскільки часто присутні законні представники на засіданнях, особливо якщо це стосується певних категорій злочинів і обвинувачених;

150 Крім наведених у таблиці прикладів з Хорватії, див. також публікацію Місії ОБСЄ в Скоп'є Nine-Month Analytical Report Preliminary Findings on Monitoring Court Cases in Selected Basic Courts of the Host Country [Аналітичний звіт про попередні дані за підсумками дев'яти місяців моніторингу судових справ в обраних судах приймаючої країни], квітень 2008 року.

151 Місія ОБСЄ в Хорватії займалася також іншими видами діяльності в рамках моніторингу судових процесів.

152 Див. частину V «Спеціальний моніторинг судових процесів».

153 Система, що застосовується в Казахстані, описується в пункті 11.3.2.

- чи роз'яснюються обвинуваченим їхні права під час попереднього слухання або на першому судовому засіданні;
- частота застосування і тривалість попереднього ув'язнення у кримінальних справах;
- можливість доступу громадськості до будівлі й до зали суду;
- інші процедури або практика, передбачені процесуальним кодексом або визначені для конкретних видів слухань.

Використовуючи методику моніторингу окремих засідань та складання звітів про них, програмам слід утримуватися від висновків, що їх ця методика не підтримує. Наприклад, навряд чи можна дійти якихось висновків щодо ефективності роботи захисника на підставі спостережень за одним з численних засідань у тривалому процесі. За такого підходу програма ризикує не помітити будь-які подальші дії, вжиті судовою владою для усунення поміченого спостерігачем недоліку. Моніторинг лише частини, а не всього процесу від його початку і до кінця, скорочує діапазон можливого відслідковування питань і обмежує глибину аналізу. Тим не менш моніторинг окремих засідань може стати потужним засобом виявлення важливих даних про обрані характеристики відправлення правосуддя, без надання остаточних висновків щодо дотримання стандартів справедливого судочинства в окремих справах.

11.5. Вторинна внутрішня звітність

Цей пункт присвячений характеристиці вторинної внутрішньої звітності, необхідної для синтезу звітів про окремі справи, а також для впорядкування інформації, потрібної для інших цілей програми. Вторинна внутрішня звітність існує в двох основних формах: внутрішні звіти аналітиків з правових питань, адресовані власне програмі, та інші внутрішні звіти спостерігачів.

11.5.1. Внутрішня звітність аналітиків з правових питань

Внутрішня звітність полегшує процес узагальнення та синтезу питань, що виникають у процесі моніторингу. Вона допомагає упорядкувати інформацію для зовнішнього використання відповідно до вимог програми. Визначаючи частоту надання й зміст внутрішніх звітів, керівникам програми слід враховувати завдання, що їх вони можуть вирішувати, в тому числі:

- регулярний контроль за кількістю і характером справ, що відслідковуються, що дозволяє швидко вирішувати проблеми забезпечення доступу і вибору методики завдяки своєчасному внесенню необхідних поправок;
- постійне інформування аналітиків з правових питань про перебіг окремих судових справ;
- регулярна перевірка результатів діяльності спостерігачів, що сприяє поліпшенню контролю якості й забезпечує своєчасне здійснення подальших заходів;
- забезпечення для аналітиків з правових питань можливості виявляти тенденції й проблеми в процесі реалізації проекту та перед складанням підсумкового звіту.

Формуючи систему вторинної звітності, керівникам програми слід встановити регулярний, але реалістичний графік подання звітів аналітиками з правових питань, виходячи з вимог до зовнішньої звітності та інших орієнтирів організації. Зазвичай керівники впроваджують стандартну схему вторинних звітів або визначають їх зміст.

Надзвичайно важливо, щоб з метою уникнення перевантаження аналітиків з правових питань завданнями щодо складання різних звітів керівники програми ретельно зважували потреби організації в аспекті внутрішньої і зовнішньої звітності. За можливості, структура внутрішнього звіту повинна забезпечувати його легке використання в разі виникнення необхідності складати інші внутрішні чи публічні звіти¹⁵⁴. Крім того, з розумною періодичністю керівникам слід оцінювати відповідність структури внутрішньої звітності цілям, що ставляться.

¹⁵⁴ Як приклад можна навести СМСП в Косово. Спостерігачі за судовими процесами з регіональних відділень щотижня направляють аналітикам з правових питань та керівнику СМСП свої звіти й меморандуми, що їх потім вивчають аналітики; див. додаток IV.B. Кожні два місяці аналітики з правових питань складають звіти, які потім поширюються в судах, прокуратурах, а також серед адвокатів. Ці звіти використовуються також як матеріал для складання публічних звітів за триваліші періоди. Таким чином, двомісячні звіти слугують не тільки для поточного узагальнення інформації для складання публічних звітів, а й формують базу для подання регулярної звітності місцевим органам влади.

11.5.2. Інша звітність спостерігачів

Від спостерігачів також може вимагатися подання вторинних звітів для підтримання процесу синтезу та узагальнення інформації. Це виявляється особливо корисним для програм з невеликим штатом старших співробітників. Оскільки спостерігачі часто призначаються у якійсь конкретний регіон або суд, щомісячні звіти дають їм можливість надавати огляди судової практики і питань, що спостерігаються у відповідному суді або регіоні. Вони мають можливість аналізувати питання, не пов'язані з тією чи іншою конкретною справою, – наприклад, загальні умови роботи суду, в якому проводиться спостереження, в тому числі графіки розгляду справ, затримки, проблеми з обладнанням, приміщеннями та судовою практикою. Така вторинна звітність допоможе виявляти, які дії притаманні лише для конкретного судді або судової справи, а які – для всього суду або системи. Вона також дозволяє докладніше досліджувати серйозні систематичні порушення або проблеми. В аспекті професійного розвитку така звітність дає спостерігачам можливість складати юридичні тексти й виконувати правовий аналіз поза рамками структурованої форми звіту про судові справи.

Цей окремий вид вторинної внутрішньої звітності спостерігачів може бути особливо корисним у ситуаціях, коли основним засобом реєстрації проблем, виявлених на засіданнях, є анкета, або коли звичайні схеми звітності не передбачають місця, в якому спостерігачі могли б надавати додатковий аналіз з тих чи інших тем.

РОЗДІЛ 12

Методи адвокації

У цьому посібнику під «адвокацією» розуміється процес стратегічного використання інформації та знань, отриманих програмою моніторингу судових процесів, для здійснення впливу або переконання наділених владою осіб у необхідності прийняття та реалізації політики або практики, здатної призвести до створення ефективнішої системи правосуддя, яка більшою мірою дотримується прав людини¹⁵⁵. На практиці адвокація може діставати вияв у підготовці рекомендацій або підтримці тієї чи іншої політики чи програми дій. Одні програми ОБСЄ з моніторингу судових процесів сповідають досить ініціативний підхід до адвокації, інші діють більш стримано.

У цьому розділі наводиться характеристика низки заходів адвокації, якими можуть скористатися програми моніторингу (особливо системного) судових процесів. Найбільше уваги приділяється публічній звітності про висновки програми як основному засобу адвокації в більшості випадків. Характеризуються також інші засоби, що сприяють досягненню цілей програми, в тому числі такі, як надання консультацій та заходи з розбудови потенціалу. З метою забезпечення ефективності заходів адвокації програма повинна присвячувати значний обсяг часу і зусиль формуванню позитивного ставлення до себе, щоб мати можливість переконати відповідних суб'єктів у необхідності виконання запропонованих рекомендацій. За загальним правилом, за здійснення заходів адвокації відповідають не спостерігачі, а керівники програм, хоча іноді до них можуть залучатися і спостерігачі. Керівникам слід підготувати чіткі інструкції, що визначають, хто з працівників може брати участь у адвокації, і в якому обсязі.

12.1. Формування позитивного іміджу програми моніторингу судових процесів і встановлення ефективної співпраці з владою

Особливо на початкових стадіях, програми часто стикаються зі скептичним ставленням і недовірою з боку деяких заінтересованих осіб. Як наслідок – останні можуть ігнорувати навіть найпереконливіші рекомендації. Отже, керівникам програми надзвичайно важливо сформулювати позитивний імідж своєї діяльності та домогтися співпраці з боку заінтересованих осіб. Програми досягають найбільшого успіху тоді, коли активно працюють над створенням позитивного суспільного враження, а не реагують на події¹⁵⁶.

Не тільки новій, а й вже діючій програмі може бути необхідно доводити заінтересованим особам свою актуальність та корисність¹⁵⁷. Незважаючи на те, що обговорення засобів організації зв'язків з громадськістю виходить за межі цього посібника, цей пункт присвячений визначенню низки основних принципів і прикладів позитивної практики щодо підвищення ефективності роботи програм із заінтересованими особами. Відповідні припущення зроблені виходячи з того, що успіх тієї чи іншої програми залежить не тільки від якості її кінцевої продукції, а й від ступеня активності участі суб'єктів, безпосередньо не підконтрольних програмі.

155 Термін «адвокація» не завжди просто перекласти на місцеві мови. Керівникам слід забезпечити, щоб всі співробітники розуміли концепцію адвокації в контексті своєї програми.

156 На додаток до цього пункту див. також пункт 4.2 і пункт 9.3.

157 Великою мірою принципи і методи організації зв'язків з громадськістю визначають можливість подолання байдужого чи негативного ставлення з боку деяких суб'єктів. Отже, співробітникам програми моніторингу можна порадишити вивчати літературу й відвідувати навчальні курси зі зв'язків з громадськістю, мистецтва спілкування та ведення переговорів. Такі курси організують деякі програми системного моніторингу.

⇒ Виявлення заінтересованих осіб і рівня підтримки з їхнього боку

Першим кроком до формування ефективної стратегії адвокації може бути «аналіз заінтересованих осіб», що здійснюється у чотири кроки:

1. Виявлення всіх відповідних заінтересованих осіб¹⁵⁸.
2. Складання рейтингу всіх заінтересованих осіб за значущістю для успіху всієї програми або конкретного заходу.
3. Оцінка ступеню підтримки кожною заінтересованою особою всієї програми або конкретного заходу (тобто як особа ставиться до програми: з ентузіазмом; на неї можна розраховувати; нейтрально; з недовірою; налаштована проти).
4. Порівняння значущості кожної особи та рівня її підтримки програми. Це дозволяє отримати чітку картину того, на чію допомогу можна розраховувати, а з ким необхідно проводити роботу і переконувати. Чим значущою є роль тієї чи іншої особи, тим важливіше домогтися підтримки з її боку.

Виконання такого аналізу якомога раніше дозволяє керівникам завчасно врахувати погляди осіб, які повинні відігравати важливу роль у проекті. Такий аналіз допоможе виявити особливості позиції та інтересів заінтересованих осіб, передбачити, як вони можуть вплинути на інших, і сформувані цілеспрямовані стратегії для забезпечення максимально можливої підтримки ініціатив програми.

⇒ Формування підтримки з боку заінтересованих осіб

Для того, щоб посилити недостатньо активну підтримку програми або її заходів, керівникам необхідно спочатку визначити причини ситуації, що склалася. Принципи вирішення цієї проблеми можна запозичити з практики ведення переговорів, вирішення конфліктів, а також організації зв'язків з громадськістю.

Зокрема, керівники або співробітники можуть провести зустрічі з особами, які займають нейтральну або негативну позицію щодо програми, й уважно вислухати, що саме їх хвилює. На таких зустрічах інтерв'юер повинен спробувати з'ясувати всі потреби і побоювання цих осіб, а також усі питання, які, на їхню думку, не враховує програма.

Потім керівникам програми необхідно подумати про шляхи вирішення піднятих проблем. Для того, щоб встановити співпрацю з суб'єктом з узгоджених або передбачених у законодавстві питань, зазвичай звертаються до професійного обов'язку і нагадують про обов'язок дотримуватися договорів і положень національного та міжнародного законодавства. Однак іноді цього може бути недостатньо¹⁵⁹. Тоді можна шукати додаткові шляхи до завоювання прихильності тієї чи іншої особи – наприклад, чітко роз'яснити особливості проекту або рекомендації, потенційні вигоди від нього, а також позитивні наслідки від його успішної реалізації як для системи взагалі, так і для цього суб'єкта зокрема. Ще одним способом подолати опір такої особи є звернення по допомогу до якихось авторитетних осіб, котрі підтримують програму. Можна також обміркувати можливість включити запропоновані компоненти до плану програми. Якщо негативне ставлення цієї особи пов'язане з невисоким ступенем її участі в проекті, можна спробувати запропонувати їй більш значущу роль¹⁶⁰. Якщо у підсумку домогтися підтримки з боку якоїсь особи не вдається, слід подумати про те, яким чином нейтралізувати її опір або бездіяльність, щоб це не заважало успішному здійсненню проекту.

158 Наприклад, важливо встановити, чия співпраця необхідна для отримання доступу; хто заінтересований у результатах моніторингу, і кому вони приносять користь; у кого є необхідний експертний потенціал; хто відповідає за виконання рекомендацій або за затвердження витрат на їхнє виконання; а також кого слід залучити на політичному чи організаційному рівнях.

159 Особливо якщо нагадування про зобов'язання розглядається як прояв зарозумілості, якщо суб'єкт невірно розуміє функції програми, невірно тлумачить зобов'язання або не вірить у реалістичність кінцевих цілей програми.

160 Наприклад, якщо рада суддів, що має координаційні повноваження і повноваження в галузі підвищення кваліфікації, негативно ставиться до спроб будь-якої міжнародної організації проводити навчання або організувати систему управління судовими справами, така програма може серйозно задуматися над тим, щоб переконати цю установу взяти на себе провідну роль у реалізації відповідних заходів, що належать до її компетенції.

⇒ Як зробити аргументи переконливішими

Реалізуючи стратегії, спрямовані на підвищення рівня підтримки з боку заінтересованих осіб, співробітникам програми слід удосконалювати свої навички спілкування та переконання. Можна подумати про застосування таких заходів:

- *Формування довіри до програми.* Програмі моніторингу надзвичайно важливо сформулювати довірче ставлення до себе, особливо якщо висловлюються сумніви в рівні кваліфікації співробітників програми або в достовірності результатів їхніх спостережень. Наприклад, керівникам може бути необхідно переконати заінтересованих осіб у кваліфікації й досвіді співробітників, репутації організації, забезпеченні збереження конфіденційної інформації або достовірності одержуваних програмою даних. Якщо лунають критичні (особливо публічні) зауваження на адресу достовірності висновків програми, співробітникам програми моніторингу слід реагувати негайно і рішуче, проте водночас ввічливо і без агресії. Підвищенню довіри до програми сприяє участь її керівників у ключових зустрічах з посадовими особами системи правосуддя. Програмам слід сприяти формуванню мереж, які можуть зміцнити їхню репутацію. Зміцненню суспільного статусу та довіри до програми можуть сприяти посилення на її висновки у звітах відомих організацій, донорських організацій або НУО.
- *Пошук спільних позицій із заінтересованими особами.* Зміцненню довіри до всієї діяльності програми сприяє виявлення спільних із суб'єктами системи правосуддя інтересів¹⁶¹. Програмі слід роз'яснювати, що її завдання полягає не у викритті й критиці, а в тому, щоб допомогти місцевій владі усунути перешкоди належному відправленню правосуддя. Щоб уникнути антагонізму з боку співрозмовників, співробітники програми повинні переконати їх, що висловлювані ними побоювання і запропоновані рішення програма сприймає з повагою і враховує у своїх звітах і заходах. Одним із способів забезпечити взаєморозуміння і підтримку програми є включення до публічних звітів питань, що ставляться місцевими суб'єктами.
- *Оприлюднення переконливих фактів на підтримку позиції програми.* Надзвичайно ефективним інструментом адвокації може бути наведення яскравих доказів на користь необхідності змін у системі відправлення правосуддя. Відтак, співробітникам програми слід підкріплювати свої аргументи такими даними, отриманими під час моніторингу, що справлять на заінтересованих осіб належне враження, або наводити опис окремих справ для того, щоб зробити розпливчасті ідеї більш зрозумілими для слухачів. Такого ефекту дозволяють досягти вагомі аргументи, підкріплені ретельно підібраними статистичними даними. Разом з тим слід уникати перенавантаження слухачів статистикою. Явна перевага моніторингу судових процесів полягає в тому, що програма може звертатися до живої історії людських долі і до прикладів з практики, і цією перевагою слід користуватися в усіх відповідних випадках.

⇒ Переговори про взаємовигідне використання результатів програми

Для налагодження співпраці із заінтересованими особами програми можуть вдаватися до методів, що використовуються при веденні переговорів, наприклад, при обговоренні виконання тієї чи іншої рекомендації. Загальна мета такого спілкування – переконати співрозмовника в логічності виконаного програмою аналізу і в перевагах виконання такої рекомендації. Співробітникам програми слід чітко формулювати свої аргументи. Можна заздалегідь підготувати «тези бесіди», щоб всі основні пункти були охоплені й обговорені в логічній послідовності. Такий прийом особливо корисний, коли різні співробітники проводять переговори з різними суб'єктами: він забезпечує єдність аргументації.

Якщо співрозмовника не переконує перша презентація, співробітникам програми потрібно уважно вислухати його контраргументи. Їм слід виявляти витримку і не допускати емоційної або агресивної реакції. Якщо заперечення з боку співрозмовника можна передбачити, співро-

¹⁶¹ Наприклад, у відповідь на стурбованість програми з приводу надмірної тривалості підготовки письмових вироків судді можуть заперечити, що закон дає нереально короткі терміни на підготовку тексту вироку в складних справах, і послатися на відсутність у них помічників-юристів. З метою вирішення таких проблем програма може рекомендувати збільшення штату співробітників судів або, спільно з місцевими фахівцями, розробити впорядковану систему підготовки текстів вироків.

бітникам програми варто заздалегідь підготувати свої відповіді. Особливо важливо ретельно аналізувати всі зустрічні пропозиції на предмет можливості досягнення взаємовигідного результату, якщо вони включають основні або суттєві пункти рекомендацій програми. Ситуація, за якої задовольняються запити іншої сторони й одночасно сприймаються цілі програми, сприяє взаєморозумінню, виникненню місцевої ініціативи щодо реалізації реформ і поліпшенню репутації всіх учасників. Корисно також попередити співрозмовників про можливі негативні наслідки, якщо угоди не буде досягнуто, однак це не повинно звучати як погроза¹⁶².

12.2. Публічна звітність

Пункти 12.2.1–12.2.4 присвячені огляду різних видів і функцій публічних звітів програм ОБСЄ з моніторингу судових процесів. Далі обговорюються питання структури публічних звітів, наводяться приклади позитивної практики та заходи з підвищення віддачі від публічних звітів.

➔ Суть публічних звітів програм моніторингу судових процесів

Публічна звітність – це один з основних інструментів, що їх програма моніторингу судових процесів може використовувати для забезпечення дотримання принципу верховенства права відповідно до національного законодавства держави, а також її міжнародно-правових обов'язків та зобов'язань. Звіти – це кульмінація всіх заходів моніторингу та основний засіб надання даних, висновків і рекомендацій за підсумками моніторингу. У той самий час, особливо у випадку системного моніторингу судових процесів, видання звіту є лише першим кроком у рамках стратегії адвокації, завдання якої – не суто надати інформацію, а й залучити місцеві органи влади та інших заінтересованих осіб, вплинути на них, показати необхідність і напрям майбутніх реформ.

➔ Адресати публічних звітів

Хоча звіти і є «публічними» в аспекті вільного доступу до них, правовий характер звітів про моніторинг судових процесів означає, що вони зазвичай не адресовані широкій громадськості. Ці звіти призначені для різних органів та осіб, які офіційно відповідають за функціонування системи правосуддя, а також організацій та осіб, заінтересованих у реформуванні цієї системи. До них належать законодавці, посадові особи міністерства юстиції, судді, прокурори і співробітники поліції, місцеві адвокати та установи, що беруть участь у процесі відправлення правосуддя. Звіти також забезпечують інформацією міжнародні та національні організації, що беруть участь у підтримці реформ, у тому числі НУО та донорські організації. Залежно від мети моніторингу звітність може призначатися і для засобів масової інформації як вторинного адресата. Вибір основних адресатів звіту відіграє значну роль при визначенні, як мінімум, трьох моментів:

- Того, які аспекти проблеми будуть докладно розглядатися в звіті. Наприклад, коли йдеться про систему захисту свідків, у цьому разі, якщо звіт адресований юристам, які працюють у залі суду, основна увага приділятиметься заходам захисту в суді, а не поза його межами.
- Ступеню деталізації аргументів. Наприклад, якщо юристи-адресати впевнені, що діють правильно, то звіт, метою якого є переконати їх у необхідності змін, має посилатися на результати фактичного і правового аналізу, що доводить невідповідність такої практики положенням національного або міжнародного права.
- Обранню лексики звіту. Наприклад звіт, призначений для аудиторії з юридичною освітою, може містити складні юридичні терміни і поняття, які можуть не підійти для звіту, адресованого більш широкому колу отримувачів.

¹⁶² Існує багато праць про мистецтво переговорів, що можуть допомогти керівникам програм. Див., наприклад: William Ury, *Getting Past NO: Negotiating in Difficult Situations* [Як обійти «НІ». Ведення переговорів у складних ситуаціях]. – NewYork: Bantam Books, 1993.

➤ Призначення публічних звітів про моніторинг судових процесів

Широке поширення публічних звітів виконує важливу функцію з надання загальної основи об'єктивного інформування про функціонування системи правосуддя. Звіти про моніторинг судових процесів є унікальним ресурсом підтримки реформ за рахунок того, що вони:

- документально фіксують практику судів, проблеми і порушення, позбавляючи необхідності покладатися на неповну інформацію або інформацію, засновану на розрізаних прикладах;
- підвищують обізнаність заінтересованих осіб з національними і міжнародними стандартами, посилюючи таким чином підзвітність місцевих інститутів і суб'єктів;
- формують надійну фактичну і аналітичну основу для планування реформ з метою приведення системи у відповідність з міжнародними стандартами правосуддя.

Зазвичай моніторинг судових процесів дає стільки інформації, що читач звіту навряд чи зможе засвоїти її в повному обсязі. Керівникам та укладачам слід відбирати для звіту лише найбільш значущі питання. Здебільшого звіти фокусують увагу на найважливіших проблемах і напрямках, де реформи найбільш необхідні або є можливими. Серйозність питань, що відбираються для звіту, також залежить від стадії реалізації програми. Нещодавно розпочата програма зазвичай зосереджується на найбільш очевидних недоліках, а програма з давньою історією може опікуватися також й іншими, менш помітними аспектами невідповідності національним або міжнародним нормам.

Програми ОБСЄ з моніторингу судових процесів видають багато видів публічних звітів. Незважаючи на те, що не всі звіти легко віднести до якоїсь однієї категорії, в цілому їх можна згрупувати за одним з трьох основних типів: загальний огляд системи правосуддя, тематичний звіт і звіт за окремими видами злочинів або у справах, пов'язаних з відповідною особливою подією. Далі наводиться коротка характеристика кожного типу і приклади для довідки.

12.2.1. Комплексні звіти, що стосуються діяльності системи правосуддя

У зв'язку з тим, що безпосередня мета більшості програм ОБСЄ з моніторингу судових процесів полягає в удосконаленні всієї роботи системи правосуддя, багато програм воліють видавати комплексні звіти, дані яких призначені для загального використання на підтримку підвищення ефективності та справедливого застосування законодавства. Звіти цього типу зазвичай приділяють основну увагу застосуванню національних законів і практики місцевих судів, хоча включають і аналіз відповідності діяльності міжнародним гарантіям справедливого процесу. Такі звіти можуть висвітлювати процес у цілому, хоча найчастіше вони стосуються публічної стадії кримінальних, цивільних або адміністративних процесів – залежно від наявності доступу і можливостей моніторингу.

Комплексний звіт повинен спрямовуватися на виявлення не тільки проблем у галузі правозастосування, а й причин їх виникнення. Для цього може знадобитися провести аналіз масштабу проблеми та її складових, здійснити оцінку причин проблемної практики суду (законодавчих, структурних, ресурсних, бюджетних або інших системних або специфічних чинників). Такий звіт може включати й елементи кількісного або статистичного аналізу, необхідного для подання проблеми у загальному контексті. Однак для того, щоб звіт був саме звітом про моніторинг, а не юридичною статтею, всі його факти та висновки повинні в основному базуватися на особливостях практики, виявленій під час моніторингу конкретних процесів. Важливо, аби основою звітів з системним оглядом був моніторинг широкого діапазону видів судових справ. Перевага може надаватися моніторингу будь-яких конкретних видів справ, проте занадто вузький діапазон може перешкодити виявленню загальних фактів, що відображають стан системи правосуддя в цілому.

Звіти, що включають широкий, системний огляд, зазвичай бувають найбільш складними і трудомісткими в аспекті як методики моніторингу, так і підготовки тексту. Разом з тим їх можна розглядати як відмінну стартову площадку для програм, що планують здійснювати довгострокові спостереження. Справа в тому, що вони стосуються функціонування всієї системи і зачіпають роботу багатьох інститутів і суб'єктів системи правосуддя, надаючи їй підтримку.

Як наслідок – такий звіт не тільки підвищує авторитет програми в очах максимально великої кількості суб'єктів, а й свідчить про системний підхід програми до моніторингу та реформування системи правосуддя. Значущість такої репутації виявляється пізніше, коли програма починає цікавитися більш вузькими питаннями, в рамках яких інтереси суб'єктів системи правосуддя можуть збігатися з ними дещо менше.

Комплексні огляди всієї системи правосуддя можуть повторюватися нечасто, оскільки програми зосереджують увагу на поширених або чутливих проблемах. Іноді комплексні огляди стосуються і поширених проблем, а також можуть спрямовуватися й на окремі важливі теми, такі як захист свідків та заходи попереднього ув'язнення. Крім того, деякі звіти називаються оглядами системи правосуддя, хоча основна їхня увага зосереджується на тематичних питаннях^{163, 164}

Приклади звітів з оглядом системи правосуддя¹⁶⁴

- 2009 Trial-monitoring Report in Azerbaijan [Звіт за 2009 рік про моніторинг судових процесів в Азербайджані], OSCE Office in Baku (Офіс ОБСЄ в Баку) (2010 рік)
- Preliminary Findings on Monitoring Court Cases in Selected Basic Courts of the host country [Попередні дані за підсумками моніторингу судових справ в окремих основних судах приймаючої країни], OSCE Mission to Skopje (Місія ОБСЄ в Скоп'є) (квітень 2008 року)
- Analytic Report: Observance of Fair Trial Standards and Corresponding Rights of Parties During Court Proceedings [Аналітичний звіт: Дотримання стандартів справедливого суду та відповідних прав сторін у ході судового провадження], OSCE Mission to Moldova (Місія ОБСЄ в Молдові) (2008 рік)
- Report on the Administrative Justice System in Kosovo [Звіт про систему адміністративного правосуддя в Косово], OSCE Mission in Kosovo (Місія ОБСЄ в Косово) (квітень 2007 року)
- Analysis of Criminal Appellate Proceedings in Albania [Аналіз апеляційних розглядів у кримінальних справах у судах Албанії], OSCE Presence in Albania (Присутність ОБСЄ в Албанії) (2007 рік)
- Report from the Trial-monitoring Project in Kazakhstan 2005–2006 [Звіт про проект з моніторингу судових процесів в Казахстані в 2005–2006 рр.], ODIHR and OSCE Centre in Almaty (Центр БДІПЛ та ОБСЄ в Алмати) (2007 рік)
- First Review of the Civil Justice System [Перший огляд системи цивільного правосуддя], OSCE Mission in Kosovo (Місія ОБСЄ в Косово) (червень 2006 року)
- Review of the Criminal Justice System [Огляд системи кримінального правосуддя], OSCE Mission in Kosovo (Місія ОБСЄ в Косово) (2006 рік)
- Ensuring Fair Trials through Monitoring [Забезпечення справедливого процесу через моніторинг], OSCE Centre in Dushanbe (Центр ОБСЄ в Душанбе) (2005 рік)
- Final Report, Countrywide Observation of the Implementation of Fair Trial Standards in Domestic Courts and the Assessment of the Functioning of the Judiciary [Підсумковий звіт: спостереження в масштабах всієї країни за виконанням стандартів справедливого розгляду в місцевих судах та аналіз функціонування судової системи], Coalition All for Fair Trials, former Yugoslav Republic of Macedonia (Коаліція «Всі за справедливий суд», колишня югославська республіка Македонія) (2004 рік)

12.2.2. Тематичні звіти, що стосуються функціонування окремих аспектів системи правосуддя¹⁶⁵

Подібно до комплексних звітів, тематичні звіти мають на меті підтримку реформ, спрямованих на зміцнення верховенства права і стандартів справедливого судового розгляду. Так само, як і комплексні звіти, вони засвідчують, чи дотримуються в системі правосуддя норми місцевого законодавства, і якщо так, то яким чином, а також аналізують відповідні судові процедури з точки зору міжнародних стандартів справедливого процесу. При цьому увагу тематичних звітів прикуто до окремих аспектів конкретної системи правосуддя, а також до того, яким саме чином вони впливають на здатність системи забезпечувати справедливе й ефективне відправлення правосуддя. Такі звіти не розрізняють подробиці якоїсь справи; діапазон їхньої уваги ширше і спрямований на процедури, пов'язані з якимось аспектом системи, та на його функціонування.

163 Див., наприклад, огляд системи кримінального правосуддя Independence of the Judiciary – The Administration of Justice in Minor Offence Courts – Juveniles in Criminal Proceedings [Незалежність судової влади – правосуддя в судах у справах про дрібні правопорушення – неповнолітні в кримінальних процесах], представлений Місією ОБСЄ в Косово (2006 рік).

164 Кілька з цих звітів не опубліковані в мережі Інтернет, проте їх можна отримати за допомогою БДІПЛ.

165 Див. також частину IV «Тематичний моніторинг судових процесів».

Тематичні звіти можуть присвячуватися окремим інститутам, видам розглядів або компонентів кримінального, цивільного чи адміністративного процесу, дослідженню яких присвячений, відповідно, моніторинг. За загальним правилом, тематичні звіти слід застосовувати до окремих елементів системи правосуддя, які викликають особливі нарікання або функціонування яких явно можна поліпшити, звернувши на них особливу увагу. Перевага тематичних звітів полягає в тому, що вони можуть спрямувати увагу читача на якусь конкретну проблему, з поглибленим її аналізом. Крім того, тематичні звіти вимагають менше часу на їх підготовку, ніж комплексні звіти. Незважаючи на обмежене охоплення матеріалу, тематичні звіти можуть пропонувати висновки та рекомендації, актуальні для значної кількості суб'єктів, що часто вимагає їхнього широкого поширення.

Приклади тематичних звітів ОБСЄ

- «Delivering Justice in Bosnia and Herzegovina: An Overview of War Crimes Processing from 2005–2010» [Відправлення правосуддя в Боснії і Герцеговині: огляд процесів з військових злочинів за 2005–2010 рр.], OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina (Місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині) (2011 рік)
- «The Mitrović / Mitrovica Justice System: Status Update and Continuing Human Rights Concerns» [Система правосуддя в Мітровицях / Мітровиці: сучасна ситуація та невирішені проблеми у сфері дотримання прав людини], OSCE Mission in Kosovo (Місія ОБСЄ в Косово) (лютий 2010 року)
- «Reasoning in War Crimes Judgements in Bosnia and Herzegovina: Challenges and Good Practices» [Обґрунтування рішень у справах про військові злочини в Боснії і Герцеговині: проблеми та приклади позитивної практики], OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina (Місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині) (грудень 2009 року)
- «Judicial Proceedings Involving Domestic Violence» [Судове провадження у справах про домашнє насильство], OSCE Mission in Kosovo (Місія ОБСЄ в Косово) (листопад 2009 року)
- «Pre-trial Detention: National Practice and International Standards» [Попереднє ув'язнення: національна практика та міжнародні стандарти], OSCE Spillover Monitor Mission to Skopje (Моніторингова місія ОБСЄ в Скоп'є) (березень 2008 року)
- «The Treatment of Different Communities in the Kosovo Justice System: A Statistical Overview of Punishments and Trial Outcomes in District, Municipal and Minor Offences Courts» [Ставлення до різних громад в системі правосуддя Косово: статистичний огляд призначених покарань та результатів судових процесів у районних, муніципальних судах і судах у справах про дрібні правопорушення], OSCE Mission in Kosovo (Місія ОБСЄ в Косово) (грудень 2008 року)
- «The Presumption of Innocence: Instances of Violations of Internationally Recognised Human Rights Standards by Courts of Bosnia and Herzegovina» [Презумпція невинуватості: випадки порушення судами Боснії і Герцеговини міжнародно-визнаних стандартів прав людини], OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina (Місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині) (2007 рік)

12.2.3. Звіти про окремі справи або про серії справ

Існує ще один вид звітів, які присвячуються серії судових розглядів або, у виняткових випадках, єдиному судовому процесу. Зазвичай причиною складання таких звітів стають якісь особливі місцеві обставини. Наприклад, дослідження серії процесів може бути необхідне для аналізу функціонування перехідних систем правосуддя або у зв'язку з більш широкими міркуваннями безпеки. У разі здійснення аналізу великої кількості справ певного типу, такий звіт може мати багато спільного з тематичним звітом: абсолютної межі між тематичними звітами та звітами про окрему серію справ немає.

Звіти ОБСЄ про окремі справи або серії справ присвячуються аналізу застосування кримінального законодавства, дотримання прав потерпілих або ситуації із захистом свідків. Ще однією темою таких звітів стають процеси у справах про військові злочини. Хоча такі звіти мають вузьку спрямованість, вони також надають фактичну інформацію про судові розгляди і винесення покарань за конкретні види злочинів; порівняльний аналіз справ на предмет відмінностей у застосуванні стандартів з висування обвинувачень, ведення розглядів і призначення покарань особам з числа різних етнічних чи політичних груп; або широкий статистичний аналіз демонструє диспропорцію за кількістю арештів, судових переслідувань, припинень провадження і обвинувальних вироків.

Необхідність складання звітів про окремі справи або серії справ часто викликана стурбованістю з приводу можливих порушень норм справедливого процесу або прав людини взагалі. Такі звіти можуть документально фіксувати порушення в тій чи іншій системі правосуддя. Що стосується

місії ОБСЄ, то звіти про такі справи можуть також використовуватися як засіб привертання особливої уваги міжнародних організацій до порушення норм справедливого розгляду або прав людини з тим, щоб вони могли вжити відповідних заходів у рамках своїх мандатів.

Незважаючи на те, що моніторинг окремих справ може переслідувати інші цілі, ніж сприяння реформуванню системи правосуддя, такі звіти часто містять висновки та рекомендації, спрямовані на підвищення ступеню дотримання міжнародних стандартів справедливого судового розгляду. Особливо це є притаманним для випадків, коли проводиться моніторинг значної кількості справ, або коли спостерігачі порівнюють розгляд відповідної справи з підходами, що застосовувалися судом в інших справах. Такі звіти не тільки надають дані щодо конкретних справ, а й можуть виявляти тематичні питання, що впливають на функціонування системи правосуддя в цілому¹⁶⁶.

Приклади звітів про окремі справи або типи справ¹⁶⁷

Усі регулярні публічні звіти про справи за «Правилом 11-біс» Місії ОБСЄ в Боснії і Герцеговині, присвячені розгляду справ за обвинувальними актами МТКЮ, переданих на розгляд Суду Боснії і Герцеговини відповідно до «Правила 11-біс» (понад 60 звітів, починаючи з 2006 року)

The Response of the Justice System to the March 2004 Riots [Реагування системи правосуддя на заворушення в березні 2004 року] (2005 рік) і Four Years Later, Followup of March 2004 Riots Cases before the Kosovo Criminal Justice System [Чотири роки потому: слідами розгляду справ про заворушення березня 2004 року в системі правосуддя Косово], OSCE Mission in Kosovo (Місія ОБСЄ в Косово) (2008 рік)

Case Report: The Public Prosecutor's Office vs Latif Gashi, Rrustem Mustafa, Naim Kadriu and Nazif Mehmeti: The «Llapi Case» [Звіт про судову справу: Державний обвинувач проти проти Латіфа Гаши, Рустема Мустафи, Наїма Кадриу і Назіма Мехметі: «справа Ллапі»], OSCE Mission in Kosovo (Місія ОБСЄ в Косово) (2003 рік)

The Successful Suppression of Election Regularities (The Election Cases) [Успішне усунення порушень під час виборів (справи про вибори)], Coalition All for Fair Trials, the Former Yugoslav Republic of Macedonia (Коаліція «Всі за справедливий суд», колишня югославська республіка Македонія) (2005 рік)

12.2.4. Інші види публічних звітів, що регулярно і часто видаються

Описані вище три види публічних звітів за загальною тематикою мають на меті надати поглиблений аналіз конкретної теми на базі матеріалів моніторингу та інформації, накопиченої протягом тривалого терміну спостережень. Слід відзначити, що складання великих публічних звітів вимагає багато часу і трудових витрат. Одним із способів, за допомогою якого програми можуть доповнити періодичну публічну звітність, є видання коротких місячних звітів, що забезпечують більш тісний контакт і зворотний зв'язок з місцевими суб'єктами.

Регулярні звіти можна видавати за якимось графіком, який відповідає цілям і можливостям програми. Деякі програми видають щоквартальні звіти. Щомісячні звіти особливо підходять програмам, які забезпечили собі популярність і довіру з боку місцевих суб'єктів, випустивши первісний публічний звіт, і беруть участь у підтримці комплексної реформи системи правосуддя¹⁶⁸. Такі звіти регулярно використовуються як засіб надання інформації та привертання уваги до нових проблем, що виникають, або до тих, що мають системний характер. Щомісячні звіти можна також використовувати як неофіційні професійні інформаційні бюлетені в регіонах, де професійні періодичні видання чи інші навчальні матеріали наявні в обмеженій кількості. У такій ситуації результати моніторингу та інші дані щомісячних звітів можуть бути єдиним регулярним джерелом інформації про національну судову практику, яку отримують всі суди і суб'єкти системи правосуддя.

166 Серед таких питань у минулому були: заходи щодо захисту свідків; відсутність регіонального співробітництва між правоохоронними органами; відсутність достатніх ресурсів у органів судового переслідування; рівень захисту в суді тощо. У звітах у справах за «Правилом 11-біс» Місії ОБСЄ в Боснії і Герцеговині також зроблено порівняння окремих справ, за якими проводилися спостереження, з іншими справами про військові злочини і подібними з ними справами.

167 Див. також пункт 20.3, де наводяться приклади звітів про спеціальний моніторинг.

168 У 2005 році, з урахуванням необхідності у більш регулярному обміні інформацією з місцевим правовим співтовариством, СМСП Місії в Косово на додаток до щорічних оглядів почала поширювати серед судів і суддів короткі щомісячні, а з 2001 року – такі, що видаються раз на два місяці, звіти. У таких звітах містяться приклади позитивної і сумнівної практики, виявлені в ході моніторингу судових процесів за відповідний період, з посиланнями на норми національного та міжнародного права, що були застосовані. Досвід СМСП показує, що такі звіти сприяють зростанню популярності програми й позитивній взаємодії та обміну інформацією з місцевими суддями, прокурорами та адвокатами.

12.2.5. Структура публічних звітів про моніторинг судових процесів

Незважаючи на те, що вони можуть відрізнитися за змістом, завдання всіх звітів полягає в тому, аби надати результати і висновки моніторингу так, щоб одночасно як інформувати законодавців, посадових осіб, інститути та суб'єктів системи правосуддя, так і впливати на них з метою вжиття певних заходів. Далі у посібнику наводяться конкретні рекомендації та приклади вдалої практики з організації структури основних компонентів публічних звітів про моніторинг.

→ Загальні структурні елементи аналізу та поради з однаковості написання

Загальна структура звітів багатьох програм моніторингу частково відображає правову аргументацію судових рішень та інших юридичних текстів і включає:

- *Вступ з викладом проблеми.* Виклад проблеми та її наслідків кількома реченнями на самому початку аналізу швидко знайомить читача із суттю проблеми і позицією авторів. Докладніше проблему можна розкрити в тексті аналізу і висновків.
- *Короткий виклад права, що застосовується до цієї проблеми.* У цій частині автори наводять характеристику відповідного національного законодавства і міжнародних стандартів у сфері прав людини чи інших норм, що можуть застосовуватися в цій ситуації.
- *Короткий опис відповідних фактів.* Використовуючи фактичну інформацію, отриману під час спостережень, автори чітко окреслюють характер або масштаби проблеми. Можна навести один або більше прикладів. На підтвердження або доповнення того чи іншого аргументу можна наводити статистичні дані.
- *Застосування правових норм до фактів і формулювання висновку.* Часто простого опису фактів буває достатньо, щоб продемонструвати порушення закону або міжнародного стандарту. У такому випадку можна відразу переходити до висновків. Якщо висновки прямо не випливають з викладених фактів, автори можуть по пунктах показати, як вони співвідносяться з елементами права, щоб читач міг простежити за аргументацією і зрозуміти запропонований висновок. Крім висновків, автори можуть також вказати на можливі глибинні причини проблеми, підкріпивши свою позицію доказами або додатковими аргументами.
- *Опрацювання рекомендацій.* В останньому розділі звіту слід запропонувати компетентним органам влади конкретні рекомендації щодо усунення виявленої проблеми.

Включення зазначених елементів до звіту та порядок їхнього використання залежить від конкретних обставин і керівних принципів, прийнятих програмою моніторингу. Разом з тим автори не повинні забувати про тих, для кого складається звіт, щоб його мова відповідала цільовій аудиторії. Основна думка звіту про проблему і ставлення до неї програми краще за все доводяться до читачів у тому випадку, якщо вони висловлюються якомога раніше в тексті. Передбачувана структура звіту полегшує його сприйняття читачами.

Добре, коли програми заздалегідь розробляють інструкції щодо стилю звітів і поширюють їх серед своїх співробітників¹⁶⁹. Завдяки цьому забезпечується послідовність текстів, особливо якщо для складання зовнішнього звіту використовуються різні частини внутрішніх звітів, підготовлених різними людьми. Крім того, програмам ОБСЄ слід керуватися рекомендаціями OSCE Style Manual [Посібника з оформлення документів ОБСЄ]. На кожній стадії звіту авторам слід давати посилання на джерела. Це забезпечує точність і достовірність звіту, а також дотримання авторських прав.

→ Компоненти публічних звітів

Крім описаних вище структурних елементів публічного звіту, у звітах програм моніторингу всіх видів зазвичай також використовуються такі компоненти:

☞ Назва, питання авторських прав, скорочення і зміст

При виборі назви звіту керівники програми повинні зважати на те, що вона має бути за можливістю

¹⁶⁹ Такі правила можуть, наприклад, передбачати, яку орфографію, американську чи англійську, слід застосовувати; правила використання заголовних букв; а також інструкції з використання чисел, заголовків, цитат або посилань.

короткою і точно відображати його зміст. Наприклад, називаючи «оглядом системи правосуддя» звіт, який насправді присвячений лише двом її аспектам, можна дезорієнтувати читача. Керівники програм часто обирають для звіту основну назву, за якою слідує додаткова із зазначенням країни, судів, що спостерігалися, чи іншої інформації, яка більш точно характеризує цю публікацію¹⁷⁰. Наполегливо рекомендується вказувати на обкладинці звіту дату або хоча б рік його публікації.

На першій сторінці документу слід чітко вказати всі обмеження щодо авторських прав, які програма моніторингу або організація вважає необхідним накласти на використання своєї публікації¹⁷¹. Разом з тим, враховуючи, що більшість програм моніторингу прагне забезпечити максимально можливе поширення зібраної інформації, а публікація звітів не має на меті отримання прибутку, краще уникати суворих обмежень на використання матеріалів звіту. Зайве суворе обмеження з точки зору авторських прав може спричинити труднощі, якщо знадобиться отримати дозвіл на повторну публікацію після припинення програми або місії. Незважаючи на те, що слід дозволити вільне поширення виражених у звіті ідей, потрібно забезпечити, щоб кожен, хто цитує частини звіту дослівно, посилався на джерело інформації. Таку примітку можна включити у повідомлення про авторські права в самому початку звіту. Наприклад, деякі з опублікованих звітів користуються таким формулюванням:

«Всі права захищені. Зміст цієї публікації може вільно використовуватися і копіюватися в освітніх та інших некомерційних цілях за умови посилання на Місію ОБСЄ як джерело інформації»¹⁷².

Через те, що процес підготовки і публікації звіту вимагає значних зусиль співробітників програми моніторингу, у звітах іноді вказується ім'я автора або авторів. Разом з тим, публікуючи імена укладачів або співавторів звіту, не слід забувати про проблеми безпеки.

При використанні в звіті скорочень або аббревіатур, слід на видному місці (краще на початку звіту) навести список таких скорочень із повною розшифровкою слів, що заміщаються ними. При першому використанні скорочення чи аббревіатури в тексті їх слід вказати в дужках після повного відповідного найменування чи терміна.

Зміст завжди потрібно розміщувати на початку звіту. Це – особливо зручно для читачів в тому випадку, якщо звіт включає кілька розділів або концепцій, або якщо у нього великий обсяг. У змісті потрібно вказувати не тільки основні розділи, а й чітко виділяти їхні частини. Разом з тим можна обмежитися трьома рівнями підзаголовків.

➔ Короткий огляд

Короткий огляд у стислій формі надає основні дані, висновки та рекомендації, що розкриваються в звіті. Коротким оглядом доцільно розпочинати всі звіти, оскільки, особливо якщо звіт великий за обсягом, він підвищує ймовірність того, що з його основними положеннями зможуть ознайомитися навіть найбільш зайняті особи. Через це короткий огляд можна вважати найважливішою частиною звіту, що заслуговує на особливу увагу авторів та керівників програми. Крім того, ознайомившись з коротким оглядом, читач зможе отримати повне уявлення про його зміст ще до того, як розпочне його читання, і саме короткий огляд може викликати у нього інтерес до всього тексту або повернути увагу до якихось окремих його частин.

➔ Вступ

Вступ містить загальну інформацію та підстави для звіту про моніторинг¹⁷³. У ньому можна надати характеристику всієї програми моніторингу та вказати, яке місце займає в ній цей звіт.

170 Приклади найменувань звітів програм ОБСЄ див. у таблицях в пункті 12.2.

171 Публікація з моніторингу судових процесів може підпадати під захист авторських прав у багатьох країнах, у тому числі під заборону на передрук чи повторне поширення звіту. Навіть веб-сайтам може бути заборонено публікувати звіти без дозволу власника авторських прав.

172 З іншими варіантами підходів щодо авторських прав, які використовують місії на місцях, можна ознайомитися в їхніх публічних звітах; можна також подумати про використання однієї з ліцензій Creative Commons. Див.: <http://creativecommons.org/licenses/>

173 Це можуть бути правові підстави для проведення моніторингу, в тому числі мандат ОБСЄ, зобов'язання ОБСЄ та право на справедливий судовий розгляд, передбачене національним і міжнародним правом.

У вступі можна також роз'яснити основні цілі моніторингу та звіту. Вступний розділ може також включати:

- роз'яснення мети звіту, в тому числі основних проблем, що аналізувалися, а також порушень правових норм і зобов'язань;
- короткий опис структури і тем звіту;
- характеристику загальної ситуації в системі правосуддя країни, в тому числі її міжнародних зобов'язань, нещодавно здійснених реформ та інших питань або подій, на тлі яких склався цей звіт;
- коротке повідомлення про те, кому адресовані дані звіту, а також якій меті слугує оприлюднення цих даних і рекомендацій;
- висловлення вдячності, особливо всім донорам, які надали фінансову підтримку, а також авторам (якщо їхні імена не зазначені на титульній сторінці) та іншим особам, які допомагали при складанні звіту або сприяли його публікації.

⇒ **Методика**

Методику збору інформації та складання звіту слід викласти або у вступі, або в наступному окремому розділі. Це особливо важливо для програм, які недостатньо добре відомі. Опис методики моніторингу важливий для підкріплення достовірності даних. Часто дані та висновки програм моніторингу судових процесів можуть виявитися єдиним об'єктивним оглядом ситуації в цій системі правосуддя в обставинах, коли повна інформація недоступна, побудована на розрізаних даних або політизована. Звіт, особливо якщо він видається на початковому етапі діяльності програми, повинен обґрунтовувати дієвість методики отримання інформації, що міститься в ньому, з тим, щоб переконати читача в її достовірності та об'єктивності. Розділ про методику моніторингу може включати:

- коротку характеристику масштабів моніторингу, в тому числі кількість і види судових справ, судів та судових засідань, охоплених спостереженням;
- опис методів отримання інформації та судових процесів, підданих моніторингу. Важливо зазначити джерела отримання даних: безпосереднє спостереження в залі суду; аналіз документів; вторинні джерела, такі як проведення опитувань або вивчення статистичних даних судів або будь-яке поєднання зазначених вище джерел;
- інформацію про осіб, які проводили моніторинг, у тому числі дані щодо їхньої кваліфікації та підготовки;
- будь-які «застереження», що їх програма вважає необхідними, – наприклад, про те, що цей звіт не має наміру ставити під сумнів певні судові рішення, проте звертає основну увагу на відповідні процесуальні питання, або що звіт звертає основну увагу на проблеми, а не наводить приклади позитивної практики.

⇒ **Подання виявлених фактів і результатів правового аналізу**

Звіти розрізняються за колом питань, з яких проводиться моніторинг, стандартами, на які вони посилаються, і виявленими фактами. Рекомендована структура кожного окремого розділу основної частини звіту повинна містити описані вище компоненти: характеристику основної проблеми, характеристику застосовуваного права, опис зібраних під час моніторингу фактів, обґрунтування висновків шляхом застосування правових положень до фактів і запропоновані рекомендації. Деякі програми додатково включають до своїх звітів аналіз обраних аспектів національної нормативно-правової бази – у разі невідповідності останніх міжнародним гарантіям справедливого судового розгляду.

Найчастіше основою звіту програми моніторингу є надання результатів спостережень за реальними судовими справами, отриманих у міру руху цих справ системою правосуддя. Напряцювання програм у цій сфері включають кілька вдалих прийомів, за допомогою яких вони презентували у звітах приклади з практики моніторингу:

- *Ілюстрація конкретних прикладів судової практики або проблем.* Відмінним методом ілюстрації якоїсь проблеми з метою переконання читача в обґрунтованості зауважень програми, є включення до звіту достатньо детальних прикладів з реальних судових справ.

Найкраще для цього наводити найяскравіші і регулярно повторювані порушення, а також приклади, найбільш притаманні для якоїсь тенденції або системної проблеми. Однак, якщо наявність якоїсь спільної тенденції можна підтвердити будь-якою рідкісною судовою справою, одного такого прикладу може бути достатньо¹⁷⁴.

- *Використання найменувань справ.* Рішення про те, чи слід давати посилання на конкретні судові справи, в кінцевому підсумку залежить від мети звіту. У звітах, присвячених виявленню загальних випадків і тенденцій судової практики, необхідність у посиланнях на конкретні справи, що наводяться як приклади, виникає лише зрідка. І навпаки: якщо основна увага моніторингу спрямована на конкретні судові справи, злочини чи події, то посилання на справи виправдані з політичної точки зору або з точки зору документування інформації. У деяких звітах зазначаються також імена суддів і інших юристів, які беруть участь у процесі, при згадці допущених ними порушень. Тим не менш більшість програм утримується від такої практики, оскільки вона ставить тавро на репутації окремих людей, може спровокувати негативну реакцію з їхнього боку або з боку влади, що підтримує їх, або може призвести до помсти у відповідь. У цілому, програми намагаються звести в своїх прикладах ідентифікацію судових справ та їхніх учасників до мінімуму, щоб звернути основну увагу на проблему, а не на окремих людей. Разом з тим у багатьох випадках особистість таких людей можуть легко зрозуміти їхні колеги або громадськість, особливо якщо йдеться про якусь резонансну справу.
- *Використання статистичних даних.* Якщо програма застосовує у своїй роботі кількісний аналіз, то статистичні дані можуть стати потужним засобом ілюстрування масштабів або гостроти тієї чи іншої проблеми.

Даними офіційної статистики можна також доповнити результати якісного моніторингу та звітність з конкретних видів злочинів: вони допомагають демонструвати невідповідність кількості арештів, судових переслідувань, випадків припинення провадження, винесених вироків тощо. Однак не всі види статистики придатні для підтвердження тієї чи іншої заяви, тому при використанні статистичних даних слід бути обережним. Наприклад, процентне співвідношення числа обвинувачених і числа захисників, що представляють їх у всіх справах, за якими відбувалося спостереження, може бути незначним у зв'язку з тим, що багато з цих справ стосувалися дрібних правопорушень. Дані про частку обвинувачених, яких у тих самих справах поінформували про їхнє право на адвоката, можуть більшою мірою підійти для ілюстрування питання дотримання норм справедливого процесу. Крім того, перевантажені статистикою звіти викликають у читача менший інтерес, на відміну від звітів, що поєднують ілюстративну статистику з яскравими прикладами. Рекомендується також для наочності користуватися таблицями.

⇒ Висновки

Потрібно, щоб висновки були точними і безпосередньо впливали зі справ, що спостерігалися, і наданих результатів правового аналізу. Крім включення висновків власне до тексту – під кожним окремим питанням, наприкінці глави або наприкінці звіту, основні висновки слід також узагальнювати в короткому огляді з тим, щоб з ними могли ознайомитися люди, які не планують читати весь звіт. У звітах слід уникати висновків, що не впливають з результатів моніторингу.

⇒ Рекомендації

Розділ «Рекомендації» – це основний засіб, що може сприяти запровадженню окремих поліпшень у судову практику й реформуванню системи правосуддя в цілому. Рекомендації також

¹⁷⁴ Наприклад, розглядаючи питання про попереднє ув'язнення за наявності постанови про відкриття кримінальної справи або обвинувального висновку, судді можуть не розглядати питання про наявність обґрунтованої підозри в тому, що затриманий вчинив злочин, як того вимагають міжнародні стандарти. Незважаючи на те, що програма може не часто стикатися з цією проблемою, виявлення єдиного кричущого порушення такого роду можна використовувати для ілюстрації більш загальної проблеми. Наприклад, в одному звіті програми моніторингу згадується справа, в якій алібі затриманого підозрюваного полягало в тому, що на момент вчинення злочину він перебував у в'язниці, проте компетентні органи влади неодноразово відмовлялися брати цей факт до уваги. Див.: Review of the Criminal Justice System «Crime, Detention and Punishment» [Огляд системи кримінального правосуддя «Злочини, утримання під вартою і покарання»]. – Місія ОБСЄ в Косово, 2004. – С. 19.

становлять основу для заходів адвокації й можуть дати поштовх їхньому здійсненню. Це – одна з найважливіших частин будь-якого звіту, яка повинна бути ретельно опрацьована вищим керівництвом програми моніторингу.

До формулювання рекомендацій слід залучати широке коло осіб. З боку програми в цьому повинні брати участь аналітики з правових питань та керівники програми як особи, які мають найширше уявлення про функціонування системи правосуддя. Свій внесок повинні зробити також спостерігачі, оскільки вони мають глибоке розуміння окремих проблем та їхніх основних причин. Бажано також заздалегідь консультуватися з адресатами рекомендацій – зазвичай з місцевими установами, яким належить їх виконувати. Відповідні органи влади можуть із сумнівом або несприйняттям поставитися до рекомендацій сторонньої організації, особливо якщо отримають їх несподівано або не будуть поінформовані про процес їхньої підготовки. Цю проблему можна зняти, проводячи попередні консультації, під час яких можуть виникнути нові ідеї, що їх також можна включати у рекомендації. Крім того, консультації дозволяють перевірити реалістичність і обґрунтованість власне рекомендацій¹⁷⁵.

Так само, як і висновки, рекомендації мають впливати з даних, зібраних під час моніторингу, що зробить їх в очах читача актуальними, а не надуманими.

Потрібно, щоб рекомендації не звучали як приписи, крім випадків, коли йдеться про особливо кричущі порушення. Наприклад, якщо в рекомендаціях, що вимагають припинити таке поводження з ув'язненими, що принижує людську гідність, можуть використовувати категоричні формулювання, то рекомендації, що стосуються менш тяжких порушень, можуть пропонувати владі «обміркувати можливість» тих чи інших процесуальних заходів або запровадження нових положень до закону для усунення виявленої проблеми.

Крім того, при підготовці рекомендацій слід урахувувати такі моменти:

- Рекомендації повинні бути конкретними. Запропонований план дій повинен бути чітко сформульований для того, щоб не виникло якогось непорозуміння з органами влади, і щоб програма через деякий час змогла оцінити наслідки й результати рекомендацій. Якщо рекомендується внесення змін до норм, у тому числі положень закону, необхідно точно вказати, які саме з них викликають нарікання. Сюди також можна включати формулювання власне змін, що пропонуються. Подібним чином, якщо рекомендації пропонують програму навчання, розподіл ресурсів або вжиття інших заходів, необхідно чітко зазначити, що саме потрібно, і, за можливості, відсортувати запропоновані заходи за ступенем пріоритетності виконання в короткостроковий, середньостроковий і довгостроковий періоди.
- Рекомендації повинні адресуватися конкретному суб'єкту з урахуванням його повноважень і повноважень відповідного інституту. Наприклад, рекомендації про внесення поправок до якогось закону слід адресувати парламенту чи уряду, а рекомендації про зміни в практиці суду – суддям.

➔ Додатки

Якщо існує цінна інформація, що ілюструє характер і масштаб відповідних проблем, проте її обсяг занадто великий для включення до основного тексту звіту, таку інформацію можна наводити в додатках. У додатки можна включати, наприклад, тексти обвинувальних висновків або вироків, узагальнений виклад процесу моніторингу окремих слухань або результатів опитувань, таблиці та графіки, відповідні правові положення або міжнародні стандарти та іншу інформацію, що підкріплює висновки звіту або виконує освітню мету.

12.2.6. Своєчасна підготовка звітів: приклади позитивної практики

Підготовка звітів може займати багато часу, вимагати кропіткого аналізу і зусиль. Часто, ще до початку написання звіту необхідно зібрати інформацію з сотень польових звітів, провести її оцінку і підготувати аналітичну схему і структуру звіту. Часто, вже розпочавши написання звіту, автори виявляють брак інформації або недоліки в методиці і змушені займатися додат-

¹⁷⁵ Див. також пункт 12.2.7 щодо консультацій перед оприлюдненням звітів.

ковим збором даних, аналізом або вносити інші зміни. Остаточний проект звіту потім узгоджується багатьма фахівцями, які направляють авторам свої зауваження та рекомендації. Досвід програм ОБСЄ засвідчує, що на публікацію комплексного звіту з моменту початку його підготовки може знадобитися, щонайменше, від трьох до шести місяців.

Існують кілька стратегій, які допомагають уникнути непотрібних затримок і проблем, що ускладнюють процес підготовки звіту. Нижче наводяться рекомендації на основі досвіду програм ОБСЄ з моніторингу судових процесів, що сприятимуть організації та раціоналізації підготовки звіту, причому деякі – задовго до початку роботи над текстом:

- Упродовж усього періоду моніторингу рекомендується регулярно готувати вторинні внутрішні звіти, особливо за темами, що їх планується включити до публічного звіту. Вторинна внутрішня звітність відіграє також роль попереднього аналізу в тому сенсі, що вона виявляє прогалини в інформації або методиці і дозволяє доповнювати відсутні або недостатні дані ще до початку написання публічного звіту. Аналітикам з правових питань та/або спостерігачам слід готувати щомісячні звіти з окремих питань або тенденцій, у тому числі докладний аналіз окремих судових справ. Такі звіти допомагають формулювати основні питання або теми підсумкового звіту. Після цього складання публічного звіту зводиться до додаткового аналізу цього матеріалу й підкріплення його прикладами.
- Збір інформації протягом усього періоду моніторингу слід організовувати таким чином, щоб максимально полегшити її пошук для складання публічних звітів. Для цього інформацію про справи слід зберігати за темами, спеціально позначаючи особливо показові справи для їхнього можливого використання. Статистичні дані з актуальних питань слід зберігати і регулярно оновлювати. Для цієї мети добре підходить база даних, але деякі програми ведуть спеціальну систему папок з окремих правових питань, до яких вносяться звіти про відповідні судові справи¹⁷⁶.
- Якщо звіт передбачає аналіз висунутих обвинувачень, вироків та інших документів, їх переклад та узагальнення слід проводити в процесі моніторингу, задовго до складання звіту.
- Якщо звіт наводить як приклади судові справи, то, за можливості, слід включати до нього хронологічно «найсвіжіші» справи, що відображають поточний стан системи правосуддя. Деякі програми не використовують як приклад проблеми, що були виявлені раніше, ніж за один рік до написання звіту, крім випадків, коли це необхідно для демонстрації динаміки того чи іншого питання в часі. Подібним чином програми встановлюють дату відсікання нової інформації для звіту, порушення якої можливе лише за виняткових обставин. Це запобігає виникненню ситуацій, коли укладач нескінченно здійснює аналіз матеріалу, відкладаючи таким чином термін видання звіту.
- Рекомендується, щоб складання звіту доручалося одному співробітнику зі встановленням чіткого узгодженого графіку надання схеми звіту, а також попереднього і остаточного проектів. Якщо над звітом працюють кілька авторів, слід призначати старшого координатора з тим, щоб уникнути ситуації, коли ніхто не відповідає за кінцевий продукт або за зв'язність звіту.
- Для складання звіту рекомендується використовувати всі наявні ресурси. Наприклад, до процесу добору статистичних даних залучаються всі вільні спостерігачі. Іноді програми вдаються до допомоги місцевих експертів – наприклад, викладачів чи юристів-практиків з якоїсь спеціальності, які складають і перевіряють матеріали з матеріально-правових питань.
- Для інших стадій слід установити жорсткий графік, який визначає терміни перевірки і вивчення остаточного проекту звіту співробітниками програми моніторингу, співробітниками місії ОБСЄ і, за необхідності, зовнішніми експертами та консультантами. Графік повинен визначати також інші кроки, такі як переклад, форматування/друк тексту звіту та його поширення. Потрібно, щоб керівник програми провів консультації з партнерами і керівництвом місії з приводу необхідних процедур перевірки звіту.
- З метою забезпечення ефективності роботи над звітом, всіх, хто братиме участь у його перевірці, слід завчасно попередити про те, коли саме вони отримають текст. Це дозволяє рецензентам заздалегідь спланувати свій час, сприяє підтримці гарних робочих відносин і допомагає уникнути затримки з публікацією. Надзвичайно важливо наголошувати на необхідності своєчасного виходу звіту, оскільки рецензенти можуть затягувати зі здійсненням процедури перевірки. Затримка публікації може послабити або звести нанівець позитив-

176 Див. розділ 5 «Організація системи управління інформацією».

ний вплив звіту та професійну репутацію програми.

- Важливо заздалегідь спланувати вирішення матеріально-технічних питань публікації звіту. Переклад, друк та поширення потребують багато часу, який необхідно враховувати при плануванні. Одночасне видання звіту кількома мовами відкриває доступ до нього всім заінтересованим особам і полегшує проведення діалогу, що є невід'ємною частиною подальших заходів. Подібним чином слід враховувати чинник часу і у випадках, коли форматування і друк звіту виконує якесь видавництво – за власним технологічним процесом і графіком роботи. Не можна також не приділити уваги питанням, пов'язаним з поширенням звіту, а також не враховувати час, необхідний на планування, переклад та затвердження супровідних листів.

12.2.7. Посилення позитивного ставлення до публічного звіту та його наслідків

Програмі, що планує видання звіту про моніторинг судових процесів, слід обмірковувати можливість вжиття заходів, які можуть посилити вплив звіту, а також його сприйняття з боку органів влади, від яких залежить виконання рекомендацій. Нижче наводиться характеристика заходів і методів, за допомогою яких програми залучають заінтересованих осіб до процесу реформ і сприяють позитивній реакції на результати й рекомендації програми моніторингу.

На найбільш базовому рівні при поширенні звітів серед органів влади та інших заінтересованих осіб до звітів завжди слід додавати супровідний лист – можливо, за підписом посадової особи, яка обіймає в організації посаду, що відповідає рангу адресата. Супровідний лист завжди має містити прохання до адресата надсилати свої зауваження чи запитання спеціально призначеному співробітнику програми. Якщо плануються подальші заходи з презентації та обговорення звіту, про них також можна згадати в супровідному листі.

→ **Зміцнення робочих відносин за допомогою процесу видання звітів**

Можливості програми моніторингу судових процесів безпосередньо здійснювати зміни обмежені, оскільки повноваження щодо проведення реформ і відповідних дій покладаються на відповідні державні органи. Якщо програма моніторингу не має зв'язків з державними інститутами і посадовими особами, уповноваженими проводити реформи, або якщо влада не заінтересована в реформах, то віддача від звіту, навіть найточнішого і найгострішого, буде невеликою. Отже, програмі необхідно постійно намагатися налагодити партнерські відносини з місцевою владою та іншими заінтересованими особами.

Зазвичай звіти програм моніторингу судових процесів містять критичну інформацію щодо юридичної практики в приймаючій країні. Це можуть бути недоліки системного характеру, некомпетентність або навіть порушення професійної етики. Хоча звіти зазвичай не називають порушників поіменно, вони часто піддають сумніву дії місцевої влади та інститутів. Незважаючи на те, що необхідність виявлення проблем є очевидною, реформа системи правосуддя часто можлива лише за наявності заінтересованості й підтримки з боку деяких суб'єктів системи, які самі безпосередньо залучені в проблемній практиці. Для розвитку конструктивних відносин з місцевими заінтересованими особами та інститутами важливо домогтися того, щоб вони вважали, що звіти та інша діяльність програми моніторингу корисні, враховують інтереси усіх або навіть є продуктом спільної роботи. Ефективності методів адвокації можна досягти, коли вони з самого початку не тільки передбачають діалог із місцевими інститутами та органами влади з приводу моніторингу та процесу реформ, а й роблять їх повноцінними учасниками як власне процесу, так і його результатів. Пункти 12.2.7, 12.3–12.4 посібника присвячені методам адвокації, спрямованим на безпосереднє залучення національних суб'єктів до роботи програми моніторингу, в тому числі до формулювання рекомендацій.

→ **Консультації з владою перед виданням звітів**

Консультації з відповідними органами влади з приводу змісту публічного звіту перед його виданням можна проводити в різних формах. Це може бути загальна дискусія з обговорення змісту і висновків звіту; ще краще, якщо при цьому будуть розглядатися зауваження з при-

воду проекту звіту. Такі консультації можуть йти далі, передбачаючи конструктивну участь місцевих суб'єктів у формулюванні рекомендацій¹⁷⁷. На практиці консультації можуть бути обмеженими й стосуватися лише основних висновків і рекомендацій, проте іноді – залежно від відносин програми з владою і цілей проведення консультацій – і всього змісту звіту.

При виборі форми проведення консультацій керівникам програми слід обміркувати, яку мету вони переслідують. Як мінімум, консультації з органами влади, яким адресовані рекомендації, слід розглядати як прояв професійної ввічливості і як крок, спрямований на підтримку нормальних робочих відносин із ними, особливо якщо звіт містить критику. До посадових осіб, з якими проводяться консультації, можуть належати представники Міністерства юстиції, Верховного Суду, законодавчих органів чи інших інститутів. Ще одна мета проведення консультацій – підстрахуватися від помилок, надаючи місцевим органам влади можливість вказати на неточності у звіті. При цьому програма може отримати нову інформацію або виявити нові напрями досліджень, що дозволить їй усунути помилки і внести зміни до висновків.

Оскільки виконання рекомендацій неможливе без участі місцевих посадовців, консультації також дозволяють отримати від різних інститутів і суб'єктів інформацію щодо можливих шляхів вирішення окремих проблем. Таким чином, програма зможе не тільки виявити прийнятні з точки зору місцевих суб'єктів шляхи вирішення проблем, а й забезпечити необхідну участь відповідних посадових осіб у процесі реформування за рахунок створення у них особливої заінтересованості в успішному виконанні рекомендацій. Проведення під час цього процесу відвертих дискусій може допомогти програмам виявити партнерів, налаштованих на надання допомоги у здійсненні реформ, а також осіб, байдужих або опозиційно налаштованих до ідеї змін. Таким чином, консультації стають ще одним засобом отримання інформації про інтереси місцевих суб'єктів.

Усі зауваження місцевої влади слід уважно вивчати і, за можливості, включати до підсумкового звіту – особливо якщо в них є вказівки на фактичні чи інші помилки. Проте під час остаточного аналізу рішення про те, що включати, а що не включати до звіту, приймають його укладачі, оскільки відповідальність за зміст звіту покладається на них. Якщо програма не отримує жодних зауважень у розумний термін, звіт можна публікувати і без зворотного зв'язку з боку місцевої влади.

Незважаючи на те, що проведення консультацій не гарантує того, що рекомендації будуть виконані, завчасне обговорення зібраних програмою даних до виходу публічного звіту – це вельми плідна практика. Навіть якщо немає ніякої або майже ніякої надії на корисну відповідь з боку владних установ або посадових осіб, консультації допомагають уникнути ситуації, коли програма публікує критичні зауваження несподівано для влади. Досі програмам ОБСЄ у рамках зобов'язань організації щодо моніторингу зазвичай вдавалося досягати певного консенсусу з різними місцевими суб'єктами щодо цілей і завдань моніторингу судових процесів, що робить консультації цілком плідними.

→ Спільне видання звітів

Спільний публічний звіт видається разом з однією або більше установою або організацією. Незважаючи на те, що таким організаціям не обов'язково робити свій внесок (або пропорційний внесок) у підготовку звіту, вони офіційно поділяють відповідальність за його зміст, висновки і рекомендації. Видання спільних звітів може підвищити популярність звіту та віддачу від нього, а також популярність організацій, що видають звіти. Крім того, спільний звіт демонструє партнерські відносини з програмою і заінтересованість у змісті звіту, надаючи таким чином додаткового значення запропонованим рекомендаціям. Програми моніторингу судових процесів ОБСЄ, організовані за проектною моделлю, видають спільні звіти зі своїми партнерами, у тому числі з МУО та НУО, що збагачує їхні висновки урахуванням точок зору суб'єктів на місцях.

Інший вид спільного звіту – це звіт, що видається спільно з якоюсь національною установою

¹⁷⁷ Див. також параграф «Рекомендації» у пункті 12.2.5.

або відомством. Звіт, у виданні якого бере участь якесь національне відомство, набуває додаткового значення за рахунок офіційної підтримки з боку держави. Крім того, затвердження з боку держави стосується не тільки зібраних даних, а й запропонованих у звіті точок зору і рекомендацій. Така спільна звітність може справляти потужний вплив на місцеві органи влади та місцевих суб'єктів, які вже не можуть ігнорувати результати моніторингу, офіційно затверджені державними органами, що висловлюють підтримку реформам¹⁷⁸. Однак згоди такого рівня з місцевою владою досягти дуже важко без істотного відходу від принципів, висновків і рекомендацій програми. Крім того, програмі потрібно ретельно обирати партнерів з видання звіту. Особливі труднощі на шляху до спільного видання звіту можуть виникнути у разі напружених відносин між судовою і рештою гілок влади.

→ Проведення «круглих столів»

Зустрічі за «круглим столом» за підсумками публікації звітів широко практикуються для розширення сфери впливу звітів; вони також допомагають організувати процес виконання рекомендацій. «Круглі столи» за участю широкого кола суб'єктів стають джерелом інформації, а також є форумом для обміну думками та поглядами різних відомств і окремих осіб. «Круглі столи» з обговорення даних звіту мають ту перевагу, що вони дозволяють обговорювати поточну ситуацію, спираючись на міцну фактичну основу, яка слугує відправною точкою для обговорення реформ. Програми ОБСЄ проводять «круглі столи» на всіх рівнях системи правосуддя – від зустрічей з суддями окремих судів до «круглих столів» загальнодержавного масштабу з широким колом учасників, у тому числі представників всіх компетентних інститутів, заінтересованих у реформуванні судової системи. Крім використання «круглих столів» як форумів для дискусій, їх слід також проводити для того, щоб повноважні посадові особи взяли на себе певні зобов'язання, які можна документально фіксувати і відслідковувати їхнє подальше виконання.

Крім «круглих столів» за результатами звіту, можна проводити «круглі столи» для обговорення запропонованих рекомендацій до завершення звіту. Такі заходи дають більше можливостей отримати відгук від різних інститутів і суб'єктів на предмет можливих шляхів вирішення окремих проблем. Вони можуть не тільки виявляти прийнятні з точки зору місцевих суб'єктів шляхи вирішення проблем, а й забезпечувати необхідну участь місцевих посадових осіб у процесі реформ за рахунок створення у них особливої заінтересованості в успішному виконанні рекомендацій¹⁷⁹.

→ Прес-конференції та прес-релізи після видання звітів

Прес-конференції та прес-релізи мають на меті підвищення обізнаності громадськості з даними і висновками програми моніторингу, а також власне з моніторингом і цілями його проведення. З урахуванням юридичного характеру звітів на прес-конференціях і в прес-релізах слід:

- надавати коротке узагальнення висновків моніторингу;
- уникати складних професійних термінів;
- роз'яснювати суть і значення зібраних даних;
- вказувати, що необхідно зробити в майбутньому.

178 У 2003–2006 роках Місія ОБСЄ в Хорватії видала два комплексних звіти про моніторинг процесів у справах про військові злочини спільно з Міністерством юстиції Хорватії. Ці спільні звіти були в повному обсязі підготовлені Відділом з питань верховенства права Місії ОБСЄ на основі спостережень місії, а потім передані Міністерству юстиції на перевірку. Після спільного обговорення зауважень міністерства звіти були опубліковані, і відбулася спільна прес-конференція, присвячена презентації звіту та його рекомендацій. Факт спільного видання звітів сприяв підвищенню їхньої достовірності в очах державних органів влади, в тому числі прокуратури й суддівського корпусу. У свою чергу це посилює вплив звітів і підвищило рівень обізнаності з міжнародними стандартами справедливого процесу в місцевих судах. Спільне видання звітів пішло приймаючій країні на користь ще й у тому сенсі, що її керівництво усвідомило необхідність проведення реформ як умови вступу до ЄС.

179 Це практикують Місія ОБСЄ в Скоп'є і коаліція «Всі за справедливий суд». По закінченні моніторингу представників державних органів та інших заінтересованих осіб запрошують до участі в обговоренні висновків звіту та виробленні рекомендацій. Незважаючи на те, що право визначати зміст остаточної редакції звіту залишається за його авторами, «круглий стіл» надає владі гарну можливість запропонувати власні рішення та рекомендації для вирішення проблем, виявлених у ході моніторингу. Результатом таких «круглих столів» ставало визнання системних недоліків, розробка рекомендацій щодо подальших заходів, а також прийняття зобов'язань, у тому числі зобов'язань із формування постійної робочої групи для моніторингу виконання рекомендацій. Після публікації остаточної редакції звіту, надалі зазвичай збирається ще один круглий стіл для аналізу ходу виконання взятих сторонами зобов'язань.

Подібним чином, враховуючи, що представники ЗМІ навряд чи стануть знайомитися з повним текстом звіту, потрібно готувати й поширювати на прес-конференції разом зі звітом інформаційні листівки з чітким викладом довідкової інформації.

Керівник місії ОБСЄ або відділу місії може виступити перед журналістами з презентацією звіту і продемонструвати підтримку організацією його висновків, а керівник програми може докладніше зупинитися на технічній стороні проекту і відповісти на спеціальні запитання журналістів. На прес-конференції можуть бути присутні і основні укладачі звіту, завдання яких – роз'яснити окремі розділи або методiku звіту, якщо такі питання надійдуть від представників ЗМІ.

Слід також обміркувати можливість запрошувати для участі у прес-конференції окремих представників державних органів та судової влади, що підтримують моніторинг і його рекомендації. Таке запрошування може мати кілька цілей. По-перше, участь посадовців піднімає статус прес-конференції. По-друге, це додає програмі моніторингу легітимності й підтверджує її значущість в очах місцевого керівництва. По-третє, такий захід, підвищуючи репутацію суб'єктів, що підтримують реформи, може одночасно сприяти тому, що національні органи влади офіційно підтвердять зобов'язання здійснити ті чи інші подальші заходи. Разом з тим, запрошуючи представників влади на прес-конференцію, слід пам'ятати, що це – не форум для дискусій чи дебатів, а громадський захід, на який запрошуються для надання чіткої інформації щодо даних моніторингу.

12.3. Конфіденційна звітність та звітність з частковими обмеженнями

Крім публічних звітів, програми моніторингу судових процесів також мають досвід видання конфіденційних звітів і звітів «з частковими обмеженнями» на їх поширення. Кожен тип звітів має своє особливе призначення.

У той час як публічні звіти, описані в пункті 12.2, зазвичай призначені для максимально широкого поширення, конфіденційні звіти містять конфіденційну або захищену інформацію, яка в силу юридичних, політичних або стратегічних міркувань призначена лише для обмеженого кола спеціально визначених адресатів. До тексту таких звітів зазвичай включено спеціальне попередження про необхідність поводитися з ними як з конфіденційними документами. Конфіденційні звіти використовувалися для поширення певної інформації, отриманої на закритих засіданнях, або інформації, що була розкрита програмі на умовах конфіденційності. В інших випадках програми дають згоду презентувати звіти, що фіксують кричущі порушення професійної етики з боку окремих юристів, лише внутрішнім дисциплінарним органам суддівського корпусу та прокуратури.

Звіти з частковими обмеженнями (або напівпублічні звіти) призначаються для певних адресатів з огляду на свій спеціалізований характер, однак вони не містять конфіденційної інформації. Таким чином, якщо з якоїсь причини з ними забажають ознайомитися особи, які не належать до кола згаданих адресатів, або вони будуть кимось поширені як публічні звіти, жодного порушення конфіденційності не відбувається. Наприклад, такі звіти можна надавати іншим заінтересованим міжнародним організаціям на їхній запит¹⁸⁰. Конфіденційні звіти і звіти з частковими обмеженнями можуть також використовуватися на початкових етапах програми для завоювання довіри органів влади, які негативно сприймають ідею публічної звітності про проблеми або скептично ставляться до кінцевого результату програми.

Класифікація звітів за категоріями може залежати від різних місцевих чинників і уявлень, тому правила у різних програм моніторингу можуть відрізнитися¹⁸¹.

180 Наприклад, напівпублічними були щомісячні звіти, якими Місія ОБСЄ в Косово ділилася з Місією ООН в Косово (МООНК). А починаючи з 2005 року, програма вирішила ділитися такими звітами з усіма місцевими суб'єктами системи правосуддя і навіть публікувати їх на веб-сторінці ОБСЄ.

181 Прикладом може слугувати програма моніторингу, що діє на основі «Правила 11-біс». Відповідно до рішення № 673 Постійної ради ОБСЄ місії ОБСЄ в Південно-Східній Європі домовилися про надання МТКЮ звітів про перебіг розгляду справ про військові злочини, переданих під національну юрисдикцію. Місія ОБСЄ в Хорватії передавала свої звіти МТКЮ з дотриманням конфіденційності, в той час як Місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині готувала окремі конфіденційні звіти, а іншими ділилася з місцевими та міжнародними органами і, врешті-решт, з широкою громадськістю.

Крім завершених звітів, у розпорядженні програми моніторингу знаходиться масив нещодавно зібраної інформації про низку судових розглядів, зокрема про резонансні справи, і статистика щодо функціонування системи правосуддя. Природно, така інформація становить інтерес для інших організацій, посольств, фахівців і дослідників, які відслідковують реформи системи правосуддя. Оскільки дії і публікації цих суб'єктів можуть сприяти здійсненню реформ та реалізації цілей програми моніторингу, програмі може бути вигідно ділитися з ними такою інформацією. Отже, важливо, щоб керівники програми запровадили відповідні системи, що дозволяють чітко дати зрозуміти персоналу, якою інформацією можна ділитися, з ким і за яких умов. Чим регулярніше виходять публічні або напівпублічні звіти програми, тим простіше їй ділитися зібраними даними, оскільки такі звіти проходять відповідні процедури контролю і можуть використовуватися у заходах адвокації.

Тим не менш у реальності оприлюднення всієї інформації, що цікавить інших суб'єктів, неможливе. Розглядаючи питання про те, чи потрібно видавати непублічні звіти або ділитися інформацією з більш широким колом адресатів, програма повинна вжити заходів, що дозволяють переконатися в тому, що таке використання інформації не завадить досягненню її основних цілей. З цієї причини їй необхідно забезпечити існування засобів контролю за наданням інформації, щоб захистити репутацію доброчесності програми взагалі, зокрема запобігти розголошенню конфіденційної інформації, отриманої під час моніторингу закритих засідань і завдяки доступу до закритих документів¹⁸². Можна подумати про використання таких методів для забезпечення контролю за поширенням публічної інформації:

- *Редагування та допуск.* Для захисту конфіденційної інформації, що міститься у звітах або в правових коментарях спостерігачів, які не є остаточними або не є актуальними для інших сторін, програмам слід обмірковувати можливість видавати таку інформацію зі звітів про судові справи перед її наданням зовнішнім суб'єктам. Витяги зі справ можуть охоплювати основну інформацію про засідання і містити короткий виклад свідчень, проте з них слід видавати конфіденційну інформацію й результати правового аналізу, проведеного спостерігачем. Або програма може надавати зовнішнім суб'єктам лише вторинні звіти після того, як вони пройшли процедуру перевірки і допуску.
- *Укладання МпВ.* У разі регулярного обміну інформацією з якоюсь конкретною організацією програма може розглянути можливість укладення МпВ. У МпВ можна конкретно вказувати тип інформації, яка буде надаватися, плануватися способи використання інформації, а також методи обміну такою інформацією, в тому числі призначення обома сторонами спеціальних співробітників, відповідальних за обмін інформацією. Процес відповідних переговорів і укладення МпВ надає програмі можливість уточнити свою методiku і цілі партнера, а також отримати важливі запевнення про методи використання такої інформації. Встановивши періодичність та спосіб обміну інформацією, програма домагається регулярності такого обміну, що дозволяє мінімізувати надходження позапланових запитів і уникати непередбаченого навантаження на співробітників.
- *Ухвалення протоколу обміну інформацією.* За загальним правилом, програма може та повинна ухвалити протокол обміну інформацією, тобто внутрішню систему правил та інструкцій, що забезпечують як дотримання принципу конфіденційності, так і задоволення практичних потреб програми. Такий протокол знімає невизначеність в аспекті обміну інформацією, оскільки регламентує, якими даними можна ділитися, в якій формі й з ким. Це забезпечує послідовну і добре продуману основу для обміну інформацією, а не ситуаційне прийняття рішень у відповідь на запити, що надходять ззовні¹⁸³.

182 Принцип конфіденційності та відповідні обов'язки спостерігачів докладніше обговорюються в пунктах 5.4, 8.1.4 та 9.3.8.

183 У 2005 році коаліція «Всі за справедливий суд» (колишня Югославська Республіка Македонія) розробила правила зберігання та надання інформації про справи про торгівлю людьми, моніторингом яких вона займалася. Ці правила встановлюють трирівневу систему забезпечення конфіденційності. Базову інформацію першого рівня – про власне факт існування справ, моніторинг яких проводила коаліція, та їхню кількість можна надавати будь-якій заінтересованій особі. Інформація другого рівня (деякі статистичні дані про обвинувачених і спеціально визначена інформація про свідків) може розголошуватися лише спеціально визначеним особам для використання у чітко визначений спосіб. Нарешті, інформацію, отриману з документів суду, на закритих засіданнях або захищену судовими наказами, не можна передавати третім особам за жодних обставин.

12.4. Підтримка інших заходів у сфері адвокації та нарощування потенціалу

Крім видання звітів, програми моніторингу судових процесів можуть і, мабуть, повинні здійснювати низку інших заходів адвокації, спрямованих на широке поширення своїх висновків і забезпечення оперативного і ефективного виконання рекомендацій. Масштаби такої діяльності можуть залежати від людських і фінансових ресурсів програми, а також від її експертного потенціалу. Пункти 12.4.1–12.4.4 посібника описують заходи адвокації, що використовуються програмами ОБСЄ на підтримку виконання своїх рекомендацій.

12.4.1. Поширення висновків і поглядів програми в суспільстві

Крім видання та поширення звітів про моніторинг судових процесів, програми поширюють інформацію про зібрані дані на різних форумах, де вони також викладають свої погляди щодо можливих заходів удосконалення системи правосуддя країни. Програми ОБСЄ з моніторингу судових процесів регулярно запрошують для виступів на спеціальних конференціях і зустрічах у приймаючих та інших країнах, організованих суб'єктами системи правосуддя, НУО, міжнародними організаціями та журналістами. Співробітники програм моніторингу різного рівня беруть участь у таких заходах як слухачі, доповідачі або модератори.

ЗМІ – це відмінний засіб для поширення поглядів програми в суспільстві, а також, можливо, і впливу на компетентні органи. Через це керівники програм за допомогою прес-бюро місій часто готують прес-релізи або статті, а також дають інтерв'ю з питань реформування системи правосуддя. Також програми все частіше користуються веб-сайтами місій ОБСЄ, де висловлюють свої позиції, пропонують нові рекомендації або доповнення до рекомендацій звітів.

Оскільки навички, необхідні для написання великих аналітичних звітів за підсумками моніторингу, відрізняються від навичок, необхідних для ефективних виступів в пресі й перед широким загалом, програмам моніторингу слід вживати заходів для навчання співробітників вмінню давати інтерв'ю і швидко складати прес-релізи в стислій, логічній і доступній формі. Подібним чином програмам слід розвивати у співробітників навички публічних виступів на таких заходах, як навчальні семінари та конференції. Вміння ефективно виступати перед професійною і непрофесійною аудиторією належить до навичок, що здатні підвищити привабливість цілей організації в очах громадськості.

12.4.2. Надання експертних консультацій та участь у робочих групах з реалізації реформ

Співробітники програм моніторингу судових процесів володіють достатнім експертним потенціалом і можуть надавати допомогу національним органам влади у реалізації реформ. Наприклад, співробітників програм часто просять прокоментувати проекти законів перед їхнім прийняттям, або взяти участь у робочих групах з підготовки таких коментарів. Вони також беруть участь у робочих групах з розробки стратегій вирішення особливо нагальних проблем системи правосуддя¹⁸⁴.

Подібним чином кілька програм створили постійні робочі групи у складі представників програми моніторингу, національних органів влади та інших міжнародних організацій, що працюють у приймаючій країні. Такі групи беруть участь у діалозі з офіційними відомствами щодо заходів, спрямованих на подолання виявлених недоліків¹⁸⁵.

12.4.3. Підтримка програм навчання персоналу в системі правосуддя

Іноді, коли основною причиною якоїсь проблеми вважається недостатній рівень знань або навичок для належного вирішення питання, виходом може стати проведення цільового навчан-

¹⁸⁴ Наприклад, програма в Боснії і Герцеговині входить до складу робочої групи, що бере участь у формуванні стратегії цієї країни у сфері судового переслідування за військові злочини.

¹⁸⁵ Одним з результатів діяльності Робочої групи з військових злочинів у Хорватії (у складі Присутності ОБСЄ в Загребі, влади Хорватії, Делегації ЄС та місцевої Місії МТКЮ) стало прийняття змін до законодавства, які дозволили переглядати винесені заочно на початку 90-х років обвинувальні вирoki. У 2009 році була сформована робоча група в Азербайджані у складі представників Бюро ОБСЄ в Баку, Міністерства юстиції, Судово-правової ради та посадових осіб судової системи. До її завдань належить обговорення даних моніторингу, підготовка рекомендацій та сприяння їхньому виконанню.

ня для підвищення потенціалу практиків. З метою забезпечення ефективного виконання своїх рекомендацій, програми ОБСЄ з моніторингу судових процесів самі беруть участь в організації та проведенні навчання або надають підтримку іншим навчальним організаціям. Заходи з підвищення кваліфікації проводяться з суддями, прокурорами, адвокатами, співробітниками поліції та іншим персоналом. Крім того, БДПЛА та місії ОБСЄ приділяють увагу підвищенню потенціалу юристів, які працюють у найважливіших галузях постконфліктного правосуддя, організовуючи для них програми навчання¹⁸⁶.

Програми ОБСЄ з моніторингу судових процесів також сприяють розвитку національних навчальних центрів з підвищення кваліфікації персоналу системи правосуддя¹⁸⁷. Надаючи підтримку розвитку і розбудові експертного потенціалу цих постійних установ (навіть через програми навчання інструкторів або за їхньою допомогою), організації, що здійснюють моніторинг, та інші суб'єкти освіти зміцнюють місцеву ініціативу, а також підвищують стійкість і ефективність навчання. Місії на місцях заохочують навчальні організації застосовувати кращі методики навчання та інтерактивні методи з метою підвищення актуальності та ефективності навчання¹⁸⁸.

12.4.4. Підтримка розвитку та діяльності національних інститутів

Силами своїх відділів з питань прав людини і верховенства права або спільно з донорськими організаціями та органами влади місії ОБСЄ на місцях надають допомогу у створенні та забезпеченні функціонування інститутів, що заповнюють прогалини, виявлені в системі правосуддя. Як приклад можна навести «юридичні клініки», організовані в Баку за підтримки Місії ОБСЄ в Азербайджані, а також підтримку ОБСЄ організації в Косово Інституту суддів, Юридичного центру та Інформаційного центру з питань захисту обвинувачених у кримінальних справах. Незважаючи на те, що співробітники ОБСЄ, відповідальні за підтримку таких установ, можуть і не брати участь у заходах з моніторингу судових процесів, програми моніторингу можуть повідомляти цим установам інформацію про виявлені ними системні проблеми з тим, щоб ті могли сприяти їхньому усуненню¹⁸⁹.

186 Див. також пункт 16.3 «Моніторинг справ про військові злочини».

187 Наприклад, Місія ОБСЄ в Скоп'є розпочала виконання широкомасштабної, розрахованої на два роки програми навчання юристів-практиків, цілі якої включають підвищення знань і навичок з різних тем, що стосуються міжнародного гуманітарного права, в тому числі розслідування військових злочинів, захисту свідків, міжнародних стандартів справедливого судового розгляду, питань застосування доказів і амністії.

188 Див. також пункт 8.4 «Навчальні заняття».

189 Наприклад факти, що виявляються Місією ОБСЄ в Косово, регулярно використовуються в програмі навчання Інституту суддів в Косово, де здобувають освіту судді та прокурори.

РОЗДІЛ 13

Оцінка ефективності реалізації системного моніторингу судових процесів

Оцінка наслідків реалізації будь-якої програми, особливо програми системного моніторингу судових процесів, може бути дуже нелегким завданням. Ураховуючи характер допомоги, що надається такою програмою, оцінити її результат складно за визначенням. Однак програми моніторингу не можуть не аналізувати ефективність своїх заходів, і вони це роблять. Такий аналіз може показати, чи були звіти програми й інші заходи адвокації дійсно результативними; чи потрібно продовжувати моніторинг з конкретного напрямку або варто розширити фокус уваги чи обрати як пріоритетні інші судові справи; чи є сенс обстоювати конкретну програму дій для досягнення бажаного результату або варто застосувати іншу стратегію, і нарешті, чи досяг моніторинг своїх цілей, а також чи може програма бути припинена.

Саме по собі видання звіту вже можна розглядати як досягнення в тому сенсі, що звіт наводить докази існування проблем і пропонує рекомендації щодо їхнього подолання. Однак у цьому розділі під ефективністю моніторингу розуміються фактичні масштаби змін у судовій практиці або реформ системи правосуддя, що відбулися під впливом звітів програми моніторингу та інших її заходів.

Хоча до завдань цього посібника не належить розробка зразкової методики аналізу ефективності програми, далі містяться деякі рекомендації з цього приводу.

13.1. Вибір моделі оцінки ефективності

У багатьох умовах, зокрема в контексті реформування судової системи, аналіз користі від діяльності програми моніторингу та її ефективності будується на критеріях, що відповідають вимогам донорських організацій про звітність. Це означає, що для вимірювання ступеня успіху проекту використовуються індикатори, які засвідчують, що програма виконала певні заплановані заходи в запланований час і в межах затвердженого бюджету. Вимірюванню часто підлягають кількісні показники: чи здійснила програма моніторинг певної кількості судових процесів, навчання певної кількості людей, або чи видала вона необхідну кількість звітів тощо. Цей підхід називається «моделлю аудиту»¹⁹⁰. Однак останніми роками в оцінці проектів починає переважати «модель навчання», де основний наголос робиться на тому, якою мірою заходи проекту спричинили помітні змістовні зміни, такі як усунення сумнівної практики в судах або внесення змін до законів¹⁹¹.

Зважаючи на це керівникам програми слід намагатися розробити конкретні показники, що допомагатимуть їм оцінювати конкретні й загальні (короткострокові і довгострокові) наслідки заходів програми для системи правосуддя. Такі показники повинні характеризувати не тільки роботу власне програми, а й зміни в роботі суб'єктів системи правосуддя. Далі викладаються деякі міркування щодо вибору показників ефективності роботи.

¹⁹⁰ Див., наприклад: Livingston Armytage, «Monitoring Judicial Integrity: Lessons for the Implementation of UNCAC Article 11» [Моніторинг сумнівності суддівського корпусу: уроки виконання статті 11 КООНПК], U4 Issue 2009: 12. – С. 14.

¹⁹¹ Там само.

13.2. Вибір показників ефективності програми

При виборі показників ефективності програми важливо знайти такі показники, які були б конкретними, вимірюваними, точними, достовірними і прив'язаними до чітких часових рамок¹⁹². Потрібно, щоб вони стосувалися виконання певного завдання або досягнення певної мети, або відзначали динаміку вирішення того чи іншого питання або проблеми. Показником може слугувати практична реалізація якоїсь рекомендації, запропонованої програмою моніторингу. Наприклад, такі вимірювані показники можуть охоплювати:

- кількість процесів чи інших судових розглядів, відкритих для публіки, порівняно з ситуацією, що мала місце до початку моніторингу;
- кількість і якість заходів, що вживаються для підвищення прозорості та доступності графіків розгляду та реєстрів судових справ;
- категорії документів (порівняно з попереднім періодом), до яких відкритий публічний доступ;
- рекомендовані зміни, які вносяться до законів або нормативно-правових актів для забезпечення їхньої відповідності міжнародним стандартам;
- поліпшення в певних видах судової практики, що піддаються вимірюванню, наприклад, підвищення доступу незможних обвинувачених до допомоги захисника;
- збільшення ресурсів і кількості співробітників, що виділяються для зниження надмірного робочого навантаження на суди;
- статистичні дані, що демонструють скорочення затримок у розгляді справ або винесенні судових рішень.

Цей підхід притаманний для згаданої вище «моделі навчання», оскільки передбачає оцінку наслідків проекту, а не його кінцевого продукту. Наприклад, навряд чи можна розраховувати на те, що одне лише проведення навчального заняття з тієї чи іншої міжнародної норми забезпечить її дотримання в подальшому. Такий висновок може спиратися на низку помилкових (можливо) припущень, у тому числі про те, що навчання було досить якісним; в занятті взяли участь всі порушники цієї норми; сенс заняття був правильно зрозумілий; усі слухачі внесли відповідні зміни в свою практику; недотримання цієї норми було викликане скоріше її незнанням, ніж іншими причинами. «Модель аудиту» дозволяє зафіксувати, що проект виконав своє завдання і забезпечив навчання, тоді як «модель навчання» повинна оцінити, чи підвищило таке навчання ступінь дотримання відповідної норми. Це можна зробити шляхом проведення подальшого моніторингу.

Кількісні показники також можуть дати достовірний результат, якщо вони застосовуються до ретельно відібраних даних, які дійсно відображають наслідки роботи програми. Наприклад, за деякими пунктами наведеного вище списку можна провести кількісний аналіз, порівнявши кількість прикладів проблемної практики, зафіксованих за певний період часу, з даними за інший період, що у свою чергу дозволить дійти висновку про усунення проблеми або про скорочення числа порушень. Однак важливо вибрати показники таким чином, щоб вони охоплювали необхідне число деталей, що забезпечують їхню обґрунтованість. Наприклад, при виборі показника для вимірювання ефективності розгляду судами справ про дрібні правопорушення було б неввірно обмежитися простим порівнянням статистичних даних, що відображають загальний обсяг навантаження на суди протягом двох років поспіль, якщо в цей період з-під юрисдикції цих судів були виведені справи про порушення правил дорожнього руху.

Навіть у випадку, коли вдало відібрані показники демонструють позитивну динаміку, слід просити спостерігачів і аналітиків уважно відслідковувати всі ознаки того, що проблема ще не вирішена – наприклад, дані громадських опитувань або періодичні повідомлення в пресі, які свідчать про збереження низького рівня довіри до процесу відправлення правосуддя. Такі спостереження можуть спонукати програми до більш ретельного аналізу глибинних причин, що стоять за проблемами, і до змінювання своїх дій або до перегляду методів аналізу. Інші способи оцінки того, чи призводить діяльність програми до бажаного результату, охоплюють проведення опитувань і фокус-груп як серед юристів, так і серед громадськості.

192 Там само, стор. 7 і 12.

Нарешті, і це особливо актуально для довгострокових програм, можна здійснювати періодичну оцінку ефективності програми силами зовнішніх експертів. Такі оцінки можуть висвітлити ситуацію під новим кутом; крім того, більш імовірно, що вони будуть позбавлені мимовільної упередженості або самовдоволеності більшою мірою, ніж внутрішні оцінки програми.

13.3. Практичні міркування з приводу оцінки ефективності програм моніторингу

При визначенні та застосуванні методики оцінки ефективності проекту можна скористатися такими рекомендаціями:

- Керівникам програми слід вибрати чітку методику оцінки та інтерпретації її результатів. Для цього їм потрібно вивчити літературу про методи оцінки ефективності, а також про дієвість і якість систем правосуддя. Для програм ОБСЄ особливо актуальним є досвід ОБСЄ та РЄ¹⁹³.
- Важливо розбити завдання на короткострокові, середньострокові і довгострокові, що дозволяє отримати реалістичну оцінку динаміки процесу.
- Програмам слід проводити оцінку ефективності своєї роботи за всіма напрямками через певні проміжки часу – не рідше одного разу на рік. Для цього добре підходить проведення в кінці і в середині року аналізу виконання бюджету.
- Потрібно, щоб обраний метод оцінки ефективності відповідав ресурсам і можливостям програми.
- Керівникам програми слід заохочувати проведення серед своїх співробітників дискусій та аналізів методом мозкового штурму, а також консультиватися з колегами з інших відділів організації, що відповідають за затвердження проекту. Якщо це доцільно, можна консультиватися і з зовнішніми суб'єктами, наприклад з тими, хто збирає статистичні дані про ефективність системи правосуддя приймаючої країни. Джерелами інформації можуть стати суддівські і прокурорські центри, а також спеціалізовані агентства з системного аналізу. Можна також використовувати статистичні дані та інші показники, отримані від власне державних органів чи інших організацій.
- Завдяки відслідковуванню ступеню виконання владою рекомендацій програми можна отримати обґрунтоване уявлення щодо її успішності.
- Хоча деякі програми не мають можливості зібрати вичерпну статистичну інформацію з усіх питань, пов'язаних з їхньою діяльністю, тим не менш керівники можуть перевірити, чи зробили органи влади будь-які позитивні кроки для виконання рекомендацій взагалі.
- Програмам слід уникати ситуацій, коли вони «за деревами не бачать лісу» щодо проведення судових реформ, і відповідним чином визначати пріоритети своєї діяльності. У процесі роботи програми системного моніторингу керівникам неодноразово доводиться приймати рішення щодо того, чи варто продовжувати ті чи інші заходи, звертати більше уваги на будь-які конкретні питання, чи починати діяти в нових напрямках. Якщо зміна в напрямі або методах моніторингу уявляється доцільною, потрібно діяти рішуче. Часто опір змінам може виникнути всередині організації.
- Нарешті, програмі потрібно уважно слідкувати за проявом будь-яких незапланованих результатів або наслідків її діяльності та, за необхідності, вживати заходів щодо їхнього усунення. Наприклад, якщо державні органи починають використовувати звіти програми моніторингу для виправдання застосування заходів переслідування щодо суддів або адвокатів, дії яких відображені у звіті, керівники програми повинні ретельно вивчити цю ситуацію і відреагувати на неї.

193 Цікаву інформацію можна також знайти на веб-сайті Європейської комісії з ефективності правосуддя за адресою: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepe/default_en.asp

РОЗДІЛ 14

Завершення і забезпечення наступництва програм системного моніторингу судових процесів

Видається, що як у теорії, так і на практиці завершальному етапу роботи проекту приділяється найменше уваги. «Завершення» може означати як закінчення окремого етапу, так і припинення всієї програми в цілому. Завершення всієї програми вимагає значних зусиль, спрямованих на те, щоб забезпечити належне закінчення всіх її робочих і адміністративних компонентів. Завершення етапу програми – менш складне завдання, оскільки тут йдеться про заходи меншого масштабу, причому в цьому разі співробітники і структури програми залишаються на місці й завжди можуть допомогти в усуненні будь-яких недоліків.

Те, у який саме момент програма системного моніторингу судових процесів може почати завершувати свою діяльність або деякі її аспекти, залежить від безлічі чинників: політичних, фінансових, змістовних. Політичні міркування можуть бути досить складними. У деяких випадках місія ОБСЄ може втратити мандат або повністю припинити свою діяльність. Фінансові чинники можуть бути пов'язані з відсутністю можливості продовжувати фінансування програми моніторингу. Змістовні причини можуть мати місце, якщо програма досягла своєї загальної мети або вирішила будь-які конкретні завдання.

На початку цього розділу висвітлюються питання забезпечення наступництва програм, що їх належить враховувати при завершенні діяльності програми, а потім – інші міркування, які слід мати на увазі при закінченні програми.

14.1. Заходи на підтримку продовження моніторингу

Програми системного моніторингу судових процесів часто виконують функцію контролю або нагляду, яка може бути відсутньою в перехідних системах правосуддя, сприяючи таким чином реформуванню судової системи. В ідеалі, по завершенні дії міжнародної програми потрібно, щоб інститути та громадяни приймаючої країни були здатні самостійно взяти на себе цю наглядову функцію. Якщо це неможливо, раптове припинення моніторингу може негативно позначитися на стані системи правосуддя і звести нанівець досягнення програми. Для того, щоб не залишити по собі вакуум, задовго до закриття програми керівникам слід подумати про забезпечення продовження цієї роботи. Можна стверджувати, що зі своїх перших кроків програмі системного моніторингу слід налаштовуватися на розвиток реформ у приймаючій країні та підвищення місцевого потенціалу до рівня, за якого необхідність у міжнародній програмі відпаде сама собою.

Вирішуючи питання про продовження моніторингу судових процесів після закриття програми, її керівникам слід визначити, які національні інститути або організації можуть самостійно виконувати відповідні функції контролю або нагляду. У країнах розвиненої демократії існує безліч стримувань і протидій, що дозволяють запобігати зловживанням або виправляти порушення, допущені системою правосуддя. До внутрішніх системних механізмів належать принцип змагальності в судовому процесі, де всі сторони зобов'язані дотримуватися етичних норм;

ефективні дисциплінарні процедури для всіх юристів, які беруть участь у процесі; вищі суди, які перевіряють суть справи і законність рішень нижчих судів; національні інститути прав людини, в тому числі омбудсмени; а також наддержавні суди або органи, куди може звернутися зі скаргою будь-яка особа. Механізмами зовнішнього контролю системи правосуддя є засоби масової інформації, які викривають недоліки і стоять на захисті інтересів громадськості; вчені чи інші юристи, а також науково-дослідні центри, які професійно коментують судові рішення і судову практику; колегії адвокатів; а також НУО, які займаються моніторингом судових процесів чи іншою освітньою або допоміжною діяльністю. Зазвичай програми системного моніторингу судових процесів звертаються до таких механізмів, що не належать до системи правосуддя, як до своїх потенційних наступників з виконання функцій контролю та нагляду після закриття програми. Програми ОБСЄ, в основному, обирають як своїх наступників НУО. Однак, як зазначалося вище, не виключаються й інші варіанти, які також слід розглядати, щоб не створювати враження, ніби НУО є єдиними можливими наступниками в аспекті забезпечення контролю за системою правосуддя. Власне слід розглянути переваги залучення кількох видів місцевих суб'єктів для участі в подальших заходах різного роду.

14.1.1. Передача функцій НУО

За різних обставин програми ОБСЄ з моніторингу судових процесів надавали підтримку НУО та сприяли розбудові їхнього потенціалу. У Чорногорії місія ОБСЄ встановила партнерські відносини з однією НУО на самому початку програми моніторингу. Переваги та можливі недоліки встановлення партнерських відносин з НУО обговорюються в розділі 3 «Вибір організаційної моделі».

Зазвичай вибір НУО або коаліції НУО, яким програма може передати свої функції, залежить від того, якою мірою ці організації можуть здійснювати моніторинг системи правосуддя відповідно до тих самих принципів, якими керуються програми ОБСЄ. Для цього необхідно, щоб вони не залежали від впливу держави або від неналежного впливу з боку донорської структури, а також були готові дотримуватися принципів невторчання, неупередженості, професіоналізму та конфіденційності, про які йшлося в пункті 8.1. Потрібно, щоб будь-яка НУО, обрана для цієї ролі, мала намір розвивати відповідні навички та працювати в такій сфері протягом тривалого часу. Якщо підходящої НУО немає, програма ОБСЄ може розглянути можливість надання допомоги у створенні такої НУО, яка могла б узяти на себе відповідні функції (можливо, за участі співробітників місцевої програми ОБСЄ). Додаткова перевага такого рішення полягає в тому, що воно пов'язане з розбудовою місцевого потенціалу.

Разом з тим, обмірковуючи можливість передачі функцій моніторингу судових процесів будь-якій НУО, важливо також переконатися в її стійкості, особливо в аспекті фінансування. За відсутності стабільних ресурсів програма НУО може зазнати невдачі, навіть якщо у неї є всі необхідні істотні навички. Як свідчить досвід, багато НУО, що здійснювали моніторинг судових процесів, зверталися до ОБСЄ за фінансуванням або за допомогою в залученні донорських коштів. Отже, якщо це необхідно, співробітників НУО, яка бере на себе функції моніторингу, слід навчати таким навичкам, як підготовка проектних пропозицій і залучення фінансування. Опис цих навичок виходить за рамки цього посібника. Тим не менш місії ОБСЄ може бути необхідно надати НУО таку допомогу, організувавши відповідне навчання силами власних компетентних професіоналів або запрошених зовнішніх експертів. Крім того, програма ОБСЄ може познайомити представників НУО з учасниками своєї мережі і сприяти встановленню безпосередніх контактів між ними та донорами.

Інше потенційно спірне питання, пов'язане з передачею функцій, полягає в тому, якими матеріалами моніторингу, що не були ще опубліковані, можна ділитися з НУО-наступником. Як правило, конфіденційну інформацію, отриману на закритих засіданнях, або приватну інформацію, отриману під час опитувань, не варто розголошувати за межами організації, оскільки це може призвести до порушення кодексу поведінки або навіть потягти кримінальну відповідальність. Таким чином, усі службові записки або звіти про слухання, що містять приватну або конфіденційну інформацію й підлягають передачі, слід ретельно перевіряти. Крім того, програма моніторингу може обміркувати можливість укладення з НУО-наступником угоди

про передачу матеріалів моніторингу та їхнього подальшого використання. Якщо відповідно до правил ОБСЄ оригінали документів передавати не можна, можна надати їхні копії.

14.1.2. Підтримка науково-правових видань та юридичної періодики

Юридичний характер звітів про моніторинг часто ріднить їх з роботами вчених-юристів, що публікуються в науково-правових виданнях і в юридичній періодиці. Місцеві юристи можуть володіти теоретичною підготовкою та практичним досвідом. Їхні книги та огляди норм матеріального та процесуального права, а також ті матеріали, що стосуються застосування норм прав людини в національних судах, є довідковими джерелами для адвокатів, прокурорів та суддів. Власне деякі їхні роботи написані з таким знанням справи і підкріплені такими прикладами із судової практики, що спостерігачі можуть з успіхом їх використовувати у власних аналізах і звітах.

Однією з проблем перехідної системи правосуддя може стати відсутність достатньої кількості форумів, на яких юристи-практики і теоретики могли б регулярно ділитися своїми поглядами та досвідом. У багатьох приймаючих країнах виходить обмежене число юридичних часописів, які, до того ж, можуть суто передруковувати рішення судів (принципи відбору яких не завжди прозорі), не супроводжуючи їх аналітичними або критичними коментарями належного рівня. Це не дозволяє юристам-практикам завжди бути в курсі дискусій і подій, що відбуваються у світі юриспруденції.

Отже, програмам моніторингу судових процесів варто розглянути можливість сприяння підвищенню рівня юридичних видань та періодики місцевих юридичних асоціацій та судових органів або створення форуму, який дозволить відслідковувати події в світі права. В останньому варіанті слід виявляти заінтересованих провідних теоретиків, а також молодих дослідників і практиків, які мають відповідний досвід і віддані своїй справі, готових і здатних організувати роботу періодичного юридичного видання. Таке видання можна присвятити питанням дотримання гарантій справедливого процесу та прав людини, що виникають у національній судовій практиці, коментарям з приводу національної правової практики та аналізу національної нормативної бази¹⁹⁴. Заохочення правового діалогу такими засобами – це один із способів забезпечити продовження освітньої функції звітів програм моніторингу після їхнього припинення.

14.1.3. Зміцнення потенціалу журналістів

У країнах з усталеною демократією журналісти та засоби масової інформації відслідковують питання, що цікавлять програми моніторингу судових процесів, такі як спірні судові процеси, випадки сумнівної практики, корупції чи інші дії, що можуть містити ознаки порушення принципу верховенства права. У багатьох державах – учасницях ОБСЄ новини системи правосуддя висвітлюють журналісти, які спеціалізуються на цій темі й мають досвід роботи в юриспруденції або юридичну підготовку, що забезпечує точність їхніх репортажів. Однак у багатьох країнах, де проводиться моніторинг судових процесів, журналісти можуть не бути незалежними або професійно підготовленими. Крім того, репутація ЗМІ в очах громадськості та суб'єктів системи правосуддя або органів влади може бути невисокою, що обмежує їхню ефективність.

У минулому деякі програми ОБСЄ з моніторингу судових процесів передбачали спеціальні заходи з розбудови потенціалу журналістів. Можна подумати з приводу надання такої співпраці більш офіційного статусу з метою передачі цим особам відповідних навичок і знань в галузі моніторингу. Природно, що програму такого навчання й передані практичні прийоми слід попередньо перевірити і адаптувати з точки зору вимог, що висуваються до професії журналіста.

14.1.4. Підвищення потенціалу національних інститутів із захисту прав людини

Програми моніторингу також розглядали можливість передачі деяких функцій моніторингу

¹⁹⁴ Публікації можна поширювати в паперовому та/або електронному форматах залежно від ступеня опанування місцевих юристів ресурсами Інтернету.

національним інституціям. Наприклад, відділи міністерства юстиції з прав людини або з інспекції судів можуть виконувати обов'язки, порівнювані з функціями програм системного моніторингу. Багато з цих завдань можуть також здійснювати омбудсмени та національні комісії з прав людини.

Проте перш ніж прийняти будь-яке рішення про передачу своїх функцій, керівникам програми необхідно врахувати повноваження таких органів, а також обмеження їхньої діяльності та переваги в конкретній державі. Наприклад, у деяких з приймаючих держав закон обмежує повноваження омбудсменів: вони можуть вивчати лише певні види судових справ або ставити лише ті питання, з приводу яких вони отримали скарги від конкретних громадян. Крім того, інститути в складі міністерств юстиції, якими переконливими б не були їхні рекомендації, можуть не мати повної незалежності від виконавчої влади чи не володіти таким самим потенціалом в аспекті моніторингу судових процесів, що і програма моніторингу.

14.2. Інші заходи на етапі завершення діяльності програми

Керівникам програми слід переконатися, що проект, який припиняється ними, повністю завершений у всіх своїх матеріально-правових та адміністративних аспектах та не залишив по собі невирішених питань. У літературі про управління проектами описуються різні етапи, що підлягають завершенню на стадії припинення проекту¹⁹⁵. Багато з них стосуються адміністративних заходів, таких як остаточні розрахунки за платежами, відключення комп'ютерних систем і розпорядження обладнанням. У системі ОБСЄ такі адміністративні заходи виконуються при припиненні всіх видів проектів, тому цей посібник докладно їх не розглядає. Крім вирішення адміністративних питань, важливо також забезпечити, щоб підсумкові звіти проекту були завершені й опубліковані до припинення програми. Інші важливі заходи, що їх слід урахувати керівникам при завершенні програми моніторингу судових процесів або при завершенні якогось етапу проекту, розглядаються нижче.

14.2.1. Поводження з матеріалами та іншими документами змістовного характеру

Однією з основних проблем, які доводиться вирішувати керівництву програми моніторингу судових процесів при її припиненні, є питання про долю матеріалів програми. Зокрема, потрібно прийняти рішення про те, чи слід забезпечити зберігання звітів про слухання, службових записок та копій матеріалів судових справ, і якщо так, то де саме їх потрібно зберігати і яким чином. Адміністративні відділи ОБСЄ мають інструкції щодо поведження з інформацією, в тому числі з приватною інформацією, що стосується персоналу, та інших питань. Подібним чином керівникам програми слід забезпечити належне архівування або знищення конфіденційної та іншої приватної інформації за відповідними правилами. Наскільки це можливо, керівникам необхідно також подумати над тим, як можна буде отримувати доступ до таких матеріалів після припинення спостережень, на випадок, якщо хтось звернеться з таким проханням. Докладніші рекомендації з приводу авторських прав можна знайти в пункті 12.2.5. Рекомендації з приводу можливої передачі матеріалів до організації-наступника містяться в пункті 14.1.

14.2.2. Узагальнення інформації про корисний досвід і позитивну практику

Керівники, яким доручається завершити роботу програми або якоїсь її частини, можуть зробити неоціненний внесок у підготовку майбутніх проектів, якщо підготують документ з прикладами позитивної практики і корисного досвіду, набутого в процесі моніторингу. Рекомендується, щоб такий огляд охоплював якомога більше аспектів програми, переліком яких можуть слугувати назви розділів (пунктів) цього посібника. Навіть якщо на момент припинення програми керівники не володіють повною інформацією про всі її аспекти, їм слід максимально використовувати ту інформацію, яка є в їхньому розпорядженні. У цьому їм можуть допомогти результати аналізу ефективності реалізації програми та інших оцінок, накопичені за час її існування.

195 Див., наприклад: Н. Maylor, Project Management [Управління проектами]. – 2005. – Third Edition, Prentice Hall, UK.

Складання документів, що узагальнюють приклади позитивної практики й корисний досвід, може бути частиною внутрішнього і зовнішнього підсумкового звіту. Напрацьований досвід і практика можуть стати в нагоді організації при плануванні майбутніх програм, оскільки врахування попереднього досвіду допоможе підвищити їхню ефективність. Приклади корисного досвіду можна також включати у звітні доповіді донорським організаціям; насправді, багато з них тепер включають вимогу про подання такої інформації у формулярах підсумкової звітності за проектом. Інформацію про корисний досвід і позитивну практику (можливо, у відредагованій формі) можна включати і до публічних звітів. Тоді накопиченим програмою досвідом зможуть скористатися також юристи приймаючої країни, майбутні керівники програм з цієї самої країни, а також керівники програм в інших країнах при вирішенні аналогічних проблем.

ЧАСТИНА IV

ТЕМАТИЧНИЙ МОНІТОРИНГ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ

РОЗДІЛ 15

Основні цілі, результати і методи тематичного моніторингу судових процесів

Термін «тематичний моніторинг» позначає програми або проекти, спрямовані на тривалий моніторинг з якоїсь конкретної теми, питання або стадії судового процесу. На відміну від системного моніторингу, він не поширюється на всю судову систему або систему правосуддя. Отже, він може і не виявити системних проблем, що їх зазнають усі суди в цілому. З іншого боку, такий підхід, порівняно з програмою більш широкого, системного моніторингу, дозволяє глибше досліджувати окремі питання або особливості судової практики. Тематичний моніторинг можна проводити або в межах системного моніторингу, або як повністю окрему програму. Програмі тематичного моніторингу необхідний власний штат співробітників і, можливо, особлива власна методика. Однак, оскільки багато методичних прийомів тематичного моніторингу не відрізняються від методики системного моніторингу (наприклад, стосовно добору співробітників, збору інформації, проведення аналізу, подання звітності та здійснення заходів адвокації), їх опис до цього розділу не входить. Читач може докладно ознайомитися з цими процедурами в частині III посібника.

Рішення про застосування тематичного моніторингу судових процесів зазвичай приймається в разі необхідності відслідкувати будь-яку гостру ситуацію, пов'язану з порушеннями прав людини або з якоюсь особливою проблемою в системі правосуддя. Наприклад, це може бути проведення судових процесів у справах про військові злочини в постконфліктних ситуаціях або у справах про торгівлю людьми. У фокусі уваги тематичних програм можуть також перебувати процеси у справах неповнолітніх або представників інших уразливих груп, особливо якщо в системі правосуддя відсутні спеціалізовані інститути для розглядів таких справ, або існують побоювання щодо можливих дискримінаційних дій. Тематичні проекти можуть також створюватися в рамках програми системного моніторингу в тому випадку, коли вона розширюється, охоплює нові напрями (наприклад, цивільне та адміністративне провадження) та організує цей моніторинг у вигляді окремого проекту.

Прикладом суто тематичної програми може слугувати програма ОБСЄ з моніторингу судових процесів у Сербії, яка завжди обмежувалася лише процесами у справах про військові злочини. Після 2008 року програма в Хорватії також поширювалася тільки на військові злочини. У деяких інших країнах у рамках програм системного моніторингу діють кілька тематичних проектів. Наприклад, у Боснії і Герцеговині програма системного моніторингу відслідковує, практично в рамках окремих проектів, справи про військові злочини, про організовану злочинність, про торгівлю людьми, про злочини неповнолітніх і про інші види злочинів. У Косово програма проводить окремий моніторинг у справах про домашнє насильство. У Чорногорії окремою темою був моніторинг дотримання права на суд без невинуватої затримки в цивільному провадженні.

Далі розглядаються загальні для всіх тематичних програм характеристики, такі як цілі програми, питання добору персоналу та результати роботи. У розділі 16 наводиться короткий опис напрямів моніторингу, що найчастіше зустрічаються в тематичних проектах місій ОБСЄ, і деяких їхніх особливостей. У додатку VII в кінці цього посібника наводяться приклади публічних звітів, що надавалися тематичними програмами місій ОБСЄ.

15.1. Цілі тематичного моніторингу судових процесів

Зазвичай цілі тематичного моніторингу полягають у тому, щоб оцінити дії влади під час окремих розглядів, на окремих стадіях судового процесу або при вирішенні окремих питань, а не в тому, щоб надавати оцінку роботі судової системи в цілому. Тим не менш, хоча проекти тематичного моніторингу можуть зосереджуватися на конкретних темах, спрямування їхньої уваги може розширюватися, коли вони починають аналізувати всі чинники, що стоять за важливими для них проблемами. Наприклад, дослідження програм моніторингу судових процесів у справах про військові злочини виходять далеко за рамки розглядів у залі судового засідання. Вони виявляють інституційні перешкоди на шляху притягнення до кримінальної відповідальності, відслідковують динаміку розвитку регіонального співробітництва в зборі доказів та/або оцінюють заходи судів із роботи з зовнішніми суб'єктами. Якщо тематична програма здійснюється в рамках програми системного моніторингу, деякі її цілі можуть збігатися із загальним завданням системної програми – сприяння реформуванню системи правосуддя та забезпечення дотримання норм справедливого процесу.

15.2. Добір персоналу, підвищення кваліфікації та польова підтримка програм тематичного моніторингу

При наймі або доборі співробітників для роботи з тематичного моніторингу слід намагатися набирати професіоналів, які володіють теоретичними знаннями, досвідом або мають підготовку у відповідних галузях. З урахуванням великої тривалості проектів тематичного моніторингу важливо також оцінити, чи має намір такий співробітник займатися відповідною роботою протягом тривалого часу; таким чином, слід визначити можливість розвитку інституційної пам'яті програми.

З тим, щоб тематичний моніторинг мав успіх, надзвичайно важливо забезпечити належну підготовку співробітників, оскільки для такої роботи рідко буває достатньо загальної юридичної освіти. Тому, залежно від ступеня юридичної складності справ або питань, за якими здійснюється спостереження, та особливостей застосовуваної методики моніторингу спостерігачам може знадобитися підвищення кваліфікації або спеціальна підготовка на робочому місці, в приймаючій країні або за кордоном.

Якщо тематичний проект діє в рамках програми системного моніторингу, керівникам програми необхідно модифікувати свої схеми внутрішньої звітності таким чином, щоб вони відображали специфічні потреби тематичного проекту в аспекті збору інформації та проведення аналізу. Наприклад, Місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині модифікувала свій посібник з моніторингу судових процесів і схему щоденних звітів про судові засідання так, щоб вони приділяли особливу увагу справам про військові злочини і про торгівлю людьми. Всі відмінності в методиці проведення моніторингу також слід чітко доводити до відома спостерігачів у формі письмових інструкцій.

Так само як у програмах системного моніторингу, ефективність тематичної програми можна підвищити шляхом проведення регулярних зборів персоналу для обговорення судових справ і різних питань. Такі збори дозволяють персоналу бути в курсі останніх подій, обмінюватися досвідом і обговорювати можливості удосконалення методики моніторингу та заходів адвокації. Ці зустрічі можна проводити на національному і, за необхідності, на регіональному рівнях. Наприклад, БДПЛ організувало зустріч співробітників, відповідальних за моніторинг справ про військові злочини в складі різних місій на місцях, яка дозволила спостерігачам і керівникам програм порівняти методи своєї роботи, обмінятися корисним досвідом з іншими програмами і таким чином підвищити якість роботи програм.

15.3. Реалізація програм тематичного моніторингу

Певні методи системного моніторингу часто виявляються досить актуальними для програм тематичного моніторингу судових процесів, хоча іноді вони потребують модифікації. Більшість цих

методів описуються в частині III цього посібника, присвяченій системному моніторингу. Однак тематичні програми можуть доповнювати або особливо виділяти деякі з них. Наприклад, оскільки розгляди в справах обвинувачених з уразливих груп можуть відбуватися за зачиненими дверима, для тематичної програми, яка спостерігає справи саме таких обвинувачених, може виявитися особливо необхідним доступ на закриті засідання. У таких випадках їй слід з самого початку укласти з приймаючою країною відповідний МпВ¹⁹⁶. Крім того, залежно від теми моніторингу, спостерігачі можуть переважно використовувати будь-які конкретні методи збору інформації з тих, що описані в розділі 9.

Тематичний моніторинг може також стосуватися моментів або питань, що виходять за рамки судового засідання, проте є актуальними для теми або виду спостережуваних судових справ. Наприклад, при здійсненні моніторингу питань правосуддя, що стосуються вразливих осіб, тематичній програмі може знадобитися дослідити діяльність інших органів, що надають допомогу учасникам таких розглядів, – наприклад, роль центрів соціальної допомоги в розгляді справ, що зачіпають інтереси неповнолітніх, або діяльність експертів, відповідальних за оцінку психічного стану вразливих осіб. Під час тематичного моніторингу справ про домашнє насильство або злочини на ґрунті ненависті спостерігачі можуть перевіряти дотримання поліцією встановлених норм. Програми також прагнуть збирати (або отримувати з перших рук) інформацію про дотримання міжнародних стандартів установами, в яких містяться психічно хворі або неповнолітні порушники.

У багатьох ситуаціях програмам тематичного моніторингу для оцінки дотримання процесуальних гарантій буває необхідно докладніше розбиратися в суті справ, що розглядаються, зокрема справ про військові злочини. Це дозволяє точніше оцінити ступінь незалежності та неупередженості суб'єктів системи правосуддя, а також краще зрозуміти принципи відбору справ для проведення моніторингу судових процесів або принципи призначення покарань. Наприклад, основною причиною, через яку Місія ОБСЄ в Хорватії проводила моніторинг справ про військові злочини, була підозра, що судова влада Хорватії при виборі справ для розслідування і судового переслідування упереджено ставилася до етнічних сербів, виявляючи більш поблажливе ставлення до етнічних хорватів¹⁹⁷.

15.4. Результати тематичного моніторингу судових процесів

Особливий характер тематичного моніторингу часто зумовлює результати, відмінні від результатів системного моніторингу судових процесів. Незважаючи на те, що основним продуктом тематичного моніторингу також є звіт, тематичні програми часто активніше беруть участь у заходах адвокації, оскільки вони спрямовані на дослідження конкретних проблем або питань, а не на визначення загальних тенденцій процесу реформ. Наприклад, програми, що здійснюють моніторинг процесів у справах про військові злочини, не тільки надавали публічні звіти про перебіг розгляду справ, а й займалися такою діяльністю, як підвищення кваліфікації, зміцнення співпраці з сусідніми країнами, робота з населенням і надання підтримки свідкам. Крім того, вони сприяють тому, щоб влада приймала і виконувала стратегії нагляду за судовим переслідуванням за військові злочини, а також надають їй консультації та технічну допомогу в цій сфері. Оскільки тематичні програми не завжди мають власний експертний потенціал, необхідний для досягнення всіх цілей, що перед ними ставляться, вони звертаються за відповідною допомогою до зовнішніх експертів.

Тематичні програми беруть участь і в інших видах адвокації, в тому числі стосовно підтримки дискусій між юристами, співпраці з навчальними центрами і надання допомоги в підготовці змін до законодавства, необхідних для усунення виявлених у ході моніторингу недоліків. Здійснювані тематичною програмою заходи адвокації повинні відповідати масштабам і ступеню складності тематичної сфери моніторингу, а також ресурсам програми. Наприклад, деякі

¹⁹⁶ Див. пункт 4.5 «Доступ до закритих засідань».

¹⁹⁷ Характеристику моніторингу суті справ див. у пункті 11.4.2 «Спрощення звітів про виявлені факти», особливо параграф «Аналіз неупередженості та справедливості з використанням статистичних і порівняльних підходів», а також у пункті 20.2 «Виявлення питань для аналізу і аналіз у рамках спеціального моніторингу».

заходи адвокатури, що стосуються справ про організовану злочинність, тероризм або військові злочини, більше підходять програмам регіонального рівня, які можуть діяти протягом більш тривалого періоду, ніж програми всередині однієї країни. При роботі за темами, в яких велике значення має громадська думка, такими як справи про організовану злочинність, тероризм або військові злочини, інформацію, необхідну для розширення роботи з громадськістю та заходів адвокатури, можна отримати за допомогою опитувань громадської думки¹⁹⁸.

198 Див., наприклад, опитування Views on war crimes, the ICTY, and the national war crimes judiciary [Погляди на військові злочини, МТКЮ і національні суди, що розглядають справи про військові злочини], April 2009, by Strategic Marketing Research and OSCE.

РОЗДІЛ 16

Основні теми програм моніторингу судових процесів

У цьому розділі розглядаються низка питань, аналізу яких присвячені тематичні програми ОБСЄ з моніторингу судових процесів, а також наводяться відповідні приклади. Описуються деякі найхарактерніші особливості кожного з них, у тому числі роз'яснення причин вибору саме таких тем, а також відмінностей в методиці, що застосовується різними програмами. Перелік наведених прикладів не є вичерпним; крім того, майбутні програми можуть обрати як об'єкт дослідження інші проблеми.

16.1. Моніторинг дотримання положень нових кодексів

Тематичний моніторинг дотримання положень нових кодексів може мати велике значення в країнах, де був повністю змінений кримінальний або кримінальний процесуальний кодекс. Прикладом країни, в якій відбувся перехід від інквізиторної до гібридної системи правосуддя з активним використанням принципу змагальності сторін, може бути Боснія і Герцеговина. Те саме можна сказати й про Косово. Враховуючи те, що в обох країнах впровадження нових кодексів відбулося дуже швидко, у місцевих юристів було замало часу для того, щоб пристосуватися до настільки різких змін у законодавстві. Тому програми моніторингу виявили великий інтерес до того, яким чином це відбувалося¹⁹⁹.

Проведення достовірного аналізу процесу впровадження нової нормативно-правової бази на території всієї країни можливе лише в тому випадку, якщо програма зможе проводити моніторинг протягом тривалого часу, охопивши спостереженнями безліч судів і максимально можливу кількість судових засідань. Хоча співробітники таких програм зобов'язані мати загальну юридичну освіту, їм не обов'язково мати досвід практичної юридичної роботи, оскільки необхідно проводити моніторинг дотримання абсолютно нових процедур та судової практики. Міжнародний персонал у таких програмах може бути представлений на рівні керівників, а спостерігачами можуть виступати громадяни країни, оскільки цей тип моніторингу не пов'язаний з жодними особливими загрозами особистій безпеці спостерігачів.

Щодо методики, керівники тематичних програм моніторингу дотримання положень нових кодексів можуть обмежитися спостереженням лише за окремими засіданнями в рамках різних судових процесів. Наприклад, якщо зміни до законодавства стосуються лише попереднього ув'язнення, то особливу увагу можна приділяти лише слуханням з питання взяття обвинувачених під варту, а також вивченню всіх наступних наказів про взяття під варту і клопотань, доданих до матеріалів судової справи. Разом з тим недостатньо ретельно структурований моніторинг виконання нових положень може не завжди виявляти порушення права на справедливий суд або глибинні причини і наслідки деяких видів судової практики. Особливо це стосується тих програм, які широко користуються статистичними даними, що ускладнює читання звіту і знижує ефективність його аргументації. Наприклад, якщо звіт показує, що лише два відсотки судів практикують звукозапис своїх засідань, цього факту може бути недостатньо, щоб

199 У Боснії і Герцеговині Управління Верховного представника запровадило нові кодекси в 2003 році практично за одну ніч. У 2004 році розпочала роботу програма Місії ОБСЄ з моніторингу судових процесів, до завдань якої належало здійснення спостереження за дотриманням нового кримінального процесуального кодексу. У її складі 24 спостерігачі з числа місцевих громадян проводили спостереження в 38 судах першої інстанції та апеляційних судах по всій країні.

спонукати владу вжити належних заходів, якщо звіт водночас не роз'яснить, якою мірою ця практика порушує право сторін на справедливий розгляд справи.

Щодо заходів адвокації, то, наприклад, Місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині впровадила регулярні зустрічі «місцевих груп виконання», які скликаються головами судів і обговорюють перешкоди на шляху виконання положень нового кримінального процесуального кодексу. Протягом перших років після внесення кардинальних змін до кодексу ці зустрічі, в яких брали участь співробітники ОБСЄ, судді, прокурори, адвокати та керівники правоохоронних органів, грали роль корисних дискусійних платформ. Місія ОБСЄ також ділилася фактами, виявленими під час моніторингу судових процесів, зі спеціальними органами, створеними міністерствами юстиції для моніторингу виконання нового кримінального та кримінального процесуального кодексів та розробки необхідних змін. Висновки зустрічей «місцевих груп виконання» по всій країні узагальнювалися й поширювалися серед органів, відповідальних за проведення реформи законодавства.

16.2. Моніторинг розслідування та досудового процесу

Існує багато важливих питань, які тематична програма може відслідковувати на етапі розслідування (див. таблицю в додатку II.A). Методи отримання доступу до стадій досудового процесу обговорювалися в пункті 4.6, тому тут ми на них зупинятися не будемо. Місії ОБСЄ займаються безпосереднім моніторингом досудового процесу або від самого початку своєї діяльності, як Місія в Косово, або після розширення своєї програми системного моніторингу, як Місія в Боснії і Герцеговині.

Тематичні програми моніторингу досудового процесу повинні докласти особливих зусиль, щоб переконати місцеві органи влади в тому, що у них налагоджений контроль за нерозголошенням конфіденційної інформації, і що вони суворо дотримуватимуться принципу невтручання в слідство. Враховуючи конфіденційність інформації, що одержується на закритих засіданнях, керівники програми обов'язково повинні вирішувати питання про процедури поводження з такою інформацією. Це може бути важливо також і для інших елементів програми – наприклад, при визначенні того, чи дозволять місцеві органи влади, щоб НУО виступали спостерігачами.

На допомогу своїм співробітникам програмі слід включити до робочих інструкцій спеціальні посилання на норми поведінки при моніторингу досудового процесу²⁰⁰. Такі інструкції або рекомендації повинні також чітко визначати, за якими слуханнями або слідчими діями можна вести спостереження. Крім того, при плануванні програми слід вирішити, якою мірою програма повинна займатися вивченням суті розглядуваних справ.

16.3. Моніторинг справ про військові злочини

Розгляди у справах про військові злочини є першочерговим об'єктом спостереження для всіх програм ОБСЄ з моніторингу судових процесів у відповідних приймаючих країнах, а також для БДІПА, яке надає додаткову допомогу в цій сфері місіям ОБСЄ. Програми ОБСЄ з моніторингу судових процесів у Південно-Східній Європі сформували низку тематичних проектів зі спостереження за цими справами. Дві програми ОБСЄ, в Сербії та Хорватії, становлять собою довгострокові тематичні проекти, практично повністю присвячені спостереженням за процесами у військових злочинах²⁰¹.

200 Спостерігачам також слід бути в курсі всіх останніх подій у світі юриспруденції, таких, як рішення Європейського суду з прав людини. Прецеденти останнього передбачають, що слідство повинне проводитися ефективно, незалежно, невідкладно і бути відкритим для певних заходів контролю з боку громадськості. Див., наприклад: http://www.soros.org/initiatives/justice/focus/international_justice/articles_publications/publications/cambodia-eccc-20110614/cambodia-eccc-20110614-2.pdf

201 Інші підрозділи цих місій надають допомогу місцевій владі у проведенні інших реформ, пов'язаних з системою правосуддя. У Хорватії з 2008 року програма перейшла на моніторинг винятково судових процесів у справах про військові злочини.

Місія в Косово постійно веде спостереження за такими процесами в рамках моніторингу кримінальних справ. Місії в Скоп'є і Чорногорії також ведуть спостереження за процесами про військові злочини серед інших резонансних справ. У складі програми системного моніторингу при Місії в Боснії і Герцеговині постійно діє група, яка займається лише спостереженнями за процесами про військові злочини²⁰². Що стосується кадрового забезпечення та заходів польової підтримки, спостерігачами і юристами-аналітиками з моніторингу процесів про військові злочини працюють як місцеві, так і міжнародні експерти. Деякі програми також вживають заходів для надання анти-травматичної психологічної підтримки своїм працівникам²⁰³, при цьому всі керівники програм вживають заходів з метою захисту спостерігачів від можливих загроз їхній особистій безпеці²⁰⁴.

Проекти з моніторингу процесів про військові злочини беруть активну участь у заходах адвокатури. У додатку VII наводиться низка прикладів публічних звітів про моніторинг процесів про військові злочини. Крім підготовки звітів, співробітники цих проектів також здійснюють інші заходи, такі, наприклад, як сприяння передачі знань, підтримці діалогу, прозорості, налагодженню контактів з громадськістю, та інші заходи для зміцнення довіри. До таких, що варті згадки, заходів адвокатури належали такі:

- підтримка міждержавного технічного і політичного співробітництва у справах про військові злочини²⁰⁵;
- реалізація проектів з розбудови потенціалу на всій території колишньої Югославії. Особливо варто відзначити проект БДПЛА, який здійснювався в 2008–2011 роках за підтримки МТКЮ, Міжрегіонального науково-дослідного інституту Організації Об'єднаних Націй з питань злочинності та правосуддя, а також регіональних місій ОБСЄ. Його мета полягала у передачі знань у сфері розгляду справ про військові злочини, а підсумком стала публікація звіту²⁰⁶. Результати цього дослідження у свою чергу були використані в War Crimes Justice Project [Проект з питань правосуддя у зв'язку з військовими злочинами], який фінансувався ЄС²⁰⁷;
- співпраця з питань розвитку інших механізмів для встановлення фактів і здійснення заходів примирення, створюваних за підтримки громадянського суспільства в постконфліктних регіонах.

16.4. Моніторинг справ про торгівлю людьми та інших справ щодо організованої злочинності

Організована злочинність, ураховуючи її міжнародний характер, визнається ОБСЄ однією з головних загроз безпеці і стабільності всіх держав-учасниць²⁰⁸. Вона багатоманітна і охоплює такі різновиди, як торгівля людьми з метою сексуальної чи трудової експлуатації, незаконна торгівля наркотиками, відмивання грошей, корупція і тероризм. Моніторинг судових процесів у справах щодо організованої злочинності (насамперед про торгівлю людьми) є основним напрямом діяльності багатьох програм моніторингу.

Програми моніторингу сформували різні структури для роботи зі справами щодо організованої злочинності. Зайняті моніторингом судових процесів, НУО часто охоче обирають такі процеси як основний напрям своїх спостережень, як це, наприклад, зробила коаліція «Всі за справедливий суд», що діє за підтримки Місії ОБСЄ в Скоп'є. Деякі програми з системного

202 До складу цього підрозділу входив також «Проект правила 11-біс», створений для моніторингу шести судових справ, які, після висунення у них офіційних обвинувачень, МТКЮ передав на розгляд судам Боснії і Герцеговини (див. приклад у пункті 3.1).

203 Див. пункт 8.5.6.

204 Див. пункт 8.5.7.

205 Прикладом може слугувати Паліський процес, мета якого – стимулювати співпрацю судових систем чотирьох країн. Початок цьому процесу поклала зустріч, що відбулася в сербському місті Паліч в 2004 році під егідою ОБСЄ. Див., наприклад: <http://www.osce.org/zagreb/32648>

206 Див. звіт Supporting the Transition Process: Lessons Learned and Best Practices in Knowledge Transfer Final Report [Підтримка перехідного процесу. Корисний досвід і приклади позитивної практики в контексті передачі знань. Підсумковий звіт] (2009); знаходиться за посиланням: <http://www.osce.org/odhr/38689>

207 Докладніше див.: <http://www.osce.org/odhr/74803> та <http://www.icty.org/sid/240>

208 Див.: Report on OSCE Activities in the Fight against Organized Crime in 2010 [Звіт про заходи ОБСЄ по боротьбі з організованою злочинністю в 2010 р.], підготовлений Відділом зі стратегічних питань поліції Офісу Генерального секретаря.

моніторингу призначили своїх аналітиків з правових питань відповідальними за координацію заходів по боротьбі з торгівлею людьми. Крім того, моніторинг справ про торгівлю людьми може виокремлюватися від інших справ щодо організованої злочинності, що дозволяє використовувати різних аналітиків з правових питань, які таким чином отримують можливість глибше занурюватися в ті чи інші проблеми, як це реалізується, наприклад, у Місії ОБСЄ в Боснії і Герцеговині та в Місії ОБСЄ в Косово²⁰⁹. У деяких місцях заходи з адвокації та роботи з громадськістю в аспекті боротьби з організованою злочинністю (тобто підвищення кваліфікації місцевих юристів, міжурядове співробітництво або реформа законодавства) здійснюються підрозділами, не пов'язаними з моніторингом судових процесів.

Боротьба з торгівлею людьми розглядається як процес, що охоплює три аспекти: запобігання, захист і судове переслідування. Тематичний моніторинг судових процесів може набути значного обсягу інформації за третім аспектом, а також щодо ефективності другого аспекту. Традиційно в центрі уваги моніторингу судових процесів знаходяться можливі порушення владою прав обвинувачених, в той час як при проведенні моніторингу процесів у справах про торгівлю людьми основна увага приділяється заходам захисту потерпілих і свідків. Сюди належить якнайоперативніше виявлення потерпілих з метою уникнення їхнього судового переслідування за заняття проституцією або за незаконний в'їзд в країну, а також забезпечення їм допомоги і захисту. Програмам моніторингу судових процесів може бути необхідно розробити додаткові механізми (наприклад, проведення опитувань або інтерв'ю) для виявлення випадків ненадання захисту потерпілим.

Факти, що виявляються під час моніторингу справ щодо організованої злочинності, часто використовуються у звітах з інших тем, таких як захист свідків. Крім звітів про моніторинг справ про торгівлю людьми²¹⁰, програми моніторингу та БДПЛ реалізують низку інших заходів з боротьби з такими злочинами – від організації телефонних служб допомоги до аналізу законодавства, в тому числі надання технічної та фінансової допомоги в розробці веб-сайтів для компетентних національних органів²¹¹.

16.5. Моніторинг справ за участю вразливих осіб

До числа пріоритетних напрямів діяльності програм моніторингу належить спостереження за процесами, учасниками яких, обвинуваченими або потерпілими, є представники вразливих груп²¹². Це – справи, що стосуються представників етнічних меншин, міжетнічних злочинів або злочинів на ґрунті ненависті, домашнього насильства, зґвалтувань і злочинів щодо психічно хворих осіб, а також розглядів за участю неповнолітніх. Рішення ОБСЄ про заснування окремого проекту тематичного моніторингу розглядів за участю вразливих груп залежить від кількох чинників. Захист таких груп може безпосередньо належати до мандату місії²¹³, або необхідність такого моніторингу може викликатися погіршенням відповідної ситуації в приймаючій країні²¹⁴.

Рішення ОБСЄ про заснування посади або підрозділу, відповідального за нагляд за такими розглядами і за проведення відповідних спеціальних заходів адвокації, може пов'язуватися також з відсутністю в країні установ, що захищають інтереси вразливих груп, таких як особи з психічними

209 Цікаво відзначити, що національний співробітник ОБСЄ з питань боротьби з торгівлею людьми при Місії ОБСЄ в Боснії і Герцеговині був прикомандирований і до новоутвореного Бюро державного координатора боротьби з торгівлею людьми та нелегальною міграцією, що становило собою форму прямої підтримки й стало можливим після проведення з владою заходів адвокації на предмет необхідності заснування такої посади у складі уряду.

210 Див. додаток VII.

211 Див., наприклад: <http://www.osce.org/odihr/23708>

212 Уразливими можна вважати групи або окремих осіб, у яких з більшою ймовірністю можуть виникнути додаткові проблеми у відносинах з системою правосуддя, і вони, якщо ці проблеми не усуваються, можуть зіткнутися з дискримінацією або з менш сприятливим результатом таких відносин. Наприклад, до вразливих осіб належать представники меншин або неповнолітні.

213 Наприклад, захист етнічних меншин в Косово.

214 Часто програми переходять до моніторингу справ про домашнє насильство, торгівлю людьми або справ за участю неповнолітніх у результаті сплеску в динаміці таких злочинів.

розладами або неповнолітні²¹⁵. У аспекті адвокації та роботи з громадськістю, крім публікації відповідних звітів, деякі програми моніторингу вживають заходів з підвищення обізнаності населення про права потерпілих – у випадках, коли факти, що виявляються під час моніторингу, свідчать про відсутність таких знань. Наприклад, програма моніторингу в Боснії і Герцеговині розробила для потерпілих, які домагаються компенсації через кримінальне провадження, «Зразок вимоги про відшкодування майнової шкоди», а також брошуру «Знай свої права та обов'язки», адресовану потерпілим, які дають свідчення в кримінальному процесі²¹⁶.

16.6. Моніторинг цивільних та адміністративних процесів

Незважаючи на те, що майже всі програми моніторингу приділяють основну увагу кримінальним процесам, наразі їхня діяльність все частіше поширюється також на цивільні та адміністративні справи. Серед тих, хто започаткував цю тенденцію, була секція СМСП Місії ОБСЄ в Косово, яка займалася моніторингом кримінальних процесів з 1999 року, в 2004 році поширила свою діяльність на цивільні справи, а в 2006 році – також і на адміністративні провадження. Спостереження за цивільними та адміністративними справами включили в свою діяльність також програми ОБСЄ з моніторингу судових процесів в Албанії, Азербайджані, Хорватії та Чорногорії.

Хоча в цьому посібнику моніторинг цивільних та адміністративних процесів розглядається в розділі, присвяченому тематичному моніторингу, деякі програми системного моніторингу також можуть приділяти основну увагу спостереженню за цивільними та адміністративними провадженнями. Проте відповідно до загальної класифікації, що дається в пункті 1.3.1, цей вид моніторингу найчастіше розглядається серед програм тематичного моніторингу або як окремий тематичний компонент програми системного моніторингу, який має свою власну спрямованість, методику і штат співробітників. Наприклад, секція СМСП Місії ОБСЄ в Косово окремо проводить моніторинг кримінальних справ і окремо – цивільних та адміністративних розглядів. Як зазначалося вище, СМСП становить собою випадок, коли програма моніторингу, спрямована спочатку на спостереження за кримінальними процесами, потім поширює моніторинг на цивільні та адміністративні справи.

Розширюючи спостереження на ці напрями, програмі слід перевірити всі угоди або МпВ з національними органами влади і переконатися, що вони також передбачають доступ до цивільних та адміністративних проваджень²¹⁷. Якщо ще в період започаткування програми керівники передбачають, що вона може опікуватися також цивільними та адміністративними процесами, їм слід від самого початку укласти з місцевою владою угоди про доступ і до цих розглядів.

Відмінності між моніторингом у різних категорій кримінальних справ, мабуть, не настільки великі, як відмінності між кримінальними, цивільними та адміністративними розглядами, кожен з яких регулюється відмінною від інших нормативно-правовою базою. Якщо програма моніторингу планує охопити всі ці аспекти системи правосуддя, їй може бути необхідно сформувати окремі групи за кожною галуззю права. За загальним правилом, керівникам слід намагатися набирати співробітників з досвідом роботи або спеціальною підготовкою саме в тій галузі права, в якій вони будуть проводити спостереження²¹⁸.

Одна з проблем постконфліктних та перехідних держав полягає в тому, що нормативно-правова база з цивільного та адміністративного права часто буває застарілою, дискримінаційною,

215 На практиці найчастіше створюються групи спостерігачів для моніторингу справ про домашнє насильство, про злочини, пов'язані з етнічними громадами, та справ неповнолітніх злочинців, як це сталося в місії в Боснії і Герцеговині в 2006 році. Див.: <http://www.osce.org/bih/48001>

216 Див.: http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2010122712570728eng.pdf

217 Див. розділ 4 «Доступ до судових розглядів та інші питання доступу».

218 Коли Місія ОБСЄ в Косово розпочала розширення своєї програми, вона перевела міжнародних спостерігачів на цивільні та адміністративні справи, а моніторинг кримінальних справ доручила новонабраним національним спостерігачам з тим, щоб при переході на нові напрями спостереження можна було використовувати досвід міжнародних експертів.

непослідовною, розпорошеною та сповненою різних правових лакун. Через це програмі моніторингу, ймовірно, доведеться докласти чимало зусиль, забезпечуючи, щоб тексти основних і актуальних матеріально-правових і процесуальних законів та інших правових матеріалів опинилися в її розпорядженні й були доступними (за необхідності – в перекладі) співробітникам, які беруть участь у моніторингу. Як засвідчує досвід, місцеві вчені-правознавці й провідні юристи-практики бувають відмінними викладачами з цивільного та адміністративного права приймаючої країни і прекрасно знають основні проблеми своїх систем правосуддя.

Первісною проблема, з якою стикаються нові програми моніторингу цивільних та адміністративних процесів, є виявлення таких справ і визначення їхньої пріоритетності. Існуючі програми концентрують основну увагу на справах, у яких фігурують уразливі групи населення. Це – справи, пов'язані з майновими правами осіб з числа етнічних меншин, справи з сімейного права, з майнових вимог у зв'язку з конфліктом, а також щодо заходів забезпечення.

Не виключено, що програмі буде необхідно виявити ті елементи нормативно-правової бази, що є застарілими, суперечливими, тенденційними або не відповідають принципам захисту прав людини. Це завдання може бути особливо складним, якщо однозначна судова практика з якихось питань відсутня. Наприклад, така ситуація мала місце в Косово з приводу розглядів у справах про майнові права, де виникала безліч правових дилем. Співробітникам, які проводять моніторинг, може бути необхідно порівнювати роботу окремих інститутів в інших системах правосуддя, що дозволить запропонувати більш ефективні та відповідні принципам захисту прав людини шляхи вирішення деяких спорів або судових процесів. Програмам необхідно також уважно підходити до аналізу питань, які не регулюються національним законодавством (можливо, через їхню новизну), проте можуть мати наслідком експлуатацію людей, які перебувають в уразливому становищі²¹⁹.

Спостерігачам за цивільними та адміністративними розглядами необхідно налагодити співпрацю з заінтересованими особами, іншими ніж ті, з ким співпрацюють спостерігачі за кримінальними процесами. Враховуючи, що цивільні та адміністративні розгляди часто пов'язані з роботою різних державних органів, спостерігачам може знадобитися провести оцінку ефективності та професіоналізму таких органів, якщо від них залежить функціонування судів, а якщо ширше, – всієї системи правосуддя.

Тематичні програми моніторингу цивільних та адміністративних процесів можуть також зіткнутися з проблемою забезпечення продовження таких спостережень після припинення програми. Громадянське суспільство може бути не досить розвиненим або активним для того, щоб продовжувати спостереження за цивільними та адміністративними процесами нарівні з кримінальними. Отже, керівникам таких програм необхідно приділяти додаткову увагу заходам адвокації, підвищуючи обізнаність суспільства про свої програми та матеріально-правові проблеми, з якими вони стикаються, з тим, щоб підвищити інтерес громадянського суспільства та засобів масової інформації до моніторингу цього виду²²⁰.

219 Наприклад, регулювання цивільних та одностатевих шлюбів сімейним правом; права спадкування, права на всиновлення неповнолітніх або встановлення опікунства над ними, виїзд і в'їзд в країну, експлуатація людських стовбурових клітин з метою отримання прибутку або практика, пов'язана з штучним заплідненням.

220 Докладніша інформація щодо забезпечення наступництва програм після їх припинення та його методів наводиться в розділі 14.

ЧАСТИНА V

СПЕЦІАЛЬНИЙ МОНІТОРИНГ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ

РОЗДІЛ 17

Мандат, принципи і цілі спеціального моніторингу судових процесів

Іноді міжнародні та національні організації здійснюють моніторинг судових процесів для того, щоб мати можливість безпосередньо спостерігати, яким чином суди розглядають ті чи інші резонансні справи, і сформулювати про це власну думку. У практиці ОБСЄ такі проекти отримали назву «спеціального» моніторингу судових процесів. Вони організуються як реакція на окремі події, що стали причиною порушення кримінальних справ, наприклад такі, як застосування насильства після виборів або судове переслідування правозахисників та журналістів. Присутність спостерігачів на таких процесах може мати особливе значення як захід зміцнення довіри відповідно до зобов'язань ОБСЄ зі спостереження за судовими процесами²²¹. Останніми роками БДІПЛ здійснило низку таких проектів, іноді спільно з місіями ОБСЄ на місцях.

Основу спеціального моніторингу становлять ті самі принципи, що й інших видів моніторингу судових процесів, описаних у цьому посібнику: невтручання в процес відправлення правосуддя, об'єктивність і узгодження. Разом з тим при здійсненні спеціального моніторингу ці принципи слід співвідносити з конкретними цілями заходу. Наприклад, принцип невтручання заснований на дотриманні незалежності судової влади і зазвичай забороняє будь-яку взаємодію з судом з приводу суті конкретних судових справ. Однак у випадку спеціального моніторингу це не означає абсолютної заборони на будь-які контакти з судом і не перешкоджає проведенню інтерв'ю з суддями з метою збору інформації або подальшого здійснення заходів адвокатури. Оскільки спеціальний моніторинг часто проводиться у зв'язку з політично-чутливими процесами, принцип об'єктивності набуває для нього додаткового значення, і потрібно дотримуватися особливої обережності, щоб уникати навіть видимості його порушення. Принцип узгодження наголошує на необхідності взаємодії з владою з самого початку здійснення проекту, в тому числі прозорого повідомлення влади про заплановану методичку моніторингу та про очікувані кінцеві результати. Цей принцип сприяє також тому, що в підсумку влада більш охоче сприйматиме висновки та рекомендації проекту.

Подібним чином принципи поведінки персоналу програм моніторингу судових процесів поширюються і на спеціальний моніторинг. Вони передбачають обов'язок невтручання, неупередженість, професіоналізм і конфіденційність²²². Приблизний кодекс поведінки спостерігачів, що міститься в додатку I.A., може застосовуватися до проектів спеціального моніторингу, так само як і до інших видів моніторингу. Спостерігачі проекту спеціального моніторингу повинні якнайповніше задовольняти вимогам професійної поведінки, а керівникам слід мати це на увазі при доборі спостерігачів і при організації їхнього навчання.

Основна відмінність між цілями спеціального та системного моніторингу полягає в тому, що спеціальний моніторинг спрямований на дослідження конкретних проблем у галузі дотримання прав людини, а не на реформу системи правосуддя. Разом з тим це не заважає проектам спеціального моніторингу робити висновки і пропонувати рекомендації більш загального характеру, а також брати участь у діалозі з владою в межах подальших заходів. Незважаючи на те, що справи, вибрані для спеціального моніторингу, навряд чи репрезентативні з точки зору справ, що зазвичай розглядаються в цих судах, такі резонансні процеси можна розглядати як «стрес-тест», який розкриває основні переваги та недоліки цієї системи кримінального

221 Див.: Документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЄ (1990 рік), пункт 12.

222 Див. розділ 8 «Поведінка й підвищення кваліфікації співробітників програми моніторингу судових процесів».

правосуддя. Зазвичай спеціальний моніторинг проводиться в складних політичних умовах, і перспектива опинитися під додатковим спостереженням ще менш приваблива для влади, ніж за інших видів моніторингу судових процесів. Узгодження моніторингу відбувається легше, якщо керівництво проекту чітко доведе до відома всіх заінтересованих осіб цілі, методи і очікувані кінцеві результати цього заходу. Таке інформування сприятиме тому, що всі учасники, від державних і судових органів влади до громадянського суспільства, зрозуміють суть моніторингу та матимуть відповідні очікування щодо його результатів. Досвід ОБСЄ засвідчує, що відповідна інформація часто доводиться до відома органів влади шляхом офіційного обміну листами до початку моніторингу. Керівникам проектів слід прагнути доповнювати таке спілкування організацією зустрічей та брифінгів з усіма заінтересованими особами, що допомагає максимально знизити ризик невірних тлумачень і непорозумінь.

Цілі і контекст проектів спеціального моніторингу

Проект БДІПЛ: моніторинг судових процесів в Республіці Білорусь (2011 рік)

Після обміну листами між директором БДІПЛ та Постійним представником Республіки Білорусь в ОБСЄ був розгорнутий проект спеціального моніторингу кримінальних процесів щодо осіб, яким висувалися обвинувачення у зв'язку зі спалахом насильства, що відбувся після президентських виборів 19 грудня 2010 року. Цей проект моніторингу переслідував три цілі:

- оцінити дотримання відповідних національних і міжнародних стандартів справедливого судового розгляду під час цих процесів
- виявити проблеми та напрями вдосконалення системи кримінального правосуддя
- запропонувати владі Білорусі рекомендації щодо вдосконалення відправлення кримінального правосуддя відповідно до зобов'язань ОБСЄ

БДІПЛ та Центр ОБСЄ в Ташкенті: моніторинг судових процесів в Узбекистані (2005 рік)

Після спалаху насильства, що мав місце 13 і 14 травня 2005 року в Андижані, БДІПЛ у співпраці з Центром ОБСЄ в Ташкенті організували моніторинг судових процесів за погодженням з Міністерством закордонних справ Узбекистану. У період з вересня по листопад 2005 року проект проводив спостереження за кримінальними процесами над 15 особами, які обвинувачувалися в злочинах із застосуванням насильства і в інших тяжких злочинах проти держави. Метою цього моніторингу було таке:

- оцінити ці процеси на предмет дотримання стандартів справедливого судового розгляду і зобов'язань ОБСЄ
- встановити і підтримувати діалог з урядом Узбекистану з питань, пов'язаних з дотриманням норм справедливого судового розгляду

Деякі характеристики відрізняють заходи спеціального моніторингу від системного і тематичного моніторингу, яким присвячені, відповідно, частини III і IV цього посібника. Як впливає з його назви, спеціальний моніторинг не належить до планової програми допомоги в проведенні реформ, а становить собою реакцію організації, яка здійснює моніторинг, на окремі судові розгляди, що заслуговують, на її думку, на особливу увагу. Такі судові процеси часто мають неабиякий резонанс у суспільстві і можуть вважатися неоднозначними та/або бути пов'язані з гострими політичними питаннями.

З оперативної точки зору, на організацію та проведення спеціального моніторингу в більшості випадків відводиться обмежений період часу, тому такі проекти становлять проблему в аспекті їх матеріально-технічного та адміністративного забезпечення. Проекти спеціального моніторингу мають вузьку спрямованість, зосереджуючись в основному на судових справах, пов'язаних із подіями, що стали каталізаторами проведення моніторингу. Спостерігачі прагнуть отримати доступ, насамперед, до конкретних судових розглядів, викликаних такими подіями. Разом з тим, так само як і в інших видах моніторингу, вони ставлять перед собою завдання оцінити дотримання норм справедливого процесу та прав людини і видають публічні звіти з метою доведення зібраних даних і результатів аналізу до відома громадськості і влади.

Далі наводяться окремі деталі таких проектів і рекомендації з їхньої реалізації. Слід наголосити, що багато з описаних вище аспектів системного і тематичного моніторингу можуть застосовуватися й до спеціального моніторингу з урахуванням особливостей, неминучих зважаючи на особливі умови його проведення.

РОЗДІЛ 18

Перші кроки і початкові міркування при створенні програми спеціального моніторингу судових процесів

Заходи, що дістали свого висвітлення в розділі 2 «Проведення попередньої оцінки», можна розглядати як загальні рекомендації, що можуть застосовуватися також до організації спеціального моніторингу. Однак, оскільки проекти спеціального моніторингу зазвичай формуються в інших обставинах і призначаються для виконання інших завдань порівняно з системним і тематичним моніторингом, у цьому розділі пропонуються низка додаткових методичних рекомендацій для організацій та керівників проектів, які планують програму спеціального моніторингу.

18.1. Виявлення ситуацій для спеціального моніторингу

При визначенні ситуацій, які заслуговують на проведення спеціального моніторингу судових процесів, організації, що мають мандат у сфері безпеки і прав людини, керуються низкою міркувань. Це може бути стурбованість міжнародного співтовариства з приводу подій, що стали причиною певного кримінального процесу, відсутність достатньої впевненості в належному відправленні правосуддя в країні, підозра, що судові переслідування відомих діячів опозиції чи правозахисників може мати політичне підґрунтя, тощо. Для оцінки таких чинників може бути доцільно провести загальний аналіз ситуації в країні (див. пункт 2.1.1), навіть якщо обмеження у часі не дозволять провести такий аналіз належного обсягу і глибини. Рішення про моніторинг судових процесів також може прийматися на основі раніше проведеного аналізу або моніторингу ситуації, виконаного, наприклад, місією зі спостереження за виборами, або за оцінкою ситуації в сфері дотримання прав людини.

18.2. Оцінка оперативних можливостей

Після прийняття рішення про те, що процес можна та потрібно піддати моніторингу, необхідно оцінити можливості організації щодо його здійснення. Для цього може бути корисно скористатися рекомендаціями, викладеними вище в пунктах 2.2–2.3. При оцінці оперативних можливостей слід порівняти наявні ресурси з передбачуваними потребами моніторингу, скласти план ефективного розподілу ресурсів та/або вжити заходів для пошуку додаткових ресурсів. У практиці БДПЛА на цьому етапі за необхідності проводяться також переговори з місіями ОБСЄ на предмет співпраці та об'єднання ресурсів. Оцінка потреб у кадровому забезпеченні, якщо її провести на початковому етапі, може забезпечити своєчасний добір необхідного, особливо зовнішнього, персоналу²²³. У попередньому кошторисі проекту слід передбачити його фінансові потреби на короткостроковий, середньостроковий і довгостроковий період – якщо існує потенційна можливість, що моніторинг може тривати деякий час.

Навіть у разі нестачі часу організації слід підготувати хоча б короткий програмний документ, у якому необхідно визначити мету, методику і очікувані терміни виконання програми²²⁴. Це

²²³ Див. пункт 19.2 «Питання кадрового забезпечення».

²²⁴ Див. пункт 2.3 «Підготовка програмного документу».

допомагає забезпечити належну ґрунтовність загальної концепції моніторингу та її розуміння всіма учасниками програми. Як і у випадку системного моніторингу, програмний документ можна використовувати в цілях формування підтримки такої програми, для обговорення програми з можливими партнерами, урядом приймаючої країни та донорськими організаціями і, за необхідності, для подальшої її оцінки.

18.3. Забезпечення доступу

Переговори про забезпечення доступу для проекту спеціального моніторингу та про реалізацію проекту слід починати якомога раніше, щоб дійти з владою домовленості щодо масштабів моніторингу та вирішити практичні питання²²⁵. Незважаючи на те, що всі держави – учасниці ОБСЄ взяли на себе зобов'язання приймати спостерігачів, на практиці органи влади приймаючих країн часто прагнуть обмежити параметри моніторингу. У таких випадках керівники проекту можуть опинитися перед вибором: чи варто їм (і якщо так, то яким чином) шукати компроміс між необхідністю забезпечити проведення моніторингу за будь-яку ціну, і вимогою про те, що спостереження повинні проводитися на міцній методичній основі – за наявності повного доступу до справи і довірчих відносин з владою приймаючої країни.

Угоду про доступ можна укласти у вигляді МпВ або шляхом обміну листами. Вона повинна включати хоча б мінімальні домовленості, що забезпечують проведення запланованих заходів моніторингу, в тому числі присутність у країні достатньої кількості співробітників програми, доступ до судових розглядів і документів, а також можливість проводити опитування відповідних учасників. Міжнародні організації, такі як ОБСЄ, можуть мати можливість отримати більш широкий доступ до судового процесу, ніж активісти громадянського суспільства приймаючої країни.

Для проектів спеціального моніторингу термін «розгляд» зазвичай насамперед означає публічні слухання в судах першої інстанції або в апеляційних судах. Бажано отримати доступ до закритих засідань, якщо переговори з владою надають таку можливість. У проектів спеціального моніторингу можуть виникати труднощі з отриманням доступу до стадії розслідування. Тим не менш керівникам проекту слід намагатися отримати доступ до місць утримання під вартою і, за можливості, до слухань, на яких вирішується питання про попереднє ув'язнення. Як один з аргументів, що їх можна висунути для отримання такого доступу, можна вказати необхідність перевірки будь-яких тверджень про неналежне поводження з ув'язненими.

Після досягнення офіційних домовленостей організації, що проводить моніторинг, рекомендується спробувати провести зустріч з керівниками судової влади належного рівня з тим, щоб ознайомити їх з проектом моніторингу та представити його основних співробітників. На такій зустрічі слід надати загальний огляд застосовуваної методики, роз'яснити, які результати планується отримати, і яким чином вони будуть використовуватися. Така зустріч може також виявитися слушною нагодою, щоб попросити про надання доступу до документів, про дозвіл проводити опитування, а також узгодити деталі роботи спостерігачів, такі як використання технічних засобів у залі судового засідання, забезпечення перекладу тощо.

18.4. Питання матеріально-технічного та адміністративного забезпечення

Питання матеріально-технічного та адміністративного забезпечення слід передбачати і вирішувати якомога раніше – на етапі підготовки програми. Зокрема, це:

- *Проїзд, транспорт та отримання віз.* Особливо багато часу може зайняти отримання віз. Крім того, необхідно обміркувати доцільність надання персоналу проекту якогось особливого статусу. Можливо, всіх співробітників потрібно забезпечити листами або посвідченнями, щоб полегшити їхнє прибуття в країну, пересування країною, а також доступ до приміщення суду.

225 Див. розділ 4 «Доступ до судових розглядів та інші питання доступу».

- *Розміщення.* Розміщення спостерігачів поблизу суду і один від одного полегшує вирішення проблем транспорту та зв'язку.
- *Зв'язок з групою в період її розгортання.* За можливості, членам групи слід забезпечити постійний доступ до Інтернету. Керівникам проекту варто підготувати інструкції з використання електронної пошти та інших засобів електронного зв'язку, таких як програма «Скайп» і мобільні телефони. Слід передбачити в бюджеті відповідне фінансування і надати співробітникам необхідне обладнання та аксесуари (місцеві SIM-карти, мобільні Інтернет-модеми тощо).
- *Запис розглядів.* Необхідно встановити, яким чином спостерігачі будуть вести записи судових розглядів: від руки, або їм дозволять користуватися портативними комп'ютерами і засобами звукозапису. Якщо у спостерігачів є портативні комп'ютери та засоби звукозапису, а також дозвіл на їхнє використання в залі судового засідання, отриманими за їхньою допомогою файлами буде легше обмінюватися з керівником групи і колегами з метою верифікації інформації, її аналізу та підготовки звіту.
- *Використання інформаційних технологій для зберігання даних моніторингу та управління такою інформацією*²²⁶. У проекту спеціального моніторингу, обмеженого за масштабами і тривалістю спостережень, може не бути необхідності створювати складну систему управління інформацією на кшталт електронної бази даних. Однак, якщо відбувається спостереження за великою кількістю судових справ, оперативне створення такої системи може полегшити збір і обробку виявлених фактів, раціональний розподіл праці та ефективне управління рішенням усіх завдань.
- *Методи оплати.* Для здійснення платежів у міжнародному масштабі широко використовуються банківські перекази, а в забезпеченні виплат на місцях можуть допомогти відповідні місії. Проблеми можуть виникати в тому випадку, якщо в місці проведення моніторингу немає місії, а банківські перекази з якоїсь причини неможливі. Під час планування проекту необхідно продумати питання безпеки при поводженні з готівкою.

Іноді на підготовчий етап спеціального моніторингу судових процесів відводиться замало часу. Як засвідчує досвід, часто період між відповідними подіями і початком кримінального розгляду щодо них буває невеликим. Це зумовлює актуальність того, що керівники проектів повинні мати під рукою резервні системи та матеріали, а також узагальнення прикладів позитивної практики і корисного досвіду, отримані від попередніх проектів.

РОЗДІЛ 19

Оперативні аспекти спеціального моніторингу судових процесів

Деякі оперативні аспекти проектів спеціального моніторингу судових процесів відрізняють їх від інших видів моніторингу. Зокрема, формування групи спостерігачів зазвичай відбувається протягом короткого часу, до групи включаються експерти з міжнародним досвідом роботи, а власне проект триває відносно недовго. З цими та іншими особливостями таких проектів пов'язані різні труднощі. Цей розділ присвячується опису різних характерних особливостей спеціального моніторингу, в тому числі організаційної структури проекту, питань залучення та навчання персоналу.

19.1. Організаційна структура проекту

Щодо організаційної структури, роботою проекту спеціального моніторингу зазвичай керує керівник проекту, координатор або старший спостерігач, на якого покладається спільна відповідальність за реалізацію проекту – тобто за вирішення змістовних та адміністративних питань, а також за загальне керівництво і нагляд за роботою групи.

Власне група може і не мати ієрархічної структури, притаманної для системних програм, оскільки в спостереженнях можуть брати участь усі її члени. Разом з тим рекомендується, щоб на чолі групи спеціального моніторингу стояв старший експерт, який має досвід роботи в цій галузі, а також у вирішенні управлінських і оперативних завдань. До обов'язків керівника групи можуть належати такі функції (або деякі з них):

- проведення моніторингу;
- управління роботою групи і координація її діяльності;
- здійснення зв'язку між групою та центральним офісом, підготовка періодичних звітів та доповідей;
- представлення групи в її зовнішніх зв'язках з національними та міжнародними суб'єктами;
- підготовка підсумкового звіту;
- виконання адміністративних обов'язків (за необхідності).

Приблизне коло обов'язків керівника групи наводиться в додатку V.A.

Потрібно обміркувати і погодити представницькі функції керівника групи в рамках контактів проекту спеціального моніторингу з міжнародними та національними суб'єктами та з представниками ЗМІ. Ці функції важливі для здійснення управління програмою, вирішення спірних питань з владою, а також для встановлення робочих відносин з іншими суб'єктами. Організація, що відповідає за моніторинг, може віддати перевагу тому, щоб всі запити засобів масової інформації та всі контакти групи проходили через її власний підрозділ із зв'язків з громадськістю, і в цьому випадку керівник групи не завжди виступатиме «публічним обличчям» такого проекту спеціального моніторингу. Необхідно, щоб такий поділ функцій і їхній обсяг чітко доводилися до відома керівника групи і зазначалися в документі про коло його обов'язків.

Так само, як і в інших видах моніторингу, зібрані під час спеціального моніторингу дані підлягають правовому аналізу. Рекомендується, щоб великі проекти призначали спеціальних аналітиків з правових питань, які присвячували б виконанню цього завдання істотну частку

робочого часу. Якщо група проекту невелика, в ролі аналітиків можна задіяти деяких (або всіх) спостерігачів. Разом з тим на практиці виходить так, що навіть якщо кваліфікація і повноваження спостерігачів дозволяють їм займатися аналізом, робоче навантаження і обов'язки в групі моніторингу можуть перешкоджати їм виступати в цій ролі. Тому керівнику групи слід від самого початку оцінити потенціал групи і, за необхідності, залучити додаткові ресурси. Хоча керівники групи можуть бути в змозі самостійно керувати дослідженнями та аналізом і навіть виконувати їх, це не позбавляє необхідності забезпечувати достатню кількість персоналу для правового аналізу. Як засвідчує досвід ОБСЄ, забезпечення аналітиками з розрахунку один аналітик на трьох спостерігачів або на три групи спостерігачів дозволяє належним чином обробляти всі звіти спостерігачів, передавати спостерігачам відповідні відгуки про їхню роботу та інструкції, а також швидко і ефективно готувати підсумковий звіт.

Як і у випадку з систематичним і тематичним моніторингом, старшим співробітникам груп спеціального моніторингу, до постійних обов'язків яких не належить проведення власне спостережень, все ж слід намагатися відвідувати хоча б деякі слухання, оскільки це дозволить їм безпосередньо ознайомлюватися з системою правосуддя та з проблемами, що їх доводиться вирішувати спостерігачам.

Спеціальний моніторинг можна проводити з використанням штатної моделі, проектною моделі або комбінованої моделі, що поєднує елементи їх обох²²⁷. Приймаючи рішення про вибір моделі, слід враховувати наявність внутрішніх і зовнішніх ресурсів, а також контекст і політичні труднощі проведення моніторингу. У минулому БДІПЛ проводило спеціальний моніторинг винятково власними силами й силами місії ОБСЄ (Узбекистан, 2005 рік), а також із залученням зовнішніх міжнародних експертів (Білорусь, 2011 рік) або національних спостерігачів (Вірменія, 2008–2009 роки).

19.2. Питання кадрового забезпечення

19.2.1. Громадянство і досвід

Якщо міжнародні організації проводять моніторинг у складних політичних умовах, вони повинні належним чином подбати про репутацію програми в аспекті її незалежності та неупередженості, а також про особисту безпеку співробітників. Через це групи спеціального моніторингу ОБСЄ зазвичай не мають в своєму складі громадян приймаючої країни. Використання національних спостерігачів може бути доцільним, якщо згадані міркування не відіграють великої ролі й урівноважуються міркуваннями результативності та фінансової ефективності. Наприклад, проект БДІПЛ із спеціального моніторингу у Вірменії (2008–2009 роки) спочатку передбачав роботу парами у складі одного національного і одного міжнародного спостерігача, проте в міру тривалості проекту та зростання його сприйняття змішані пари поступово замінялися групами національних спостерігачів.

Якщо брак часу не дозволяє здійснити серйозну підготовку спостерігачів до початку проекту, керівникам проекту рекомендується залучати людей з практичним досвідом правової роботи й досвідом участі в моніторингу судових процесів або дотримання прав людини. Хоча як спостерігачів бажано набирати людей з юридичною освітою, проекти спеціального моніторингу мають позитивний досвід роботи також з представниками інших професій – наприклад, з журналістами. Траплялися випадки, коли люди без юридичної освіти, але з хорошим знанням місцевих умов, пропонували цінні спостереження і надавали ретельніше виконані звіти із судових засідань.

Оскільки часу на добір спостерігачів може виявитися мало, організації, що планують здійснювати спеціальний моніторинг судових процесів, значно полегшуватимуть собі роботу, якщо будуть вести регулярно поповнюваний список кваліфікованих і заінтересованих у цій роботі кандидатів, з якими можна зв'язатися на предмет короткострокової участі в новому проекті.

227 Див. розділ 3 «Вибір організаційної моделі».

Якщо на цю роботу приймаються національні спостерігачі, то довіру до проекту можна підвищити, організувавши для них справжній конкурсний відбір. Якщо обставини цього зробити не дозволяють, залучити кваліфікованих кандидатів можна, вдавшись до допомоги професійних мереж міжнародних і національних суб'єктів.

19.2.2. Питання масштабу проекту

Масштаб проекту спеціального моніторингу може залежати від кількості справ або слухань, які підлягають спостереженню, від того, наскільки близькими є вони один до одного географічно і за часом, а також від бюджету проекту. Проекти спеціального моніторингу, що їх проводило БДІПЛ, різнилися за масштабом: від двадцяти спостерігачів, які працювали протягом року на 100 судових процесах (Вірменія, 2008–2009 роки), до трьох спостерігачів, які відслідковували один-єдиний судовий процес протягом кількох тижнів (Узбекистан, 2005 рік). Кількість необхідних спостерігачів залежить також від того, чи буде прийнято рішення про роботу спостерігачів у парах²²⁸. Оскільки спеціальний моніторинг зазвичай проводиться щодо порівняно невеликої кількості резонансних судових процесів, парна робота спостерігачів може виявитися особливо доцільною. Це допомагає забезпечити точність і комплексність спостережень, а також уникнути помилкових висновків, яких може дійти самотній спостерігач. У деяких випадках приймаюча країна обмежувала кількість спостерігачів, які можуть одночасно перебувати на її території. У таких умовах слід подумати, чи не є такі обмеження занадто суворими для успішного проведення професійного моніторингу.

У разі позитивної відповіді на це питання слід вирішити, чи варто продовжувати переговори з урядом приймаючої країни або краще відмовитися від проведення моніторингу. Взагалі, чим більшими є масштаби і тривалість проекту, тим більшою мірою можуть бути застосовані до нього описані вище механізми польової підтримки, такі як забезпечення форуму для безперервного навчання та обміну інформацією і досвідом²²⁹.

19.2.3. Питання укладення контрактів

Залежно від можливостей бюджету та від очікуваної кількості й тривалості судових процесів, що підлягають спостереженню, контракти зі спостерігачами проектів спеціального моніторингу укладають на добовій або помісячній основі. Недолік короткострокових контрактів, які до того ж включають вимогу про «постійну готовність» спостерігача до участі у наступному засіданні, полягає в тому, що вони нецікаві багатьом професіоналам, у яких є більш привабливі пропозиції й паралельні зобов'язання. Через це керівникам проекту слід винайти можливості зробити загальну суму винагороди достатньо конкурентоспроможною для залучення кваліфікованих кадрів або бути готовими задовольнятися послугами менш досвідченого персоналу.

Контракт, що враховує лише дні перебування спостерігача на засіданнях, може слугувати своєрідним анти-стимулом, оскільки він не заохочує спостерігачів до того, аби присвячувати якийсь додатковий час складанню звітів або вивченню правових чи фактичних питань для підкріплення своїх висновків. Тому керівникам проекту слід обміркувати можливість передбачити в контракті розумну кількість додаткових днів для таких занять. Для того, щоб гарантувати підготовку спостерігачами підсумкових звітів, до контракту можна внести положення, яке передбачає виплату остаточної суми лише за підсумками задовільного виконання всіх завдань.

19.2.4. Допоміжний персонал

Як і інші програми моніторингу судових процесів, проекти спеціального моніторингу потребують послуг допоміжного персоналу. Особливо, коли організація проводить моніторинг у країні, де відсутні її офіси, вона не може обійтися без місцевих помічників і перекладачів. До обов'язків місцевого помічника може належати вивчення графіків слухання справ у судах, організація місцевих подорожей і виконання інших адміністративних функцій.

²²⁸ Див., наприклад, розділ 8 і розділ 5.

²²⁹ Див. пункт 8.5.4 «Робота спостерігачів у парах».

Для ефективного проведення моніторингу надзвичайно важливо знайти перекладачів, які заслуговують на довіру. В особливо складних обставинах, коли мають місце побоювання, пов'язані з питаннями безпеки, компетентності та об'єктивності, керівники проекту можуть користуватися послугами міжнародних перекладачів. Разом з тим це означатиме серйозне збільшення фінансових і матеріально-технічних витрат. У звичайних ситуаціях керівники проекту можуть користатися рекомендаціями професіоналів або звернутися до перекладацьких агенцій, де працюють перекладачі, які спеціалізуються на правовій тематиці.

19.3. Навчання та інструктаж

Оскільки проекти спеціального моніторингу часто формуються в короткий термін, на формальне навчання персоналу до початку проекту може бути недостатньо часу. З тієї самої причини спостерігачам, особливо міжнародним, може не вистачити часу на те, щоб «вникнути» в ситуацію заздалегідь. Іноді спостерігачі знайомляться один з одним лише після прибуття до приймаючої країни.

Незалежно від досвіду спостерігачів, керівники програми зобов'язані надати їм хоча б мінімум рекомендацій та інструкцій до початку (та під час) моніторингу²³⁰. Необхідно, щоб перед початком спостереження усі члени групи пройшли інструктаж. До програми інструктажу слід включити інформацію про обставини, в яких проводиться моніторинг, про його масштаби і методику; слід також ознайомити спостерігачів з робочими документами, такими як схеми складання звітів, анкети для проведення опитувань і кодекс поведінки, та з логістичними аспектами розгортання проекту. Якщо група має міжнародний склад, такий інструктаж можна провести у формі телефонної конференції або засобами програми «Скайп» для економії транспортних витрат. Якщо до розміщення групи інструктаж провести не вдається, керівник повинен проінструктувати всіх її учасників на місці.

Рекомендується, щоб крім інструктажу, керівник підготував для учасників групи пакет матеріалів. До нього може входити загальна інформація про справи, щодо яких належить проводити моніторинг, про характерні особливості національного кримінального процесуального кодексу, про матеріально-правові норми, що стосуються справ, які підлягають спостереженню, про структуру національної судової системи, а також посилання на міжнародні стандарти справедливого судового розгляду. У пакет документів необхідно також включити практичну інформацію – наприклад, про місце розташування готелів та судів. Зразковий зміст такого інформаційного пакету наводиться в додатку V.C. Слід подумати про доцільність включення до такого пакету існуючих посібників з моніторингу судових процесів та інших ресурсів, таких як видання БДІПЛ «Правовий огляд міжнародного застосування права на справедливий суд»²³¹.

Можливості для подальшого навчання можуть відрізнятися залежно від тривалості й масштабів поставлених перед спостерігачами завдань, тривалості перебування групи моніторингу в країні, а також від наявних ресурсів. Як мінімум, керівникам проекту та старшим груп слід організувати регулярні наради групи моніторингу для обміну досвідом та обговорення проблем. Можна організувати безперервне навчання за тематикою виявлених потреб, наприклад щодо окремих аспектів національного права або з навичок складання звітів.

230 Див. також розділи 8–12.

231 «Правовий огляд міжнародного застосування права на справедливий суд», посилання 2. Перелік інших джерел матеріально-правових норм наводиться в додатку VII.

РОЗДІЛ 20

Проектний цикл спеціального моніторингу судових процесів

Подібно до системного і тематичного моніторингу, спеціальний моніторинг здійснюється в рамках «циклу моніторингу судових процесів» (див. розділ 1), який включає збір інформації, аналіз фактів, заходи адвокатури та подальші заходи. Однак у зв'язку з особливим характером спеціального моніторингу, такі програми зазвичай припиняються після завершення конкретних судових справ, за якими проводиться спостереження, що залишає менше можливостей для адвокатури та подальших заходів. Нижче характеризуються деякі особливості циклу моніторингу судових процесів стосовно програм спеціального моніторингу.

20.1. Методи збору інформації програмами спеціального моніторингу

Взагалі, рекомендації, надані в розділі 9 «Збір і підтвердження інформації в системному моніторингу судових процесів», можуть бути застосовані й до спеціального моніторингу. Разом з тим щодо них слід зробити деякі застереження з урахуванням особливостей спеціального моніторингу.

20.1.1. Виявлення справ для моніторингу та планування графіків спостережень

Як правило, проекти спеціального моніторингу витрачають небагато зусиль на виявлення справ, які підлягають спостереженню, оскільки їх заздалегідь визначають відповідні події та угоди про доступ, укладені на початку проекту. Разом з тим не виключено, що згодом можуть виявитися інші складні справи, пов'язані з відповідними подіями або іншим чином актуальні з точки зору цілей проекту. Якщо спостерігачам стає відомо про такі справи із засобів масової інформації чи з інших джерел, а наявна в проекті угода про доступ на них не поширюється, керівникам проекту слід запросити згоду влади на їхнє включення до складу справ, за якими здійснюватиметься спостереження²³².

Виходячи з досвіду, скласти графік роботи спостерігачів для охоплення необхідних слухань може виявитися складною справою. У деяких процесах між слуханнями бувають тривалі перерви, або слухання в рамках різних процесів можуть призначатися на один день в одному і тому самому або в різних судах. Як наслідок – спостерігачі можуть бути змушені перебувати в країні тривалий час, не проводячи спостережень, або їм доводиться їздити туди-сюди і перебувати в «стані готовності» для участі в наступному засіданні. З метою обмеження таких незручностей і економії ресурсів керівникам проекту слід домогтися у влади обіцянки вчасно повідомляти їх про графік засідань. До перевірки дат судових засідань слід також підключити місцевих співробітників проекту, які можуть звертатися за довідками до канцелярії судів або отримувати інформацію за допомогою інших джерел.

20.1.2. Масштаб спеціального моніторингу

Спеціальний моніторинг передбачає розширений аналіз дотримання норм щодо справедливого судового розгляду і прав людини – практично так само, як і системний моніторинг, проте

²³² Наприклад, коли група моніторингу БДПЛА в Білорусі дізналася про відкликання ліцензій у кількох адвокатів, які захищали обвинувачених у справі, за якою здійснювалося спостереження, вона звернулася до органів влади з проханням надати дозвіл провести моніторинг щодо скарг, поданих цими адвокатами.

на основі набагато меншої кількості судових процесів. Через це спеціальний моніторинг повинен урахувати всі питання процесуального або матеріально-правового характеру. Разом з тим, хоча під час спеціального моніторингу може виявитися проблема, яка свідчить про необхідність більш масштабних реформ системи правосуддя, у проекту може не бути можливості провести комплексне дослідження та аналіз системних проблем у рамках цієї системи правосуддя. Проектам спеціального моніторингу не слід забувати про свій обмежений характер, і відповідно – формулювати висновки та рекомендації проекту відповідним чином.

Разом з тим керівникам проекту спеціального моніторингу слід урахувати обставини судових процесів. Наприклад, якщо справи пов'язані з подіями, що мали місце після виборів, потрібно провести аналіз дотримання права на свободу зібрань або інших відповідних прав людини. Якщо має місце суперечлива оцінка подій, що стали причиною цих судових процесів, або якщо висунуті обвинувачення виглядають політично мотивованими, групі моніторингу можна порекомендувати розглянути питання, пов'язані із суттю справи, такі як послідовність свідчень основних свідків і ступінь дотримання обвинуваченням вимоги щодо обов'язку доведення вини. За наявності особливо складних правових проблем можна з'ясувати можливість щодо проведення консультацій з національними правознавцями.

Дуже бажано, щоб проекти спеціального моніторингу не припиняли спостережень до набрання вироком суду законної сили, тобто доти, доки він не стане обов'язковим для виконання. Це дозволяє отримати повну картину розгляду цих справ системою правосуддя, оскільки апеляційні суди можуть скасувати будь-які сумнівні вироки, посилаючись на порушення, що відзначаються також і спостерігачами. Спостереження апеляційних розглядів може ще більше розкрити недоліки апеляційної процедури, яка відповідно до закону покликана виправляти помилки, допущені судом першої інстанції. Моніторинг апеляційного розгляду також позбавляє владу можливості звинуватити проект у порушенні принципу неупередженості.

20.1.3. Ведення записів

Дуже бажано, щоб спостерігачі активно записували свої спостереження під час судового процесу. Спостерігачам проектів спеціального моніторингу, що проводилися ОБСЄ, часто не надавали протоколів судових засідань, і навіть у тих випадках, коли вони отримували доступ до протоколів, у них не завжди була можливість перевірити їхню точність і повноту або зробити їхній переклад. Як зауважували спостерігачі, на деяких апеляційних слуханнях протоколи взагалі не велися. Ведення власних записів виступів усіх учасників процесу, короткі описи запропонованих суду візуальних доказів і зачитаних вголос документальних доказів, а також нотатки щодо дій чи поведінки, що їх супроводжувала, дає спостерігачам можливість знаходити у своїх записах інформацію та приклади, необхідні для підготовки звітів. Крім того, це дозволяє спостерігачам підтверджувати висновки своїх звітів докладними посиланнями на дані, отримані під час засідань.

Незважаючи на те, що робити докладні записи протягом кількох годин, протягом яких триває слухання справи, дуже важко, досвід показує, що ці зусилля виправдані. Насправді, краще записати інформацію, яка згодом може не знадобитися, ніж упустити інформацію, якою можна обґрунтувати будь-який висновок спостереження. Як зазначалося вище²³³, ведення записів вельми спрощують портативні комп'ютери і апаратура для звукозапису, якщо дозволяється її використання в залі суду.

20.1.4. Доступ до матеріалів судових справ

Проектам спеціального моніторингу може бути важко отримати доступ до матеріалів судових справ. У деяких країнах навіть письмовий текст вироку видається тільки учасникам процесу, а положення про публічне оголошення вироку тлумачиться лише як обов'язкове усне оголошення його частини. Керівникам проекту слід намагатися отримати доступ до всіх документів, необхідних для розуміння і аналізу спостережуваних судових процесів. Якщо доступ до

²³³ Див. розділ 18 «Перші кроки і початкові міркування при створенні програми спеціального моніторингу судових процесів».

матеріалів судових справ обмежених, спостерігачі можуть спробувати отримати деякі з найважливіших документів суду, такі як обвинувальні акти та вироби, у сторін процесу (якщо закон не забороняє останнім ділитися такими документами з третіми особами). З приводу надання копій відповідних документів можна також звернутися до представників обвинувачення і захисту.

20.1.5. Зустрічі та опитування

Групам спеціального моніторингу слід намагатися провести зустрічі з основними учасниками судового процесу та іншими особами, які можуть надати інформацію про власне розгляд, про поведінку з обвинуваченими і свідками або про передісторію подій (див. рекомендації в пунктах 9.3–9.5). Слід ще раз наголосити, що на зустрічах з обвинуваченими та їхніми родинами спостерігачам потрібно чітко роз'яснювати свій мандат, щоб не давати співрозмовникам марних надій, які можуть виявитися особливо сильними за наявності політичного контексту або в ситуації, коли ОБСЄ – єдина або одна з небагатьох організацій, що здійснює моніторинг цих процесів.

Опитування учасників судового процесу повинне бути структуроване та проводитись на основі наперед підготовленого переліку питань. Для того, щоб уникнути будь-яких підозр в упередженості, обом сторонам потрібно ставити аналогічні питання. Звіти про всі опитування слід оформлювати письмово – для внутрішнього користування і на випадок необхідності підтвердження тих чи інших фактів. Списки питань слід складати з таким розрахунком, щоб, за необхідності, ними можна було поділитися із зовнішніми суб'єктами – наприклад, на прохання державних органів приймаючої країни.

Крім організації зустрічей з метою збору інформації, керівникам проектів або старшим груп спостерігачів програми моніторингу слід від самого початку спробувати зустрітися з посадовими особами судової системи належного рангу для того, щоб роз'яснити їм суть моніторингу та налагодити відносини співпраці. Корисно також зустрітися з суддями судів першої інстанції, щоб ознайомити їх із завданнями моніторингу, роз'яснити методика, що застосовуватиметься, а також отримати інформацію. Разом з тим слід забезпечити, щоб такі зустрічі не виглядали як спроба втручання в незалежність суду і відправлення правосуддя, тому в разі складної політичної обстановки від них краще відмовитися.

Крім того, спостерігачам варто обмірковувати можливість письмового анкетування всіх учасників судового процесу в ситуаціях, коли це доцільно і доречно, особливо коли особиста зустріч з ними неможлива.

20.2. Виявлення питань для аналізу і аналіз у рамках спеціального моніторингу

Керівникам проекту спеціального моніторингу та старшим груп спостерігачів необхідно заздалегідь вирішити питання про масштаби моніторингу: чи буде він стосуватися лише процесуальних питань або також і суті судових справ. Якщо планується вивчати також суть справ, керівникам проекту слід пам'ятати про принцип невтручання і утримуватися під час судових розглядів від публічних висловлювань, що можуть бути витлумачені як порушення цього принципу. Слід також утримуватися від коментарів або висновків у ситуаціях, коли спостерігачі не знайомі з усіма доказами у справі.

Однак розсуд суду не повинен перетворюватися на свавілля, тому при виборі методики спеціального моніторингу можна передбачити і аналіз суті справ. Сюди належить аналіз доказової бази та рішень суду, який допомагає зробити висновок щодо дотримання стандартів справедливого судового розгляду. Більшість проектів спеціального моніторингу не можуть обмежитися спостереженням і аналізом лише процесуальних питань. Однак вихідним пунктом проекту завжди повинен залишатися саме моніторинг процесу на предмет його відповідності нормам справедливого розгляду, і не в останню чергу тому, що це захищає програму від обвинувачень в упередженості.

Інші аспекти аналізу, на основі якого спостерігачі повинні формулювати свої висновки, можна знайти в розділі 10 «Аналіз даних моніторингу судових процесів». Так само, як і в інших видах моніторингу, співробітникам проекту спеціального моніторингу слід виявляти і підтверджувати існування всіх проблем, помічених у ході судових розглядів, а також, за можливості, проводити аналіз на предмет їхніх основних причин. Природа спеціального моніторингу і властиві йому обмеження можуть не дозволити спостерігачам зібрати достатньо даних для проведення порівнянь і виявлення тенденцій. У звіті про моніторинг слід про це згадати і навести відповідні застереження про межі запропонованих висновків і рекомендацій.

20.3. Адвокація та подальші заходи спеціального моніторингу

Програми спеціального моніторингу іноді роблять публічні заяви або видають проміжні звіти до закінчення спостережень. Керівники проекту повинні вирішувати питання щодо доцільності таких заяв із урахуванням таких обставин, як наявність домовленостей з органами влади, політична ситуація, ступінь занепокоєності та інші актуальні чинники. Також керівники проекту та старші спостерігачі можуть обговорювати з відповідними органами влади окремі проблеми, такі як твердження про застосування тортур.

Як засвідчує досвід ОБСЄ, всі висновки спеціального моніторингу найчастіше публікуються в одному підсумковому звіті. Керівникам проекту слід з самого початку проінформувати органи влади про те, чи буде підсумковий звіт публічним. Переваги закритої звітності обговорюються в попередніх розділах²³⁴. Разом з тим у більшості випадків від проектів спеціального моніторингу очікують опублікування висновків і рекомендацій – особливо у зв'язку з тим, що сенс моніторингу зазвичай вбачається насамперед у підвищенні прозорості системи правосуддя, нагляді за її діяльністю та підвищенні довіри суспільства до процесу відправлення правосуддя. Відмовившись від видання публічного звіту, проект спеціального моніторингу може залишитися без найпотужнішого засобу адвокації або навіть виставити себе в ролі спільника, який покриває порушення гарантій справедливого судового розгляду.

Стиль підсумкового звіту повинен бути виваженим, щоб його можна було використовувати як основу для діалогу та організації співробітництва під час подальших заходів. Рекомендації слід формулювати таким чином, щоб їхнє виконання можна було відслідкувати; в ідеалі вони повинні бути адресовані відповідним уповноваженим органам. Організація, яка проводить моніторинг, може мати можливість здійснити деякі з подальших заходів, однак робота власне групи моніторингу, скоріш за все, закінчується після публікації звіту.

У програм ОБСЄ існує практика, коли вони заздалегідь надають органам влади проект підсумкового звіту і просять дати письмові відгуки на нього. Незважаючи на те, що у своїй відповіді органи можуть відкинути критичні висновки звіту, той факт, що їм була надана можливість висловити свої зауваження і, можливо, взяти на себе зобов'язання розглянути виявлені проблеми, може стати важливим кроком до залучення їх до діалогу або процесу реформ²³⁵.

Хоча у програми спеціального моніторингу немає мандату на сприяння реформам, її публічний звіт повідомить державні органи про виявлені під час судового процесу порушення, за якими можуть стояти більш серйозні та глибинні проблеми всієї системи правосуддя. Крім того, звіт може стати основою для проведення реформ; він також може дістати застосування в проектах міжнародних організацій або національних суб'єктів, діяльність яких спрямована на розбудову інституційного потенціалу.

Оскільки звіт є основним заходом адвокації, здійснюваної проектом, він повинен бути організований, складений і презентований таким чином, щоб забезпечити максимально можливий ступінь впливу. Його короткий огляд повинен бути змістовним, чітким і наголошувати на основних ідеях звіту. Його формулювання повинні бути ретельно вивірені, щоб уникнути

234 Див. пункт 12.3 «Конфіденційна звітність та звітність з частковими обмеженнями».

235 Див. пункт 12.2.7 щодо консультацій з владою перед виданням звітів.

помилкових тлумачень з боку органів влади та засобів масової інформації. Одночасно зі звітом можна видати прес-реліз, який виділяє основні висновки та рекомендації і пропонує можливу співпрацю в майбутньому. Якщо звіт видається кількома мовами, слід забезпечити якісний переклад юридичної термінології – наприклад, організувавши його перевірку юристами приймаючої країни, які володіють обома мовами. Як корисний запобіжний захід можна рекомендувати вказати у звіті, що, хоча його переклад зроблений для зручності читачів, офіційною є його англomовна версія. У таблиці внизу перераховані приклади минулих звітів програм спеціального моніторингу, які можуть виявитися корисними для укладачів звітів в майбутньому.

Приклади минулих звітів програм спеціального моніторингу

- «Trial Monitoring in Belarus (March 2011 – July 2011)» [Моніторинг судових процесів в Білорусі (березень–липень 2011 року)], ODHR (БДІПЛ) (10 November 2011) (10 листопада 2011 року)²³⁶
- «Final Report: Trial-monitoring Project in Armenia (April 2008–July 2009)», [Підсумковий звіт: проект моніторингу судових процесів Вірменії (квітень 2008–липень 2009 року)] ODHR (БДІПЛ) (8 March 2010) (8 березня 2010 року)²³⁷
- «Report from the OSCE / ODHR Trial Monitoring in Uzbekistan – September/October 2005» [Звіт ОБСЄ / БДІПЛ про моніторинг судових процесів в Узбекистані – вересень–жовтень 2005 року], ODHR (21 April 2006) БДІПЛ (21 квітня 2006 року)²³⁸
- «Report from the Trial-monitoring Project in Azerbaijan 2003–2004» [Звіт проекту моніторингу судових процесів в Азербайджані 2003–2004 рр.], ODHR and OSCE Office in Baku (Офіс БДІПЛ та ОБСЄ в Баку) (2003–2004 роки)²³⁹

Бажано, щоб організації, які здійснюють спеціальний моніторинг, створювали в себе механізми збереження інституційної пам'яті. Це стосується інформації щодо організації проекту, його реалізації, кінцевих результатів і можливих подальших заходів. Підвищенню дієвості та ефективності майбутніх проектів може також сприяти документальний облік прикладів вдалої практики та корисного досвіду шляхом проведення нарад за підсумками проекту безпосередньо після його завершення, а також шляхом опитування спостерігачів, керівників та координаторів попередніх проектів.

236 Знаходиться за посиланням: www.osce.org/odihr/84873

237 Знаходиться за посиланням: www.osce.org/odihr/41695

238 Знаходиться за посиланням: www.osce.org/odihr/18840

239 Знаходиться за посиланням: www.osce.org/odihr/40973

ДОДАТКИ

ДОДАТОК I

КОДЕКС ПОВЕДІНКИ ТА ІНШІ ІНСТРУКЦІЇ ДЛЯ СПОСТЕРІГАЧІВ

А. ЗРАЗОК КОДЕКСУ ПОВЕДІНКИ

КОДЕКС ПОВЕДІНКИ СПОСТЕРІГАЧІВ ЗА СУДОВИМИ ПРОЦЕСАМИ

Професіоналізм

Спостерігач зобов'язаний:

- Завчасно ознайомитися з усією наявною інформацією в справі, в тому числі з датою і часом засідання, що підлягає спостереженню, місцезнаходженням будівлі суду, особою обвинувачених, їхніх законних представників, обвинувачів і суддів, а також висунутими обвинуваченнями.
- Прибути до суду заздалегідь, щоб вчасно увійти до приміщення суду.
- При роботі з перекладачем обирати в залі таке місце, щоб переклад не заважав перебігу розгляду справи.
- Присвячувати всю увагу судовому розгляду і ретельно робити нотатки.
- Суворо дотримуватися регламенту суду.
- Незмінно демонструвати шанобливе ставлення до представників приймаючої держави.
- Мати при собі посвідчення особи.

Принцип невторчання

Спостерігач зобов'язаний:

- Утримуватися від спроб здійснити будь-який вплив на перебіг розгляду, навіть з метою сприяння досягненню більш справедливого результату.
- При спілкуванні з третіми сторонами роз'яснювати мету спостереження за судовими процесами, в тому числі принцип невторчання.
- У випадку, якщо йому ставлять запитання про процес відправлення правосуддя або запрошують взяти в ньому активну участь, роз'яснити свої функції спостерігача й принцип невторчання та відмовитися від коментарів або від учинення запропонованих дій.

Об'єктивність і неупередженість

Спостерігач зобов'язаний:

- Незмінно утримуватися від висловлювання підтримки будь-якої зі сторін як під час спостережень, так і при складанні звіту.
- Утримуватися від будь-яких заяв щодо судового розгляду посадовим особам судів, сторонам у справі або будь-яким іншим третім особам, у тому числі засобам масової інформації.
- У міру можливості вибирати в залі суду місце, віддалене від сторони обвинувачення, захисту, інших учасників процесу і явних прихильників будь-якої зі сторін, і вести записи відкрито та одночасно з ходом спостережуваного розгляду.
- При зборі додаткової інформації під час різних зустрічей намагатися звертатися до всіх сторін і враховувати різні точки зору.
- Під час бесід поводити себе таким чином, щоб не створювалося враження, ніби він підтримує якусь сторону, причому особливо уникати тривалих бесід зі сторонами в справі.
- Чітко вказувати у звіті, яка інформація заснована на чутках, на неперевірених заявах, відображає чиясь думку тощо.

Конфіденційність

Спостерігач зобов'язаний:

- Не розкривати результати своїх спостережень або зібрані під час спостереження дані посадовим особам судів, сторонам у справі або іншим третім особам, у тому числі засобам масової інформації.
- Забезпечувати безпеку і нерозголошення письмових нотаток, даних в електронному форматі або іншої інформації, отриманої під час моніторингу, особливо якщо вона включає особисті дані або дані приватних або конфіденційних джерел.

Доступ до суду

Якщо спостерігачам відмовляють у доступі до суду, або посадові особи приймаючої держави перешкоджають їм у виконанні їхніх обов'язків, спостерігачам слід назватися і надати роз'яснення з приводу зобов'язань ОБСЄ надавати спостерігачам можливість бути присутніми на судових процесах. За жодних обставин спостерігачам не слід вимагати, щоб їх пропустили до суду, або погрожувати посадовим особам суду; їм завжди слід поводитися чемно і шанобливо. Про будь-які перешкоди з доступом до суду слід доповідати керівнику групи спостерігачів.

Питання безпеки

Спостерігач зобов'язаний:

- Обрати безпечне місце для зустрічей і надійні засоби зв'язку – особливо з приватними джерелами інформації.
- Оперативно доповідати керівнику групи спостерігачів про всі інциденти або серйозні проблеми в галузі безпеки, а також негайно припинити спостереження, якщо він відчує будь-яку загрозу своїй особистій безпеці з будь-якої причини.
- Утримуватися від контактів з будь-якими третіми особами, якщо існує можливість, що в результаті може виникнути загроза безпеці спостерігачів.

Я, _____, дата народження: _____, громадянство: _____, обраний спостерігачем _____ [найменування програми моніторингу] в _____, підтверджую, що отримав(ла) копію цього Кодексу поведінки, розумію його сенс, приймаю всі його положення і зобов'язуюсь їх дотримуватись при виконанні своїх функцій.

Якщо у мене виникнуть будь-які сумніви або питання щодо цього Кодексу, я негайно повідомлю про них керівнику групи спостерігачів або контактній особі [найменування організації].

Я заявляю, що мене проінформували про те, що я не є співробітником ОБСЄ (місії ОБСЄ); на мене не поширюється штатний регламент і Правила ОБСЄ, а отже, на мене не поширюються ані права, ані компенсації, передбачені цими документами, та будь-які пільги й привілеї, що надаються співробітникам ОБСЄ (місії ОБСЄ). Тим не менш я зобов'язуюсь дотримуватись положень Кодексу поведінки співробітника ОБСЄ, копію якого я отримав(ла).

_____ Підпис _____ Дата

В. ОРІЄНТОВНІ КЕРІВНІ ПРИНЦИПИ РОБОТИ СПОСТЕРІГАЧІВ

Підготовлено Місією ОБСЄ в Молдові

I. Основні принципи роботи спостерігачів за судовими процесами

Право займатися спостереженнями/моніторингом

Усі держави – учасниці ОБСЄ взяли на себе зобов'язання дозволяти присутність спостерігачів на судових процесах з метою підвищення прозорості судової влади та ступеню суспільної довіри до неї. Право на спостереження за судовими процесами випливає з права на справедливий і публічний судовий розгляд, що закріплене в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та у внутрішньому законодавстві держав – учасниць ОБСЄ.

Попереднє повідомлення державних органів

ОБСЄ/БДІПЛ та Місія ОБСЄ в Молдові зобов'язані повідомити Президента Вищої ради магістратур Республіки Молдова про початок програми моніторингу судових процесів.

Згідно з Меморандумом про взаєморозуміння, укладеним з Вищою радою магістратур, остання зобов'язується підтримувати спостерігачів програми при проведенні ними моніторингу. Зокрема, голова Вищої ради магістратур повинен сповістити всіх голів судів про розпочату програму і звернутися до них з проханням надавати спостерігачам підтримку в отриманні доступу до судових процесів, до дос'є в кримінальних справах, до протоколів судових розглядів і до текстів вироків.

До початку моніторингу в лютому 2006 року ОБСЄ/БДІПЛ поширить серед усіх спостерігачів копії Меморандуму про взаєморозуміння, укладеного з Вищою радою магістратур.

Основний наголос – на процесуальних питаннях

У фокусі уваги програми моніторингу судових процесів знаходяться процесуальні питання, а не питання матеріального права чи суті спостережуваних справ. Відповідно, спостерігачі, які беруть участь у цій програмі, повинні звертати особливу увагу на порушення процесуальних прав.

До завдань спостерігача не належить оцінка доказів або достовірності всіх різноманітних версій, що виникають у судовому процесі.

Основну увагу спостерігач повинен приділяти питанням дотримання процесуальних норм.

Роль спостерігачів програми ОБСЄ/БДІПЛ

Відповідно до цілей цієї Програми моніторингу судових процесів і Керівних принципів моніторингу судових процесів, згаданих у цьому документі, роль спостерігачів програми ОБСЄ/БДІПЛ полягає у поданні точних і ґрунтовних звітів про судові процеси, спостереження за якими вони ведуть. Спостерігачі не мають статусу співробітників ОБСЄ/БДІПЛ.

Доступ до будівлі суду і зали судового засідання

Якщо слухання є відкритим, то національне законодавство, насамперед конституція, гарантує вільний доступ до будівлі суду і зали судового засідання. Спостереження за реалізацією цієї норми на практиці є одним із завдань моніторингу.

Відповідно, спостерігачам слід, насамперед, спробувати пройти до будівлі й зали суду, не привертаючи уваги до себе і не виділяючись з основної маси відвідувачів. На цьому етапі єдиним розпізнавальним знаком спостерігача повинна бути картка (бедж) з найменуванням програми й емблемою її організатора (див. інформацію щодо розпізнавальних знаків у пункті 4.2.4).

При виникненні проблем з вільним доступом спостерігачеві слід здійснити такі дії.

Якщо проходу перешкоджає посадова особа суду (поліцейські на вході до зали судового засідання, секретар суду біля входу до зали суду, судовий розпорядник тощо), спостерігачеві програми слід попросити про зустріч з головуючим суддею для того, щоб пояснити йому (їй) мету своєї присутності.

Якщо після такої бесіди, під час якої спостерігач повинен коротко перерахувати цілі та завдання програми і роз'яснити свої функції, заборона на доступ і далі не знімається, спостерігач повинен попросити про зустріч з головою суду або його представником.

Якщо йому дозволять зустрітися з головою суду, спостерігач повинен пред'явити свою ідентифікаційну картку, видану організаторами програми, а також копію МпВ, підписану Вищою радою магістратур і організаторами програми. Ідентифікаційна картка повинна засвідчувати, що ця особа є спостерігачем програми ОБСЄ/БДІПЛ з моніторингу судових процесів.

Якщо голова суду не дає дозволу на відвідування слухань, спостерігач повинен зазначити названі йому причини такої відмови за прийнятим зразком звіту і повідомити про це національного координатора.

За жодних обставин спостерігач не повинен вимагати допуску на судовий процес і зобов'язаний незмінно демонструвати шанобливе і чемне ставлення.

Взагалі, при складанні описового звіту спостерігачеві слід детально викласти всі обставини свого доступу до суду і всіх подій, що відбувалися в залі судового засідання.

Принцип невтручання

За правилами хорошого тону, спостерігач повинен представитися голові суду і головуючому судді й повідомити, що має намір бути присутнім на судовому процесі. Якщо зустрітися з головуючим суддею важко, спостерігачеві варто подумати про те, щоб повідомити суддю або інших посадових осіб суду про свою присутність заздалегідь.

Спостерігач повинен бути в діловому одязі й розміститися, за можливості, в такому місці зали, звідки можна все ясно бачити і чути. Якщо необхідна допомога перекладача, то спостерігач повинен розміститися таким чином, щоб переклад не заважав веденню засідань. Слід вести докладні записи, особливо щодо характеру розгляду. **Не можна забувати про те, що функція спостерігача полягає в тому, щоб оцінити ступінь справедливості судового процесу, а не ступінь вини або невинуватості обвинуваченого.** У ході судового процесу слід відзначати присутність і поведінку посадових осіб суду і поводження з обвинуваченим і потерпілим.

Під час судового засідання забороняється переривати процедуру, втручатися в неї або розмовляти з посадовими особами суду, з обвинуваченим, свідками або захисником. Спостерігач повинен поводитися таким чином, щоб його ніхто не міг прийняти за представника захисту чи обвинувачення.

Слід записувати особливі коментарі – зокрема про те, чи створювалося враження, що судовий процес відповідає зобов'язанням ОБСЄ та іншим зобов'язанням щодо дотримання норм справедливого судового розгляду. У таких коментарях необхідно чітко вказувати будь-які сумніви щодо цього. Ці коментарі повинні враховувати, що цей процес – не поодинокі подія, а частина системи відправлення правосуддя й, відповідно, стосується більш широких юридичних та фактичних обставин. Наприклад, якщо з технічної точки зору судовий процес не викликає жодних нарікань, проте обвинуваченого примусили зізнатися під час утримання під вартою, цей факт є порушенням права обвинуваченого на справедливий судовий розгляд. Або, якщо процес відповідає нормам справедливого розгляду, коментарі можуть вказувати на те, що та чи інша особа стала жертвою порушення прав людини. Необхідно відзначати всі подібні

обставини. У таких коментарях слід робити посилання на офіційні судові документи (номери справ, висунуті обвинувачення, імена свідків тощо). Така інформація може мати особливе значення, якщо планується вжиття якихось подальших заходів. Слід чітко вказати, на якій частині слухань у справі спостерігач був дійсно присутній. Якщо спостерігач відвідав лише одне засідання судового процесу, дати обґрунтовані висновки про весь процес може виявитися неможливим. З іншого боку, в деяких випадках одного засідання може бути достатньо для того, щоб установити наявність серйозних проблем з точки зору справедливості процесу.

Один з основоположних принципів моніторингу судових процесів полягає у повазі до незалежності судового процесу. З цієї причини **спостерігачі від ОБСЄ/БДПЛ за жодних обставин не повинні якимось чином втручатися в судовий розгляд або намагатися вплинути на його результат.**

Відповідно до принципу невтручання спостерігач зобов'язаний:

- Ніколи не переривати судовий розгляд. У випадку, якщо будь-яка зі сторін просить його відповісти на будь-яке питання, спостерігач повинен послатися на свій обов'язок дотримуватися принципу невтручання і відмовитися від коментарів. Інша поведінка становитиме порушення принципу невтручання в судовий процес.
- Ніколи не говорити (і не вказувати) судді чи одній зі сторін, що їм слід зробити. Якщо у спостерігача виникають сумніви щодо дій окремих суддів або однієї зі сторін справи, відповідну інформацію слід направити національному координатору. За жодних обставин спостерігач не повинен прямо звертатися до такої особи за роз'ясненнями з приводу згаданих дій.
- За жодних обставин, ані в залі суду, ані за її межами, не висловлювати свою думку про спостережувану справу.
- За жодних обставин не вступати в спілкування з представниками ЗМІ і не давати коментарів від імені ОБСЄ/БДПЛ.
- Якщо представники ЗМІ спробують з'ясувати думку спостерігача в якійсь справі, за якою він веде спостереження, спостерігач може лише повідомити їм про те, що має намір проводити спостереження, а також про цілі програми. Надалі спостерігач повинен направити журналістів до координатора програми. У виняткових випадках координатор програми може дати відповідні коментарі – після консультацій з ОБСЄ/БДПЛ.

Конфіденційність

Спостерігачі від ОБСЄ/БДПЛ можуть повідомляти інформацію загального характеру про природу та цілі програми моніторингу судових процесів посадовим особам судів і сторонам справи. Разом з тим спостерігачі від ОБСЄ/БДПЛ за жодних обставин не повинні висловлювати посадовим особам судів, сторонам справи або якимось третім особам свої зауваження щодо процесуальних чи матеріально-правових аспектів справи або системи кримінального правосуддя взагалі.

Особиста безпека спостерігача

Особливо важливо, щоб спостерігачі не вживали жодних дій, що могли б якимось чином поставити під загрозу їхню особисту безпеку. У зв'язку з цим спостерігачам від ОБСЄ/БДПЛ слід:

- негайно повідомляти національному координатору про всі інциденти, пов'язані із загрозою безпеці, навіть якщо вони здаються незначними.
- негайно припинити спостереження та повідомити національного координатора, якщо на адресу спостерігача надійде якась погроза.
- негайно припинити спостереження та повідомити національного координатора, якщо спостерігач відчує, що його залякують з будь-якої причини.
- Не вступати в контакт із жодною стороною справи, якщо існує можливість, що це може негативно позначитися на безпеці спостерігача.

Кодекс поведінки

Спостерігач за судовими процесами зобов'язаний:

- За можливості завчасно з'ясувати дату, час і місце судового процесу. В особливих комен-

тарях слід зазначити, чи легко було отримати таку інформацію завчасно, й чи відповідала вона дійсності. Якщо це можливо, до звіту слід докласти найбільш цікаві документи процесуального характеру.

- Прибути на місце заздалегідь для того, щоб у нього залишилося достатньо часу, щоб увійти до будівлі суду, знайти потрібну залу засідань і вибрати місце, звідки він буде вести спостереження. В особливих коментарях необхідно чітко описати ці приготування до моніторингу.

Ідентифікація

- Розпізнавальний знак спостерігача від ОБСЄ/БДІПЛ слід завжди мати при собі й використовувати суворо за призначенням. Основне призначення розпізнавального знаку – полегшення доступу на судовий процес, тому його не слід носити за межами зали суду або в інших випадках.

Поведінка в суді

У всіх випадках спостерігач зобов'язаний:

- Підтримувати ввічливі, культурні та шанобливі стосунки з усіма посадовими особами суду і сторонами справи.
- Одягатися належним чином і поводити себе з гідністю. Важливо, щоб спостерігачі від проекту ОБСЄ з повагою і чемністю спілкувалися з усіма сторонами та посадовими особами судів.
- Демонструвати присутнім, що він активно фіксує все, що відбувається, оскільки це свідчить про пильну увагу спостерігача до розгляду справи.
- Поводитися обачно і не залишати свої записи про судовий процес без нагляду, оскільки вони можуть містити інформацію, що не підлягає розголошенню.

Забезпечення зовнішнього враження незалежності та неупередженості

Спостерігачеві слід:

- Розміщуватися в залі в такому місці, звідки можна бачити, чути і відслідковувати всі аспекти судового розгляду. Для створення зовнішнього враження незалежності та неупередженості спостерігачеві слід зайняти нейтральне положення в залі: важливо, щоб він не сидів поблизу сторони захисту або сторони обвинувачення.
- Не висловлювати своїх поглядів з приводу судового процесу ані в залі суду, ані за його межами.
- Не обговорювати справу зі свідками.

Складання звітів

Усім спостерігачам слід працювати парами. Звіт, підготовлений одним спостерігачем, проте не підтверджений звітом його напарника, розглядатися не буде.

Кожен спостерігач повинен скласти власний звіт, елементами якого стануть описова і формальна частини (контрольні запитання та особливі коментарі).

При підготовці звіту спостерігачеві слід:

- Робити докладні записи про все, що відбувається в будівлі суду (починаючи з моменту входу до будівлі суду), а особливо – в залі судового засідання.
- Знімати копії матеріалів справи, протоколів засідання суду і текстів вироків (лише за наявності можливості копіювання таких документів).
- Заповнити виданий йому перелік контрольних питань.
- Подати також описову частину звіту (особливі коментарі), що становить собою довільний опис подій і дій за відповідний день, свідком яких став спостерігач у процесі моніторингу або на слуханнях щодо спостережуваної справи.
- Оперативно складати звіти на основі своїх записів і виявлених під час спостереження фактів з додаванням копій документів (якщо такі є).
- Забезпечувати точність і послідовність інформації, що включається до звіту про судовий процес.

- Основна частина інформації звіту повинна спиратися на особисті спостереження спостерігача. Інформацію, отриману з інших джерел (бесід із захисниками, обвинувачами тощо), слід чітко виділяти із зазначенням відповідного джерела. **Крім того, факти слід чітко відмежовувати від тверджень третіх осіб та оціночних суджень.**
- Включати до звіту власні рекомендації щодо можливих шляхів усунення системних порушень, з якими спостерігачі стикаються під час моніторингу.
- Включати до звіту цитати з бесід з суддями, прокурорами, захисниками та іншими особами, що ілюструють системні проблеми або дають приклади позитивних явищ та ініціатив (ім'я та посаду опитаної особи слід зазначати точно й перевіряти ще раз).
- Один раз на місяць обирати якийсь типовий випадок явних порушень та повідомляти про нього національному координатору в описовій формі.
- У міру можливості наводити у звітах інформацію про матеріальні умови й технічне обладнання судів.
- Подавати звіт електронною поштою **не пізніше, ніж через два дні** після спостереження.

Національний координатор може звертатися до спостерігачів за необхідними роз'ясненнями щодо отриманих звітів. Це не слід розглядати як вираження сумніву в інформації, що подається спостерігачами. Додаткові роз'яснення та перевірка фактів гарантують достовірність інформації, що стане основою майбутнього комплексного звіту.

ДОДАТОК II

МОНІТОРИНГ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ – ПРОБЛЕМИ І ЗРАЗКИ ОПИТУВАЛЬНИКІВ

А. ПИТАННЯ, ЩОДО ЯКИХ ЗАЗВИЧАЙ ПРОВОДИТЬСЯ СПОСТЕРЕЖЕННЯ В ПРОЦЕСІ

Питання, які зазвичай відслідковуються на різних стадіях процесу ²⁴⁰
<p>(А) Питання, що відслідковуються на судових стадіях</p> <ul style="list-style-type: none"> • Право на слухання у відкритому суді • Право на розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом • Право бути присутнім на судовому процесі і захищати себе (в тому числі надання достатнього часу і можливостей для вивчення доказів і підготовки до захисту) • Право на юридичну допомогу під час судового процесу (в тому числі повідомлення про це право, право на безоплатну юридичну допомогу в деяких обставинах і на ефективну допомогу захисника) • Процесуальна рівність сторін (в тому числі право надавати докази, викликати й допитувати свідків, а також мати достатньо часу на підготовку захисту) • Застосування принципів презумпції невинуватості і тягаря доведення • Право не бути примушеним до визнання своєї вини і право на відмову від дачі свідчень у суді • Право на розгляд справи без невинуватих затримок (причини затримок та інші проблеми, пов'язані з відкладанням і перериванням слухань) • Право на допомогу перекладача • Право на безпеку і свободу (також пов'язане з правом бути судимим без невинуватих затримки, пов'язаної з перебуванням в закладах попереднього ув'язнення) • Право на публічний і обґрунтований вирок, що визначає вину і покарання • Питання прав потерпілих, в тому числі права на адвоката, на компенсацію, а також на заходи захисту і підтримки • Застосування інших національних процедур і правил, пов'язаних із забезпеченням ефективного та справедливого судового розгляду • Питання професіоналізму і якості роботи юристів • Специфічні права потерпілих та/або свідків, питання ювенальної юстиції чи дотримання інших законів у відкритому, закритому чи непублічному засіданні (якщо здійснюється моніторинг закритих засідань)
<p>(В) Питання, що відслідковуються на досудових стадіях²⁴¹</p> <ul style="list-style-type: none"> • Право на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом • Право на невідкладний розгляд справи судом після арешту і пов'язані з ним питання (правові підстави взяття під варту, можливість для затриманого бути вислуханим суддею, а також регулярність перегляду рішення про утримання під вартою) • Право підозрюваного бути поінформованим про його права під час допиту • Право підозрюваного на отримання інформації під час розгляду питання про його взяття під варту (в тому числі право на інформацію про висунуті обвинувачення) • Право не бути підданим тортурам і іншому жорстокому і такому, що принижує гідність, поводженню • Право на допомогу адвоката на досудових стадіях, в тому числі під час розгляду питання про взяття під варту • Право на судовий розгляд протягом розумного строку після взяття під варту • Право на допомогу перекладача • Права свідків чи потерпілих на безпеку (захист) і підтримку (психологічну та іншу) • Інші специфічні питання, що стосуються прав вразливих потерпілих, свідків і підозрюваних (в тому числі забезпечення належної поваги до їхнього становища і наявність відповідних інститутів і механізмів)

240 Перелік питань цієї таблиці не вичерпує список тем моніторингу, проте відображає питання, що стосуються дотримання норм справедливого судового розгляду та інших тем, які стали об'єктом моніторингу колишніх програм ОБСЄ. Більш повний перелік можна знайти у такому, що доповнює цей посібник, виданні БДІПЛ «Правовий огляд міжнародного застосування права на справедливий суд», посилання 2.

241 У багатьох судових системах досудові слухання відкриті для спостереження з використанням тих самих методів і стратегій, що й слухання в суді (хоча право на публічне слухання безпосередньо до таких розглядів не застосовується). Однак багатьох країн колишнього соціалістичного табору це не стосується, оскільки рішення про взяття під варту приймає прокуратура.

(С) Інші питання, моніторинг яких можливий завдяки додатковим джерелам інформації

- Права після арешту (в тому числі право на повідомлення про причини арешту, право на допомогу адвоката, право не бути примушеним до визнання своєї вини, право на відмову від дачі свідчень і право на допомогу перекладача)²⁴²
- Право затриманих на зв'язок із зовнішнім світом
- Право на гуманні умови утримання і право не бути підданим тортурам
- Право оскаржувати законність утримання під вартою
- Право подавати апеляцію проти судових наказів, рішень і вироків
- Права свідків чи потерпілих на безпеку (захист) і підтримку (психологічну та іншу)
- Ставлення громадськості до системи правосуддя
- Право на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом (в тому числі щодо ознак загроз співробітникам системи правосуддя, корупції тощо)
- Ефективність судового адміністрування (наявність залів судових засідань, систем та засобів управління судовими справами, доступність даних про засуджених осіб тощо)

242 Хоча протоколи допитів почасти включаються до матеріалів досудового розслідування або матеріалів судової справи, такі протоколи не слід вважати показовими з точки зору поведінки під час арешту або попереднього розслідування.

В. МОЖЛИВІ ПИТАННЯ ДЛЯ ВІДСЛІДКУВАННЯ ПІД ЧАС МОНІТОРИНГУ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ

Питання для спостереження наводяться в тому самому порядку, що і в додатку П.А.

⇒ **Право на публічне слухання. Перевірте, чи:**

- Складається графік розгляду справ. Якщо такий графік складається, то: чи точно він дотримується; чи відкритий він для загального огляду (наприклад, вивішений на дошці оголошень), або чи є він легкодоступним для публіки.
- Судді допускають до зали суду представників громадськості, які не мають безпосередньої заінтересованості в результаті такої справи, а також чи надається такий доступ незалежно від того, яку зі сторін процесу вони підтримують.
- Зала судового засідання, виділена для слухання справи, занадто мала з урахуванням очікуваного суспільного інтересу до справи, хоча була можливість надати для такого слухання залу більшої площі.
- Слухання відбувається в кабінеті судді без належних для того підстав.
- Запроваджено необґрунтовані обмеження на вхід громадян до зали суду після початку слухання.
- Представники ЗМІ допускаються до зали суду. Якщо для цього їм потрібно отримати дозвіл, то чи мають місце невмотивовані відмови в наданні такого дозволу.
- Оголошуючи той чи інший судовий процес або засідання закритим, суд ураховує баланс інтересів у кожній конкретній справі; а також чи розглядає він інші менш суворі заходи захисту відповідних інтересів.
- Ця система правосуддя передбачає інші подібні заходи, не настільки суворі, як оголошення засідання закритим (наприклад, використання псевдонімів для осіб, які дають свідчення, або дача свідчень засобами відеоконференцзв'язку як альтернативні заходи захисту вразливих свідків).

⇒ **Право на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом. Перевірте, чи:**

- Існують об'єктивні ознаки або відчуття, що рівень юридичної кваліфікації призначених на розгляд цієї справи суддів недостатній для того, щоб вони могли її розглядати (наприклад, коли суддю з суду у справах про дрібні правопорушення вводять до колегії трибуналу з військових злочинів).
- Заохочується участь кваліфікованих суддів різного походження, тобто чи не створюється таке враження, ніби кваліфіковані фахівці навмисно усуваються від відправлення правосуддя в окремих справах з причини їх гендерної, етнічної або релігійної приналежності.
- Судді призначаються на розгляд окремих справ на основі об'єктивної системи відбору (наприклад, за жеребом), а якщо принцип такого довільного призначення порушується, то чи відбувається це за обґрунтованим рішенням.
- Система дозволяє суддям приймати незалежні рішення з того чи іншого питання, чи над ними тяжіють зовнішні чинники (наприклад, суддя відмовляється переглядати якусь адміністративну інструкцію або вважає себе зв'язаним наказом про взяття під варту, виданим іноземним судом, або вважає для себе неможливим перевірити обґрунтованість підозри для продовження утримання підозрюваного під вартою).
- Судді поводяться прихильно або більш ввічливо з однією зі сторін на відміну від іншої, або судді суду першої інстанції або судів вищого рівня виступають з публічними заявами, що порушують право на презумпцію невинуватості в справі.
- Судді, які приймають рішення у справі, постійно присутні на судовому процесі, і склад суду укомплектований належним чином.
- Якись політичні діячі або сторони цього провадження робили погрозові заяви щодо суддів у зв'язку з результатом тієї чи іншої справи.
- Сторони процесу роблять заяви про корумпованість суддів або здійснення на них неналежного впливу, або в суспільстві панує думка про низьку доброчесність суду.
- Створюється враження, що суд не бере належним чином до уваги аргументи або пропозиції захисту чи обвинувачення або відкидає їх без належного обґрунтування.
- Суд включає в свої рішення або постанови обґрунтування з посиланнями на докази або

закони, якими він керувався при їх прийнятті.

- При винесенні вироку враховуються докази, що не пред'являлися суду (це також стосується права на усний розгляд і права на публічне слухання справи).
- Система надає суддям гарантію безпеки посади і гідний розмір заробітної плати.
- При оцінці діяльності суддів беруться до уваги чинники, що сприяють обмеженню їхньої незалежності і позначаються на їх діях (наприклад, дається негативна оцінка суддям, які виражають окремі думки).

⇒ **Право бути присутнім на судовому процесі і захищати себе. Перевірте, чи:**

- Обвинувачений отримав від суду належний виклик на судовий розгляд, а обвинувачені, справа яких розглядається *in absentia*, мають реальну можливість оскаржувати винесений за їхньої відсутності вирок.
- Обвинувачений, який тимчасово відсутній на судовому слуханні, представлений в суді своїм захисником і отримує інформацію про те, що відбувалося в його відсутність.
- Обвинуваченому надається реальна можливість надавати докази на свою користь; обвинувачений має доступ до доказових матеріалів, особливо якщо він звертається з таким проханням.
- Є твердження або ознаки того, що обвинувачення приховує докази, що виправдовують обвинуваченого.
- Є твердження, що обвинувачений давав свідчення під тиском. обвинувачений стверджує, що отримував погрози, спрямовані на те, щоб змусити його відмовитися від захисту; або є твердження, що на обвинуваченого чинився тиск для того, щоб він покривав своїх спілників; чи проводилося належне розслідування таких тверджень.
- Обвинувачений має реальну можливість перевіряти протокол будь-яких свідчень, які він дає і підписує.
- Обвинуваченому надається достатньо часу на підготовку захисту щодо доказів, пред'явлених обвинуваченням або зібраних судом.
- На свідків захисту чиниться тиск з метою перешкодити дачі ними свідчень.

⇒ **Право на юридичну допомогу під час судового процесу (в тому числі повідомлення про це право, право на безоплатну юридичну допомогу в деяких обставинах і на ефективну допомогу захисника). Перевірте, чи:**

- Обвинувачений має можливість за власним вибором найняти кваліфікованого і незалежного захисника, який виявляє бажання його захищати.
- Суд або обвинувачення чітко, зрозуміло і в належний термін роз'яснюють обвинуваченому ці права.
- Обвинувачений має можливість консультуватися з захисником наодинці, і йому надається для цього достатньо часу до початку розгляду.
- Існують будь-які обмеження на відвідування захисником свого клієнта, який знаходиться під вартою (наприклад, заклад попереднього ув'язнення просить захисника отримати в суді дозвіл на відвідування клієнта, який знаходиться під вартою).
- Обвинувачений задоволений призначенням йому захисником; суд вживає заходів щодо захисту інтересів обвинуваченого і призначає йому іншого захисника, якщо призначений захисник відверто байдужий або недостатньо кваліфікований для того, щоб представляти інтереси обвинуваченого.
- Захисник присутній на судовому процесі, якщо обвинувачений відмовляється брати в ньому участь.

⇒ **Процесуальна рівність сторін (в тому числі право надавати докази, викликати і допитувати свідків, а також мати достатньо часу на підготовку захисту). Перевірте, чи:**

- клопотання захисту чи обвинувачення відкидаються без зазначення належних підстав.
- Суд відкрито або відверто стає на сторону обвинувачення на шкоду захисту або навпаки; обом сторонам надається достатньо часу і можливостей для збору та пред'явлення доказів.
- Видається, що обвинувачений користується рівною з обвинуваченням можливістю вимагати надання свідчень експерта в суді.

⇒ **Застосування принципу презумпції невинуватості і тягаря доведення. Перевірте, чи:**

- Під час судового процесу суд робить заяви, які демонструють упереджене ставлення до обви-

нуваченого до винесення вироку.

- При винесенні вироку судді надають великого значення непрямим доказам і суперечливим свідченням без належного обґрунтування; та чи свідчить це саме про свавілля, а не про судовий розсуд.
- На порушення закону суд просить обвинуваченого доводити свою невинуватість.
- Суд враховує заяви обвинуваченого, зроблені ним на стадії слідства як свідком, коли йому не були роз'яснені його права як підозрюваного.
- Суд і обвинувачення ігнорують твердження обвинуваченого про те, що до нього застосовувалися тортури або жорстоке поводження на стадії слідства, без належної перевірки такого твердження.
- Свідчення іншого обвинуваченого або засудженого спільника є єдиним доказом, на основі якого виноситься обвинувальний вирок.
- Посадові особи суду або представники державних органів роблять публічні заяви, з яких випливає, що вони заздалегідь вважають обвинуваченого винним у вчиненні злочину.
- Документи, з яких випливає, що мали місце невдалі переговори про визнання вини або про угоду з правосуддям, беруться до уваги при встановленні вини.

⇒ **Право не бути примушеним до визнання своєї вини і право на відмову від дачі свідчень у суді. Перевірте, чи:**

- Відмова обвинуваченого від дачі свідчень розглядається судом як ознака вини у силу самого факту.
- Існують якісь ознаки того, що обвинуваченого підкупили, щоб він визнав свою вину, змусили зробити це погрозами або шляхом обману.
- При дотримуються укладанні угод про визнання вини етичні правила поведінки.
- Обвинуваченому належним чином роз'яснюють його права; йому нагадують про них під час судового розгляду – якщо/коли це необхідно.

⇒ **Право на судовий розгляд без невиправданих затримок і загальна ефективність судових розглядів (причини затримки та інші проблеми, пов'язані з відкладанням і перериванням слухань). Перевірте, чи:**

- Суд дозволяє відкладання розглядів без достатніх для цього підстав.
- Захист умисно затягує розгляд.
- Дача свідчень експертами або надання інших доказів займає невиправдано багато часу, а суд не намагається прискорити цей процес.
- Суд явно не може забезпечити ефективне ведення розгляду (наприклад, персонал, відповідальний за ведення справи, або інший допоміжний персонал постійно запізнюються з надсиланням судових повісток і відправленням документів у належні терміни, або суд постійно викликає занадто багато свідків для дачі свідчень у конкретний день).
- Суд вживає належних заходів для забезпечення явки ключових свідків, які не бажають або не можуть з'явитися до суду (наприклад, переглядаючи систему надсилання судових повісток, застосовуючи штрафні санкції до таких свідків або надаючи їм захист; або суд навіть не намагається викликати ключових свідків, які можуть перебувати за межами країни).
- Суд застосовує передбачені законом дисциплінарні заходи щодо сторін, обвинувачених або представників громадськості, які нестримано поводять себе.

⇒ **Право на допомогу перекладача. Перевірте, чи:**

- Якщо обвинувачений не розуміє мови, якою ведеться процес, йому надають професійного і незалежного перекладача з тим, щоб він мав можливість слідувати за перебігом процесу.
- Документи суду надаються обвинуваченому в перекладі мовою, яка зрозуміла йому або його захиснику; обвинувачений говорить мовою, якою ведеться провадження, але не бажає нею користуватися з ідеологічних міркувань (тоді, залежно від обставин, ненадання перекладача може й не становити порушення закону).

⇒ **Право на безпеку і свободу (також пов'язане з правом на судовий розгляд без невиправданої затримки під час перебування під вартою). Перевірте, чи:**

- Справи обвинувачених, які тримаються під вартою, розглядаються в першу чергу; мають місце невиправдані затримки з вини посадових осіб судів і державних органів.

- Терміни покарань, що призначаються, регулярно збігаються з терміном, який обвинувачений провів під вартою.
- Суди, які розглядають питання про попереднє ув'язнення, належним чином оцінюють, чи продовжують існувати всі підстави для утримання під вартою, які неминуче можуть зникати з часом; а також чи обґрунтовують такі суди належним чином свої рішення про утримання під вартою з належним посиланням на недостатність заходів, альтернативних утриманню під вартою; чи регулярно застосовуються певні виняткові підстави для утримання під вартою, що насправді означає, що позбавлення обвинуваченого волі має інші причини (наприклад, бажання покарати, а не запобігти втечі).
- Національна нормативно-правова база достатньо розвинена в аспекті міжнародних стандартів утримання під вартою до суду; та чи свідчать статистичні дані про надмірне застосування попереднього ув'язнення (наприклад, щодо певної категорії обвинувачених).

⇒ **Право на публічний і обґрунтований вирок, що визначає вину і ступінь покарання. Перевірте, чи:**

- Рішення суду виносяться публічно.
- Рішення суду включає достатні аргументи на підтримку висновків суду на основі закону і фактів; при цьому воно належним чином ураховує всі надані докази і аргументи, значущі достатньою мірою для того, щоб вплинути на вирок.
- Винесене покарання знаходиться в межах, передбачених законом, а всі особливі обтяжуючі або пом'якшуючі обставини належним чином обґрунтовані.
- Застосовуються критерії доведення пом'якшуючих та обтяжуючих обставин (тобто йдеться про те, що обтяжуючі обставини необхідно доводити поза розумним сумнівом, а пом'якшувальні обставини – на підставі ймовірності).

⇒ **Питання прав потерпілих (в тому числі права на адвоката, на компенсацію, а також на заходи захисту і підтримки). Перевірте, чи:**

- Свідки з числа уразливих осіб мають доступ до заходів захисту і фактично користуються ними (фізичний захист та психологічна підтримка) внаслідок дії судових механізмів та інших засобів допомоги, що надаються громадянським суспільством.
- Закон і правова практика дозволяють потерпілим подавати позови про компенсацію збитків у рамках розгляду кримінальної справи; або існує доступна система отримання потерпілими компенсації в рамках цивільного судочинства.
- Одна зі сторін ставить неприпустимі питання (наприклад, у справах про зґвалтування – питання про попередню сексуальну поведінку в ситуаціях, коли закон або міжнародні стандарти такі питання ставити забороняють).
- Закон і судова практика дозволяють надавати вразливим потерпілим безоплатну допомогу захисника під час судового розгляду.

⇒ **Застосування інших національних процедур і правил, пов'язаних із забезпеченням ефективного та справедливого судового розгляду. Перевірте, чи:**

- Терміни, встановлені національним законодавством, відповідають міжнародним стандартам; чи дотримуються вони належним чином (наприклад, термін для початку судового розгляду після висування обвинувачення, максимальна кількість днів перерви між слуханнями в окремій справі).
- Дотримуються інші показники якості роботи, передбачені національними нормами, що передбачають застосування у таких випадках міжнародних гарантій (наприклад, щодо кількості випадків відкладення засідань, що їх суддя має право дозволяти в одній справі).

⇒ **Питання професіоналізму і якості роботи юристів. Перевірте, чи:**

- Судді, прокурори, адвокати захисту мають необхідну юридичну підготовку та навички для розгляду конкретних категорій справ (наприклад, знання міжнародного гуманітарного права, необхідне для розгляду справ про військові злочини; належні знання в комп'ютерній сфері при розгляді справ, пов'язаних зі злочинами, вчиненими за допомогою комп'ютера; знання методів опитування жертв зґвалтування або неповнолітніх, якщо йдеться про справи, в яких потерпілими є ці категорії осіб), що підтверджується їхніми діями під час розглядів та додатковою інформацією, зібраною спостерігачем.

- ⇒ **Особливі права потерпілих та/або свідків, питання ювенальної юстиції чи дотримання інших законів у відкритому чи закритому судовому засіданні (якщо проводиться моніторинг закритих засідань). Перевірте, чи:**
- Закон і судова практика за допомогою судових або позасудових заходів забезпечують захист вразливих свідків або свідків, яким загрожує небезпека.
  - Поводження з неповнолітніми потерпілими під час судових розглядів відповідає міжнародним стандартам; або справи неповнолітніх обвинувачених розглядають суди чи судді у справах дорослих.
  - Закон про свободу інформації та право на публічний розгляд забезпечує представникам засобів масової інформації доступ до публічних документів суду.

С. ЗРАЗОК АНКЕТИ ДЛЯ ЗАКРИТОЇ СИСТЕМИ ЗВІТНОСТІ

Анкета для спостереження за судовим процесом

ФОРМА ЗВІТУ ПРО СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА СУДОВИМИ ПРОЦЕСАМИ	
☐ Звіт ☐ Дата ☐ Місце ☐ Ідентифікаційний номер спостерігача	
Ім'я (імена) спостерігачів ОБСЄ:	
Дата та час спостереження:	
Дата подання звіту:	
Час перебування в суді:	
Дата наступного слухання:	
Чи відбулися якісь зміни щодо основних даних у справі з часу попереднього спостереження?	
Чи були присутні інші спостерігачі на цьому слуханні або на якійсь його частині – будь ласка, вкажіть докладніше	

ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ	
Повне ім'я обвинуваченого (обвинувачених):	
Стать обвинуваченого (обвинувачених):	
Дата народження обвинуваченого (обвинувачених):	
Фактичний опис і правова кваліфікація дій обвинуваченого (обвинувачених) в рамках КК – за версією обвинувачення:	
Вид провадження (загальне, прискорене, інше – вкажіть)	
Назва суду, в якому розглядається справа:	
Повне ім'я судді (суддів), який розглядає справу:	
Повне ім'я обвинувача:	
Повне ім'я та контактні дані (якщо є) захисника:	
Час початку і закінчення слухання:	
Як ви дізналися про місце проведення слухання:	
Запобіжний захід, застосований до обвинуваченого:	
Підписка про невиїзд	Так
Взяття під варту	Так
Звільнення під заставу	Так
Залишення військовослужбовця під наглядом командування військового підрозділу	Так

Залишення неповнолітнього під наглядом	Так	
Особиста гарантія	Так	
Домашній арешт	Так	
Додаткова інформація про обвинуваченого (місце роботи, сімейний стан, політична приналежність, членство в організаціях, чи був повнолітнім на момент вчинення злочину і винесення покарання тощо)		
Чи ставиться питання щодо дієздатності обвинуваченого (обвинувачених)?	Так	Ні
Яких/які заходів/рішення вжив/прийняв суд стосовно цього?		

ДОТРИМАННЯ ГАРАНТІЙ СПРАВЕДЛИВОГО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

ПРАВО НА РОЗГЛЯД СПРАВИ КОМПЕТЕНТНИМ, НЕЗАЛЕЖНИМ І БЕЗСТОРОННІМ СУДОМ, СТВОРЕНИМ НА ПІДСТАВІ ЗАКОНУ

Примітка: будь ласка, зазначте правильну відповідь та/або запишіть свої додаткові зауваження в клітинах для відповідей; поставте в клітинці позначку н/в, якщо це питання не має відношення до цього слухання

Чи роз'яснив суддя право на відвід складу суду?	Так	Ні	
Чи заявлялися які-небудь відводи у цій справі?	Так	Ні	
	Ким?		
	На яких підставах?		
Чи був відвід задоволений?	Так	Ні	
Роз'яснюючи процесуальні права обвинуваченому, чи враховував суддя його вік, загальний рівень дієздатності, фізичний і психічний стан?	Так	Ні	
Чи залишався суддя неупередженим під час розгляду справи?	Так	Ні, роз'ясніть детальніше	
Чи допускав суддя неетичні або неетичні висловлювання чи дії щодо когось з учасників процесу?	Так	Ні	
Чи виходив суд до нарадчої кімнати в кінці слухання?	Так	Ні	
	Як довго тривала нарада?		
	Суд виходив на нараду один?	Так	Ні (у супроводі кого)

ПРАВО НА ПУБЛІЧНЕ СЛУХАННЯ		
Опишіть, як ви потрапили до будівлі суду (чи потрібно було пред'являти якесь посвідчення особи, реєструватися як відвідувач)		
і до зали судового засідання (за погодженням з секретарем, з дозволу судді)		
Чи було комусь відмовлено в доступі до зали суду?	Так. З яких причин?	Ні
Де відбувалося засідання суду?	У залі судового засідання	У кабінеті судді з причини відсутності вільних залів для засідань В кабінеті судді, незважаючи на наявність вільних залів для засідань
Якщо приймалося рішення про розгляд справи на закритому засіданні, то на яких правових підставах?		

ПРАВО НА ПРЕЗУМПЦІЮ НЕВИНУВАТОСТІ; ПРАВО НЕ БУТИ ПРИМУШЕНИМ ДАВАТИ СВІДЧЕННЯ АБО ДО ВИЗНАННЯ ВИНИ		
Примітка: у випадку питань, що стосуються інформування обвинуваченого про його права, вкажіть, чи надавалися відповіді усно або письмово, чи надавалися роз'яснення повністю, простою і зрозумілою мовою, і чи бралися до уваги вік обвинуваченого, рівень його зрілості, а також його психічний і фізичний стан.		
Чи мали місце якісь ознаки, або чи були на обвинуваченому будь-які предмети, які б створювали враження щодо його винності (наприклад, наручники, кайдани, тюремний одяг, перебування обвинуваченого в клітці)?	Так	Ні
Чи здійснював хтось з учасників процесу моральний чи інший тиск на обвинуваченого під час його допиту?	Так	Ні
Чи роз'яснювалося обвинуваченому його право не свідчити проти себе або близьких родичів?	Так	Ні
Чи скористався обвинувачений цим правом?	Так	Ні
Чи було обвинуваченому роз'яснено, що він не обмежений будь-яким зізнанням або запереченням вини, зробленим на досудовій стадії розгляду справи?	Так	Ні
Чи було обвинуваченому роз'яснено, що він не зобов'язаний відповідати на запитання, і що така відмова не може бути використана проти нього?	Так	Ні
Чи намагалося обвинувачення або суд зробити якісь негативні висновки з того, що обвинувачений скористався своїм правом на відмову від дачі свідчень?	Так	Ні
Чи здійснював суддя тиск на обвинуваченого з метою примусити його визнати свою вину?	Так	Ні
Чи мали місце недоречні або навідні запитання? Якщо так, процитуйте і вкажіть їх авторів	Так	Ні

Чи пропонувалося, щоб обвинувачений уклав з обвинуваченням угоду про визнання вини (або чи спонукали обвинуваченого до цього) для того, щоб прискорити розгляд справи або пом'якшити покарання?	Так	Ні
Чи вимагали від обвинуваченого давати свідчення під присягою?	Так	Ні
Чи виносив суд або посадові особи – представники держави рішення, з яких прямо або побічно випливало визнання обвинуваченого винним до суду, після його виправдання чи після визнання його невинуватим?		
Чи переривали обвинуваченого під час дачі ним свідчень, і якщо так, то хто і яким чином?		

ПРАВО НА ОБ'ЄКТИВНЕ І ВСЕБІЧНЕ ВИВЧЕННЯ ДОКАЗІВ		
Наведіть короткий виклад свідчень усіх обвинувачених		
Чи переривали обвинуваченого під час дачі ним свідчень, і якщо так, то хто і яким чином?	Так	Ні
Чи оприлюднювались свідчення, що були дані обвинуваченим під час досудового розгляду справи або на поточному слуханні, а також аудіо-, відео- і кінозаписи цих свідчень?	Так	Ні
Чи суперечать ці свідчення наданим в суді доказам, і якщо так, то яким чином?	Так	Ні
Чи був захист поставлений в менш вигідне становище порівняно з обвинуваченням (наприклад, чи відхилялися клопотання і докази захисту безпідставно)?	Так	Ні
Чи подавав обвинувачений скарги на будь-які нерівні умови?	Так	Ні
Чи віддавав суд розпорядження про експертизу якихось доказів (або досліджував їх сам)?	Так	Ні
Чи відмовлявся суд долучити до справи або досліджувати будь-які докази, що стосуються справи?	Так	Ні
Чи відхиляв суд будь-які питання?	Так	Ні
Чи вживав суд всіх розумних заходів для виключення невідповідних і неприпустимих доказів?	Так	Ні
Чи мав обвинувачений та/або його захисник достатні можливості для того, щоб:		
• спростувати доводи обвинувачення?	Так	Ні
• коментувати письмові чи усні свідчення, допитувати й піддавати перехресному допиту свідків і експертів?	Так	Ні
• пропонувати надання нових доказів?	Так	Ні

• надавати докази?	Так	Ні		
• надати доводи захисту?	Так	Ні		
Чи були присутні свідки в залі суду до дачі ними свідчень?	Так	Ні		
Чи допитувалися свідки за відсутності інших свідків, які ще не дали свідчень?	Так	Ні		
Як визначався порядок надання доказів? Чи бралася до уваги думка сторін?	Сторони було опитано, їхня думка враховувалася	Сторони не було опитано	Порядок не визначався	
	Сторони було опитано, але їхня думка не враховувалася			
Хто допитував обвинуваченого (обвинувачених) першим?	Захист	Обвинувачення	Суддя (судді)	Н/В
Хто проводив основну частину допиту обвинуваченого (обвинувачених)?	Захист	Обвинувачення	Суддя (судді)	Н/В
Чи були роз'яснені свідкові його права стосовно надання свідчень?	Так	Ні		
Чи був свідок попереджений про кримінальну відповідальність за дачу неправдивих свідчень?	Так	Ні		
		Ні, жодних свідків не було		
		Н/В		
Наведіть короткий зміст свідчень свідків.				
Чи здійснював хтось з учасників процесу будь-який психологічний чи інший тиск на свідків під час їх допиту?	Так	Ні		
Чи суперечать свідчення якогось свідка в суді його ж власним свідченням, наданим під час слідства? Як сторони коментували ці суперечності?	Так	Ні		
Чи проводилася під час слухання справи справа експертиза?	Так, з ініціативи:	Ні		
Чи відповідала процедура призначення та проведення експертизи встановленому порядку?	Так	Ні		
Чи дав цей експерт свідчення?	Так. Зокрема:	Ні		
Чи роз'яснив суддя експерту (експертам) або спеціалісту (спеціалістам) їхні права та обов'язки?	Так	Ні	Частково	
Чи роз'яснив суддя обвинуваченому (обвинуваченим) їхнє право ставити питання експертам або спеціалістам?	Так	Ні	Частково	

Чи заявляли сторони клопотання про проведення уточненої або додаткової експертизи після допиту експертів?	Так	Ні
Чи в повному обсязі зачитувалися протоколи слідства, що містяться в матеріалах цієї справи?	Так	Ні
Чи були наведені докази того, що огляд місця злочину, встановлення особи, слідча експертиза і взяття зразків на аналіз здійснювалися з дотриманням установлених процедур?	Так	Ні
Чи виконував обвинувач свої функції без явних ознак особистої упередженості або неналежного впливу?	Так	Ні
Чи ставив суддя сторонам питання про наявність у них будь-яких додаткових клопотань щодо доказів? Чи були такі клопотання подані?	Так	Ні

ВИКЛЮЧЕННЯ ДОКАЗІВ, ОТРИМАНИХ ПІД ТОРТУРАМИ АБО В РЕЗУЛЬТАТІ ІНШОГО ПРИМУСУ

Чи відмовлявся обвинувачений від будь-яких раніше наданих свідчень, мотивуючи це тим, що давав їх під психологічним або фізичним (примусом) тиском, під тортурами, в результаті жорстокого поводження, насильства, погроз, обману чи іншого незаконного поводження з ним на стадії слідства?	Так	Ні
	Яка була реакція судді?	
	Яка була реакція обвинувача?	
Чи були долучені до справи як докази будь-які заяви, які, за твердженнями сторін, були зроблені під психологічним або фізичним тиском, під тортурами, в результаті жорстокого поводження, насильства, погроз, обману чи іншого незаконного поводження на стадії слідства?	Так	Ні
Чи заявлялися клопотання про виключення доказів на тій підставі, що вони були отримані незаконним шляхом?	Так	Ні

РІВНІСТЬ СТОРІН

Чи був присутній обвинувач у судовому розгляді?	Так	Ні	
Чи замінювався обвинувач під час судового розгляду?	Так	Ні	
Опишіть поведінку обвинувача і його реакцію на події в залі суду			
Чи подавалися в цій справі будь-які клопотання?	Захистом	Обвинуваченням	Ні

Дайте, будь ласка, короткий виклад цих клопотань.			
Чи задовольнив суддя ці клопотання?	Так	Ні	
Чи були достатніми підстави для відмови? Опишіть коротко ці підстави.	Так	Ні	
Яка зі сторін процесу розташовувалася в залі суду ближче до судді: сторона захисту чи сторона обвинувачення?	Захист	Обвинувачення	Обидві сторони перебували на рівній відстані від судді (суддів)
Чи надавав суддя будь-якій з сторін допомогу в зборі доказів? Якщо так, то опишіть, як виглядала ця допомога	Так		Ні
	Захисту		Обвинуваченню
Чи всі свідки були викликані для допиту?	Свідки захисту		Свідки обвинувачення
	Так	Ні	Так
Хто виступав у дебатах першим?	Захист	Обвинувачення	Дебати не проводилися
Чи була комусь з учасників процесу обмежена можливість виступати в дебатах?	Так	Ні	Дебати не проводилися
Чи містив виступ обвинувача в дебатах рекомендації про те, яким чином слід застосувати кримінальне законодавство в цій справі, в тому числі в аспекті призначення покарання?	Так, а саме:	Немає	Дебати не проводилися
Чи містив виступ захисника в дебатах рекомендації про те, яким чином слід застосувати кримінальне законодавство в справі, в тому числі в аспекті призначення покарання?	Так, а саме:	Немає	Дебати не проводилися
Чи дозволялося учасникам слухання виступити з заключними зауваженнями?	Так	Ні	Дебати не проводилися
Чи переривався (або будь-яким чином обмежувався) виступ обвинуваченого з останнім словом?	Так		Ні

ПРАВО ЗАХИЩАТИ СЕБЕ САМОМУ АБО ЗА ДОПОМОГОЮ АДВОКАТА

Чи помітили ви якісь перешкоди, які негативно позначилися на можливості обвинуваченого повною мірою надавати аргументи на свій захист?	Так	Ні
Чи з'ясував суддя, чи своєчасно була вручена копія обвинувального акту?	Так	Ні

Чи представляв підозрюваного захисник протягом всіх стадій досудового і слідчого процесу?	Так	Ні (вказіть, з якого моменту / з якими перервами)
Чи був присутній захисник? Захисник був призначений або найнятий за договором?	Призначений	Ні
	Найнятий за договором обвинуваченим	
Якщо захисник був призначений, то коли його надали обвинуваченому?	Так	Ні
Якщо захисник був найнятий за договором, то чи мав обвинувачений можливість обирати його самостійно?	Так	Ні
Чи мала місце заміна захисника під час судового процесу? Якщо так, то скільки разів?	Так	Ні
Чи розташовувався стіл захисника поблизу від обвинуваченого?	Так	Ні
Опишіть стиль спілкування захисника з обвинуваченим під час судового процесу. Чи обмежував суд це спілкування будь-яким чином?		
Чи надавався обвинуваченому час і можливість для консультацій зі своїм адвокатом конфіденційно, наодинці, без обмежень за тривалістю і кількістю зустрічей?	Так	Ні
Чи достатньо завчасно обвинувачений/захисник були повідомлені про те, яких свідків або експертів обвинувачення має намір викликати до суду?	Так	Ні
Чи надавався обвинуваченому та його захиснику доступ до відповідної інформації, в тому числі документів та інших доказів, які могли допомогти обвинуваченому в підготовці свого захисту, виправдати його або пом'якшити покарання?	Так	Ні
Чи була у захисту можливість отримувати і коментувати долучені до справи зауваження або докази, що наводилися іншою стороною?	Так	Ні
Надайте опис будь-яких інших перешкод на шляху до ефективної реалізації права на кваліфікований, компетентний та ефективний захист		

ПРАВО БУТИ ПРИСУТНІМ В СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ			
Чи був присутній обвинувачений?	Так	Ні	
Чи була встановлена особа обвинуваченого?	Так	Ні	
Чи роз'яснили обвинуваченому його права?	Так	Ні	Частково
Чи були оголошені в суді свідчення обвинуваченого, дані на досудовій стадії?	Так	Ні	
Чи суперечать ці свідчення тим, що були надані на слуханні в суді? Як обвинувачений пояснив ці суперечності?	Так, зокрема:	Ні	
Чи надали обвинуваченому можливість виступити з останнім словом?	Так	Ні	
Чи видаляли обвинуваченого із зали суду під час слухання?	Так	Ні	
	Якщо так, то вкажіть причини. Чи повернувся обвинувачений до зали суду? Чи мав захисник можливість проконсультуватися з обвинуваченим до того, як був завершений допит свідка? Чи були свідчення інших обвинувачених, допит яких проводився за відсутності цього обвинуваченого, зачитані йому після його повернення до зали суду? Чи надавалася обвинуваченому можливість давати свідчення і допитувати осіб, які допитувалися за його відсутності?		
Чи переривав хтось обвинуваченого, коли він виступав зі своїм останнім словом?	Так	Ні	
Чи ставили йому питання?	Хто?		

ПРАВО НА ДОПОМОГУ ПЕРЕКЛАДАЧА І НА ПИСЬМОВИЙ ПЕРЕКЛАД		
Чи брав перекладач участь у судовому засіданні?	Так	Ні
Чи роз'яснив суддя перекладачеві його права?	Так	Ні
Чи був перекладач попереджений про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий переклад?	Так	Ні
Чи пояснювалося сторонам право виступати із спростуванням перекладу?	Так	Ні
Чи отримував обвинувачений під час судового процесу письмовий переклад правових документів, що мають надаватися захисту за законом?	Так	Ні
Чи вважаєте ви, що якість перекладу була високою?	Так	Ні

ПРАВО НА ПУБЛІЧНЕ ВИГОЛОШЕННЯ ВИРОКУ І ПРАВО НА ОБГРУНТОВАНИЙ ВИРОК		
ПРОТОКОЛ СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ		
Чи складається офіційний протокол та/або офіційна стенограма розгляду?	Так	Ні
Чи проводився аудіо- або відеозапис засідання?	Так	Ні
Чи послідовно проводяться ці записи?	Так	Ні
Чи висловлювалися будь-які зауваження щодо змісту цих записів?	Так	Ні
Чи роз'яснив суддя право на ознайомлення з протоколом слухання?	Так	Ні
Чи отримали сторони в розумний час (перекладену, якщо це необхідно) копію протоколу?	Так	Ні
Чи давав суддя якісь інструкції/рекомендації про те, яку інформацію слід включати до протоколу?	Так	Ні
ВИНЕСЕННЯ І ВИГОЛОШЕННЯ ВИРОКУ		
Який вирок був винесений по суті справи?	Визнати винним, призначити покарання:	Виправдати
		Чи роз'яснив суддя виправданій особі її право на відшкодування шкоди, заподіяної незаконними діями органів влади, що здійснювали кримінальне провадження?
		Так
		Ні
Чи було вирок оголошено повністю?	Так	Ні
		Яка частина вироку була зачитана, а яка – ні?
Чи розглядав суд докази і аргументи, наведені сторонами?	Так	Ні
Чи ґрунтувався обвинувальний вирок, якщо він був винесений, виключно або вирішальною мірою на анонімних свідченнях, наданих на слуханнях із застосуванням заходів захисту свідків або на доказах, отриманих шляхом непрямого надання (тобто наведених зі спотворенням голосу або зображення свідка)?	Так	Ні
		Яке значення суд надавав таким свідченням/доказам?

Чи включав остаточний вирок (виголошений і письмовий) таке:		
Опис кримінального діяння і засобів його вчинення?	Так	Ні
Аналіз дій обвинуваченого у зв'язку зі складом злочину?	Так	Ні
Мотив і наслідки злочину?	Так	Ні
Рішення щодо заходів захисту та/або інших спеціальних заходів?	Так	Ні
Чи було перекваліфіковано інкримінований злочин?	Так	Ні
Чи чітко був зачитаний вирок?	Так	Ні
Чи був вирок добре обґрунтований?	Так	Ні
Після того, як вирок був зачитаний, чи роз'яснив суддя його суть обвинуваченому (та іншим сторонам у справі)?	Так	Ні
Чи роз'яснив суддя процедуру та строки подачі апеляції щодо вироку, а також право на подачу клопотання про помилування?	Так	Ні
Чи ухвалював суд будь-які проміжні рішення під час цього розгляду?	Так	Ні

ПРАВА НА ДОСУДОВИХ СТАДІЯХ

ПРАВО НА СВОБОДУ

Коли і де заарештували обвинуваченого?		
На яку поліцейську дільницю його доставили після арешту? Як довго він перебував під арештом?		
Коли відбувся перший допит обвинуваченого?		
Чи дозволили обвинуваченому прочитати протокол затримання перед тим, як він його підписав?	Так	Ні
Чи була у обвинуваченого можливість включити до протоколу свої заяви й клопотання?	Так	Ні
Чи був протокол затримання підготовлений і вручений слідчим органом підозрюваному для підписання протягом [термін] після взяття його під варту?	Так	Ні. З таких причин:
		Коли його підготували?
Чи було дозволено підозрюваному повідомити своїх родичів про місце його утримання та причини арешту негайно після затримання, але не пізніше [термін] з моменту взяття під варту?	Так	Ні. З таких причин:

ПРАВО ЗААРЕШТОВАНИХ ОСІБ НА ІНФОРМАЦІЮ		
Чи було заарештованому негайно вручено письмову постанову про арешт і роз'яснено його права?	Так	Ні
Чи інформували заарештованого про причини арешту зрозумілою для нього мовою?	Так	Ні
	Коли?	
Чи були звинувачення висунуті протягом [термін] з моменту арешту?		
Чи був задіяний при цьому (у разі такої необхідності) перекладач?	Так	Ні

ПРАВО НА ЮРИДИЧНУ ДОПОМОГУ ПЕРЕД СУДОМ, І ПРАВО НА ЧАС І МОЖЛИВІСТЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ЗАХИСТУ		
Коли захисник був допущений в процес?		
Чи розмовляв підозрюваний з кимось, або його право зберігати мовчання дотримувалося до прибуття захисника?		
Чи відбулася у підозрюваного конфіденційна зустріч, без перешкод, зі своїм захисником до початку допиту, і чи тривала така зустріч не менш [термін]?	Так	Ні
Чи був присутній захисник на всіх допитах обвинуваченого?	Так	Ні
Вкажіть повне ім'я захисника, а також підстави його участі в справі (за призначенням або за договором)		
Чи був цей захисник запрошений за рекомендацією слідчого?	Так	Ні
Чи стикався захисник з будь-якими труднощами при отриманні дозволу слідчого на зустріч зі своїм клієнтом?	Так	Ні
Чи зустрічався обвинувачений зі своїм захисником конфіденційно і наодинці, без обмеження тривалості та кількості таких зустрічей?	Так	Ні
Чи було захиснику дозволено ознайомитися з матеріалами справи та/або робити з них виписки?	Так	Ні
Чи надали захисникові копію матеріалів справи або можливість робити виписки з будь-яких документів без обмеження їхнього обсягу?	Так	Ні
Чи було обвинуваченому та його захиснику надано достатньо часу на підготовку захисту, враховуючи складність справи, тяжкість висунутих обвинувачень і обсяг документів, що їх необхідно було вивчити?	Так	Ні

ПРАВО НА ЗВ'ЯЗОК ІЗ ЗОВНІШНІМ СВІТОМ		
Чи були родичі затриманого поінформовані про місце і причини утримання його під вартою?	Так	Ні
Чи просив затриманий про медичну допомогу? Чи була вона надана?	Так	Ні
	Прохання задоволене	
Чи мав затриманий іноземець можливість зв'язатися зі своїм консульством?	Так	Ні, хоча затриманий іноземець

ПРАВО НА НЕГАЙНИЙ РОЗГЛЯД СУДДЕЮ ЧИ ІНШОЮ СУДОВОЮ ПОСАДОВОЮ ОСОБОЮ ПИТАННЯ ПРО УТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ І ПРАВО ОСПОРЮВАТИ ЗАКОННІСТЬ ЗАТРИМАННЯ		
Чи заслухав суддя обвинуваченого при виборі запобіжного заходу?	Так	Ні
Чи був присутній при цьому захисник? Чи було захисникові дозволено надати якісь докази?	Так	Ні
Чи був обвинувачений поміщений під варту до суду?	Так, на яких підставах?	Ні
Чи заперечував обвинувачений або його захисник законність взяття під варту?	Так	Ні
	Коли, кому була адресована апеляція, і який був результат?	

ПРАВА ПІД ЧАС ДОПИТУ		
Чи було роз'яснено підозрюваному/обвинуваченому його права до початку допиту?	Так	Ні
Чи скористався обвинувачений своїм правом на відмову від дачі свідчень?	Так	Ні
Чи був присутній захисник на допиті неповнолітнього?	Так	Ні
У який час доби відбувався допит?		
Скільки часу тривав допит?		
Чи був протокол допиту наданий обвинуваченому для ознайомлення?	Так	Ні
Чи мав обвинувачений можливість вносити до протоколу виправлення і додаткову інформацію?	Так	Ні

ПРАВО НА ГУМАННІ УМОВИ УТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ І ПРАВО НЕ БУТИ ПІДДАНИМ ТОРТУРАМ			
Чи мали місце скарги на застосування катувань або на інше жорстоке поводження під час досудового утримання під вартою?	Так		Ні
Хто подавав ці скарги?	Захисник	Підозрюваний/ обвинувачений	Родичі
Опишіть характер скарг			
Що зробив державний обвинувач з метою розслідування таких скарг?			

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ І БЕЗСТОРОННІСТЬ СУДУ	
Чи були ознаки упередженості в поведінці судді?	
Чи мали місце неналежні контакти між сторонами (наприклад, між обвинуваченням і суддею або між захистом і суддею)?	
Чи були у членів суду які-небудь відносини з органами виконавчої влади, органами поліції чи прокуратури?	

ДОДАТОК III

ПРОВЕДЕННЯ ОПИТУВАННЯ – ПИТАННЯ І ЗРАЗКИ ФОРМ

A. МОЖЛИВІ ПИТАННЯ ДЛЯ ОПИТУВАНЬ, ЩО ПРОВОДЯТЬСЯ З МЕТОЮ ЗБОРУ ІНФОРМАЦІЇ

⇒ Голови судів та судді

Спостерігачі можуть забажати провести безпосереднє опитування голів судів та окремих суддів, у тому числі з таких питань:

- Яким чином здійснюється розподіл справ між суддями в цьому суді?
- Яким чином судді реагують на заяви (особливо публічні) політичних діячів, спрямовані на підрич незалежності суду?
- Чи достатньо у суддів матеріальних і кадрових ресурсів для виконання необхідних процесуальних дій?
- Чи отримував коли-небудь голова суду або суддя погрози на свою адресу з боку учасників процесу або інших осіб або чув про подібні погрози на адресу своїх колег?
- Чи вважаються існуючі системи накладення дисциплінарних стягнень на суддів неефективними або необ'єктивними?
- Чи існують якісь проблеми з точки зору оплати праці суддів, і яким чином їх існування може позначатися на їхній роботі?
- Чи достатньою мірою судді підготовлені для розгляду особливих видів справ, у яких застосовуються спеціальні закони й процедури, або вони хотіли б пройти підготовку в будь-якій конкретній сфері – наприклад, стосовно розгляду справ про військові злочини, про організовану або економічну злочинність?
- Чи легко суддям отримати доступ до інформації про притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності в минулому?
- Чи є у суддів доступ до комп'ютерів та вміння ними користуватися, а також чи вважають вони, що електронні бази даних можуть бути корисними в їхній роботі?
- Чи стикаються судді з труднощами, коли намагаються запросити або отримати докази з інших регіонів країни або з-за кордону?
- Чи відомо суддям про послуги, що надаються працівниками служб з підтримки свідків або відповідними НУО, і чи користуються вони такими послугами?
- Яким чином судді організують підготовку проектів вироків у складних справах?
- Чи вважають судді, що існують ефективні способи вдосконалити організацію їхньої роботи, такі як встановлення квот, передача справ у деяких видах злочинів до судів нижчого рівня або до системи адміністративної юстиції?
- Яким чином судді підходять до розгляду справ про злочини осіб з числа уразливих категорій, таких як неповнолітні, наркомани або психічно хворі люди, якщо в приймаючій країні відсутні відповідні інститути?

⇒ Головні (генеральні) прокурори і прокурори

При опитуванні головних (генеральних) прокурорів і прокурорів, крім перерахованих вище питань, спостерігачі можуть також спробувати з'ясувати таке:

- Наскільки ефективним є зв'язок між прокурорами і поліцейськими слідчими?
- Чи відчувають прокурори будь-які труднощі в аспекті фізичного доступу до судів свого

округу?

- Якщо в судовому процесі свідки змінюють свої свідчення, що їх вони давали на стадії слідства, то якими, на їхню думку, є причини такої поведінки?
- Чи доводилося їм або їхнім колегам розслідувати твердження про погрози на адресу свідків або обвинувачених, і з якими перешкодами можна при цьому зіткнутися?
- Чи мають прокурори достатню інформацію про практику призначення покарання, яка дозволяє їм ефективно вести із захистом переговори про угоди про визнання вини або про угоди про припинення судового переслідування, якщо такі переговори дозволяються в цій системі правосуддя?

⇒ Адвокати захисту

При опитуваннях адвокатів захисту, крім перерахованих вище питань стосовно суддів і прокурорів, спостерігачі можуть спробувати отримати інформацію з таких важливих тем:

- Перешкоди у незалежному і такому, що відповідає міжнародним та національним нормам, виконанні функцій законного представника.
- Що заважає вільному, своєчасному і такому, що позбавлене нагляду, спілкуванню з клієнтами, які перебувають під вартою в закладах попереднього ув'язнення, в судах або в поліцейських ділянках?
- Перешкоди в отриманні повного і своєчасного доступу до матеріалів судових справ або до матеріалів обвинувачення з метою підготовки ефективного захисту.
- Приховування обвинуваченням доказів, що виправдовують підзахисного.
- Відсутність матеріальних ресурсів чи інші перешкоди на шляху збору доказів на користь захисту, що становлять порушення принципу процесуальної рівності сторін.
- Необґрунтовані відмови суду в розгляді клопотань захисту.
- Проблеми з отриманням компенсації за послуги захисника, надані в рамках справ за призначенням.
- Шляхи вирішення проблем жорстокого поводження з підзахисними, примушування давати свідчення і пов'язаних з цим питань.
- Інформація, що може не фігурувати у матеріалах судової справи.

⇒ Колегії адвокатів

Теми для опитування в колегії адвокатів, що можуть допомогти у з'ясуванні важливих фактів:

- Процес отримання членства в колегії, а також чи є ця процедура справедливою, прозорою і такою, що позбавлена бюрократичних перешкод.
- Спроби посягти на незалежність колегії.
- Фінансові кошти та інший потенціал колегії адвокатів з організації цільового навчання адвокатів.
- Виклики, з якими адвокати стикаються в своїй роботі.
- Наявність у колегії адвокатів незалежності, потенціалу та бажання застосовувати дисциплінарні заходи щодо адвокатів, які порушують етичні норми.

⇒ Обвинувачені (особливо ті, хто знаходяться під вартою)

Обвинуваченим, особливо тим, хто знаходяться під вартою, можна ставити такі питання:

- Чи відвідують їх захисники з метою підготовки ефективного захисту?
- Чи є у них можливість спілкуватися зі своїми захисниками особисто, телефоном чи іншим чином без стороннього нагляду або невиправданого втручання?
- Чи вчасно вручаються судові документи і повістки обвинуваченим, особливо тим, хто утримується під вартою, а також чи передаються суду та іншим судовим органам належним чином подані обвинуваченими заяви та матеріали?
- Чи надаються їм необхідні умови для підготовки до захисту, особливо якщо вони перебувають під вартою і не мають законного представника?
- Чи звільняють їх з-під варти негайно у разі відсутності чинного ордеру на арешт?
- У разі отримання інформації про жорстоке поводження у закладах утримання під вартою

спостерігачі можуть запитати, чи відомо цим особам про існування механізмів для подання та розгляду скарг у подібних випадках, або чи повідомляли вони про таке своїм адвокатам, начальнику слідчого ізолятора, суду або прокуратурі, представнику з прав людини чи іншій організації, що займається такими питаннями?

➤ Потерпілі, свідки та організації, пов'язані з наданням підтримки вразливим особам

Питання, що ставляться цим особам і групам, можуть стосуватися таких проблем, як:

- Затримки з розглядом справ, за якими вони подавали скарги, а також випадки, коли вони не отримували інформації про перебіг їхнього розгляду.
- Враження про те, що влада насправді не займається розслідуванням тієї чи іншої скарги або позову.
- Побоювання з приводу їхньої особистої безпеки.
- Випадки байдужого поведіння суду чи слідства з уразливими свідками.
- Скептичне ставлення до можливості отримання компенсації за заподіяну їм шкоду.
- Відсутність можливості найняти законного представника, відсутність механізмів юридичної допомоги потерпілим тощо.

Крім перерахованих вище питань, у представників організацій, що надають підтримку вразливим особам, спостерігачі можуть поцікавитися таким:

- Чи вистачає їм ресурсів для надання допомоги всім, хто її потребує?
- Чи достатній рівень кваліфікації та підготовки їхніх співробітників, і чи можлива організація безперервного навчання?
- Чи стикаються вони з якимись труднощами в аспекті доступу до осіб, які потребують допомоги?
- Чи враховують представники влади їхні думки?

➤ Поліція

Зустрічаючись із співробітниками поліції, спостерігачі можуть ставити питання щодо таких тем:

- Методи роботи поліції у справах про домашнє насильство, а також характер відповідної підготовки, якщо вони її проходили.
- Навчання методам збору доказів про військові злочини і злочини ОЗГ, а також проблеми, з якими при цьому стикаються слідчі.
- Етнічна та гендерна різноманітність співробітників поліції в підрозділі, що займається злочинами на міжетнічному або гендерному ґрунті, й ефективність співпраці між ними.
- Які заходи фізичного захисту свідків або суддів передбачаються?
- Які організаційні системи передбачені для реєстрації справ, порушених за наслідками масових заворушень?
- Які види наглядових структур існують, особливо щодо прокурорів чи старших офіцерів поліції, і чи існують якісь проблеми в аспекті співпраці між поліцією і прокуратурою?

➤ Посадові особи державних органів, ради суддів і прокурорські ради, а також органи навчання та дисциплінарні органи

Залежно від повноважень цих суб'єктів, інформація, що матиме значення для підтвердження виявлених під час моніторингу фактів, може стосуватися таких тем:

- Матеріальні й кадрові ресурси, що виділяються судовій владі, а також методи їхнього розподілу з метою забезпечення незалежності судової системи від інших гілок виконавчої влади.
- Заходи забезпечення виконання судових рішень.
- Існуючі системи обліку статистичних даних і загальний стан використання інформаційних

технологій і зв'язку при реформуванні судової системи²⁴³.

- Ефективність влади в аспекті підготовки нових законів, внесення змін до чинних законів, організації їхнього публічного обговорення та сприяння оперативному їх розгляду законодавчим органом.
- Співпраця з міжнародними судами та виконання рішень і рекомендацій міжнародних органів та судів з прав людини.
- Міжнародне співробітництво з судовими та прокурорськими органами інших країн та надання один одному правової допомоги.
- Роль рад у процесі добору або перевірки особистих справ суддів і прокурорів.
- Спроби порушення незалежності рад суддів і прокурорських рад.
- Процес розгляду скарг щодо суддів і прокурорів, критерії застосування дисциплінарних заходів, а також достатність ресурсів, виділених для розгляду скарг.
- Ефективність навчання суддів і прокурорів, зокрема чи є підвищення їхньої кваліфікації обов'язковим, а також за якими темами проводиться навчання, як регулярно, і якою є тривалість навчальних сесій.

243 Див., наприклад: Waleed H. Malik, «E-Justice: Towards a Strategic Use of ICT in Judicial Reform» [Електронна юстиція: шлях до стратегічного застосування інформаційних технологій і засобів зв'язку при реформуванні судової системи] // <http://www.undp-pogar.org/publications/judiciary/wmalik/ejustice.pdf>

В. ЗРАЗОК АНКЕТИ ДЛЯ ОПИТУВАННЯ АДВОКАТІВ ЗАХИСТУ

1. Ваше ім'я і коротка інформація про кваліфікацію та досвід роботи.
2. Повне ім'я обвинуваченого, якого ви представляєте.
3. Щодо обставин взяття вашого клієнта під варту, наведіть, будь ласка, такі подробиці:
  - a. Дата і час, коли ваш клієнт був узятий під варту.
  - b. Обставини та спосіб взяття під варту.
  - c. Дата і час, коли вам повідомили про взяття вашого клієнта під варту.
  - d. Яким чином вас поінформували про взяття вашого клієнта під варту.
4. Наведіть подробиці будь-яких скарг, зроблених вам (або до прокуратури, суду) вашим клієнтом (безпосередньо або через вас) щодо способу та обставин взяття вашого клієнта під варту.
Примітка: Згідно з принципом конфіденційності спілкування між адвокатом і клієнтом відповідь на це питання можлива лише якщо обвинувачений дав дозвіл на розкриття цієї інформації.
5. Чи проводився медичний огляд вашого клієнта з метою виявлення видимих слідів катувань?
6. Щодо кожного з висунутих вашому клієнтові обвинувачень (або доповнених, заміненних чи додаткових обвинувачень), будь ласка, наведіть такі дані:
  - a. Подробиці висунутих щодо вашого клієнта обвинувачень.
  - b. Дата, коли вашому клієнту повідомили про характер висунутих щодо нього обвинувачень.
  - c. Дата і час, коли вас поінформували про факт висування обвинувачень вашому клієнтові.
  - d. Спосіб, яким вам повідомили про висування обвинувачень вашому клієнтові.
7. Що стосується допиту вашого клієнта, наведіть, будь ласка, такі подробиці:
  - a. Дата, місце і час першого допиту вашого клієнта.
  - b. Дата і час, коли вас поінформували про те, що вашого клієнта збираються піддати (або вже піддали) допиту.
  - c. Чи була вам надана можливість поговорити з клієнтом і проконсультувати його перед допитом.
  - d. Будь-які скарги, подані вам (або до прокуратури, суду) вашим клієнтом (безпосередньо або через вас) щодо способу та обставин допиту вашого клієнта.
  - e. Будь ласка, наведіть такі самі подробиці щодо всіх наступних допитів клієнта.*Примітка: Згідно з принципом конфіденційності спілкування між адвокатом і клієнтом відповідь на це питання можлива лише якщо обвинувачений дав дозвіл на розкриття цієї інформації.*
8. Що стосується доступу до вашого клієнта, наведіть, будь ласка, таку інформацію:
  - a. Дата, час і місце, де вам уперше дозволили зустрітися зі своїм клієнтом для надання правової допомоги.
  - b. Обставини та умови, за яких вам дозволили зустрітися з клієнтом для надання правової допомоги. Зокрема, вкажіть, чи дозволили вам зустрітися з клієнтом наодинці і в умовах конфіденційності. Наведіть подробиці будь-якої відмови в допуску до клієнта або будь-якої іншої ситуації, коли вам завадили проконсультуватися зі своїм клієнтом для надання йому правової допомоги.
  - c. Будь ласка, наведіть такі самі подробиці щодо всіх наступних випадків, коли вам дозволяли доступ до клієнта або відмовляли у такому доступі.
9. Щодо утримання вашого клієнта під вартою, наведіть, будь ласка, такі подробиці:
  - a. Дата і місце, де ваш клієнт уперше постав перед судом для розгляду питання про його взяття під варту і про доцільність його подальшого утримання під вартою.
  - b. Якщо мав місце судовий розгляд питання про утримання вашого клієнта під вартою, будь ласка, вкажіть:

- i. Чи були ви сповіщені про цей судовий розгляд, і якщо так, то коли?
  - ii. Чи було вашому клієнтові дозволено бути присутнім на цьому слуханні?
  - iii. Чи дозволялося вашому клієнтові виступати в суді з приводу доцільності його подальшого утримання під вартою?
  - iv. Чи було вам дозволено бути присутнім на цьому судовому слуханні?
  - v. Чи було вам дозволено виступати в суді з приводу доцільності подальшого утримання вашого клієнта під вартою?
  - vi. Підстави, за якими суд і прокуратура відмовилися відпустити вашого клієнта під заставу і прийняли рішення продовжити його утримання під вартою.
10. Що стосується матеріалів, наданих захисту, наведіть, будь ласка, такі дані:
- a. Опис матеріалів прокуратури або суду, що були надані захисту.
  - b. Чи були вам надані процесуальні документи? Чи були вони вам надані за запитом або автоматично (без запиту) по закінченні слідства?
  - c. Дата, коли обвинувачений та/або його законний представник отримали ці матеріали.
  - d. Будь ласка, наведіть короткий виклад випадків, коли обвинувачення або суд не розкрили захисту матеріали, що могли допомогти вам у наданні своїх аргументів суду з метою зниження ступеня або тяжкості участі будь-кого з обвинувачених у подіях, що стали причиною обвинувачень.
11. Які клопотання ви подавали? Чи були вони задоволені? Чи була у вас можливість самостійно зібрати докази і надати їх суду? Чи була можливість викликати свідків захисту?
12. Будь ласка, наведіть короткий виклад будь-яких відповідних скарг, що їх ви або ваш клієнт можете заявити з приводу порушення прав людини або норм справедливого судового розгляду під час слідства або судового процесу у цій справі.
13. Будь ласка, наведіть короткий виклад будь-яких інших моментів, до яких ви хотіли б повернути нашу увагу у зв'язку з розслідуванням або розглядом цієї справи.

С. ЗРАЗОК АНКЕТИ ДЛЯ ОПИТУВАННЯ СПІВРОБІТНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Заходи, що вживаються до висування обвинувачення Процедури та умови позбавлення волі

Ім'я та посада співробітника ОБСЄ, який проводить опитування:

Ім'я особи, з якою проводиться інтерв'ю (начальник поліцейської дільниці/управління):

Дата проведення опитування:

Час проведення опитування:

Місце проведення опитування:

I. Процесуальні аспекти позбавлення волі

Нижче наводяться питання, що ставляться співробітниками ОБСЄ, мета яких – з'ясувати процедури, які застосовуються поліцією при позбавленні волі.

1. Роз'яснення прав особам, позбавленим волі (взяття під арешт поліцією)

Чи регулярно поліція роз'яснює особам, узятим під арешт, такі відомості (статті 5 і 9 КПК ФБіГ, стаття 5 ЄКПА, пункт 2 статті 5 МППП):

1.1. Причини арешту.

1.2. Щодо права на відмову від дачі свідчень, а також про те, що затриманий не зобов'язаний робити будь-які заяви або відповідати на запитання.

1.3. Щодо права наймати адвоката (приватного) за власним вибором або про право на безкоштовного адвоката (за призначенням).

- a. Чи є в поліції офіційний список адвокатів захисту, і чи надають вони цей список особам, узятим під варту?
- b. Опишіть, як і за якою інструкцією діє поліція, якщо затриманий вимагає доступу до приватного адвоката?
- c. Опишіть, як і за якою інструкцією діє поліція, якщо затриманий вимагає доступу до безкоштовного адвоката.
- d. До кого ви звертаєтесь, якщо затриманий вимагає призначити йому безкоштовного адвоката (до судді, прокурора, іншої особи)?
- e. Чи є у поліції відповідні посадові інструкції щодо призначення адвоката захисту? Зазначте відповідні вихідні дані (найменування, дату затвердження, яким органом затверджено).
- f. Опишіть, яким чином ви забезпечуєте вільне спілкування з адвокатом в приміщенні поліцейської дільниці (статті 62 і 158(5) КПК ФБіГ).
  - Чи є у вас окреме приміщення?
  - Чи є там заклеєне віконце?
  - Чи відбувається там таке спілкування в присутності співробітників поліції? Як близько вони знаходяться? Поза зором? За межами чутності?
  - Який вид нагляду застосовується під час відвідувань адвоката?

1.4. Щодо права затриманого повідомити будь-якого члена своєї сім'ї чи іншу особу за власним вибором (стаття 5 КПК ФБіГ):

- a. Опишіть, як і за якою інструкцією ви дієте, якщо затриманий вимагає надати йому можливість повідомити кого-небудь за своїм вибором.
  - Які засоби зв'язку використовуються?
  - Хто оплачує витрати?

b. У разі арешту неповнолітнього поліція негайно повідомляє про це його батьків або опікунів?

1.5. Щодо права затриманого повідомити співробітника консульства своєї країни – якщо затриманий є громадянином іншої держави (стаття 5, пункт «е» статті 92(2) КПК ФБіГ):

a. Чи є у вас перелік та контактна інформація іноземних посольств/консульств в БіГ? Хто вам його надав?

b. Як він застосовується в практиці поліції?

1.6. Про право на безкоштовний переклад (стаття 9, стаття 92 (2) КПК ФБіГ):

a. Чи є в поліції список та контактна інформація сертифікованих судових перекладачів?

b. Яким чином забезпечується/надається переклад?

2. Медичний огляд і медична допомога

2.1. Чи пропонує поліція безкоштовний медичний огляд в максимально можливий короткий термін після розміщення заарештованого до місця позбавлення волі?

2.2. Чи забезпечує поліція медичний догляд та лікування затриманим щоразу, коли це необхідно, протягом усього терміну утримання під вартою в поліції?

2.3. Чи забезпечує поліція негайний медичний догляд затриманих неповнолітніх (Правила ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі)?

2.4. Чи є у складі поліції жінка, яка займається затриманими жінками?

2.5. Якщо йдеться про затриманих неповнолітніх, то чи повідомляються про їхній арешт батьки/опікуни та заклад соціального забезпечення?

2.6. Чи дозволяється неповнолітнім затриманим залишати особисті речі при собі?

2.7. Хто оплачує витрати на медичний догляд/лікування?

2.8. Опишіть, як це здійснюється на практиці у вашому районі (співпраця з медичним закладом)?

3. Який середній термін перебування заарештованих під вартою в поліції?

4. Опишіть, як і за якою інструкцією затриманий передається поліцією з ізолятора до прокуратури (передача протягом 24 годин)?

5. Чи траплялися у вас випадки затримання до 72 годин (підозрюваних у вчиненні терористичних актів)? Чи є якась особлива інструкція для таких випадків?

6. Заяви про жорстоке поводження

6.1. Чи надаєте ви засоби правового захисту в разі подання затриманими скарг щодо жорстокого поводження?

6.2. Чи існує в поліції яке-небудь внутрішнє положення для врегулювання таких питань?

6.3. Хто приймає рішення щодо такої скарги?

6.4. Чи інформуєте ви про це прокурора, і коли?

6.5. Чи знайомі ви з обов'язковими інструкціями Головного прокурора ФБіГ щодо процедур, що застосовуються у випадках жорстокого поводження поліції із заарештованими?

II. Допит поліцією заарештованих осіб

Нижче наводяться питання, адресовані начальникам/співробітникам поліції, щодо інструкцій і процедур, яким вони слідували в період до першого допиту арештованого

1. Інструкції про права підозрюваних осіб до початку їхнього допиту поліцією

Чи регулярно роз'яснює поліція підозрюваним їхні майбутні права в період, що передує першому допиту поліцією:

1.1. Про право бути поінформованим про кримінальний злочин, у вчиненні якого його підозрюють, і про підстави для підозри (стаття 92 (2) КПК ФБіГ)?

1.2. Про право на відмову від дачі свідчень або від відповідей на питання (пункт «а» статті 92(2) КПК ФБіГ)?

1.3. Про право найняти адвоката за власним вибором, який може бути присутнім на допиті (пункт «б» статті 92(2) КПК ФБіГ)?

1.4. Про право на безкоштовного адвоката (обов'язкове надання правового захисту, стаття 59 КПК ФБіГ):

- якщо [підозрюваний] страждає на глухоту, німоту або підозрюється у вчиненні кримінального злочину, який передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на тривалий термін (стаття 59(1) КПК ФБіГ);
- якщо це відповідає інтересам правосуддя у зв'язку зі складністю справи, психічним станом підозрюваного, або якщо того вимагають інші обставини (стаття 59(5) КПК ФБіГ)?

1.5. Про те, що коментарі підозрюваного або викладення ним будь-яких фактів у присутності адвоката можуть бути використані як доказ в основному судовому процесі без його/її згоди (пункт «с» статті 92(2) КПК ФБіГ).

2. Яким чином ви документально реєструєте відмову підозрюваного від деяких своїх прав?

3. Записи допиту підозрюваного.

3.1. Яким чином поліція веде запис допитів підозрюваних (аудіо-, відеозапис або протокол)?

3.2. Чи реєструє поліція заяви підозрюваної особи в повному обсязі, або в узагальненому вигляді?

3.3. Чи зачитує поліція відповідний запис підозрюваному перед тим, як він його підпише?

III. Технічний стан місць утримання під вартою в поліції

Співробітники ОБСЄ зобов'язані провести інспекцію місць позбавлення волі.

1. Спостереження ОБСЄ за загальними умовами утримання в місцях попереднього ув'язнення у поліцейських ділянках

1.1. Проживання

- a. Розміри камер? Висота і ширина? Меблі?
- b. Освітлення (натуральне або електричне)? Вентиляція? Опалення?
- c. Наявність небезпечних предметів, придатних для нанесення травм?
- d. Доступ до питної води?
- e. Можливості окремого утримання чоловіків і жінок, дорослих і неповнолітніх, та інших

підозрюваних?

f. Чисті матраци і ковдри (якщо особа має провести під вартою всю ніч)?

1.2. Особиста гігієна

a. Доступ до туалету і його гігієнічний стан?

b. Наявність можливостей для миття та необхідного туалетного приладдя?

c. Чи є окремі туалети для жінок і чоловіків?

Начальникам/співробітникам поліції необхідно ставити такі питання:

1. Які внутрішні документи регулюють стандарти в поліцейських ізоляторах?

2. Чи є в цій поліцейській дільниці ізолятор для затриманих?

3. Якщо спеціального ізолятора в цій поліцейській дільниці немає, то де поліція утримує взятих під варту осіб?

4. Чи вирішувалося питання про ізолятор тимчасового тримання на кантональному рівні (MBC)? Чи можете ви відповісти на це питання докладніше?

5. Як організовано харчування підозрюваних, які перебувають у поліцейському ізоляторі?

5.1. Чи надає поліція харчування підозрюваним, взятим під варту?

5.2. Хто оплачує це харчування?

5.3. Чи регулюється це питання внутрішніми посадовими інструкціями?

5.4. З якими труднощами стикається поліція в цьому аспекті?

IV. Журнал реєстрації затримань у поліції

Начальникам поліції слід ставити такі питання:

1. Як ведеться журнал реєстрації затриманих?

2. Чи включає журнал такі пункти:

a. Порядковий номер.

b. Ім'я затриманого.

c. Дата народження затриманого.

d. Адреса затриманого.

e. Номер посвідчення особи затриманого.

f. Дата і час затримання.

g. Час прибуття особи до поліцейської дільниці.

h. Причини затримання.

i. Час, коли особі були роз'яснені її права.

j. Час допиту цієї особи.

k. Зафіксовані ознаки травм або проблем зі здоров'ям.

l. Інформація про те, що затриманий пройшов медичний огляд (ім'я лікаря і результати огляду).

m. Зафіксовані ознаки вживання наркотиків або алкоголю.

n. Час, коли тому чи іншому затриманому була запропонована їжа.

o. Чи зв'язувався затриманий (і коли) з найближчим родичем, адвокатом або іншими особами (або зазначені особи його відвідували).

p. Час передачі затриманого до суду або до іншого закладу.

q. Час звільнення поліцією з-під варти або передачі до іншої установи.

3. Як ведеться журнал обліку скарг затриманих?

3.1. Хто записує скаргу в журнал?

3.2. Хто має доступ до журналу?

V. Зауваження/рекомендації начальника/співробітника поліції

Співробітник ОБСЄ повинен ставити начальнику поліції такі питання:

1. Чи проводила вже подібне опитування якась міжнародна організація? Яка саме і коли?

2. Чи обговорювали ви питання про умови та процедури взяття під варту з якою-небудь міжнародною організацією або національними інститутами? Яким був результат?

3. Що, на вашу думку, слід зробити для поліпшення загальних умов?

VI. Оцінка групою загального стану справ на поліцейській дільниці

Після бесіди з начальником поліції й огляду приміщень група спостерігачів проводить наступну оцінку.

1. Короткий виклад основних проблем, виявлених під час відвідування.

2. Пропоновані заходи.

ДОДАТОК IV

ЗВІТНІСТЬ – ЗРАЗКИ ФОРМ

А. ЗРАЗОК ПІДСУМКОВОГО ЗВІТУ (ЗМІСТ)

Підсумковий звіт про моніторинг судових процесів ЗМІСТ

КОРОТКИЙ ОГЛЯД

Акроніми і скорочення, використані в тексті

ВСТУП

Загальна інформація про звіт	.....
Масштаб, спрямованість і методика	.....
Структура звіту	.....
Загальна інформація про судові процеси	.....
Висловлення вдячності	.....

РОЗДІЛ 1. ПРАВО НА СВОБОДУ І ОСОБИСТУ БЕЗПЕКУ

A. Міжнародні норми	.....
B. Національне законодавство	.....
C. Результати спостережень та аналіз	.....
<i>Попереднє ув'язнення</i>	.....
<i>Заборона на свавільне затримання</i>	.....
D. Висновки та рекомендації	.....

РОЗДІЛ 2. ПРАВО НА РОЗГЛЯД СПРАВИ КОМПЕТЕНТНИМ, НЕЗАЛЕЖНИМ І БЕЗ- СТОРОННІМ СУДОМ

A. Міжнародні норми	.....
B. Національне законодавство	.....
C. Результати спостережень та аналіз	.....
<i>Структурна незалежність суду</i>	.....
<i>Незаконне втручання в незалежність суду.</i>	.....
<i>Призначення покарань</i>	.....
<i>Апеляційне провадження</i>	.....
D. Висновки та рекомендації	.....

РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕСУАЛЬНА РІВНІСТЬ СТОРІН

A. Міжнародні норми	.....
B. Національне законодавство	.....
C. Результати спостережень та аналіз	.....
<i>Докази, що подаються сторонами.</i>	.....
<i>Відеоматеріали.</i>	.....
D. Висновки та рекомендації	.....

РОЗДІЛ 4. ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ

A. Міжнародні норми	.....
B. Національне законодавство	.....
C. Результати спостережень та аналіз	.....
<i>Заяви державних посадових осіб та державних ЗМІ.</i>	.....

Заходи безпеки та застосування клітки.	
Суддя знайомиться з матеріалами у справі до судового засідання.	
Розкриття у ЗМІ заяв деяких обвинувачених.	
Інформація про попередні судимості.	
Тягар доказування.	

D. Висновки та рекомендації.	
--------------------------------------	--

РОЗДІЛ 5. ПРАВО НА ПУБЛІЧНЕ СЛУХАННЯ СПРАВИ

A. Міжнародні норми.	
B. Національне законодавство.	
C. Результати спостережень та аналіз.	
Звукозапис судового процесу.	
Безпека в будівлі і залах суду.	
Присутність обвинуваченого на апеляційних слуханнях.	
Допуск представників громадськості до зали суду.	
D. Висновки та рекомендації.	

РОЗДІЛ 6. ПРАВО ЗАХИЩАТИ СЕБЕ ОСОБИСТО АБО ЗА ДОПОМОГОЮ АДВОКАТА ЗА ВЛАСНИМ ВИБОРОМ

A. Міжнародні норми.	
B. Національне законодавство.	
C. Результати спостережень та аналіз.	
Адвокат на власний вибір.	
Достатні можливості для підготовки захисту.	
Доступ до адвоката на стадії досудового слідства.	
Ефективність законного представництва.	
D. Висновки та рекомендації.	

РОЗДІЛ 7. ПРАВО НА ВІДМОВУ ВІД ДАЧІ СВІДЧЕНЬ І НА ВИКЛЮЧЕННЯ ДОКАЗІВ, ОТРИМАНИХ НЕЗАКОННИМ ШЛЯХОМ

A. Міжнародні норми.	
B. Національне законодавство.	
C. Результати спостережень та аналіз.	
Неналежна реакція на твердження про застосування тортур, жорстоке поводження або надмірне застосування сили.	
D. Висновки та рекомендації.	

РОЗДІЛ 8. ПРАВО НА ДОПИТ СВІДКІВ І ВИВЧЕННЯ ДОКАЗІВ ІНШОЇ СТОРОНИ

A. Міжнародні норми.	
B. Національне законодавство.	
C. Результати спостережень та аналіз.	
Недоступність свідків.	
Присутність потерпілих під час дачі свідчень іншими особами.	
D. Висновки та рекомендації.	
Додаток 1. Таблиця «Обвинувачені та вироки».	

Додаток 2. Порівняльні таблиці засуджень

Додаток 3. Короткий виклад статей закону, що впливають на принцип презумпції невинуватості

Додаток 4. Відповідні рекомендації Універсального періодичного огляду

Додаток 5. Відповідні зобов'язання ОБСЄ

В. ЗРАЗОК ВНУТРІШНЬОГО АНАЛІТИЧНОГО ЗВІТУ

Організація з безпеки і співробітництва в Європі
 Місія в Косово
 Відділ з питань прав людини та верховенства права (ВПЛВП)
 Секція моніторингу систем правосуддя (СМСП)

ЩОТИЖНЕВИЙ ЗВІТ

Кому: Керівнику СМСП
 Аналітикові з правових питань СМСП

Копія: ARC
 OO LSM
 Фахівцям з питань прав людини та верховенства
 права

Від кого: LSM

Дата:

Щодо:

Загальна ситуація

Це може бути коротка характеристика загальної ситуації за тиждень вашої роботи. Тут ви можете згадати судові процеси, за якими проводилося спостереження цього тижня, і будь-яке остаточне рішення суду, якщо таке виносилося. Тут не можна згадувати жодної конфіденційної інформації (в тому числі тієї, що стосується стадій слідства і поліцейського провадження).

Саме цю частину слід адресувати керівнику місії.

Порушення прав людини

Наведіть, будь ласка, інформацію, яка підлягає включенню до щотижневого звіту ВПЛВП. Порушення, що зазначаються тут, можуть стосуватися стадій поліцейського провадження, слідства, а також судового та повторного судового розгляду. Ця частина повинна містити аналіз відповідної справи з точки зору дотримання норм щодо захисту прав людини, передбачених національним законодавством і міжнародним правом. Не слід згадувати тут жодних імен.

Проблеми в аспекті дотримання прав людини та інша інформація

Сюди слід включати питання, що не призначені для щотижневих звітів ВПЛВП.

Судові процеси

Судові процеси, що їх ви відвідали, інформація про справи, короткий виклад судових засідань і можливі проблеми. Оскільки це публічні процеси, вкажіть імена (за винятком, безперечно, тих, що мають відношення до закритих процесів/засідань і пов'язані з неповнолітніми).

Поліцейське/досудове розслідування

Наведіть інформацію про розслідування, за якими проводилося спостереження, та/або про практику роботи поліції, якщо в цьому аспекті є проблеми, які не розглядаються у другому розділі «Порушення прав людини». У жодному разі не згадуйте імен (інформація про слідство – конфіденційна) і не включайте сюди інформацію про дуже делікатні справи.

Доступ до правосуддя та інші питання

Усі питання, за якими проводилося спостереження протягом цього тижня (наприклад, відвідування ізоляторів тимчасового тримання, доступ до правосуддя), і проблеми, що викликали занепокоєння, проте які не розглядалися у другому розділі «Порушення прав людини».

Майбутні події:

Судові процеси, заплановані на наступні тижні

Обвинувачений (обвинувачені)	Злочини	Статті КК	Головуючий суддя	Дата	Час

Інше

Усі важливі події, в яких ви братимете участь.

ДОДАТОК V

АДМІНІСТРАТИВНІ ПИТАННЯ

А. ПОСАДОВІ ВИМОГИ ДО КЕРІВНИКА ГРУПИ СПОСТЕРІГАЧІВ

Загальна інформація

У Копенгагенському документі ОБСЄ держави-учасниці постановили: «... прийняти як захід зі зміцнення довіри присутність спостерігачів, які направляються державами-учасницями, та представників неурядових організацій та інших заінтересованих осіб на судових процесах, як це передбачається національним законодавством та міжнародним правом ...».

На цій основі [організація] розгорне програму спостереження за судовими процесами в _____, де після нещодавніх президентських виборів відбулися демонстрації, що мали наслідком арешти й висування кримінальних обвинувачень щодо деяких учасників цих подій.

Мета

Метою розгортання цієї програми є спостереження за судовими процесами над учасниками протестів і оцінка дотримання під час цих процесів національного законодавства, міжнародних норм щодо захисту прав людини і зобов'язань ОБСЄ.

З цієї причини [організації] потрібен досвідчений експерт для керівництва проведенням спостереження за судовими процесами в приймаючій країні.

Завдання та обов'язки

Керівник групи спостерігачів, під наглядом Керівника проекту, повинен:

- Здійснювати контроль за роботою місцевого координатора, спостерігачів за судовими процесами та аналітика (аналітиків) з правових питань.
- Представляти проект у відносинах із зовнішніми суб'єктами.
- Контактувати з відповідними суб'єктами, в тому числі органами державної влади та іншими національними й міжнародними спостерігачами, забезпечувати дієве та ефективне виконання проекту.
- Визначати судові слухання, що підлягають спостереженню, і призначати спостерігачів.
- Здійснювати збір та управління отриманою спостерігачами інформацією.
- Контролювати перебіг і методику спостережень, у тому числі якість звітів спостерігачів, визначати і пропонувати заходи, спрямовані на усунення всіх недоліків у виконанні проекту.
- Регулярно консультуватися і координувати свої дії з виконання проекту з [організацією].
- Складати звіти про перебіг реалізації проекту, а також підсумковий звіт.
- Виконувати будь-які інші суміжні обов'язки, необхідні для реалізації проекту.

Місце перебування

Керівник групи спостерігачів буде знаходитися в _____. Може знадобитися здійснювати поїздки в межах країни.

Результати роботи

- Щотижневі звіти про перебіг реалізації проекту, а також позапланові звіти за запитом [організації].
- Матеріали, зібрані під час реалізації проекту, в тому числі звіти спостерігачів, форми опитувань та інші документи.
- Фінансові звіти (за необхідності).
- Підсумковий звіт, у тому числі кількісна та якісна інформація про дотримання під час судових процесів, за якими проводилося спостереження, національних і міжнародних норм щодо захисту прав людини.

Кваліфікація

- Диплом високого рівня у галузі права, захисту прав людини, верховенства права чи в іншій суміжній галузі.
- Не менше десяти років досвіду роботи в галузі захисту прав людини, верховенства права чи в іншій суміжній галузі, у тому числі не менше шести років на керівній посаді, а також на посадах, що вимагають підготовки великої кількості юридичних документів.
- Відмінне знання відповідних міжнародних стандартів у галузі захисту прав людини і зобов'язань ОБСЄ, у тому числі стандартів справедливого судового розгляду, прецедентів і доктрини.
- Знання порівняльного кримінального та кримінального процесуального права.
- Відмінні навички складання та редагування документів, у тому числі документально підтверджене вміння аналізувати складні юридичні проблеми.
- Висока комунікабельність і навички управління.
- Відмінні організаторські навички, навички спілкування та вирішення проблем.
- Продемонстрована здатність і бажання працювати в одній команді з особами різної гендерної приналежності і різних політичних поглядів, зберігаючи при цьому неупередженість і об'єктивність.
- Вільне володіння усною і письмовою англійською мовою.
- Гнучкість і вміння працювати під мінімальним контролем, у стресових ситуаціях і за необхідності дотримуватися жорстких термінів.
- Уміння працювати з програмними засобами обробки текстів, електронними таблицями, засобами демонстрації слайд-шоу та з електронною поштою.

Бажані навички

- Досвід роботи в сфері моніторингу судових процесів, у тому числі на керівних посадах програм моніторингу.
- Досвід роботи з ОБСЄ, особливо в галузі управління проектами.
- Знання [місцевої мови].

В. ПОСАДОВІ ВИМОГИ ДО СПОСТЕРІГАЧА ЗА СУДОВИМ ПРОЦЕСОМ

Загальна інформація

У Копенгагенському документі ОБСЄ держави-учасниці постановили: «... прийняти як захід зі зміцнення довіри присутність спостерігачів, які направляються державами-учасницями, та представників неурядових організацій та інших заінтересованих осіб на судових процесах, як це передбачається національним законодавством та міжнародним правом ...».

На цій основі [організація] розгорне програму спостереження за судовими процесами в _____, де після нещодавніх президентських виборів відбулися демонстрації, що мали наслідком арешти й висування кримінальних обвинувачень щодо деяких учасників цих подій.

Мета

Метою розгортання цієї програми є спостереження за судовими процесами над учасниками протестів і оцінка дотримання під час цих процесів національного законодавства, міжнародних норм щодо захисту прав людини і зобов'язань ОБСЄ.

З цієї причини [організації] потрібен досвідчений експерт для проведення спостережень за судовими процесами в приймаючій країні.

Завдання та обов'язки

Під безпосереднім керівництвом керівника групи спостерігачів спостерігач за судовими процесами повинен виконувати такі обов'язки:

- Проводити спостереження за судовими процесами.
- Збирати необхідну інформацію з доступних джерел, у тому числі від обвинувачів, адвокатів, членів сімей обвинувачених та представників НУО.
- Подавати звіти про перебіг і результати слухань.
- Виконувати інші обов'язки, пов'язані з мандатом і загальною метою проекту.

При виконанні своїх обов'язків спостерігач за судовими процесами зобов'язаний дотримуватися Кодексу поведінки учасника проекту.

Місце перебування

Відібраний кандидат буде знаходитися в _____. Спостерігачеві може знадобитися здійснювати подорожі в межах країни.

Результати роботи

- Нотатки та звіти про судові розгляди.
- Звіти про судові процеси відповідно до вимог [організації].
- Будь-яка відповідна додаткова інформація, у тому числі документи та нотатки, зроблені під час опитувань.

Кваліфікація, досвід і навички

- Вища юридична освіта.
- Не менше чотирьох років досвіду роботи на посаді юриста або іншій посаді у сфері захисту прав людини або верховенства права.
- Добре знання міжнародних стандартів у галузі захисту прав людини, пов'язаних з кримінальним правом, кримінальним процесуальним правом і принципами справедливого судового розгляду.
- Відмінні навички складання документів і вміння аналізувати правові проблеми, а також чітко їх викладати.
- Відмінні організаторські навички, навички спілкування та вирішення проблем.

- Вільне володіння усною та письмовою англійською мовою.
- Гнучкість і вміння працювати в стресових ситуаціях і за необхідності дотримуватися жорстких термінів.
- Продемонстрована здатність і бажання працювати в одній команді з особами різної гендерної приналежності і різних політичних поглядів, зберігаючи при цьому неупередженість і об'єктивність.
- Уміння працювати з програмними засобами обробки текстів, електронними таблицями і з електронною поштою.

Бажані навички

- Досвід роботи в галузі моніторингу судових процесів.
- Знання [місцевої] системи правосуддя.

С. ПАКЕТ ІНФОРМАЦІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ГРУПИ СПОСТЕРІГАЧІВ (ЗМІСТ)

- Джерела інформації, корисні веб-сайти.
- Листування між організацією та органами влади, угоди.
- Посадові вимоги.
- Кодекс поведінки.
- Перелік відомих кримінальних справ.
- Заяви НУО та МО.
- Відібрані повідомлення в пресі.
- Відповідне законодавство (витяги з КК, КПК).
- Перелік судів.
- Інформаційно-аналітична довідка про ситуацію у галузі захисту прав людини.
- Анкета для моніторингу судових процесів.
- Примірний перелік контрольних питань для інтерв'ю.

ДОДАТОК VI

ПРИКЛАДИ ТЕМАТИЧНИХ ЗВІТІВ ОБСЄ

➤ Дотримання нових кодексів

- «OSCE Trial-monitoring Report on the Implementation of the New Criminal Procedure Code in the Courts of Bosnia and Herzegovina» [Звіт ОБСЄ про моніторинг судових процесів на предмет дотримання нового кримінально-процесуального кодексу в судах Боснії і Герцеговини], Місія ОБСЄ у БіГ (2004 рік).

➤ Судові процеси у справах про військові злочини

На веб-сайтах місії ОБСЄ опубліковано безліч звітів про розгляд справ про військові злочини. Існує дуже багато способів подання звітності з цього питання, зокрема:

- Звіти, присвячені цілим періодами часу, такі як «Delivering Justice in BiH: An Overview of War Crimes Processing from 2005 to 2010» [Відправлення правосуддя в БіГ: огляд судових процесів у справах про військові злочини в 2005–2010 роках] і «Kosovo's War Crimes Trials: An Assessment Ten Years On: 1999–2009» [Судові процеси у справах про військові злочини в Косово: аналіз за 10 років з 1999 по 2009 роки].
- Огляди судових справ, що випускаються на щорічній основі або частіше, наприклад звіти Місії ОБСЄ в Хорватії «Background Report: Domestic War Crimes Proceedings 2007» [Інформаційно-аналітичний звіт: процеси у справах про військові злочини в національних судах, 2007 рік] і «Background Report: Developments in war crimes proceedings, January–May 2007» [Інформаційно-аналітичний звіт: перебіг процесів у справах про військові злочини, січень–травень 2007 року].
- Щоквартальні звіти про окремі, поточні судові процеси, такі як звіти «Rule 11bis» [справи за «Правилом 11-біс»] Місії ОБСЄ в Боснії і Герцеговині.
- Звіти з окремих питань у галузі захисту прав людини або тем, що виникають у перебігу розгляду справ про військові злочини, такі як «Witness Protection and Support in BiH Domestic War Crimes Trials: Obstacles and Recommendations a Year after the Adoption of the National Strategy for War Crimes Processing» [Захист та підтримка свідків у судових процесах у національних судах Боснії і Герцеговини у справах про військові злочини: існуючі перешкоди і рекомендації через рік після прийняття Національної стратегії розгляду справ про військові злочини] або «Reasoning in War Crimes Judgements in Bosnia and Herzegovina: Challenges and Good Practices» [Підстави для винесення рішень у справах про військові злочини в Боснії і Герцеговині: проблеми та приклади позитивної практики].
- Звіти з місця подій з конкретних питань, що викликають суспільний інтерес, такі як «Spot Report: Reactions in Croatia to the ICTY verdict on the «Vukovar Three»» [Звіт з місця подій: реакція на вирок МТКЮ по «Вуковарській трійці» в Хорватії] або «Reaction in Croatia to the Arrest of Ante Gotovina» [Реакція в Хорватії на арешт Анте Готовіни].

Нижче наводяться деякі приклади звітів про процеси у справах про військові злочини:

- «Delivering Justice in Bosnia and Herzegovina: An Overview of War Crimes Processing from 2005 to 2010» [Відправлення правосуддя в Боснії і Герцеговині: огляд процесів з військових злочинів за 2005–2010 роки], Місія ОБСЄ в БіГ (2011 рік).
- «Kosovo's War Crimes Trials: An Assessment Ten Years On: 1999–2009» [Судові процеси у справах про військові злочини в Косово: аналіз за 10 років з 1999 по 2009 роки], Місія ОБСЄ в Косово (2010 рік).
- Усі регулярні публічні звіти у справах за «Правилом 11-біс» Місії ОБСЄ в Боснії і Герцеговині, присвячені розгляду справ за обвинувальними актами МТКЮ, переданих для розгляду

ду Суду Боснії і Герцеговини згідно з «Правилом 11-біс» Правил процедури та доказування МТКЮ (понад 60 звітів, починаючи з 2006 року).

- «Investigation of War Crimes cases: Obstacles and Challenges from a Monitoring Perspective» [Розслідування справ про військові злочини: перешкоди і проблеми з точки зору моніторингу], Місія ОБСЄ в Скоп'є (2008 рік).
- «Summary Report on the ICTY Files» [Зведений звіт за матеріалами справ МТКЮ], Місія ОБСЄ в Скоп'є (2008 рік).
- «Return of Cases from ICTY: A Legal Perspective» [Повернення справ з МТКЮ: юридичний аспект], Місія ОБСЄ в Скоп'є (2007 рік).
- «Case Report: The Public Prosecutor's Office vs Latif Gashi, Rustem Mustafa, Naim Kadriu and Nazif Mehmeti: The «Llapi Case» [Звіт про судову справу: Державна прокуратура проти Латіфа Гаши, Рустема Мустафи, Наїма Кадріу та Назіма Мехметі: «справа Ллапі»], Місія ОБСЄ в Косово (2003 рік).
- «Supplementary Report: War Crimes Proceedings in Croatia and Findings From Trial Monitoring» [Додатковий звіт: розгляд справ про військові злочини в Хорватії та факти, виявлені під час моніторингу судових процесів], Місія ОБСЄ в Хорватії (2004 рік).
- «Background Report: Domestic War Crimes Trials» [Інформаційно-аналітичний звіт: процеси у справах про військові злочини в національних судах], Місія ОБСЄ в Хорватії (2005 рік).
- «War Crimes Trials Before the Domestic Courts of Bosnia and Herzegovina» [Розгляд справ про військові злочини в національних судах Боснії і Герцеговини], Місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині (2005 рік).
- «War Crimes Before the Domestic Courts» [Розгляд справ про військові злочини в національних судах], Місія ОБСЄ в Сербії (2003 рік).

⇒ Торгівля людьми

- «Trafficking in Human Beings for the Purpose of Labour Exploitation: A reference paper for Bosnia and Herzegovina» [Торгівля людьми з метою трудової експлуатації: довідковий документ для Боснії і Герцеговини], Місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині (2011 рік).
- «Monitoring of Court Cases for Crimes Related to Trafficking and Illegal Migration» [Моніторинг судових процесів у справах, пов'язаних з торгівлею людьми та нелегальною міграцією], Коаліція «Всі за справедливий суд», колишня югославська республіка Македонія (2010 рік).
- «Trafficking in Human Beings and Responses of the Domestic Criminal Justice System: A Critical Review of Law and Emerging Practice in Bosnia and Herzegovina in Light of Core International Standards» [Торгівля людьми і реагування з боку національної системи кримінального правосуддя: критичний аналіз законодавства та новітньої практики в Боснії і Герцеговині в світлі основних міжнародних стандартів], Місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині (червень 2009 року).
- «Combating Trafficking in Human Beings through the Practice of the Domestic Courts» [Боротьба з торгівлею людьми через практику національних судів], Коаліція «Всі за справедливий суд», колишня югославська республіка Македонія (2005 рік).
- «Court Efficiency in Human Rights Protection in Corruption Related Cases» [Дієвість судів в аспекті захисту прав людини у справах, пов'язаних з корупцією] (січень 2011 року); «Judicial Efficiency in Fighting Corruption» [Дієвість судової системи в боротьбі з корупцією] (січень 2011 року); «The Need for Monitoring Court Cases in the Area of Corruption» [Необхідність моніторингу судових справ про корупцію] (грудень 2007 року), Коаліція «Всі за справедливий суд», колишня югославська республіка Македонія.

⇒ Вразливі особи

- «Ensuring Accountability for Domestic Violence: An Analysis of Sentencing in Domestic Violence Criminal Proceedings in BiH, with recommendations» [Забезпечення відповідальності за домашнє насильство: аналіз винесення вироків у кримінальному провадженні у справах про домашнє насильство в БіГ, з рекомендаціями], Місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині (2011 рік).
- «Juvenile Correctional Institutions in Republika Srpska: Spot Report on the Opening of Tunjice Educational Reformatory Home» [Виправні заклади для неповнолітніх в Республіці Сербській: звіт з місця подій про відкриття освітньо-виправної установи в Тунїце], Місія ОБСЄ

в Боснії і Герцеговині (лютий 2007 року).

- «Report on Domestic Violence Cases in Kosovo» [Звіт про судові процеси у справах про домашнє насильство в Косово], Місія ОБСЄ в Косово (липень 2007 року).

⇒ Цивільне та адміністративне провадження

- «Thematic Report on the Right to a Trial within Reasonable Time in Civil Proceedings» [Тематичний звіт про право на судовий розгляд протягом розумного строку в цивільних процесах] (основна увага приділяється процесам, які почалися в 2004 і закінчилися в 2010 роках), Місія ОБСЄ в Чорногорії (червень 2011 року).
- «Thematic Report on the Right to a Trial Within Reasonable Time in Civil Proceedings» [Тематичний звіт про право на судовий розгляд протягом розумного строку в цивільних процесах], Місія ОБСЄ в Чорногорії (червень 2010 року).
- «Use of Interim Measures in Civil Proceedings in Kosovo» [Застосування попередніх заходів в цивільному провадженні в Косово], Місія ОБСЄ в Косово (2010 рік).
- «Issues Concerning the Role of Professional Associates and the Initiation of Proceedings in Inheritance Cases – Issue 9» [Питання, що стосуються ролі молодших спеціалістів та порушення провадження у справах про спадщину – Випуск 9], Місія ОБСЄ в Косово (2010 рік).
- «Child Adoption Procedure in Kosovo – Issue 6» [Процедури усиновлення в Косово – Випуск 6], Місія ОБСЄ в Косово (2010 рік).
- «Report on the Commercial Court of Kosovo» [Звіт про діяльність Господарського суду Косово], Місія ОБСЄ в Косово (2009 рік).
- «Litigating Ownership of Immovable Property in Kosovo» [Позови про володіння нерухомістю в Косово], Місія ОБСЄ в Косово (2009 рік).
- «First Review of the Civil Justice System» [Попередній огляд системи цивільного правосуддя], Місія ОБСЄ в Косово (червень 2006 року).
- «Report on the Administrative Justice System in Kosovo» [Звіт про систему адміністративного правосуддя в Косово], Місія ОБСЄ в Косово (2007 рік).

ДОДАТОК VII

КОРОТКИЙ ОГЛЯД ПРОГРАМ МІСІЙ ОБСЄ ІЗ МОНІТОРИНГУ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ

У таблицях внизу наведені короткі огляди програм місій ОБСЄ з моніторингу судових процесів. Ця інформація не є вичерпною і не охоплює всі програми, реалізовані кожною місією.

А. ПРОЕКТ З РОЗВИТКУ СПРАВЕДЛИВОГО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ, ПРИСУТНІСТЬ ОБСЄ В АЛБАНІЇ

Модель	Програма ОБСЄ штатної моделі, реалізується Присутністю ОБСЄ в Албанії, фінансується із загального бюджету ОБСЄ
Початок реалізації	Багаторічний проект, розпочатий в 2003 році. Проект пройшов три етапи цільових спостережень: 1) за розглядом справ про тяжкі злочини, що слухалися в Районному суді Тирані і в Суді з тяжких злочинів (2003–2004 роки); 2) за розглядом справ у першій інстанції в Районному суді Тирані і в Суді з тяжких злочинів, із приділенням особливої уваги таким питанням, як домашнє насильство, досудове ув'язнення, прозорість і затримки у здійсненні правосуддя, а також праву на ефективний захист і забезпечення недоторканності свідків (2005–2006 роки); 3) за розглядом апеляцій у кримінальних справах (2007 рік). Починаючи з 2008 року основним напрямом спостережень стало цивільне провадження в районних судах
Загальна мета	Мета поточного етапу – сприяння поліпшенню ситуації у цивільному судочинстві
Завдання	Аналіз і підготовка рекомендацій для системи правосуддя Албанії взагалі з метою вдосконалення системи цивільного правосуддя Албанії
Партнери	Немає
Персонал проекту	Один місцевий співробітник ОБСЄ та один керівник проекту з числа міжнародного персоналу готують аналітичні звіти
Звіт(и)	<ul style="list-style-type: none"> • «Interim Report (on the Prosecution of Serious Crimes)» [Проміжний звіт (про розгляд справ про тяжкі злочини)] (2005 рік) • «Analysis of the Criminal Justice System of Albania» [Аналіз системи кримінальної юстиції Албанії] (2006 рік) • «Analysis of Criminal Appellate Proceedings in Albania» [Аналіз системи розгляду апеляцій у кримінальних справах в Албанії] (липень 2007 року)
Інші значні заходи адвокатури	Немає

Досягнення	<p>Досягнення на попередніх етапах:</p> <ul style="list-style-type: none"> • У Суді з тяжких злочинів першої інстанції створено окреме приміщення для свідків • Завдяки моніторингу суди регулярно вивішують публічні графіки розгляду справ • Секретарі судів пройшли підготовку щодо належного ведення протоколів судових засідань • Поліпшено доступ до інформації судів, у тому числі стосовно надання рішень і документів судів • Поліпшено доступ до матеріалів досудового розслідування • Вдосконалено судову практику щодо перевірки закінчення передбачених законом строків попереднього ув'язнення • Поліпшено співпрацю з посадовими особами країни, у тому числі з міністром юстиції, який звернувся до проекту з проханням проаналізувати причини систематичних затримок судових процесів і виробити рекомендації щодо їхнього усунення
Примітка	Крім Проекту з розвитку справедливого судового розгляду, Присутність ОБСЄ проводить також спеціальні спостереження за деякими цивільними і кримінальними процесами. Таке спеціальне спостереження проводиться, в основному, щодо резонансних справ – наприклад, справ про корупцію за участю політичних діячів або справ, що становлять особливий інтерес у зв'язку з мандатом Присутності ОБСЄ, таких як справи про торгівлю людьми

В. ПРОЕКТ МОНІТОРИНГУ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ У ВІРМЕНІЇ, БДІПЛ ТА БЮРО ОБСЄ В ЄРЕВАНІ

Модель	Програма спеціального моніторингу БДІПЛ, організована у співпраці з Бюро ОБСЄ в Єревані
Початок реалізації	Цей проект моніторингу судових процесів було розпочато БДІПЛ за наслідками зіткнень із застосуванням насильства між поліцією і протестуючими в Єревані 1–2 березня 2008 року. У кримінальних справах, за якими здійснювалось спостереження (в період з 15 квітня 2008 по 31 липня 2009), як обвинувачені виступали 109 осіб
Цілі	<ul style="list-style-type: none"> • Систематично збирати інформацію з метою перевірки відповідності спостережуваних судових процесів національним та міжнародним стандартам справедливого судового розгляду • Виявляти під час моніторингу можливі проблеми в системі кримінального правосуддя • Запропонувати владі Вірменії рекомендації щодо вдосконалення системи кримінального судочинства в аспекті взятих зобов'язань ОБСЄ
Партнери	БДІПЛ у співпраці з Бюро ОБСЄ в Єревані
Персонал проекту	До групи входили як національні, так і міжнародні спостерігачі
Звіт	Підсумковий звіт Проекту моніторингу судових процесів у Вірменії (квітень 2008–серпень 2009 років)
Інші значні заходи адвокації	Крім видання підсумкового звіту, Бюро ОБСЄ в Єревані здійснює заходи адвокації, спрямовані на сприяння реформуванню кримінального судочинства, забезпечення незалежності судової влади та зниження кількості випадків застосування попереднього ув'язнення як запобіжного заходу
Досягнення	<ul style="list-style-type: none"> • Експертні дискусії про проблеми кримінального правосуддя за участю представників Міністерства юстиції, судової влади, прокуратури та Палати адвокатів. • Проведення міжнародної експертизи відповідних положень законодавства, в тому числі змін до законодавства • Поліпшення співпраці з посадовими особами країни, в тому числі з головами Касаційного і Конституційного судів, а також керівниками Міністерства юстиції з питань розвитку судової реформи та реформи системи кримінальної юстиції • Розробка нового Кримінально-процесуального кодексу на основі рекомендацій звіту
Примітка	Немає

Інші заходи моніторингу	<p>Модель: Програми штатної моделі і окремі програми Бюро ОБСЄ в Єревані, що фінансуються із загального бюджету ОБСЄ</p> <p>Початок реалізації: Програмна діяльність Бюро, спрямована на відслідковування та підтримку заходів реформування системи кримінальної юстиції та судової системи</p> <p>Цілі:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Надати допомогу Республіці Вірменія у виконанні нею зобов'язань ОБСЄ з питань верховенства права • Оцінити ступінь дотримання міжнародних стандартів у національному законодавстві та практиці • Підвищити дієвість і прозорість системи правосуддя, а також доступ населення до правосуддя • Виявити нові напрями заходів щодо розбудови потенціалу • Оцінити масштаби позитивної динаміки в системі відправлення правосуддя
-------------------------	---

С. ПРОЕКТ МОНІТОРИНГУ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ В АЗЕРБАЙДЖАНІ, БДІПЛ ТА БЮРО ОБСЄ В БАКУ

Модель	Проекти спеціального (2003/2004) та загального моніторингу системи кримінального та адміністративного правосуддя, фінансовані здебільшого за рахунок позабюджетних внесків, крім 2008 року (загальний бюджет ОБСЄ)
Початок реалізації	За винятком програми 2003–2004 років, спрямованої на окремі справи, здійснюється моніторинг кримінальних справ, що обираються Бюро за принципом випадкового відбору в основних судах навколо столиці Баку, а також у деяких інших регіонах країни. Починаючи з 2009 року, Бюро розширило масштаби програми, включивши до кола спостережуваних справ і цивільні справи. Крім того, починаючи з 2011 року, Бюро розпочало реалізацію пілотного проекту з моніторингу системи адміністративного правосуддя
Цілі	<ul style="list-style-type: none"> • Оцінити позитивні та негативні тенденції в аспекті дотримання судами прав обвинувачених на справедливий судовий розгляд відповідно до зобов'язань ОБСЄ та інших пов'язаних з ними міжнародних стандартів • У співпраці з державними органами та іншими заінтересованими особами виробити рекомендації щодо подальшого розвитку системи правосуддя, в тому числі за допомогою правової та судової реформ
Партнери	У період з 2003 по 2011 роки партнером – виконавцем програми виступала місцева НУО. Починаючи з лютого 2012 року, Бюро безпосередньо керує роботою найнятих ним співробітників програми (спостерігачів за судовими процесами та координаторів).
Персонал проекту	<p>2003–2004 роки: 21 спостерігач, один національний координатор</p> <p>2006–2007 роки: 12 спостерігачів, два національних координатори</p> <p>2009 рік: 18 спостерігачів, один національний координатор</p> <p>2010 рік: 16 спостерігачів, один національний координатор</p> <p>2011–2012 роки: 15 спостерігачів, два національних координатори</p>
Звіти	Звіти про моніторинг судових процесів, видані в 2003–2004 роках; 2006–2007 роках; 2009 і 2010 роках. Звіти за 2011 і 2012 роки наразі готуються до видання
Досягнення	<ol style="list-style-type: none"> 1. Участь державних органів та інших заінтересованих осіб з початку програми в підготовці висновків і рекомендацій для їхнього включення до звітів 2. Поєднання оновлених і достовірних фактичних даних для оцінки позитивної динаміки в системі правосуддя щодо дотримання стандартів справедливого судового процесу 3. Підвищення обізнаності місцевих юристів, які беруть участь у програмі, щодо методики ОБСЄ/БДІПЛ з моніторингу судових процесів, а також знань у галузі стандартів справедливого судового процесу, передбачених зобов'язаннями ОБСЄ, та інших відповідних міжнародних стандартів

Примітка	З метою сприяння здійсненню регулярної співпраці з державними органами та іншими суб'єктами Бюро організувало робочу групу за участю представників Міністерства юстиції, Ради з судової системи і системи правосуддя, Колегії адвокатів, Прокуратури та керівних посадових осіб судової системи
----------	---

D. ПРОГРАМА МІСІЇ ОБСЄ В БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНІ З МОНІТОРИНГУ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ

Модель	Місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині (БіГ) реалізує програму моніторингу судових процесів, організовану за штатною моделлю і фінансовану із загального бюджету ОБСЄ. Починаючи з середини 2005 й до 2009 року вона також включала окремий підрозділ з моніторингу розгляду справ, переданих з МТКЮ (підрозділ за «Правилом 11-біс»), який фінансувався як позабюджетний проект. Формування групи штатних спостерігачів дало Місії можливість здійснювати систематичний і достовірний моніторинг реформ кримінального законодавства та застосування норм справедливого процесу, слухань у справах про військові злочини і торгівлю людьми, а також з усіх питань системи правосуддя, які цікавлять відділ Місії з питань верховенства права
Початок реалізації	Місія розпочала моніторинг справ про військові злочини в 1996 році силами Відділу з питань прав людини. На початку 2004 року ці заходи були перетворені на програму системного комплексного моніторингу системи кримінального правосуддя, яка збіглася з початком глибинного реформування судової системи. Реалізація програми продовжує здійснюватися в повному обсязі – починаючи з січня 2010 року під керівництвом Відділу з питань реформування судової системи і системи правосуддя при Управлінні з питань людського виміру
Персонал програми	Двадцять два співробітники Місії з числа місцевих жителів здійснюють спостереження в 63 судах усіх інстанцій по всій країні – на місцевому, районному та загальнодержавному рівнях. Управління і контроль за їхньою діяльністю здійснюють національні консультанти з правових питань та керівники місій, а політичне керівництво – міжнародні та національні консультанти з правових питань, які працюють в штаб-квартирі і в більших місіях
Партнери	У Місії немає офіційних партнерів; програма працює в тісній співпраці з національними та місцевими органами влади, а також з міжнародними інститутами, такими як Делегація ЄС, Поліцейська місія Європейського Союзу, Офіс Ради Європи в БіГ, договірні органи ООН, міжнародні НУО та інші організації
Цілі	<ul style="list-style-type: none"> • Підвищення прозорості та дотримання принципу верховенства права в рамках державних і суспільних інститутів • Сприяння національній системі правосуддя та органам судової влади в удосконаленні їхньої діяльності з метою підвищення її ефективності, дієвості, незалежності, суспільної довіри та дотримання норм щодо захисту прав людини, в тому числі права на справедливий процес і надання підтримки системі правосуддя в перехідний період
Підсумок	Система кримінального правосуддя розробляє механізми для справедливого та ефективнішого розгляду складних справ, особливо про військові злочини
Результати	<ul style="list-style-type: none"> • Виявлено структурні проблеми, що залишаються, і визначено необхідність реформування системи кримінального правосуддя; посилено заходи адвокації щодо підвищення рівня дотримання прав людини та принципу верховенства права • Підвищилася ефективність розгляду справ про військові злочини, а також рівень обізнаності про цей процес і довіри до нього з боку суспільства • У рамках системи кримінального правосуддя підвищився рівень захисту та дотримання прав уразливих осіб, особливо потерпілих від насильства на гендерному ґрунті • Значно посилено заходи із запобігання злочинам на ґрунті ненависті та боротьби з ними

Заходи	<p>Місія розробила низку методів для використання висновків програм моніторингу судових процесів на підтримку реформи судової системи, яка ще перебуває на початковій стадії, та для розробки програм у галузі забезпечення верховенства права в БіГ</p> <p>Моніторинг:</p> <p>Місія розробила комплексний підхід до моніторингу, охоплюючи собою всі етапи і всіх суб'єктів системи кримінального правосуддя. У фокусі уваги моніторингу судової системи знаходяться питання незалежності суддів і виявлення стандартів і прикладів позитивної практики, які здатні підвищити незалежність судової влади та підзвітність суддів. Крім того, Місія проводить спостереження за досудовим та судовим етапами процесів у справах про військові злочини, торгівлю людьми та подібні злочини, організовану злочинність і корупцію, ювенальну юстицію, насильство на гендерному ґрунті й про злочини щодо уразливих потерпілих, таких як діти</p> <p>Адвокація та консультації експертів:</p> <p>Місія регулярно ділиться своїми висновками з органами влади та з громадськістю. Місія застосовує різні заходи адвокації на підтримку необхідних законодавчих, інституційних і структурних змін, використовуючи для цього різні методи і засоби реалізації. Наприклад, Місія надає експертну допомогу Групі аналізу та дотримання Кримінального кодексу, що відповідає за проведення моніторингу та підготовку змін до кримінального законодавства. Подібним чином Місія надає допомогу колегам, відповідальним за виконання Стратегії реформування системи правосуддя, Національної стратегії розгляду справ про військові злочини, Стратегії ювенальної юстиції та за виконання Плану дій по боротьбі з торгівлею людьми, а також ділиться з ними своїми висновками. Місія представляє свої висновки на різних форумах, у тому числі в центрах навчання суддів і прокурорів, на інших форумах з навчання та розбудови потенціалу, а також на громадських заходах, що їх фінансує вона сама</p>
Публікації	<p>Місія видала кілька публічних звітів з проблем першорядної важливості, які містять також рекомендації щодо заходів адвокації в майбутньому. Серед них такі звіти:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Implementation of the New Criminal Procedure Code in the Courts of Bosnia and Herzegovina [Виконання нового КПК в судах Боснії і Герцеговини] • War Crimes Trials Before the Domestic Courts of Bosnia and Herzegovina: Progress and Obstacles [Розгляд справ про військові злочини в національних судах Боснії і Герцеговини: досягнутий прогрес і перешкоди] • Plea Agreements in Bosnia and Herzegovina: Practices before the Courts and their Compliance with International Human Rights Standards [Угоди з правосуддям в Боснії і Герцеговині: практика судів та дотримання міжнародних стандартів прав людини] • The Presumption of Innocence: Instances of Violations of Internationally Recognized Human Rights Standards by Courts of Bosnia and Herzegovina [Презумпція невинуватості: випадки порушення визнаних міжнародним співтовариством стандартів прав людини в судах Боснії і Герцеговини] • The Law and Practice of Restrictive Measures: The Justification of Custody in Bosnia and Herzegovina [Законодавство і практика запобіжних заходів: підстави для взяття під варту в Боснії і Герцеговині] • Moving towards a Harmonized Application of the Law Applicable in War Crimes Cases before Courts in Bosnia and Herzegovina [Назустріч збалансованому застосуванню законодавства у справах про військові злочини, що розглядаються в судах Боснії і Герцеговини] • Trafficking in Human Beings and Responses of the Domestic Criminal Justice System [Торгівля людьми і реагування на неї з боку національної системи кримінального правосуддя] • Trafficking in Human Beings for the Purpose of Labour Exploitation: A reference paper for Bosnia and Herzegovina [Торгівля людьми з метою трудової експлуатації: довідковий документ для Боснії і Герцеговини] • Response to Domestic Violence and Co-ordinated Victim Protection in the Federation of Bosnia and Herzegovina and the Republika Srpska, Preliminary Findings on the Implementation of the Laws on Protection from Domestic Violence [Реагування на домашнє насильство і скоординований захист потерпілих у Федерації Боснії і Герцеговини та в Республіці Сербській; попередні висновки про застосування законів про захист від домашнього насильства]

	<ul style="list-style-type: none"> • Ensuring Accountability for Domestic Violence: An Analysis of Sentencing in Domestic Violence Criminal Proceedings in BiH [Забезпечення відповідальності за домашнє насильство: аналіз призначення покарань під час кримінального розгляду у справах про домашнє насильство в БіГ] • Independence of the Judiciary: Undue Pressure on BiH Judicial Institutions [Незалежність суду: незаконний тиск на судові установи в БіГ] • Reasoning in War Crimes Judgments in Bosnia and Herzegovina: Challenges and Good Practices [Обґрунтування вироків за військові злочини в Боснії Герцеговині: проблеми та приклади позитивної практики] • Witness Protection and Support in BiH Domestic War Crimes Trials [Захист та підтримка свідків на судових процесах у справах про військові злочини в національних судах БіГ] • The Processing of ICTY Rule 11bis cases in Bosnia and Herzegovina [Боснія і Герцеговина: розгляд справ в рамках «Правила 11-біс» МТКЮ] • Delivering Justice in Bosnia and Herzegovina: An Overview of War Crimes Processing from 2005–2010 [Відправлення правосуддя в Боснії і Герцеговині: огляд процесів 2005–2010 років у справах про військові злочини]
Підготовка	<ul style="list-style-type: none"> • Навчання спостерігачів • Посібник з моніторингу судових процесів і більш конкретні методичні прийоми, такі як моніторинг справ про торгівлю людьми, про ювенальну юстицію, про злочини на ґрунті ненависті
Примітка	Протягом зазначеного часу спрямованість програми змінювалася від оцінки реалізації реформ кримінально-процесуального сектору до широкого аналізу на предмет дотримання та захисту прав людини. Уважно відслідковуючи поточні проблеми в системі правосуддя БіГ, ця програма моніторингу судових процесів зберігає своє значення для державних органів влади, посадових осіб судової системи та рядових суддів, а також для колегій адвокатів, які прагнуть отримати інформацію і рекомендації щодо вдосконалення ефективного і справедливого правосуддя, – беручи до уваги роздробленість системи правосуддя в БіГ. Місія веде базу даних про більшість спостережуваних судових розглядів.

Е. ПРОГРАМИ МОНІТОРИНГУ ПРОЦЕСІВ У СПРАВАХ ПРО ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ, БЮРО ОБСЄ В ЗАГРЕБІ (ХОРВАТІЯ)

Модель	Програма Бюро ОБСЄ в Загребі, організована за штатною моделлю, що фінансується із загального бюджету ОБСЄ
Початок реалізації	Офіційно Бюро ОБСЄ в Загребі розпочало роботу 1 січня 2008 року як друга місія ОБСЄ в Хорватії. Його попередниця, Місія ОБСЄ в Хорватії, що практично повністю виконала свій мандат, припинилася в кінці 2007 року. Починаючи з 2002 року, програма проводила системний моніторинг процесів у справах про військові злочини по всій країні – з моменту арешту підозрюваних до розгляду апеляцій. У 2008 році Бюро продовжило моніторинг, який до цього часу здійснювала Місія
Загальна мета	Сприяння справедливому відправленню правосуддя в процесах у справах про військові злочини і розробка заходів, спрямованих на те, щоб покласти край безкарності за порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені під час конфлікту в колишній Югославії
Завдання	<ul style="list-style-type: none"> • Проаналізувати, чи застосовуються міжнародні стандарти справедливого процесу при розгляді справ про військові злочини • Проаналізувати, чи дотримуються хорватські суди неупередженості щодо національної приналежності обвинувачених у справах про військові злочини • Проаналізувати, чи здійснюють органи влади розгляд справ про тяжкі злочини, розслідування в яких раніше не проводилося • Проаналізувати додаткові питання щодо неупередженого і справедливого розгляду справ про військові злочини, в тому числі щодо забезпечення безпеки свідків, міждержавного співробітництва, належної кваліфікації адвокатів захисту і справедливості судових розглядів за відсутності обвинувачених • Здійснювати моніторинг процесів, переданих Хорватії від МТКЮ відповідно до «Правила 11-біс» його регламенту та порядку роботи (завершено), а також моніторинг інших справ, пов'язаних з доказами, переданими з МТКЮ, – так званих «справ другої категорії»

Партнери	У період між 2003 і 2006 роками були видані два річних звіти спільно з Міністерством юстиції (без оформлення офіційних партнерських відносин з міністерством)
Персонал проекту	Один з міжнародних співробітників Бюро керує підрозділом моніторингу процесів у справах про військові злочини; він координує всі заходи підрозділу і здійснює редагування звітів; п'ять національних співробітників ОБСЄ проводять моніторинг по всій країні, використовуючи Бюро в Загребі як штаб-квартиру, і складають звіти; один національний співробітник Бюро забезпечує адміністративну та перекладацьку підтримку
Звіти	<ul style="list-style-type: none"> • «Domestic war crimes trials» (annual reports 2002–2007) [Національні процеси у справах про військові злочини (річні звіти за 2002–2007 роки)] • «War Crime Procedures in Croatia and Findings from Trial Monitoring» (2004) [Процеси з військових злочинів у Хорватії та висновки моніторингу судових процесів] • «Background Report on Domestic War Crime Prosecutions, Transfer of ICTY Proceedings and Missing Persons» (2005) [Інформаційно-аналітичний звіт про розгляди у справах про військові злочини, передачу процесів МТКЮ і про безвісно відсутніх осіб] • Background report «Ademi-Norac Trial Concluded» (2008) – the final report on the only case transferred to Croatia under the rule 11 bis [Інформаційно-аналітичний звіт «Завершення процесу у справі Адемі-Норач» (2008 рік) – підсумковий звіт про єдину справу, яку було передано Хорватії за «Правилом 11-біс»] • Regular fortnightly (activity) reports on developments in domestic war crimes proceedings [Регулярні двотижневі звіти (про виконану роботу) про події в національних процесах у справах про військові злочини] • Spot reports on important events related to war crimes proceedings [Звіти з місця подій про важливі події у зв'язку з процесами у справах про військові злочини] • Status reports of the Head of Office at the end of each year on the progress achieved in mandate related issues [Звіт керівника Бюро за підсумками року про динаміку виконання завдань, пов'язаних з мандатом]
Інші значні заходи адвокації	<ul style="list-style-type: none"> • Пленарні зустрічі з представниками Міністерства юстиції, Верховного суду та Генеральної державної прокуратури з обговорення виявлених Бюро недоліків (ці заходи були припинені з ініціативи Міністерства юстиції: остання зустріч відбулася в лютому 2010 року) • Обмін інформацією, зібраною Бюро, з представниками Генеральної державної прокуратури під час регулярних зустрічей • Підтримка контактів з Юридичною академією та Колегією адвокатів щодо навчання суддів, прокурорів та адвокатів методам розгляду справ про військові злочини • Проведення зустрічей з районними державними прокурорами та головами районних судів з обговорення питань, пов'язаних з розглядом справ про військові злочини, і питань безкарності • Підвищення потенціалу НУО, що беруть участь у моніторингу процесів у справах про військові злочини
Досягнення	<ul style="list-style-type: none"> • Моніторинг та звіти виявили випадки і дали можливість документально зафіксувати нерівне ставлення до обвинувачених у військових злочинах у зв'язку з етнічною ворожнечею і прогалини, що дозволяють залишитися безкарним при розгляді серйозних порушень міжнародного гуманітарного права • У результаті спостережень Бюро та заходів адвокації національні органи влади здійснили низку важливих заходів, зокрема: <ul style="list-style-type: none"> • організовано навчання суддів, прокурорів та адвокатів в галузі міжнародного гуманітарного права і справедливого судового розгляду • здійснено перегляд вироків, винесених за відсутності обвинувачених в 90-ті роки, в результаті чого були скасовані остаточні вирокі щодо 69 осіб (вироки стосовно ще 22 осіб ще переглядаються) • унесено зміни до законодавства, відповідно до яких чотирьом спеціалізованим судам передано виключну юрисдикцію на розгляд усіх справ про військові злочини • у метю підвищення якості захисту обвинувачених у військових злочинах Колегія адвокатів склала реєстр адвокатів, готових представляти таких обвинувачених у суді • Спостереження також засвідчують позитивні зміни в практиці розгляду справ про військові злочини, в тому числі зниження кількості процесів, що провадяться за відсутності обвинувачених, і вжиття національними органами влади більш активних заходів з переслідування всіх осіб, причетних до військових злочинів • Інші міжнародні організації, такі як ООН (МТКЮ) і Європейська комісія, регулярно цитують звіти Місії про процеси у справах про військові злочини

Примітка	З висновками звітів про процеси у справах про військові злочини, в тому числі з доказами триваючого нерівного підходу до судового переслідування та судового розгляду справ обвинувачених залежно від їхньої національної приналежності, погоджуються представники державних органів, у тому числі Міністерства юстиції. У свою чергу той факт, що державні органи погоджуються зі звітами програми, сприяє підвищенню легітимності висновків і рекомендацій моніторингу в очах прокурорів і суддів, що відповідають за виконання закону. Звіти Місії також представляють інформацію для аналізу дотримання Хорватією критеріїв, необхідних для вступу до ЄС, а також зобов'язань у галузі співпраці з МТКЮ
----------	---

Е. СЕКЦІЯ З ПИТАНЬ МОНІТОРИНГУ СИСТЕМ ПРАВОСУДДЯ (СМПС), МІСІЯ ОБСЄ В КОСОВО

Модель	Програма Місії ОБСЄ в Косово, організована за штатною моделлю і фінансована із загального бюджету ОБСЄ
Початок реалізації	СМПС розпочала моніторинг системи кримінального правосуддя в 1999 році в рамках компоненту з питань організаційного розвитку Тимчасової адміністрації ООН. Починаючи з 2005 року, СМПС займається моніторингом системи цивільного правосуддя, а з 2006 року – також системи адміністративного правосуддя
Цілі	Мандат СМПС охоплює моніторинг розгляду справ у системі правосуддя і аналіз ступеню дотримання міжнародних стандартів, у тому числі норм щодо захисту прав людини і справедливого процесу; подання звітів з відповідних питань; вироблення рекомендацій щодо раціональних заходів щодо забезпечення дотримання зазначених норм
Звіти	<p>У галузі кримінального правосуддя:</p> <ul style="list-style-type: none"> • OSCE First Review of the Criminal Justice System [Перший огляд ОБСЄ системи кримінального правосуддя] (1 лютого 2000 року – 31 липня 2000 року) • OSCE Second Review of the Criminal Justice System [Другий огляд ОБСЄ системи кримінального правосуддя] (1 вересня 2000 року – 28 лютого 2001 року) • OSCE Third Review of the Criminal Justice System [Третій огляд ОБСЄ системи кримінального правосуддя] (жовтень 2001 року) • OSCE Fourth Review of the Criminal Justice System [Четвертий огляд ОБСЄ системи кримінального правосуддя] (вересень 2001 року – лютий 2002 року) • OSCE Fifth Review of the Criminal Justice System: «The Protection of Witnesses in the Criminal Justice System» [П'ятий огляд ОБСЄ системи кримінального правосуддя: «Захист свідків у системі кримінального правосуддя»] (2003 рік) • OSCE Sixth Review on the Criminal Justice System: «Crime, Detention and Punishment» [Шостий огляд ОБСЄ системи кримінального правосуддя: «Злочин, взяття під варту і покарання»] (грудень 2004 року) • OSCE Seventh Review on the Criminal Justice System: «Reforms and Residual Concerns» [Сьомий огляд ОБСЄ системи кримінального правосуддя: «Реформи і проблеми, що залишаються»] (1999–2005 роки) • OSCE Eighth Review of the Criminal Justice System in Kosovo: «The Protection of Witnesses in the Criminal Justice System; The Administration of Justice in Minor Offences Courts; Juveniles in Criminal Proceedings» [Восьмий огляд ОБСЄ системи кримінального правосуддя в Косово: «Захист свідків у системі кримінального правосуддя; Відправлення правосуддя в судах у справах неповнолітніх; Неповнолітні у кримінальному судочинстві»] (2006 рік) • OSCE Ninth Review of the Criminal Justice System in Kosovo: «A Legal Analysis of Trafficking in Persons Cases in Kosovo» [Дев'ятий огляд ОБСЄ системи кримінального правосуддя: «Правовий аналіз справ про торгівлю людьми в Косово»] (2007 рік) • OSCE/US Office Report: Witness Security and Protection in Kosovo: Assessment and Recommendations [Звіт Бюро ОБСЄ/США: «Безпека та захист свідків у Косово: аналіз і рекомендації»] • «Four years later: Follow up of March 2004 Riots Cases before the Kosovo Justice System» [Чотири роки потому: розгляд справ про заворушення березня 2004 року в системі правосуддя Косово] (липень 2008 року)

	<ul style="list-style-type: none"> • «The Treatment of Different Communities in the Kosovo Justice System: A statistical Overview of Punishments and Trial Outcomes in District, Municipal and Minor Offences Courts» [Ставлення до різних громад в системі правосуддя Косово: статистичний огляд призначених покарань та результатів судових справ в районних, муніципальних судах і судах у справах про дрібні правопорушення] (грудень 2008 року) • «Judicial Proceedings Involving Domestic Violence» [Провадження у справах про домашнє насильство] (листопад 2009 року) • «The Use of Detention in Criminal Proceedings in Kosovo: Comprehensive Review and Analysis of Residual Concerns (Part I)» [Застосування попереднього ув'язнення в кримінальних процесах в Косово: комплексний огляд та аналіз проблем, що залишаються (частина 1)] (листопад 2009 року) • «The Use of Detention in Criminal Proceedings in Kosovo: Comprehensive Review and Analysis of Residual Concerns (Part II)» [Застосування попереднього ув'язнення в кримінальних процесах в Косово: комплексний огляд та аналіз проблем, що залишаються (частина 2)] <p>У галузі цивільного та адміністративного правосуддя:</p> <ul style="list-style-type: none"> • OSCE Spot Report: «The Appointment of Temporary Representatives in Property Disputes Involving Minorities as Respondent Parties» [Тематичний звіт ОБСЄ: «Призначення тимчасових представників в майнових спорах, у яких в ролі відповідачів виступають особи з числа меншин»] (квітень 2005 року) • «OSCE First Review of the Civil Justice System» [Перший огляд ОБСЄ системи цивільного правосуддя] (червень 2006 року) • «OSCE Report on The Administrative Justice System in Kosovo» [Звіт ОБСЄ про систему адміністративного правосуддя в Косово] (квітень 2007 року) • «OSCE Report on Legal Representation in Civil Cases» [Звіт ОБСЄ про законне представництво в цивільних справах] (червень 2007 року) • «OSCE Report on Domestic Violence Cases» [Звіт ОБСЄ про справи про домашнє насильство] (липень 2007 року) • «Privatization in Kosovo: Judicial Review of Kosovo Trust Agency Matters by the Special Chamber of the Supreme Court of Kosovo» [Приватизація в Косово: судовий перегляд справ траст-агентства Спеціальною палатою Верховного суду Косово] (травень 2008 року) • «Litigating Ownership of Immovable Property in Kosovo» [Тяжби щодо права власності на нерухоме майно у Косово] (квітень 2009 року) • «Conflicting Jurisdiction in Property Disputes» [Конфлікт підсудності у майнових спорах] (квітень 2009 року) • «Report on Commercial Court in Kosovo» [Звіт про діяльність Господарського суду в Косово] (липень 2009 року) • «Failure to Properly Address Interlocutory Applications in Civil Proceedings» [Неналежний розгляд подань про відстрочку в цивільних процесах] (грудень 2010 року) • «Use of Interim Measures in Civil Proceedings in Kosovo» [Застосування попередніх заходів в цивільних процесах в Косово] (грудень 2010 року) • «The Mitrovicë/Mitrovica Justice System: Status Update and Continuing Human Rights Concerns» [Система правосуддя в Мітровіцях / Митровиці: поточний стан та тривалі проблеми в сфері дотримання прав людини] (січень 2011 року) • «Adjudication of Family Law Case in the Kosovo Justice System» [Винесення рішень у сімейних правовідносинах в системі правосуддя Косово] (лютий 2011 року)
Партнери	Немає
Персонал проекту	СМПС входить до складу Управління Місії з питань прав людини та громад. Моніторингом кримінальних і цивільних справ займаються шість національних і шість міжнародних співробітників Місії. Контроль за їхньою роботою і стратегічне планування виконують керівник СМПС і координатор з питань моніторингу кримінальних процесів. На базі даних звітів спостерігачів СМПС готуються щомісячні та тематичні звіти силами двох міжнародних аналітиків з правових питань та одного місцевого консультанта з цивільних справ

Досягнення	<p>У звітах було запропоновано понад 300 рекомендацій щодо реформування судової системи, багато з яких були реалізовані</p> <p>Проведені інституційні реформи охоплюють створення навчального інституту для суддів, підрозділів судової інспекції, ресурсного центру для адвокатів у кримінальних справах, а також служби пробації</p> <p>Проведені реформи в сфері законодавства включають прийняття нового кримінально-процесуального та кримінального кодексів, закону про ювенальну юстицію, закону про виконання кримінальних покарань, а також видання настанов міністерства юстиції</p> <p>СМПС видала понад 30 публічних звітів, сім напівпублічних звітів і понад 50 щомісячних звітів з аналізом системи правосуддя та рекомендаціями щодо заходів з усунення проблем. СМПС поширювала ці звіти серед суддів, прокурорів та інших професійних юристів. Результатом стало підвищення якості та професіоналізму роботи суддів, прокурорів, адвокатів та інших юристів; крім того, звіти СМПС використовуються як навчальні посібники в Юридичному інституті Косово, що займається підготовкою суддів і прокурорів. Місія Європейського союзу з питань законності і правопорядку в Косово (ЄВЛЕКС) розміщує звіти СМПС на своєму офіційному веб-сайті як навчальний матеріал для суддів, прокурорів та юристів ЄВЛЕКС</p>
Примітка	<p>Незважаючи на зазначені вище позитивні інституційні зміни, СМПС продовжує проводити моніторинг на предмет серйозних порушень при відправленні правосуддя в окремих справах. Останні кілька років СМПС почала застосовувати нові методи роботи з юристами. Вони охоплюють видання щомісячних напівпублічних звітів про моніторинг для суддів, прокурорів та адвокатів, презентації результатів моніторингу, а також регулярне проведення зустрічей з місцевими суддями і прокурорами для обговорення висновків моніторингу</p>

Г. ПРОЕКТ З МОНІТОРИНГУ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ В КАЗАХСТАНІ, БДІПЛ ТА ЦЕНТР ОБСЄ В АЛМАТИ

Модель	Програма БДІПЛ, організована за проектною моделлю у співпраці з Центром ОБСЄ в Алматы
Початок реалізації	Спостерігачі розпочали моніторинг у лютому 2005 року після шести місяців планування та підготовки
Цілі	<ul style="list-style-type: none"> • Сприяти підготовці достовірної інформації про практику системи кримінального правосуддя на підтримку триваючих в Казахстані реформ, а також виявити проблемні напрями, в яких слід ужити відповідних заходів • Проводити навчання представників громадянського суспільства щодо національних і міжнародних стандартів справедливого судового розгляду і методики моніторингу судових процесів у кримінальних справах • Отримувати незалежні та неупереджені звіти про кримінальні процеси з точки зору дотримання національних і міжнародних стандартів справедливого судового розгляду
Звіти	«Report from the Trial-monitoring Project in Kazakhstan 2005–2006» [Звіт Проекту з моніторингу судових процесів у Казахстані в 2005–2006 роки] (2007 рік)
Партнери	Офіційних партнерів немає
Персонал проекту	Двадцять п'ять національних спостерігачів, відібраних серед нещодавніх випускників юридичних навчальних закладів, молодих юристів-практиків та представників НУО; керівництво проектом забезпечував координатор, який також був місцевим юристом
Досягнення	<p>Від Верховного суду Казахстану було отримано офіційний лист підтримки, який значною мірою сприяв отриманню доступу до судів і на судові процеси</p> <p>Видання публічного звіту, в якому були представлені виявлені внаслідок спостереження проблеми, пов'язані з порушенням права на справедливий судовий розгляд, статистичні дані та перелік рекомендацій державним органам</p> <p>Подання звіту Верховному суду з обговоренням його результатів. У цьому заході брали участь депутати парламенту, судді, державні прокурори, адвокати та представники НУО</p>

Примітка	Під час моніторингу 730 слухань у судах восьми регіонів Казахстану в межах проекту вдалося здійснити спостереження за багатьма різновидами судової практики і скласти загальну картину стану справ в системі кримінального правосуддя по всій країні. Анкетна структура звітів дозволила спостерігачам отримати систематизовану інформацію про судові процеси, незважаючи на проблеми з доступом, які часто заважали проводити повне спостереження за судовими процесами від їх початку до кінця. Щомісячні аналітичні звіти допомагали спостерігачам доповнювати звіти в окремих судових справах інформацією щодо важливих для моніторингу питань. Успішне проведення цієї програми, в тому числі забезпечення більшого доступу спостерігачам, а також усвідомлення проблем, що поставили перед системою правосуддя Казахстану, дозволило програмі провести другий раунд моніторингу в 2007 році для оцінки виконання рекомендацій першого звіту
----------	---

Н. ПРОЕКТ МОНІТОРИНГУ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ В КИРГИЗСТАНІ, БДІПЛ ТА ЦЕНТР ОБСЄ В БІШКЕКУ

Модель	Програма БДІПЛ, організована за проектною моделлю у співпраці з Центром ОБСЄ в Бішкеку
Початок реалізації	Спостерігачі розпочали моніторинг в лютому 2005 року після шести місяців планування та підготовки
Цілі	<ul style="list-style-type: none"> • Сприяти підготовці достовірної інформації про практику системи кримінального правосуддя на підтримку триваючих в Киргизстані реформ, а також виявити проблемні напрями, в яких слід ужити відповідних заходів • Проводити навчання представників громадянського суспільства щодо національних і міжнародних стандартів справедливого судового розгляду і методики моніторингу судових процесів у кримінальних справах • Отримувати незалежні та неупереджені звіти про кримінальні процеси з точки зору дотримання національних і міжнародних стандартів справедливого судового розгляду
Звіти	«Results of Trial Monitoring in the Kyrgyz Republic 2005–2006» [Результати Проекту з моніторингу судових процесів в Республіці Киргизстан в 2005–2006 роках] (2007 рік)
Партнери	Офіційних партнерів немає
Персонал проекту	Двадцять п'ять національних спостерігачів, відібраних серед нещодавніх випускників юридичних навчальних закладів, молодих юристів-практиків та представників НУО; керівництво проектом забезпечували два координатори, які були місцевими юристами
Досягнення	<ul style="list-style-type: none"> • Від Верховного суду Киргизстану було отримано офіційний лист підтримки, який значною мірою сприяв отриманню доступу до судів і на судові процеси • У грудні 2004 року спостерігачі пройшли перший курс навчання зі спостереження за судовими процесами. У першій навчальній сесії, яка відбулася в Бішкеку, взяли участь 37 осіб. У липні 2005 року відбулася друга навчальна сесія в Алматі для спостерігачів з Киргизстану та Казахстану • Моніторинг судових процесів проводився в період з лютого 2005 року до квітня 2006 року • Опублікування в 2007 році підсумкового звіту, в якому були презентовані виявлені внаслідок спостереження проблеми, пов'язані з порушенням права на справедливий суд, статистичні дані та перелік рекомендацій місцевим органам влади
Примітка	На презентації звіту були присутні 23 людини, в тому числі представники Центру підготовки судових працівників, Комісії з прав людини, Американської асоціації юристів, міських і районних судів Бішкеку і представники громадянського суспільства. Спостерігачі відвідали 1134 відкритих слухання в судах першої інстанції в рамках 821 кримінальної справи, які відбулися в 26 районних та трьох регіональних (міських) судах. Був проведений повний моніторинг 333 справ і загальний моніторинг 488 справ. Голоували на зазначених слуханнях в цілому 105 суддів

I. МОНІТОРИНГ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ, ЯКИЙ ПРОВОДЯТЬ МІСІЯ ОБСЄ В СКОП'Є І КОАЛІЦІЯ «ВСІ ЗА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД», КОЛИШНЯ ЮГОСЛАВСЬКА РЕСПУБЛІКА МАКЕДОНІЯ

i) Моніторинг судових процесів Місією ОБСЄ в Скоп'є

Модель	Програма Місії ОБСЄ в Скоп'є, організована за штатною моделлю і фінансована із загального бюджету ОБСЄ
Початок реалізації	Підрозділ моніторингу було утворено в 2001 році, коли Місія була значно розширена після конфлікту 2001 року. Основним напрямом його діяльності став моніторинг системи кримінального правосуддя в рамках мандату Місії, який здійснювався через шість польових бюро, розташованих по всій країні. Масштаб моніторингу істотно збузвився в 2007 році після закриття польових бюро. У 2008 році підрозділ увійшов до складу Відділу з питань судової реформи при Управлінні з питань верховенства права. Наразі Місія займається моніторингом процесів у справах про військові злочини, переданих до країни МТКЮ, а також резонансних процесів
Завдання	Повноваження спостерігачів за здійсненням судової реформи охоплюють: моніторинг подій і слухань у справах про військові злочини, а також у справах, які з огляду на свій характер або особу обвинуваченого (обвинувачених) можуть вплинути на ситуацію в аспекті стабільності і безпеки в країні; підготовка аналітичних і описових звітів про дотримання міжнародних стандартів у перебігу судових процесів, у тому числі норм щодо захисту прав людини і справедливого судового розгляду; складання звітів з важливих проблем; а також інформування керівництва та міжнародної спільноти про події та рекомендовані заходи в ширшому контексті незалежності судової влади та руху країни у бік розв'язання етнічних суперечностей, забезпечення дотримання стандартів справедливого процесу і незалежності суддів. Кінцевою метою моніторингу є забезпечення формування підзвітної і чутливої до змін системи кримінального правосуддя, що гарантує належне відправлення правосуддя, захист прав людини і дотримання міжнародних норм
Звіти	<ul style="list-style-type: none"> • Тематичні звіти (короткий виклад результатів моніторингу і безпосередніх подальших заходів) • Спеціальні звіти (у триваючих справах або за результатами аналізу; приклад: Аналіз ситуації щодо застосування попереднього ув'язнення (2008 рік) або Зведений звіт 2008 року в справах МТКЮ) • Щотижневі звіти (з коротким викладом і аналізом подій за тиждень в контексті поточної діяльності Управління з питань верховенства права) • Щорічні звіти (прикладі: 2011 р.: «Summary of Monitored Trials in 2010 and 2011» [Зведений звіт про моніторинг судових процесів у 2010 і 2011 роках]; «Comparative Overview of the Judicial Council Reports in the Years 2009 and 2010» [Порівняльний огляд звітів рад суддів за 2009 і 2010 роки]) • Тематичні звіти (прикладі: 2007 р.: «Return of Cases from ICTY: A Legal Perspective» [Повернення справ з МТКЮ: правовий аспект]; 2008 р.: «Access to Court Decisions, Law and Practice» [Доступ до судових рішень: закон і практика]; «The Current Functioning of the Newly Created Organized Crime Department in the Basic Courts» [Поточна робота новоствореного управління по боротьбі з організованою злочинністю в основних судах]; 2008 р.: «Nine-month Analytical Report from Countrywide Observation of Trials» [Аналітичний звіт за підсумками дев'яти місяців моніторингу судових процесів по всій країні])
Партнери	Коаліція «Всі за справедливий суд»; Політичний відділ посольства США; Гельсінський комітет
Персонал проекту	Моніторинг належить до повноважень Відділу з питань судової реформи Управління з питань верховенства права. Регулярні спостереження проводять один міжнародний та один національний співробітники, а також за необхідності – інші співробітники Місії – всі юристи з числа міжнародного або національного персоналу. Нагляд і стратегічне планування забезпечує керівник Відділу з питань судової реформи. Два основних спостерігачі складають звіти під керівництвом керівника відділу. Крім щоденних описових звітів про спостереження, виявлені факти включаються до щорічних звітів

Досягнення	<ul style="list-style-type: none"> • Створення Коаліції «Всі за справедливий суд», мережі місцевих НУО, що полегшує процес залучення місцевої ініціативи до спостереження за судовими процесами. Після цього Місія ОБСЄ продовжила виконання моніторингу, але в більш обмежених масштабах, тобто з вужчим фокусом уваги • Сприяння формуванню прозорості судової системи за допомогою проведення тематичного аналізу, окремих проектів, заходів адвокатури та обміну виявленою інформацією з суддями, прокурорами та іншими заінтересованими особами • Сприяння запровадженню систем автоматизованого розподілу справ у всіх судах • Надання підтримки професійним асоціаціям суддів, прокурорів та адвокатів шляхом ужиття заходів підвищення потенціалу та навчання з різних тем, у тому числі міжнародних стандартів справедливого судового розгляду, правил подання позовів до Європейського суду з прав людини, міжнародного гуманітарного права і нового кримінально-процесуального законодавства
Примітка	Немає

ii) Коаліція «Всі за справедливий суд», національна група спостерігачів у колишній Югославській Республіці Македонія

Модель	Національна мережа з моніторингу судових процесів у складі 20 НУО, створена в рамках національного законодавства
Початок реалізації	Коаліція сформована в травні 2003 року за підтримки Контрольної місії ОБСЄ в Скоп'є щодо запобігання поширенню конфлікту
Цілі	<ul style="list-style-type: none"> • Підвищення обізнаності про міжнародні стандарти справедливого судового розгляду і зміцнення довіри суспільства до системи правосуддя • Забезпечення дотримання судами міжнародних стандартів справедливого судового розгляду • Виявлення проблем у судовій системі при розгляді деяких видів злочинів і вироблення рекомендацій • Аналіз виконання нових положень кримінально-процесуального кодексу та практики інститутів, відповідальних за боротьбу з організованою злочинністю
Партнери	Немає
Персонал проекту	Спостерігачі – юристи і члени НУО, що належать до складу коаліції. Кількість найманих спостерігачів – від 6 до 80, залежно від проекту моніторингу
Звіти	<ul style="list-style-type: none"> • «Countrywide Observation of the Implementation of Fair Trial Standards in Domestic Courts» [Спостереження за дотриманням міжнародних стандартів справедливого судового розгляду в національних судах по всій країні] (проміжний звіт, 2004 рік) • «Final Report, Countrywide Observation of the Implementation of Fair Trial Standards in Domestic Courts and the Assessment of the Functioning of the Judiciary» [Спостереження за дотриманням міжнародних стандартів справедливого судового розгляду в національних судах по всій країні. Підсумковий звіт] (2004 рік) • «Combating Trafficking in Human Beings through the Practice of the Domestic Courts» [Боротьба з торгівлею людьми за допомогою практики національних судів] (2005 рік) • «The Successful Suppression of Election Irregularities Key Factors for Fair and Democratic Elections» [Успішне усунення порушень під час виборів – ключові чинники чесних і демократичних виборів] (2005 рік) • «Defamation and Insult in Criminal Procedures against Journalists» [Наклеп і образи в кримінальних процесах проти журналістів] (2006 рік); • «Criminal Justice Responses to Organized Crime» [Реагування системи кримінального правосуддя на організовану злочинність] (2006 рік) • «Efficiency of the Courts When Dealing with Organized Crime» [Ефективність судів при розгляді справ, пов'язаних з організованою злочинністю] (2008 рік)

Досягнення	<ul style="list-style-type: none"> • Створення національної мережі з моніторингу судових процесів, учасники якої можуть охопити спостереженнями всі основні суди країни • Висока популярність коаліції і надання їй підтримки з боку голови Верховного суду, Міністерства юстиції, Республіканської ради суддів і Прокуратури Республіки • Публікація серії звітів за підсумками кількісних і якісних спостережень з метою виявлення проблем, що постають перед судовою системою, для розгляду їх національними органами влади • Проведення конференцій у форматі «круглого столу», на яких представники державних органів розглядали рекомендації щодо проведення реформ і брали зобов'язання щодо їх виконання • Формування робочої групи у складі посадових осіб держави та експертів з правових питань з метою аналізу висновків моніторингу та підготовки рекомендацій (це завдання було виконане в 2003–2004 роках)
Примітка	З перших днів свого формування коаліція розпочала виконання низку проектів для Місії ОБСЄ, а також Фонду Сороса і посольств Фінляндії та США. Нещодавно Гельсінський комітет Швеції з прав людини розпочав фінансування проекту «Аналіз ефективності роботи судів» з метою вирішення проблеми затримок у здійсненні правосуддя – однієї з найсерйозніших проблем, виявлених коаліцією під час першого проекту моніторингу. Після кількох років роботи з міжнародними організаціями коаліція наразі створює власний потенціал для самостійної організації проектів за допомогою донорських організацій без фінансової підтримки з боку ОБСЄ

Ж. ПРОГРАМА МОНІТОРИНГУ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ У МОЛДОВІ, МІСІЯ ОБСЄ В МОЛДОВІ

Модель	Організована за проектною моделлю: програму моніторингу судових процесів здійснювали Місія ОБСЄ в Молдові спільно з БДІПЛ у формі позабюджетного проекту
Початок реалізації	<p>1) Ця програма моніторингу судових процесів розпочалася в березні 2006 року і завершилася 31 грудня 2009 року. Початковий програмний документ був завершений 17 липня 2005 року.; програма була продовжена в квітні 2007 року, в березні 2008 року і в січні 2009 року. У вересні 2007 року програма поширила свою діяльність також на південний схід країни</p> <p>2) Результати моніторингу резонансних судових справ щорічно висвітлювалися в Програмі Місії ОБСЄ в Молдові з питань прав людини і демократизації</p>
Цілі	<p>1) Загальна мета програми моніторингу судових процесів полягала у підвищенні рівня дотримання Молдовою зобов'язань ОБСЄ та інших міжнародних стандартів щодо права на справедливий судовий розгляд</p> <p>Загальні цілі:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Розбудувати потенціал місцевого громадянського суспільства щодо проведення моніторингу судових процесів та подання звітності про нього • Відслідковувати застосування міжнародних стандартів справедливого процесу • Сприяти дотриманню прав людини та принципу верховенства права • Ця програма моніторингу здійснювала спостереження за судовими процесами у справах про торгівлю людьми, контрабанду зброї, домашнє насильство, злочини проти відправлення правосуддя, а також про корупцію та інші злочини, вчинені посадовими особами <p>2) Загальна мета заходів моніторингу – спостереження за резонансними справами і пов'язаними з ними діями національних і регіональних судів, аналіз і подання звітності</p>
Звіти	<p>1) Ця програма моніторингу судових процесів опублікувала три аналітичні звіти:</p> <ul style="list-style-type: none"> • «Six-month Analytic Report: Preliminary Findings on the Experience of Going to Court in Moldova» [Аналітичний звіт за шість місяців: попередні висновки з досвіду відвідування судів в Молдові] (листопад 2006 року) • «Observance of Fair Trial Standards and Corresponding Rights of Parties during Court Proceedings» [Дотримання стандартів справедливого процесу і відповідні права сторін судового розгляду] (червень 2008 року) • «OSCE Trial-monitoring Programme for the Republic of Moldova. Final Report» [Програма ОБСЄ з моніторингу судових процесів в Республіці Молдова. Підсумковий звіт] (грудень 2009 року) <p>2) Програмний моніторинг: подання керівництву Місії регулярних звітів про судові слухання і пов'язані з ними дії національних органів влади</p>

Партнери	<p>Програма моніторингу судових процесів:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Міжнародні партнери: БДІПЛ та некомерційна організація «Ініціатива з верховенства права» Американської асоціації юристів • НУО: Інститут з реформування пенітенціарної системи та Правовий центр Каушені • Національні органи: Вища рада магістратур і Генеральна прокуратура
Персонал проекту	<p>1) Програма моніторингу судових процесів: загальний нагляд за програмою здійснював міжнародний керівник програми (співробітник Місії з питань людського виміру); за здійснення програми відповідав національний координатор проекту (місцевий юрист), якому підпорядковувалися старший асистент програми і 26 спостерігачів; старший асистент здійснював підтримку програми; 20 спостерігачів були з Кишиніва (8 з них були замінені в 2007 році), а 6 спостерігачів – з південного сходу країни. Як національні спостерігачі працювали випускники молдавських юридичних факультетів, молоді адвокати або викладачі права</p> <p>2) Програмний моніторинг: національні та міжнародні співробітники Місії ОБСЄ в Молдові</p>
Досягнення	<p>1) Програма моніторингу судових процесів:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Видала посібник для спостерігачів з моніторингу судових процесів, у тому числі докладний правовий посібник-довідник з міжнародних і національних правових стандартів • Уклала докладні МпВ з національними органами – Вищою радою магістратур і Генеральною прокуратурою, які погодилися надавати допомогу у виявленні справ, що підлягають моніторингу • Розробила комп'ютерну базу даних для управління даними моніторингу; база даних оновлювалася і удосконалювалася кілька разів відповідно до нових потреб • Проводила навчання спостерігачів за судовими процесами і окремих представників громадянського суспільства навичкам і методам спостереження, а також міжнародним і національним стандартам справедливого судового розгляду (березень і жовтень 2006 року; серпень 2007 року) • Суди почали регулярно вивішувати графіки розгляду справ, що розширило можливості відвідування громадянами судових процесів • Суди впровадили систему випадкового призначення справ суддям • Перші два аналітичних звіти програми стали джерелом фактичного матеріалу для навчання суддів і прокурорів з метою усунення найбільш поширених порушень законодавства та випадків неналежної поведінки професійних юристів, а також широко використовувалися і цитувалися іншими міжнародними організаціями, що здійснюють навчання в галузі захисту прав людини (НОРЛАМ) • Висновки програми використовувалися при розробці Кодексу поведінки суддів (січень 2008 року) • Висновки програми сприяли тому, що програма донорського агентства з США Millennium Challenge Corporation переобладнала зали судів і надала необхідні технічні засоби • Програма звернула увагу на найсерйозніші порушення в судовій системі, що стосуються дотримання права на юридичну допомогу, права бути судимим в розумний термін, прав потерпілих та свідків тощо. Деякі з цих порушень стали в подальшому об'єктом уваги програми уряду на 2009 рік • Висновки програми і засновані на них рекомендації обговорювалися на міжнародній конференції, що була організована Місією ОБСЄ та відбулася 8 грудня 2009 року в Кишиніві за участю іноземних експертів, представників державної влади, громадянського суспільства та міжнародних організацій • Висновки, пов'язані із затримками у відправленні правосуддя, стали основою для організації річного проекту «Ефективність судочинства», що був ініційований і вперше реалізований в 2010 році Міністерством юстиції у співпраці з Норвезькою Місією з просування верховенства права та Місією ОБСЄ в Молдові • Як подальший захід щодо висновків і рекомендацій Підсумкового звіту Місія ініціювала позабюджетний проект «Support for Prosecution Service Reform and Capacity Building, Based on the Experience of the Baltic States» [Підтримка реформування прокуратури і розбудови потенціалу на основі досвіду прибалтійських держав], який був виконаний в 2011 році • Опубліковані звіти сприяли проведенню експертами ЄС «Оцінки потреб системи правосуддя», а також прийняттю парламентом в 2011 році «Стратегії реформування системи правосуддя»

	2) Програмний моніторинг: щорічно проводиться моніторинг близько п'яти резонансних справ, результати аналізу яких доповідаються керівництву Місії для прийняття рішення щодо подальших дій (проведення зустрічі з високопоставленими представниками влади, подання звіту Головуючому ОБСЄ та інститутам ОБСЄ про порушення прав людини); висновки і спостереження використовувалися в стратегічному плануванні й при підготовці Програми з прав людини та з питань демократизації
Примітка	Ретельне планування стало візитною карткою Програми моніторингу судових процесів, починаючи з розробки комплексного програмного документу в 2005 році, визначення цілей, структури і методики програми. Крім того, програма розвинула партнерство і встановила робочі відносини з місцевими групами. Заходи співробітництва та стратегії програми включали підписання МпВ з місцевою владою, а також проведення регулярних зустрічей і поширення звітів, що полегшило програмі доступ до інформації. Близько 800 копій кожного з трьох звітів програми були поширені серед юристів-практиків. Всі три аналітичних звіти програми були схвалені і підтримані Вищою радою магістратур і Генеральною прокуратурою. Всі судді Молдови отримали копії всіх трьох аналітичних звітів; звіти були опубліковані на веб-сторінці Вищої ради магістратур і пройшли ретельне обговорення на щорічних загальних зборах суддів

К. МОНІТОРИНГ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ У СПРАВАХ ПРО ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ В НАЦІОНАЛЬНИХ СУДАХ, МІСІЯ ОБСЄ В СЕРБІЇ

Модель	Програма Місії ОБСЄ в Сербії, організована за штатною моделлю і фінансована за рахунок позабюджетних внесків
Початок реалізації	З 2001 року Місія проводила моніторинг окремих судових процесів, а починаючи з 2003 року ці спостереження стали постійними
Цілі	<ul style="list-style-type: none"> • Оцінювати процеси у справах про військові злочини в національних судах на предмет дотримання міжнародних стандартів справедливого судового розгляду • Оцінювати дотримання міжнародних стандартів у процесах у справах про військові злочини, переданих з МТКЮ в рамках «Правила 11-біс» • Відслідковувати динаміку регіональної співпраці зі збору доказів і кримінального переслідування осіб, обвинувачуваних у вчиненні військових злочинів • Надавати підтримку реформуванню судової системи, у тому числі щодо виявлення потреб у сфері законодавства, навчання та інституційної спроможності, а також допомогу у підвищенні справедливості та ефективності кримінального переслідування
Звіти	«War Crimes before the Domestic Courts» [Розгляд справ про військові злочини в національних судах] (2003 рік) Щоденні та періодичні звіти в окремих справах і питаннях також поширювалися в міжнародному співтоваристві і серед місцевих організацій, що працюють над тією самою проблематикою
Партнери	Немає
Персонал проекту	Один національний співробітник Управління Місії з питань верховенства права та прав людини і три національних співробітники, робота яких фінансується за рахунок позабюджетних внесків (фінансування припинено в березні 2012 року)
Досягнення	<ul style="list-style-type: none"> • Виявлення необхідності організації регіонального співробітництва між судами і поліцією Сербії, Хорватії, Боснії і Герцеговини • Сприяння роботі механізмів регіональної співпраці, в тому числі регіональним зустрічам прокурорів і суддів, які беруть участь у розгляді справ про військові злочини • Виявлення необхідності підвищення потенціалу суддів, прокурорів та адвокатів захисту шляхом організації навчальних курсів і семінарів • Розсилка звітів в окремих справах про військові злочини на адресу МТКЮ, іноземних посольств і міжнародних організацій • Публікація звіту з результатами аналізу застосування міжнародного права і норм при розгляді справ про військові злочини, таких як судова практика МТКЮ щодо відповідальності командування, норм міжнародного права, застосованих у період збройних конфліктів, вирішення питань про допустимість доказів та дотримання гарантій справедливого судового розгляду

Примітка	Будучи одним з видів діяльності Місії, моніторинг процесів у справах про військові злочини є також частиною більш широкої програми щодо військових злочинів, спрямованої на те, щоб допомогти Сербії впоратися зі спадщиною нещодавньої війни. У цьому аспекті розгляд справ про військові злочини вважається важливою складовою процесу правосуддя перехідного періоду, коли жертвам забезпечується доступ до правосуддя. Таким чином, крім моніторингу судів з військових злочинів для оцінки справедливості та ефективності судових процедур, програма також має на меті виявлення інституційних перешкод на шляху притягнення до відповідальності за вчинені злочини
----------	--

L. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД ШЛЯХОМ МОНІТОРИНГУ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ В ТАДЖИКИСТАНІ, ЦЕНТР ОБСЄ В ДУШАНБЕ

Модель	Програма Центру ОБСЄ в Душанбе, організована за проектною моделлю і фінансована із загального бюджету ОБСЄ
Початок реалізації	Планування проекту – 2004 рік; початок моніторингу судових процесів – 2005 рік
Цілі	<ul style="list-style-type: none"> Отримувати систематичну та неупереджену інформацію про досягнення і недоліки судової системи щодо дотримання Таджикистаном існуючих встановлених договорами міжнародних норм справедливого судового розгляду Підвищити рівень знання і розуміння відповідними заінтересованими особами (такими як судді, прокурори, представники органів виконавчої влади, адвокати та громадськість) права на справедливий судовий розгляд і його порушень Підвищити обізнаність суспільства про НУО та розуміння їхньої ролі в забезпеченні доступності справедливого суду для всіх громадян Виявити можливості для надання технічної допомоги судовій системі та НУО в аспекті виявлених недоліків у роботі системи правосуддя
Звіти	<ul style="list-style-type: none"> «Ensuring Fair Trials Through Monitoring» [Забезпечення справедливого судового розгляду за допомогою моніторингу] (2005 рік) «Ensuring Fair Trials Through Monitoring in Tajikistan» [Забезпечення справедливого судового розгляду за допомогою моніторингу в Таджикистані] (2006 рік)
Партнери	Центр з прав людини та юридичні факультети університетів Душанбе і Худжанду
Персонал проекту	Вісім місцевих юристів, які є членами місцевих НУО, здійснюють моніторинг в рамках контракту з Центром ОБСЄ в Душанбе
Досягнення	<ul style="list-style-type: none"> Підвищення доступу спостерігачів на судові слухання: на початку роботи програми спостерігачів не пускали до зали суду Підвищення рівня дотримання процесуальних прав, що повністю ігнорувалися до початку моніторингу Публікація першого звіту із зазначенням конкретних недоліків системи правосуддя Таджикистану Пропонування конкретних рекомендацій національним органам влади щодо вирішення виявлених під час моніторингу проблем. Рекомендації вказували на: необхідність навчальних програм для суддів, прокурорів та адвокатів, спрямованих на підвищення їхніх професійних навичок, вивчення норм справедливого судового розгляду і суддівської етики; необхідність створення структури, яка відповідає б за призначення суддів і здійснювала нагляд за їхньою роботою; необхідність розширення участі громадськості в процесі контролю за дотриманням права на справедливий судовий розгляд
Примітка	У 2007 році проведено моніторинг 103 судових процесів у судах першої інстанції: 41 – в Душанбе (всього 229 слухань) і 62 – в Согдійській області (всього 196 слухань). Більшість процесів – у справах про крадіжки та незаконну торгівлю наркотиками. У 2007 році програма розширила свою географію, розпочавши моніторинг суду в місті Ісфара

М. МОНІТОРИНГ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ В УЗБЕКИСТАНІ, ЦЕНТР БДІПЛ В ТАШКЕНТІ

Модель	Спеціальний моніторинг БДІПЛ, організований у співпраці з Центром ОБСЄ в Ташкенті
Початок реалізації	Проект був організований після спалаху насильства, що мав місце 13 і 14 травня 2005 року в Андижані. Моніторинг процесів над 15 особами, обвинуваченими у злочинах із застосуванням насильства і в інших тяжких злочинах проти держави, здійснювався у вересні – листопаді 2005 року
Цілі	<ul style="list-style-type: none"> • Спостереження за судовими процесами над особами, обвинуваченими у злочинах, вчинених у зв'язку з подіями в Андижані • Моніторинг судових процесів на предмет дотримання міжнародних стандартів справедливого судового розгляду і зобов'язань ОБСЄ на всіх стадіях процесу • Налагодження і підтримання діалогу з урядом Узбекистану з питань, пов'язаних зі стандартами справедливого судового розгляду
Партнери	Немає
Персонал проекту	На запрошення Міністерства закордонних справ Узбекистану моніторинг проводили чотири міжнародних співробітники БДІПЛ та два спостерігачі, відряджені відділом з питань верховенства права Місії ОБСЄ в Боснії і Герцеговині
Звіти	«Report From the OSCE/ODIHR Trial Monitoring in Uzbekistan – September/October 2005» [Звіт ОБСЄ/БДІПЛ про моніторинг судових процесів в Узбекистані у вересні/жовтні 2005 року] (2006 рік)
Досягнення	<ul style="list-style-type: none"> • Забезпечення запрошення від Міністерства закордонних справ Узбекистану для здійснення моніторингу судових процесів над 15 особами у Верховному суді Узбекистану • Забезпечення доступу до зали суду на більшість судових слухань • Опублікування звіту з викладенням висновків за підсумками моніторингу судових процесів. Висновки звіту стосувалися таких питань: право на публічне слухання; право на адвоката на досудових етапах кримінального провадження; право на ефективну допомогу захисника • Урядові Узбекистану були запропоновані рекомендації щодо необхідності забезпечити: повторний розгляд справ зазначених обвинувачених з повним дотриманням міжнародних стандартів справедливого процесу; вивчення всіх гарантій справедливого судочинства в законодавстві та судовій практиці; аналіз поведінки адвокатів, що призначаються державою; доступ компетентних міжнародних органів до осіб, засуджених за злочини, пов'язані з подіями в Андижані
Примітка	Вивчивши цей звіт про моніторинг судових процесів, Міністерство закордонних справ Узбекистану підготувало велику письмову відповідь щодо порушених у звіті питань стосовно проведення судового розгляду, в тому числі щодо дотримання міжнародних норм справедливого процесу. У відповіді заперечується наявність будь-яких помилок або недоліків на всіх стадіях усіх судових процесів і заявляється, що всі зазначені кримінальні процеси пройшли «у суворій відповідності до процесуального законодавства Республіки Узбекистан та загальновизнаних норм міжнародного права». Одним із основних спірних питань під час усіх судових процесів, що піднімалося у звіті та стало предметом обговорення, було питання щодо права доступу спостерігачів до інформації про процес, у тому числі до документів суду, а також про право розмовляти з учасниками процесу, в тому числі з прокурорами, захисниками і обвинуваченими – відповідно до кримінально-процесуального кодексу Узбекистану

ДОДАТОК VIII

ДЖЕРЕЛА МАТЕРІАЛЬНО-ПРАВОВИХ ПРИНЦИПІВ ЩОДО МОНІТОРИНГУ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ

Як роз'яснюється в тексті, цей посібник присвячений методичним аспектам моніторингу судових процесів. Його слід застосовувати спільно з виданням БДІПЛ «Правовий огляд міжнародного застосування права на справедливий суд»²⁴⁴, що доповнює цей посібник. Матеріально-правовим аспектам моніторингу судових процесів присвячені також низку інших публікацій, у тому числі публікації, зазначені нижче:

Amnesty International, Fair Trials Manual [Посібник з питань справедливого судового розгляду] (1998 рік) // <http://www.amnesty.org/en/library/asset/POL30/002/1998/en/81bf7626d9b1-11dd-af2b-b1f6023af0c5/pol300021998en.pdf>

Global Rights, Le Monitoring du Système Judiciaire: Un manuel pratique à l'usage des moniteurs de la société civile congolaise [Моніторинг системи правосуддя: практичний посібник для спостерігачів-представників громадянського суспільства Конго] (2008 рік) // http://www.globalrights.org/site/DocServer/Manual_on_Monitoring_the_Judiciary-Global_Rights_DRC.pdf?docID=11123

International Commission of Jurists, Trial Observation Manual for Criminal Proceedings [Посібник із спостереження за кримінальними процесами], Посібник для практиків № 5 (2002) // <http://www.icj.org/dwn/database/FinalElectronicDistributionPGNo5.pdf>

Lawyers Committee for Human Rights (now Human Rights First), What is a Fair Trial, a Basic Guide to Legal Standards and Practice [Що таке справедливий судовий розгляд. Довідник із базової інформації про правові норми і практику] (2000 рік) // http://www.humanrightsfirst.org/wp-content/uploads/pdf/fair_trial.pdf

Monica Macovei, The right to liberty and security of the person: a guide to the implementation of Article 5 of the European Convention on Human Rights [Право на свободу і безпеку особи: посібник із дотримання вимог статті 5 Європейської конвенції з прав людини] (Страсбург: Рада Європи, 2002 рік) / Посібники з прав людини, № 5 // [http://www.echr.coe.int/library/DIGDOC/DG2/HRHAND/DG2-EN-HRHAND-05\(2004\).pdf](http://www.echr.coe.int/library/DIGDOC/DG2/HRHAND/DG2-EN-HRHAND-05(2004).pdf)

Nuala Mole and Catharina Harby, The right to a fair trial: a guide to the implementation of Article 6 of the European Convention on Human Rights [Право на справедливий судовий розгляд: посібник із дотримання вимог статті 6 Європейської конвенції з прав людини] (Бельгія: Рада Європи, 2001 рік) / Посібники з прав людини, № 3 // [http://www.echr.coe.int/library/DIGDOC/DG2/HRHAND/DG2-EN-HRHAND-03\(2006\).pdf](http://www.echr.coe.int/library/DIGDOC/DG2/HRHAND/DG2-EN-HRHAND-03(2006).pdf)

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Training Manual on Human Rights Monitoring [Навчальний посібник з моніторингу дотримання прав людини, підготовлений Управлінням верховного комісара ООН з прав людини], серія «Професійне навчання», № 7 (2001 рік) // <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/training7Introen.pdf>

²⁴⁴ «Правовий огляд міжнародного застосування права на справедливий суд», пункт 2. Перелік інших джерел матеріально-правових стандартів див. в додатку VIII.

ПРО ОБСЄ / БДІПЛ

Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ) є одним з основних регіональних інститутів з прав людини.

БДІПЛ, штаб-квартира якого знаходиться у Варшаві (Польща), здійснює свою діяльність на всій території Європи, на Кавказі, в Центральній Азії і в Північній Америці. До його функцій належить підтримка демократичних виборів, дотримання прав людини, принципів толерантності, недискримінації та верховенства права.

БДІПЛ, установа із захисту прав людини Організації з безпеки і співробітництва в Європі, є міжурядовим органом, діяльність якого спрямована на забезпечення стабільності, процвітання і демократії в 56 державах-учасниках. Сфера дії ОБСЄ поширюється на територію від Ванкуверу до Владивостоку, що робить її найбільшою в світі регіональною організацією з безпеки.

У центрі всеосяжної концепції безпеки ОБСЄ знаходяться права людини і принцип демократії. Усі держави – учасниці ОБСЄ погодилися, що безпека може бути міцною лише у випадку дотримання прав людини та функціонування демократичних інститутів. Вони взяли на себе зобов'язання дотримуватися повного переліку прав людини і норм демократії, які в сукупності утворюють основу поняття людського виміру, що ним оперує ОБСЄ.

Завдання БДІПЛ полягає в наданні державам допомоги у виконанні взятих на себе зобов'язань у галузі прав людини та демократії. З цією метою БДІПЛ здійснює в усьому регіоні ОБСЄ спостереження за виборами, підтримує і відслідковує дотримання прав людини і реалізує проекти з надання допомоги в сфері демократизації.

або чому проведення
 інформації звітності
 системи засідання також
 чи судового ресурс
 рекомендацій Monitoring
 від України програми національним учасників час Крок
 спостерігача судочинства суду законодавством
 судові національним
 спостерігачі Процедур судових ні
 моніторинг процесів варіант судових ні
 чи вибрали кпк судової download справи може разі виявилось суддя має
 спостерігачів розгляду інших під суд Моніторинг сторін проблеми порушення справ стаття цей
 МОНІТОРИНГУ що до
 роботи рішення організації Режим
 поясніть процесу інше що права відповідно законодавства
 судді України спостереження головуючий якщо правосуддя право
 доступу слід

Організація з безпеки та
 співробітництва в Європі
 Координатор проектів в Україні

Government
 of Canada

Gouvernement
 du Canada